

POSTĘPOWANIE KARNE. DYNAMIKA POSTĘPOWANIA (podręcznik dla kierunku administracja)

**POSTĘPOWANIE KARNE.
DYNAMIKA POSTĘPOWANIA
(podręcznik dla kierunku
administracja)**

pod redakcją

Roberta Netczuka

 | UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

2016

Publikacja jest finansowana ze środków funduszy norweskich i funduszy EOG, pochodzących z Islandii, Liechtensteinu i Norwegii oraz środków krajowych w ramach projektu Nowa jakość edukacji – bezpieczeństwo wewnętrzne – NOJAK

Recenzenci:

dr hab. prof. UR Piotr Sowiński

dr hab. prof. UMCS Adam Taracha

ISBN: 978-83-63503-77-2

Publikacja będzie dostępna – po wyczerpaniu nakładu – w wersji elektronicznej:

Śląska Biblioteka Cyfrowa
www.sbc.org.pl

Skład, druk i oprawa:

druk-24h.com.pl
DRUKARNIA CYFROWA

Białystok, ul. Zwycięstwa 10
tel. 85 653-78-04
e-mail: biuro@partnerpoligrafia.pl

Spis treści

WYKAZ SKRÓTÓW	9
----------------------------	----------

WPROWADZENIE	11
---------------------------	-----------

dr hab. Radosław Koper

ROZDZIAŁ I ZAGADNIENIA OGÓLNE	15
--	-----------

§ 1. Istota, cel i przedmiot procesu karnego	16
1. Pojęcie procesu karnego	16
2. Przedmiot i cel procesu karnego	17
3. Stadia procesu karnego	18
§ 2. Zasady procesu karnego	19
1. Pojęcie i klasyfikacja zasad	19
2. Zasady związane z wszczęciem procesu karnego	20
2.1. Zasada ścigania z urzędu (oficjalności)	20
2.2. Zasada legalizmu	21
2.3. Zasada skargowości	22
3. Zasady dotyczące postępowania dowodowego	23
3.1. Zasada prawdy	23
3.2. Zasada bezpośredniości	24
3.3. Zasada swobodnej oceny dowodów	25
4. Zasady dotyczące formy i sposobu prowadzenia procesu	25
4.1. Zasada kontradyktoryjności	25
4.2. Zasada jawności	26
4.3. Zasada rzetelnego procesu	28
5. Zasady dotyczące sytuacji prawnej oskarżonego	29
5.1. Zasada domniemania niewinności oskarżonego	29
5.2. Zasada prawa do obrony	31
§ 3. Przesłanki procesowe	33
1. Pojęcie i klasyfikacja przesłanek procesowych	33
2. Przegląd przesłanek procesowych	34
§ 4. Uczestnicy postępowania	37
1. Pojęcie i klasyfikacja uczestników procesowych	37
2. Organy procesowe	37
3. Strony procesowe	39
4. Przedstawiciele procesowi stron	43
5. Rzecznicy interesu społecznego	44
6. Pomocnicy procesowi	44
7. Osobowe źródła dowodowe	44

dr Katarzyna Sychta, dr Robert Netczuk

§ 5. Czynności w procesie karnym	45
1. Rodzaje czynności procesowych	45
2. Dopuszczalność i skuteczność decyzji procesowych	47
3. Terminy czynności procesowych	48
4. Dokumentowanie przebiegu czynności procesowych	49
5. Prawomocność decyzji procesowych	51
6. Przeglądanie akt, sporządzanie odpisów	53

dr hab. Radosław Koper

§ 6. Dowody w procesie karnym	55
1. Informacje wstępne	55
2. Zakazy dowodowe	56
2.1. Zakazy dowodowe z powodu konieczności zachowania pewnych wiadomości w tajemnicy	57
2.2. Zakazy dowodzenia za pomocą określonego dowodu	58
2.3. Zakazy stosowania określonych metod dowodzenia	58
3. Dowodzenie	59
3.1. Poszukiwanie dowodów	59
3.2. Wprowadzenie dowodów do procesu	59
3.3. Przeprowadzenie dowodów	60
3.4. Ocena dowodów	61
4. Najważniejsze środki dowodowe	61
4.1. Wyjaśnienia oskarżonego	61
4.2. Zeznania świadka	62
4.3. Opinia biegłego	64
4.4. Wyniki eksperymentu procesowego	65
4.5. Wywiad środowiskowy i dane dotyczące oskarżonego	66
§ 7. Środki przymusu w procesie karnym	67
1. Pojęcie i istota środków przymusu	67
2. Zatrzymanie	68
3. Środki zapobiegawcze	69
3.1. Ogólna charakterystyka środków zapobiegawczych	69
3.2. Tymczasowe aresztowanie	70
3.3. Poręczenie	73
3.4. Dozór Policji	73
3.5. Zakaz opuszczania kraju	73
3.6. Nakazy i zakazy zachowania z art. 276 k.p.k.	74
3.7. Nakaz opuszczenia lokalu mieszkalnego zajmowanego z pokrzywdzonym	74

dr Robert Netczuk

ROZDZIAŁ II POSTĘPOWANIE PRZYGOTOWAWCZE 75

§ 1 Przedmiot, cele i model postępowania przygotowawczego	76
1. Przedmiot i cele postępowania przygotowawczego	76

2.	Funkcje postępowania przygotowawczego	79
3.	Zasady procesowe w postępowaniu przygotowawczym.	80
§ 2.	Formy postępowania przygotowawczego	84
1.	Śledztwo	85
1.1.	Przesłanki śledztwa	85
1.2.	Organ prowadzący śledztwo	85
1.3.	Czas trwania śledztwa	86
2.	Dochodzenie	87
2.1.	Przesłanki dochodzenia	87
2.2.	Organy prowadzące dochodzenie.	87
2.3.	Czas trwania dochodzenia.	88
§ 3.	Organy nadzoru nad postępowaniem przygotowawczym.	89
1.	Nadzór prokuratora nad postępowaniem przygotowawczym	89
2.	Nadzór sądu nad postępowaniem przygotowawczym	94
§ 4.	Strony postępowania przygotowawczego	98
§ 5.	Struktura i przebieg postępowania przygotowawczego	104
1.	Wszczęcie postępowania przygotowawczego	104
1.1.	Źródła informacji o przestępstwie	104
1.2.	Czynności sprawdzające	110
1.3.	Dochodzenie w niezbędnym zakresie	110
2.	Postanowienie o przedstawieniu zarzutów i jego zmiana	112
2.1.	Postanowienie o przedstawieniu zarzutów.	112
2.2.	Zmiana postanowienia o przedstawieniu zarzutów	113
3.	Redukcje postępowania przygotowawczego	113
4.	Czynności dowodowe w postępowaniu przygotowawczym.	117
5.	Stosowanie środków przymusu w postępowaniu przygotowawczym . .	120
6.	Dokumentowanie czynności postępowania przygotowawczego	123
§ 5.	Zakończenie postępowania przygotowawczego	127
1.	Decyzja o umorzeniu postępowania przygotowawczego i jej kontrola .	128
1.1.	Umorzenie postępowania przygotowawczego	128
1.2.	Kontrola decyzji o umorzeniu postępowania przygotowawczego	131
2.	Czynności związane ze sporządzaniem skargi zasadniczej	133
2.1.	Zamknięcie postępowania i końcowe zapoznanie się z aktami zakończonego postępowania przygotowawczego	133
2.2.	Sporządzenie skargi zasadniczej	135
3.	Inne sposoby zakończenia postępowania przygotowawczego	146

PPK w st. spocz. Przemysław Piątek

ROZDZIAŁ III SĄDOWE POSTĘPOWANIA ROZPOZNAWCZE 147

§ 1.	Model i struktura postępowania rozpoznawczego.	148
§ 2.	Oddanie przez sąd pod sąd (postępowanie przejściowe).	151
1.	Wstępna kontrola skargi.	151
2.	Kontrola merytoryczna sprawy na posiedzeniu	155
2.1.	Wyrokowanie na posiedzeniu	158

2.2. Orzekanie na posiedzeniu w przedmiocie umorzenia i zastosowania środków zabezpieczających	160
3. Przygotowanie do rozprawy	161
3.1. Wyznaczanie składu orzekającego (sędzia ustawowy)	161
3.2. Posiedzenie przygotowawcze	162
3.3. Ustalenie miejsca i czasu przeprowadzenia rozprawy	164
3.4. Wzywianie na rozprawę i zawiadamianie osób o terminie rozprawy. Sprowadzanie pozostałych dowodów na rozprawę.	165
§ 3. Rozprawa	166
1. Wiadomości ogólne o przebiegu i porządku czynności rozprawy	166
2. Część wstępna rozprawy	171
3. Przewód sądowy	177
3.1. Odczytanie aktu oskarżenia	181
3.2. Wyjaśnienia oskarżonego	181
3.3. Dobrowolne poddanie się karze przez oskarżonego na rozprawie	183
3.4. Ograniczenie przewodu sądowego	184
3.5. Dalsze postępowanie dowodowe	185
3.6. Pozostałe sposoby przeprowadzania dowodów w trakcie przewodu sądowego.	187
3.7. Przerwa w rozprawie i jej odroczenie	193
3.8. Proces wpadkowy i orzekanie w sprawie o wykroczenie	194
3.9. Zmiana opisu i kwalifikacji prawnej czynu.	196
3.10. Zamknięcie przewodu sądowego	197
4. Przemówienia stron	197
5. Wyrokowanie	198
5.1. Narada i głosowanie nad wyrokiem	198
5.2. Zasady i forma sporządzenia wyroku	199
5.3. Rodzaje wyroków	200
5.4. Podpisanie wyroku i zdanie odrębne.	202
5.5. Ogłoszenie wyroku.	203
5.6. Ustne przytoczenie najważniejszych motywów wyroku.	203
§ 4. Czynności kończące sądowe postępowanie pierwszoinstancyjne	204
1. Doręczenie odpisu wyroku stronom i pokrzywdzonemu	204
2. Uzupełnienie wyroku	204
3. Wniosek o sporządzenie uzasadnienia wyroku na piśmie	204
4. Sporządzenie uzasadnienia wyroku	206

dr Katarzyna Sychta

ROZDZIAŁ IV POSTĘPOWANIA KONTROLNE 209

§ 1. Modele, cel i struktura postępowań kontrolnych	210
§ 2. System środków zaskarżenia	213
1. Sprzeciw	214
2. Natychmiastowe odwołanie od zarządzeń przewodniczącego.	215
3. Środki odwoławcze	215
§ 3. Dopuszczalność i wymogi formalne skargi odwoławczej	220

1.	Dopuszczalność środka odwoławczego	220
2.	Dopuszczalność dysponowania środkiem odwoławczym	222
3.	Warunki formalne skargi odwoławczej	223
§ 4.	Względne i bezwzględne przyczyny odwoławcze	227
1.	Względne przyczyny odwoławcze.	227
1.1.	Obraza przepisów prawa materialnego	227
1.2.	Obraza przepisów postępowania (<i>error in procedendo</i>)	228
1.3.	Błąd w ustaleniach faktycznych przyjętych za podstawę orzeczenia	229
1.4.	Rażąca niewspółmierność kary, środka karnego, nawiązki lub niesłusznego zastosowania albo niezastosowania środka zabezpieczającego, przypadku lub innego środka	230
2.	Bezwzględne przyczyny odwoławcze	231
2.1.	Istota bezwzględnych przyczyn odwoławczych	231
2.2.	Bezwzględne przyczyny uchylenia orzeczenia	232
2.3.	Stan rażącej niesprawiedliwości orzeczenia	234
2.4.	Potrzeba dokonania zmiany kwalifikacji prawnej czynu.	235
§ 5.	Zakres kontroli odwoławczej i jego ograniczenia	237
1.	Pojęcie zakresu kontroli odwoławczej i kierunku środka odwoławczego	237
2.	Zakaz <i>reformationis in peius</i>	239
3.	Reguły <i>ne peius</i>	241
4.	Dobrodziejstwo skorzystania z cudzego środka odwoławczego	242
§ 6.	Przebieg postępowań odwoławczych	244
1.	Postępowanie apelacyjne	244
1.1.	Skarga apelacyjna	244
1.2.	Postępowanie apelacyjne przed sądem <i>ad quo</i> , tj. przed sądem I instancji	245
1.3.	Postępowanie apelacyjne przed sądem <i>ad quem</i> , tj. przed sądem II instancji	246
1.4.	Postępowanie ponowne	257
2.	Postępowanie zażaleniowe	259
§ 7.	Nadzwyczajne środki odwoławcze	268
1.	Kasacja	268
1.1.	Podstawa kasacji i tryby uruchomienia postępowania kasacyjnego	268
1.2.	Kasacja stron	270
1.3.	Kasacja podmiotów specjalnych.	272
1.4.	Postępowanie w przedmiocie kasacji	273
2.	Wznowienie postępowania zakończonego prawomocnym orzeczeniem sądu	277
2.1.	Przedmiot i podstawy wznowienia postępowania sądowego.	277
2.2.	Przebieg postępowania w przedmiocie wznowienia postępowania sądowego.	280
3.	Nieważność orzeczeń	286

ROZDZIAŁ V POSTĘPOWANIA DODATKOWE 291

§ 1. Ogólna charakterystyka postępowań dodatkowych 292

dr Katarzyna Sychta

§ 2. Postępowania incydentalne (wpadkowe). 293

1. Ogólna charakterystyka postępowań incydentalnych 293
2. Postępowanie w przedmiocie zastosowania i przedłużenia tymczasowego aresztowania 293
3. Postępowanie w kwestii wyłączenia organu procesowego 294
4. Zabezpieczenie roszczeń majątkowych. 295
5. Kary porządkowe. 295
6. Badanie psychiatryczne połączone z obserwacją oskarżonego w zakładzie leczniczym. 296
7. Zastosowanie kontroli i utrwalania treści rozmów telefonicznych, rozmów niemających charakteru rozmowy telefonicznej oraz przekazów informacji innych niż telefoniczne, w tym korespondencji przesyłanej pocztą elektroniczną. 297
8. Wpadkowe postępowania zażaleniowe 298

dr Robert Netczuk

§ 3. Postępowania pomocnicze 300

1. Postępowanie karne w przedmiocie pomocy prawnej międzynarodowej 300
 - 1.1. Pomoc prawna i doręczenia w sprawach karnych 301
 - 1.2. Międzynarodowy zespół operacyjno-śledczy 302
 - 1.3. Przejęcie i przekazanie ścigania karnego 302
 - 1.4. Ekstradycja 305
 - 1.5. Przejęcie i przekazanie orzeczeń do wykonania 308
 - 1.6. Wykonywanie orzeczeń w ramach współpracy państw Unii Europejskiej 312
 - 1.7. Współpraca z Międzynarodowym Trybunałem Karnym 313
2. Postępowanie w przedmiocie pomocy prawnej krajowej 315
3. Postępowanie w przedmiocie odtworzenia akt (renowacyjne) 316

dr hab. Radosław Koper

§ 4. Postępowania następcze. 318

1. Orzekanie kary łącznej 318
2. Odszkodowanie za niesłuszne skazanie oraz niesłuszne zastosowanie środków przymusu 318
3. Ułaskawienie 319

dr Robert Netczuk

§ 5. Postępowanie uzupełniające 320

WYKAZ SKRÓTÓW

ABW	Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego
art.	artykuł
CBA	Centralne Biuro Antykorupcyjne
Dz.U.	Dziennik Ustaw
itd.	i tak dalej
k.k.	ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku – Kodeks karny (Dz.U. z 1997, Nr 88, poz. 553 z późn. zm.)
k.k.s.	ustawa z dnia 10 września 1999 roku – Kodeks karny skarbowy (Dz.U. z 1999, Nr 83, poz. 930 z późn. zm.)
k.p.c.	ustawa z dnia 17 listopada 1964 roku – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 1964, Nr 43, poz. 296 z późn. zm.)
k.p.k.	ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 1997, Nr 89, poz. 556 z późn. zm.)
Konstytucja	Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku
RP	(Dz.U. z 1997, Nr 78, poz. 284)
k.w.	ustawa z dnia 20 maja 1971 roku - Kodeks wykroczeń (Dz.U. z 1971, Nr 12, poz. 114, późn. zm.)
m. in.	między innymi
MS	Minister Sprawiedliwości
nast.	następne
np.	na przykład
nr	numer
pkt	punkt
późn.	późniejsze
PSŁ	Państwowa Straż Łowiecka
r.	rok
RP	Rzeczpospolita Polska
RPO	Rzecznik Praw Obywatelskich
s.	strona
SKW	Służba Kontrwywiadu Wojskowego
ozn.	to znaczy
zn.	tak zwane
u.	ustawa
ust.	ustęp
wyj.	wyjątek
zd.	zdanie
zm.	zmiany

WPROWADZENIE

Drodzy Czytelnicy,

z prawdziwą satysfakcją przekazujemy Państwu kolejną publikację przygotowaną w ramach cyklu wydawniczego projektu *Nowa jakość edukacji – bezpieczeństwo wewnętrzne*. Podręcznik *Postępowanie karne. Dynamika postępowania* powstał z myślą o potrzebach dydaktycznych studentów kierunku administracja, specjalność bezpieczeństwo wewnętrzne, które zostały określone na podstawie wieloletnich obserwacji wyników procesu kształcenia w zakresie przedmiotu prawo karne procesowe, realizowanego w wersji zredukowanej na kierunku administracja. Poczynione przez nas spostrzeżenia stały się podstawą do opracowania nowej koncepcji podręcznika, który powinien stanowić podstawową formę pomocy dydaktycznej dla studentów uczestniczących w kursie przedmiotu realizowanym w wymiarze jednego semestru.

W naszym odczuciu dotychczasowa koncepcja nauczania zakładająca podział treści dydaktycznych przedmiotu prawo karne procesowe na część statyczną – realizowaną w wymiarze jednego semestru podczas studiów licencjackich oraz część dynamiczną objętą programem nauczania 2-letnich studiów uzupełniających magisterskich, także realizowanych w wymiarze jednego semestru, nie spełnia pokładanych w niej oczekiwań. Z reguły bowiem omawianie zagadnień objętych przedmiotem prawa karnego procesowego następuje w ostatnim roku studiów licencjackich (piąty lub szósty semestr) oraz w drugim roku studiów magisterskich (semestr trzeci lub czwarty). Realizacja części dynamicznej odbywa się więc w znacznej odległości czasowej od chwili, kiedy student zapoznawał się z zagadnieniami objętymi przedmiotem zainteresowania części statycznej. W konsekwencji nauczanie obu modułów nie stanowi zwartego toku dydaktycznego zagadnień następujących bezpośrednio po sobie, co istotnie utrudnia osiągnięcie zadowalających efektów. Innym utrudnieniem jest, przyjęte w obecnym modelu kształcenia na kierunku administracja, rozbieżność obu modułów na przedmioty funkcjonujące samodzielnie. Nie zawsze bowiem naturalnym wyborem absolwenta studiów licencjackich na kierunku administracja jest kontynuacja edukacji na studiach magisterskich. Nie jest także regułą, iż uzupełniające studia magisterskie wybierają tylko i wyłącznie absolwenci studiów I stopnia kierunku administracja. W efekcie absolwent studiów licencjackich może zakończyć swoją edukację, nie mając elementarnej wiedzy o toku postępowania, a osoba rozpoczynająca studia na II stopniu studiów magisterskich staje przed wyzwaniem opanowania zagadnień z obszaru dynamiki postępowania bez znajomości fundamentalnych kwestii z obszaru statyki procesowej. Przy przyjętym podziale kształcenia znacznym utrudnieniem procesu dydaktycznego jest także ścisłe rozgraniczenie omawianej problematyki do zagadnień objętych tylko jedną częścią (statyczną albo dynamiczną), co koliduje ze współczesnym wzorcem kształcenia w obszarze prawa karnego procesowego, zakładającego

potrzebę łączenia ze sobą we wspólnych modułach dydaktycznych zagadnień statyki i kinetyki procesowej.

Z uwagi na odmiennność postulowanych efektów kształcenia kierunków prawo i administracja doszliśmy zatem do wniosku, iż nauczanie zagadnień objętych przedmiotem prawa karnego procesowego realizowane w wymiarze jednego semestru powinno opierać się na wykładzie obrazującym przede wszystkim tok postępowania karnego. Z tego też względu podręcznik, który mają Państwo przed sobą, został podzielony na pięć rozdziałów. Pierwszy z nich zawiera wykład przedstawiający podstawowe zagadnienia objęte przedmiotem części statycznej, natomiast pozostałe części przedstawiają kolejno przebieg postępowania przygotowawczego, rozpoznawczego i obszerny wykład obejmujący przebieg postępowań kontrolnych. Podręcznik kończą rozważania poświęcone postępowaniom dodatkowym. Wykład został zatem oparty na przebiegu postępowania i uzupełniony o obszerne uwagi na temat zagadnień statyki procesowej w ich dynamicznym ujęciu. To pozwala na przeprowadzenie cyklu kursu prawa karnego procesowego w wymiarze jednego semestru, przy jednoczesnej możliwości pełnego przedstawienia zagadnień decydujących o istocie procesu karnego. Z założenia przyjęta formuła adresowana jest do studentów kierunków: administracja, przedsiębiorczość, bezpieczeństwo narodowe i bezpieczeństwo wewnętrzne. Skoncentrowanie wykładu przede wszystkim na prezentacji poszczególnych instytucji procesowych w kontekście toku postępowania powinno także sprawiać, iż treść podręcznika będzie równie użyteczna dla uczestników kursów zawodowych funkcjonariuszy i pracowników organów ochrony prawnej ustawowo zobowiązanych do ścigania karnego.

Z uwagi na objętość i specyfikę naszego wykładu podręcznik nie stanowi alternatywnej propozycji dla opracowań skierowanych do studentów kierunku prawo. Jest raczej uproszczoną i zredukowaną formą wykładu, nastawioną na wykształcenie u studentów wiedzy i umiejętności praktycznego funkcjonowania poszczególnych rozwiązań procesowych w praktyce organów ścigania. Z tego też względu zrezygnowano z rozważań o charakterze doktrynalnym i tylko zasygnalizowano problematykę nadzwyczajnych środków odwoławczych, współpracy międzynarodowej oraz postępowań po uprawomocnieniu się orzeczenia. Autorzy uznali bowiem, iż te typy postępowań w praktyce prowadzone są niemal wyłącznie z udziałem zawodowego czynnika prawniczego i nie ma potrzeby szczegółowego przedstawiania w ramach modułu kształcenia, w którym absolwent nie podejmuje samodzielnej praktyki prawniczej w procesie stosowania prawa karnego.

Z uwagi na planowane wejście kolejnej nowelizacji procedury karnej nie sposób w słowie wstępnym pominąć jeszcze jednej kwestii. Koncepcja podręcznika ukształtowała się na przełomie lipca i sierpnia 2015 roku, kiedy to zaczęła obowiązywać wielka nowelizacja Kodeksu postępowania karnego. Dokonano w niej istotnej przebudowy dotychczasowego modelu postępowania karnego, akcentując przede wszystkim rozwiązania wzmacniające kontradiktoryjność postępowania sądowego oraz rozszerzając możliwości zawierania porozumień

procesowych. Zaproponowane rozwiązania w wielu wypadkach miały charakter nowatorski, przez co przedstawienie w podręczniku prognozowanych skutków ich wejścia w życie napotykało istotne problemy. Z chwilą jednak złożenia podręcznika do druku stanęliśmy przed nowym wyzwaniem wynikającym z zasygnalizowanej przez Ministra Sprawiedliwości kolejnej obszernej nowelizacji, zakładającej częściowe odwrócenie efektów tzw. nowelizacji lipcowej. Mając świadomość długotrwałości procesu wydawniczego oraz w trosce o racjonalność wydatkowania środków publicznych, zdecydowaliśmy się na wprowadzenie proponowanych zmian do treści zredagowanego już podręcznika. W chwili składania tekstu dysponowaliśmy projektem nowelizacji opublikowanym wraz ze sprawozdaniem Komisji Nadzwyczajnej do Spraw Zmian w Kodyfikacjach Sejmu VIII Kadencji (Druk Sejmowy nr 276). Wszelkie prognozowane w nim zmiany staraliśmy się umieścić w tekście podręcznika. Aby ułatwić ich percepcję, zostały ujęte w tzw. okienkach problemowych umieszczonych w bezpośrednim sąsiedztwie opisu instytucji poddawanych zmianie. Mamy szczerą nadzieję, że dzięki temu przygotowane przez nas opracowanie okaże się przydatne przynajmniej przez pierwszy okres obowiązywania nowej kodyfikacji.

W tym miejscu pragnę złożyć gorące podziękowania za liczne słowa wsparcia dla prof. dr. hab. Kazimierza Marszała oraz prof. dr. hab. Kazimierza Zgryzka, którzy poprzez wieloletni trud i zaangażowanie w kierowanie Katedrą Prawa Karnego Procesowego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach ukształtowali nasz zespół oraz potrzebę poszukiwania nowych wyzwań naukowych i dydaktycznych. Głęboko wierzymy, że czytelnik tego opracowania, zachęcony prezentowaną w nim wizją procesu karnego, sięgnie także do kanonicznego już dzisiaj podręcznika prawa karnego procesowego pod redakcją prof. dr. hab. Kazimierza Marszała. Osobiście pragnę podziękować także członkom zespołu redakcyjnego – Pani dr. Katarzynie Sychcie, Panu prokuratorowi Przemysławowi Piątkowi oraz Panu dr. hab. Radosławowi Koprowi za przyjęcie zaproszenia do współpracy i rzetelne wywiązywanie się z postawionego zadania.

Serdecznie zapraszam do lektury.

Robert Netczuk
Katowice, dnia 14 marca 2016 roku

dr hab. Radosław Koper

ROZDZIAŁ I ZAGADNIENIA OGÓLNE

§ 1. Istota, cel i przedmiot procesu karnego

Literatura: M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1973; L. Gardocki, *Prawo karne*, Warszawa 2015; A. Marek, S. Waltoś, *Podstawy prawa i procesu karnego*, Warszawa 1999; K. Marszał, *Proces karny. Zagadnienia ogólne*, Katowice 2013; M. Płatek, M. Fajst (red.), *Sprawiedliwość naprawcza. Idea. Teoria. Praktyka*, Warszawa 2005; J. Skorupka, *O sprawiedliwości procesu karnego*, Warszawa 2013.

1. Pojęcie procesu karnego

Zdefiniowanie procesu karnego (postępowania karnego) łączy się bezpośrednio ze wskazaniem funkcji, jaką prawo karne procesowe pełni w systemie szeroko rozumianego prawa karnego. Należy mieć tutaj na uwadze relację, w jakiej prawo procesowe pozostaje do prawa materialnego. Przypomnijmy: prawo karne materialne jest dziedziną prawa określającą czyny będące przestępstwami, kary grożące za popełnienie przestępstw i inne środki reakcji penalnej stosowane w związku z naruszeniem prawa karnego, a także zasady odpowiedzialności karnej. Widać wyraźnie, że byt procesu karnego jest uzależniony od wyodrębnienia prawa karnego materialnego. Nie byłoby procesu karnego, gdyby nie było tego prawa.

Proces karny służy do realizacji prawa karnego materialnego. Jest formą urzeczywistnienia jego wymogów. Należałoby dodać, że jest jedyną drogą realizacji prawa karnego. Oznacza to, że tylko w ramach procesu karnego można stwierdzić winę lub niewinność z tytułu popełnienia przestępstwa. W konsekwencji wyłącznie w procesie karnym można orzec karę wobec osoby winnej dokonania przestępstwa. Nie ma innej możliwości prawnej w tym zakresie. Dzięki procesowi karnemu prawo karne może z kolei spełniać swoje funkcje, w tym zwłaszcza funkcję prewencyjną.

Proces karny jest to więc przewidziane prawem zachowanie organów państwowych i innych jego uczestników, zmierzające do wykrycia i ustalenia czynu przestępnego i jego sprawcy, do stwierdzenia jego winy, a następnie do zastosowania wobec niego kar, środków karnych, innych środków reakcji penalnej albo do jego uniewinnienia.

Zdarza się, że już pierwsze czynności lub ustalenia organów ścigania będą wskazywać na brak potrzeby prowadzenia procesu karnego. Może się bowiem okazać, że w istocie czyn w ogóle nie został popełniony (np. Policja otrzymała anonimowe zawiadomienie o fałszowaniu pieniędzy przez osobę X, a po jego sprawdzeniu okazało się, że taki czyn w ogóle nie miał miejsca). Może też wystąpić sytuacja polegająca na tym, że od razu oczywiste jest, że doszło do popełnienia wykroczenia, a zatem nie wchodzi w grę prowadzenie procesu karnego (np. wypadek drogowy, w którym nikt nie doznał obrażeń cielesnych albo w którym określona osoba doznała takich obrażeń na okres do 7 dni). Oznacza to, że w takich wypadkach już na „przedpolu” da się stwierdzić niecelowość prowadzenia procesu karnego, skoro nie występuje podstawowy element z jego definicji, czyli wykrycie i ustalenie przestępstwa.

2. Przedmiot i cel procesu karnego

Mówiąc o przedmiocie procesu karnego, mamy na myśli udzielenie odpowiedzi na pytanie: co podlega zbadaniu i ustaleniu w tym postępowaniu? **Współcześnie przyjmuje się powszechnie, że przedmiotem procesu jest kwestia odpowiedzialności prawnej określonej osoby ściganej za zarzucane jej przestępstwo.** W postępowaniu karnym wszystko sprowadza się bowiem do ustalenia, czy w ogóle popełniono przestępstwo, kto je popełnił, w jakiej postaci i jakie ma za to ponieść konsekwencje prawne. **Ta odpowiedzialność ma dwie podstawy: faktyczną i prawną. Podstawa faktyczna to określenie czynu zarzucanego lub przypisanego, natomiast podstawa prawna dotyczy kwalifikacji prawnej tego czynu.**

Kwestia odpowiedzialności prawnej obejmuje dwa rodzaje odpowiedzialności: karną i cywilną. O ile ta pierwsza musi wystąpić zawsze, bo bez niej nie byłoby, rzecz jasna, procesu karnego, o tyle ta druga nie stanowi reguły.

Orzekanie o odpowiedzialności cywilnej w procesie karnym wchodzi w grę wtedy, gdy jeden czyn stanowiący przestępstwo wywoła podwójne skutki prawne, czyli spowoduje naruszenie zakazu określonego w prawie karnym materialnym oraz spowoduje szkodę w rozumieniu prawa cywilnego. Rozstrzygnięcie w procesie karnym kwestii odpowiedzialności cywilnej jest uzasadnione ekonomiką procesową oraz koniecznością wzmocnienia dolegliwości z tytułu popełnionego przestępstwa, gdyż sprawca zostaje pozbawiony korzyści, którą uzyskał w wyniku przestępstwa. To rozwiązanie może być także korzystne dla pokrzywdzonego. Z jego punktu widzenia istotne jest nie tylko zaspokojenie jego poczucia sprawiedliwości poprzez wymierzenie przez sąd kar i środków karnych adekwatnych do winy sprawcy. Nie mniej istotne jest uzyskanie odszkodowania mającego rekompensować szkody, krzywdy czy straty poniesione przez pokrzywdzonego na skutek przestępstwa. Zamiast w dwóch postępowaniach – karnym i cywilnym, pokrzywdzony może uzyskać takie odszkodowanie w jednym procesie. W ten sposób nie musi czekać na prawomocne zakończenie procesu karnego, aby wnieść pozew (i opłacić go) przeciwko sprawcy do sądu cywilnego. W następstwie wejścia w życie w dniu 1 lipca 2015 roku ustawy nowelizacyjnej do k.p.k. zniknęło z procesu karnego powództwo cywilne. Jedyнным sposobem realizacji funkcji kompensacyjnej prawa karnego jest orzeczenie przez sąd obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę (art. 46 § 1 k.k.).

Z przedmiotem procesu karnego ściśle wiąże się określenie jego celu. Można mówić o celu ogólnym i celach cząstkowych. **Cel ogólny to ostateczny rezultat, do którego zmierza proces.** W tym kontekście jest oczywiste, że **celem ogólnym jest rozstrzygnięcie o przedmiocie procesu. Natomiast cele cząstkowe mają być zrealizowane w poszczególnych stadiach czy etapach procesu.**

Realizacja celu ogólnego procesu służy osiągnięciu sprawiedliwości w ujęciu karnomaterialnym. W pewnym uproszczeniu można

powiedzieć, że chodzi tutaj o zastosowanie norm prawa materialnego naruszonych przez sprawcę przez wymierzenie kar, środków karnych lub innych środków reakcji penalnej. Warto jednak podkreślić, że w ostatnich latach w procesie karnym daje znać o sobie także inne podejście, polegające na uwzględnieniu **sprawiedliwości naprawczej**. **Ta idea oznacza wyeksponowanie elementu restytucji i uczynienie sprawcy odpowiedzialnym wobec pokrzywdzonego.** W tym ujęciu **sprawca musi wyrazić skruchę, żal, przeprosić pokrzywdzonego i oczywiście naprawić szkodę, ale także powinien zrozumieć swoją winę, konsekwencje swego zachowania oraz przyjąć odpowiedzialność za popełniony czyn.** Wdrożenie idei sprawiedliwości naprawczej pozwala uniknąć dalszej eskalacji konfliktu, umożliwia szybszy powrót sprawcy do społeczności, zaspokaja potrzeby pokrzywdzonego, wskazuje na wartości istotne w społeczeństwie. Jest to przejaw nowej filozofii myślenia o sposobie reagowania na popełnione przestępstwo. Wyrazem takiego podejścia jest tzw. umorzenie restytucyjne unormowane w art. 59a k.k. Ta regulacja umożliwia umorzenie postępowania karnego w sprawach o pewne kategorie przestępstw, gdy sprawca pojednał się z pokrzywdzonym i naprawił szkodę lub zadośćuczynił wyrządzonej krzywdzie.

Nowelizacja do k.p.k. i k.k. powoduje jednak usunięcie tej regulacji z polskiego ustawodawstwa, co oznacza, że przejawów realizacji sprawiedliwości naprawczej trzeba będzie się doszukiwać głównie w postępowaniu mediacyjnym (art. 23a k.p.k.).

3. Stadia procesu karnego

Pierwszym stadiem procesu karnego jest **postępowanie przygotowawcze**. Jest ono obligatoryjne w sprawach o przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego. Jego cel stanowi ustalenie, czy istnieją podstawy do wniesienia aktu oskarżenia.

Jeśli się okaże, że owe podstawy istnieją i prokurator złoży akt oskarżenia do sądu, rozpoczyna się **postępowanie główne, tj. postępowanie przed sądem I instancji**. Zmierza ono do wydania rozstrzygnięcia dotyczącego przedmiotu procesu. Następuje to przez wydanie wyroku: albo na posiedzeniu, po wpłynięciu aktu oskarżenia do sądu, czyli bez przeprowadzenia rozprawy, albo w wyniku przeprowadzenia rozprawy głównej, będącej najważniejszym etapem całego procesu.

W razie zaskarżenia apelacją wyroku sądu I instancji musi być przeprowadzone **postępowanie odwoławcze**, mające na celu kontrolę tego wyroku. Wydanie rozstrzygnięcia przez sąd odwoławczy w następstwie rozpoznania apelacji kończy tok procesu. Są dwa środki nadzwyczajne umożliwiające kontrolę orzeczeń prawomocnych: **kasacja i wznowienie postępowania**.

Nowelizacja Kodeksu postępowania karnego wprowadza zupełnie nowy nadzwyczajny środek zaskarżenia (rozdział 55a k.p.k.): skargę na wyrok sądu odwoławczego.

§ 2. Zasady procesu karnego

Literatura: M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1973; T. Grzegorzczak, *Wnioskowy tryb ścigania czynów karalnych*, Łódź 1986; J. Jodłowski, *Zasada prawdy materialnej w postępowaniu karnym. Analiza w perspektywie funkcji prawa karnego*, Warszawa 2015; R. Koper, *Jawność rozprawy głównej a ochrona prawa do prywatności w procesie karnym*, Warszawa 2010; P. Kruszyński, *Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, Warszawa 1983; A. Marek, S. Waltoś, *Podstawy prawa i procesu karnego*, Warszawa 1999; K. Marszał, *Proces karny. Zagadnienia ogólne*, Katowice 2013; A. Murzynowski, *Istota i zasady procesu karnego*, Warszawa 1994; M. Rogacka-Rzewnicka, *Oportunizm i legalizm ścigania przestępstw w świetle współczesnych przeobrażeń procesu karnego*, Warszawa 2007; Z. Świda-Łagiewska, *Zasada swobodnej oceny dowodów w polskim procesie karnym*, Wrocław 1983; J. Tylman, *Zasada legalizmu w procesie karnym*, Warszawa 1965; S. Waltoś, *Naczelne zasady procesu karnego*, Warszawa 1999; P. Wiliński (red.), *Rzetelny proces karny w orzecznictwie sądów polskich i międzynarodowych*, Warszawa 2009; idem, *Zasada prawa do obrony w polskim procesie karnym*, Kraków 2006.

1. Pojęcie i klasyfikacja zasad

Podobnie jak w prawie konstytucyjnym, cywilnym czy administracyjnym, także w procesie karnym można wyróżnić podstawowe reguły decydujące o kształcie tego postępowania, jego strukturze i przebiegu. Mowa o zasadach procesu karnego. Wyodrębnienie tych zasad jest często konsekwencją historycznego rozwoju prawa karnego procesowego, gdy na przestrzeni lat miały one charakter postulatów wymagających realizacji. Zasady pełnią funkcję porządkującą, pozwalając sprowadzić do wspólnego mianownika rozmaite regulacje i sytuacje prawne, które są ze sobą powiązane. Nierzadko zasady stanowią wskazówki interpretacyjne, umożliwiając wybór takiego kierunku wykładni, który jest najbardziej zgodny z istotą danej zasady.

Zasady procesu karnego to normy prawne regulujące najbardziej istotne kwestie w obrębie procesu, ważne ze społecznego punktu widzenia, przesądzające o modelu procesu karnego. Chodzi o pewne idee i wartości wskazujące kierunek ukształtowania postępowania oraz zalecające takie lub inne zachowanie uczestników procesu. Wspomniany w definicji wpływ zasad na model procesu oznacza, że w zależności od tego, jaka zasada obowiązuje w postępowaniu danego kraju w zakresie uregulowania danej kwestii, można mówić, że to postępowanie jest oparte na takim, a nie innym modelu. Przykładowo: dominacja zasady legalnej oceny dowodów przesądza o inkwizycyjnym modelu procesu, który ma już dzisiaj znaczenie historyczne. Przyjęcie natomiast zasady przeciwstawnej, czyli zasady swobodnej oceny dowodów, jest typowe dla zupełnie odmiennego modelu procesu – modelu skargowego.

Zasady procesowe podlegają różnym podziałom. Pierwsza klasyfikacja obejmuje **zasady konstytucyjne** – wyodrębnione wyraźnie w Konstytucji RP (np. zasada prawa do obrony – art. 42 ust. 2 Konstytucji RP) oraz **zasady pozakonstytucyjne** – te, które nie zostały sformułowane w ustawie zasadniczej. Inny podział dotyczy wyróżnienia **zasad skodyfikowanych** – to te, które zostały wprost przewidziane w przepisach k.p.k. (np. zasada prawdy – art. 2 §

2 k.p.k.), oraz **zasad nieskodyfikowanych** – niesformułowanych w żadnym osobnym przepisie, ale obowiązujących w procesie karnym (np. zasada kontradiktoryjności). Wreszcie, przyjmując kryterium tematyczne (czyli to, do czego zasada się odnosi), można wyodrębnić: – zasady związane z wszczęciem procesu karnego, – zasady dotyczące postępowania dowodowego, – zasady dotyczące formy i sposobu prowadzenia postępowania, – zasady dotyczące sytuacji prawnej oskarżonego.

2. Zasady związane z wszczęciem procesu karnego

2.1. Zasada ścigania z urzędu (oficjalności)

Zasada ścigania z urzędu polega na tym, że ścigania przestępstw podejmują się organy państwowe niezależnie od woli i zachowania się pokrzywdzonego lub innego podmiotu.

Obowiązywanie tej zasady jest konsekwencją istnienia obowiązku państwa w zakresie ścigania przestępstw i ich sprawców. Ponieważ przestępstwo godzi w porządek prawny ustanowiony przez państwo, obowiązkiem państwa jest ścigać sprawcę takiego czynu i w ten sposób działać na rzecz przywrócenia naruszonego ładu. Ściganie przestępstw z urzędu stanowi monopol państwa działającego przez odpowiednie organy.

Zasada ścigania z urzędu jest skodyfikowana (art. 9 § 1 k.p.k.).

Niekiedy można mówić o **ściganiu warunkowym**. Oznacza to, że **ściganie przestępstwa z urzędu zostało uzależnione od spełnienia określonego warunku**. Są dwie takie sytuacje. Pierwsza z nich to uzależnienie ścigania od zezwolenia odpowiedniego organu państwowego, np. gdy sprawca przestępstwa jest chroniony immunitetem. Uzyskanie zezwolenia na ściganie należy wówczas do oskarżyciela (art. 13 k.p.k.).

Drugi wypadek ścigania warunkowego to **ściganie na wniosek** (art. 12 k.p.k.). Istota tego rozwiązania polega na tym, że warunkiem niezbędnym do wszczęcia i prowadzenia procesu karnego jest złożenie wniosku o ściganie przez pokrzywdzonego (lub inny uprawniony podmiot). Bez takiego wniosku organy ścigania nie mogą dokonać żadnych czynności procesowych. Racje uzasadniające ściganie niektórych przestępstw publicznoskargowych dopiero w razie złożenia wniosku przez uprawniony podmiot wynikają głównie z potrzeby poszanowania jego prywatności lub z niewielkiego znaczenia kryminalnego danego czynu. Złożenie takiego wniosku jest bowiem uprawnieniem pokrzywdzonego, a zatem ma on swobodę wyboru w tej kwestii. W wyniku złożenia wniosku postępowanie jest prowadzone z urzędu, a z samego faktu złożenia wniosku pokrzywdzony nie uzyskuje statusu oskarżyciela w danej sprawie.

W trybie wnioskowym ścigane są np. takie czyny jak: kradzież (gdy została popełniona na szkodę osoby najbliższej – art. 278 § 4 k.k.), narażenie na zarażenie wirusem HIV, chorobą weneryczną lub zakaźną, ciężką chorobą nieuleczalną (art. 161 § 3 k.k.), groźba karalna (art. 190 § 2 k.k.). W wyniku

nowelizacji k.k. i k.p.k. przestępstwo zgwałcenia (art. 197 k.k.) nie jest już ścigane na wniosek, podlegając bezwarunkowemu ściganiu z urzędu.

Wniosek o ściganie może być cofnięty do czasu rozpoczęcia przewodu sądowego na pierwszej rozprawie głównej. Wymagana jest jednak w tym względzie zgoda prokuratora lub sądu.

Wyjątkiem od zasady oficjalności jest ściganie z oskarżenia prywatnego. W tym trybie są ścigane niektóre drobne przestępstwa godzące w sferę dóbr osobistych pokrzywdzonego (np. zniesławienie – art. 212 k.k., zniewaga – art. 216 k.k., naruszenie nietykalności cielesnej – art. 217 k.k.). Pokrzywdzony wnosi swój własny akt oskarżenia wprost do sądu, a następnie popiera go w sądzie. Wraz z wniesieniem skargi uzyskuje status oskarżyciela prywatnego.

2.2. Zasada legalizmu

Zasada legalizmu oznacza obowiązek ścigania przestępstw ściganych z urzędu. W przeciwieństwie do zasady oficjalności, w tym wypadku akcent jest położony nie tyle na ściganie przestępstw przez organy państwa, ile na istnieniu obowiązku w tej materii. Ten obowiązek ma swe źródła w prawie karnym materialnym, bo skoro sprawca naruszył zakaz przewidziany w k.k., powinien ponieść konsekwencje prawne w postaci kar, środków karnych itd. Zasada legalizmu wiąże się z koniecznością zapewnienia równości wobec prawa oraz ugruntowania poczucia sprawiedliwości, aby organy państwa nie dokonywały wyboru między ściganiem a nieściganiem sprawcy przestępstwa.

Zasada legalizmu jest skodyfikowana w art. 10 k.p.k. Z tego przepisu można wysnuć wniosek, że dotyczy ona nie tylko postępowania przygotowawczego, ale całego toku procesu.

W celu urealnienia zasady legalizmu i skuteczniejszego respektowania jej w praktyce ustawodawca przewidział rozmaite gwarancje tej zasady. Można tutaj wskazać na: obowiązek prawny zawiadomienia o przestępstwie (art. 240 k.k., art. 304 § 2 k.p.k.), obowiązek społeczny zawiadomienia o przestępstwie (art. 304 § 1 k.p.k.), instytucję skargi subsydiarnej (art. 55 k.p.k.), skargę na bezczynność organów ścigania (art. 306 § 3 k.p.k.).

Można powiedzieć, że zasada legalizmu nadal ma charakter dominujący w polskim procesie karnym. W ostatnich latach coraz więcej uznania zyskuje sobie jednak zasada przeciwstawna – **zasada oportunizmu**. Jest to **uprawnienie organu procesowego do zaniechania ścigania, gdy organ ten uznaje je za niecelowe, pomimo że ściganie jest faktycznie możliwe i prawnie dopuszczalne**. Innymi słowy, organ procesowy odstępkuje od ścigania sprawcy, gdy z różnych względów uznaje, że nie ma takiej konieczności, mimo że są dowody potwierdzające możliwość popełnienia przestępstwa przez sprawcę i zarazem brak prawnych przeszkód uniemożliwiających kontynuację procesu. Wspomniane względy mogą być rozmaite, np. mała waga czynu, ważne interesy państwowe, możliwość osiągnięcia interesu ścigania w inny sposób.

Są **dwa rodzaje oportunistu: prawny i faktyczny**. Ten pierwszy to przypadki oportunistu wyraźnie określone w przepisach, np. umorzenie absorpcyjne (art. 11 k.p.k.), świadek koronny (ustawa z dnia 25 czerwca 1997 roku o świadku koronnym)¹, dochodzenie rejestrowe (art. 325f k.p.k.). Oportunistu faktyczny nie znajduje potwierdzenia w obowiązujących przepisach, gdyż brak podstaw prawnych w tym zakresie, a pomimo tego organy ścigania decydują się np. umorzyć postępowanie. O ile oportunistu prawny nierzadko może ostatecznie zasługiwać na aprobatę, ponieważ umożliwi przyspieszenie postępowania lub osiągnięcie wymiernych efektów społecznych (np. zwiększenie poziomu bezpieczeństwa w następstwie rozbicia zorganizowanej grupy przestępczej), o tyle oportunistu faktyczny wywołuje poważne zastrzeżenia. Łączy się bowiem z dowolnością w zakresie ścigania sprawcy, podważając zaufanie do państwa i wymiaru sprawiedliwości.

2.3. Zasada skargowości

Zasada skargowości wyraża się w regule, że sąd wszczyna postępowanie na żądanie uprawnionego oskarżyciela lub innego uprawnionego podmiotu.

Ta zasada dotyczy wyłącznie postępowania sądowego. Ujmuje rozwiązanie problemu, który sprowadza się do odpowiedzi na pytanie: czy sąd wszczyna z urzędu proces, czy też może zająć się sprawą dopiero wtedy, gdy z żądaniem wystąpi odpowiedni podmiot? Skargowy model procesu, siłą rzeczy, zakłada konieczność wniesienia skargi jako warunek wszczęcia i prowadzenia postępowania sądowego, a w dalszej perspektywie – rozstrzygnięcia sprawy przez sąd.

Jest to zasada skodyfikowana (art. 14 § 1 k.p.k.).

Istotne jest w tym wypadku, aby oskarżyciel wnoszący skargę był do tego uprawniony przez obowiązujące przepisy. I tak, w sprawach o przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego uprawnionym oskarżycielem jest prokurator lub inny organ państwowy. Gdy przestępstwo podlega ściganiu z oskarżenia prywatnego, status oskarżyciela posiada pokrzywdzony.

Centralnym elementem jest tutaj wniesienie skargi. W zależności od rodzaju postępowania wchodzącego w grę **skargi można podzielić na trzy rodzaje:**

- zasadnicze – warunkujące wszczęcie w ogóle postępowania sądowego (wszystkie akty oskarżenia oraz surogaty aktu oskarżenia),
- etapowe – decydujące o uruchomieniu określonego etapu postępowania sądowego (np. skarga apelacyjna),
- incydentalne – przesadzające o rozpoczęciu postępowania prowadzonego w związku z rozstrzygnięciem jakiejś kwestii incydentalnej w toku procesu (np. zażalenie na postanowienie o zastosowaniu tymczasowego aresztowania).

Nie da się ukryć, że w systemie skarg najważniejsze znaczenie ma **akt oskarżenia**. Spełnia on **cztery podstawowe funkcje:**

¹ Ustawa z dnia 25 czerwca 1997 roku o świadku koronnym, Dz.U. z 1997, Nr 114, poz. 738.

- bilansującą – stanowi podsumowanie przeprowadzonego postępowania przygotowawczego,
- inicjującą – jego wniesienie powoduje zainicjowanie postępowania sądowego,
- programową – zawiera program dla sądu, który jest wiążący, a dotyczy wskazania granic podmiotowych (osoba oskarżonego) i granic przedmiotowych (czyn zarzucany oskarżonemu) rozpoznania sprawy,
- informacyjną – zawiera informację o tym, jaki czyn zarzuca się oskarżonemu i na jakich dowodach opiera się oskarżenie.

3. Zasady dotyczące postępowania dowodowego

3.1. Zasada prawdy

Zasadę prawdy definiuje się w ten sposób, że organy procesowe powinny opierać swe decyzje na ustaleniach faktycznych prawdziwych, czyli zgodnych ze stanem rzeczywistym.

Z tej definicji wynika, że proces karny zmierza do ustalenia **prawdy materialnej**. Chodzi o sytuację, gdy sąd przyjmuje taką wersję zdarzenia, która jest w pełni zgodna z tym, jak w rzeczywistości było. Odrzuca się **prawdę formalną**, gdy za prawdę przyjmuje się to, co sąd ustalił, ale co niekoniecznie musi być zgodne z obiektywną rzeczywistością. To drugie rozumienie prawdy charakteryzowało inkwizycyjny model procesu, gdy sąd był związany legalną teorią dowodową.

Jak widać – zasada prawdy dotyczy tylko stanu faktycznego sprawy i wiąże się z rekonstrukcją przebiegu przestępstwa oraz okoliczności towarzyszących popełnieniu tego czynu. Została skodyfikowana w art. 2 § 2 k.p.k.

Jest to zasada nadrzędna w procesie karnym. Skoro to postępowanie ma charakter państwowy i rozstrzyga się w nim istotne kwestie, a końcowa decyzja może oznaczać niemałą ingerencję w swobody obywatelskie jednostki, to trudno wyobrazić sobie inne rozwiązanie, niż tylko oparcie wszelkich rozstrzygnięć na prawdzie. To nadrzędne znaczenie zasady prawdy wiąże się więc ściśle z celem procesu oraz budową całego postępowania.

Z tej zasady wynika obowiązek organów procesowych czynienia wszystkiego, co jest możliwe, aby dotrzeć do prawdy i wyciągnąć z tego faktu właściwe wnioski. To twierdzenie wymaga jednak uzupełnienia. Zmiany nowelizacyjne, które weszły w życie 1 lipca 2015 roku, wprowadziły zwiększoną kontrydymatyczność postępowania sądowego. Oznacza to wyraźne osłabienie czynnej pozycji sądu w zakresie poszukiwania dowodów i ich wprowadzania do procesu. Na etapie postępowania sądowego strony mają przekonać sąd do swoich racji, przeprowadzając dowody. W tym kontekście pojawia się zresztą obawa, czy zasada prawdy po nowelizacji utrzyma *de facto* swój dominujący charakter. Sąd z zasady nie włącza się bowiem czynnie w postępowanie dowodowe, oddając pole stronom i wydając wyrok na podstawie tego materiału, który strony mu przedłożą. Czy strony będą zainteresowane ujawnieniem całej prawdy, to już

inna sprawa. To wszystko może spowodować, że rozstrzygnięcia sądu nie będą opierać się na w pełni przekonujących ustaleniach, a jedynie na ustaleniach odznaczających się wysokim stopniem prawdopodobieństwa.

Takie obawy tracą swoją aktualność, w związku z wejściem w życie zmian do k.p.k., w którym proponuje się powrót do inkwizycyjno-kontraduktoryjnego modelu postępowania sądowego, a zatem powrót do rozwiązań funkcjonujących w tym zakresie przed 1 lipca 2015 roku.

Zasada prawdy nie ma jednak i nigdy nie miała charakteru bezwzględniego. Nie można poszukiwać prawdy za wszelką cenę. Dlatego dopuszcza się wyjątki od tej zasady. Klasycznego przykładu dostarczają tutaj zakazy dowodowe.

3.2. Zasada bezpośredniości

Zasada bezpośredniości służy wprost do wykrycia prawdy. Można ją ująć w formie trzech elementów przedstawionych poniżej.

1. **Sąd powinien opierać swe ustalenia tylko na dowodach przeprowadzonych na rozprawie.** Znajduje to odzwierciedlenie w art. 410 k.p.k., bo wyłącznie w tej części zasada bezpośredniości została skodyfikowana. Na rozprawie głównej są najpełniej realizowane zasady procesowe (np. zasada kontraduktoryjności, zasada jawności, zasada prawa do obrony), co oznacza, że podstawę wyroku mogą stanowić te ustalenia, które zostały ujawnione na rozprawie – wtedy, gdy strony posiadały najwięcej uprawnień i mogły aktywnie uczestniczyć w postępowaniu dowodowym (np. przez zadawanie pytań i składanie oświadczeń).
2. **Organ procesowy powinien bezpośrednio zetknąć się z dowodem.** Jest to bardzo istotne, gdyż umożliwia dokonanie prawidłowej oceny danego dowodu. Przykładowo: przesłuchując bezpośrednio świadka, można poczynić pewne obserwacje przydatne następnie podczas oceny jego zeznań (zwraca się uwagę na niepewność towarzyszącą wyjaśnianiu określonych wątków, symptomatyczny sposób reagowania na określone pytania itd.).
3. **Organ procesowy powinien w pierwszej kolejności korzystać z dowodów pierwotnych** (np. z zeznania świadka, który był bezpośrednim obserwatorem zdarzenia), **nie odrzucając jednak całkowicie dowodów pochodnych** (np. zeznań świadka „ze słyszenia”). To założenie jest oczywiste, gdy przypomnimy o niebezpieczeństwie zniekształceń nieodpowiadających prawdzie.

Wyjątki od zasady bezpośredniości dotyczą wszystkich tych sytuacji, kiedy przepisy dopuszczają pośrednie przeprowadzenie dowodu, przez odczytanie na rozprawie protokołów przesłuchań lub innych czynności sporządzonych uprzednio w postępowaniu przygotowawczym lub na rozprawie w tej samej lub w innej sprawie (art. 389, 391, 392, 393, 394 k.p.k.).

3.3. Zasada swobodnej oceny dowodów

W zakresie oceny dowodów historycznie wcześniejsza była zasada legalnej (ustawowej) oceny dowodowej, która występowała w procesie inkwizycyjnym. Polegała na tym, że sąd był związany regułami dowodowymi przewidzianymi przez prawo. Mógł, a wręcz musiał uznać dany fakt za udowodniony, gdy zaistniały dowody określone w ustawie. Na przykład przyznanie się oskarżonego do winy traktowano jako dowód optymalny (królowa dowodów), pomimo że – w związku z możliwością stosowania tortur – wartość tego oświadczenia mogła być różna.

Swobodna ocena dowodów oznacza, że organ procesowy, w tym zwłaszcza sąd, ocenia dowody i wyciąga z nich wnioski według swego przekonania i nie może być skrępowany jakimikolwiek regułami dowodowymi.

Tak pojmowana swobodna ocena dowodów występuje w dwóch odmianach: **kontrolowanej i niekontrolowanej**. Różnica sprowadza się do tego, czy organ dokonujący tej oceny ma obowiązek uzasadnienia swego stanowiska. Ocena niekontrolowana cechuje sądy przysięgłych w modelu *common law*. W polskim procesie karnym występuje swobodna ocena dowodów kontrolowana.

Mówimy tutaj o zasadzie skodyfikowanej (art. 7 k.p.k.).

Trzeba sobie uzmysłowić, że swobodna ocena nie jest równoznaczna z oceną dowolną. Swobodna znaczy tyle co nieskrępowana, dokonywana zgodnie z wewnętrznym przekonaniem, które ukształtowało się w wyniku przeprowadzenia wszystkich dowodów. Poza tym, **dokonując oceny dowodów, trzeba jednak w sposób naturalny uwzględnić trzy czynniki: wiedzę, doświadczenie życiowe oraz reguły logicznego, prawidłowego rozumowania**. Ważne znaczenie ma możliwość poddania oceny dowodów kontroli instancyjnej. W wyniku wniesienia apelacji sąd odwoławczy może nie podzielić oceny dowodów dokonanej przez sąd I instancji, uznając ją za błędną lub nieprawidłową. W rezultacie może zmienić treść wyroku sądu I instancji albo uchylić ten wyrok i przekazać sprawę temu sądowi do ponownego rozpoznania.

4. Zasady dotyczące formy i sposobu prowadzenia procesu

4.1. Zasada kontradiktoryjności

Zasada kontradiktoryjności oznacza prowadzenie procesu w formie sporu równouprawnionych stron przed bezstronnym sądem.

Ta zasada opiera się na istnieniu trójpodmiotowego procesu w postaci: **strony czynnej (oskarżyciela), strony biernej (oskarżonego) oraz sądu – jako neutralnego, bezstronnego podmiotu rozstrzygającego spór**. Wynika z tego, że koniecznym elementem kontradiktoryjności jest rozdzielenie wszystkich trzech funkcji procesowych: ścigania, obrony oraz rozstrzygania. W warunkach kontradiktoryjności każdą z tych funkcji pełni inny podmiot.

Oznacza to też, że tam, gdzie obowiązuje kontradiktoryjność, strony korzystają z najszerszego wachlarza uprawnień procesowych. Zależność jest

prosta: żeby toczyć spór, trzeba posiadać uprawnienia umożliwiające wejście w polemikę z drugą stroną, przedstawianie i obronę własnych racji itd. Niezwykle istotna jest kwestia równouprawnienia stron procesowych. Gwarantuje bowiem prowadzenie rzeczywistego sporu. Pojawia się tutaj konieczność zapewnienia równości broni, tzn. wyposażenie stron w te same środki prawne w walce o najkorzystniejsze rozstrzygnięcie.

Tak opisana **zasada kontrydiktoryjności obowiązuje w postępowaniu sądowym. W stadium przygotowawczym procesu dominuje zasada przeciwstawna – zasada śledczości (inkwizycyjności)**. W śledztwie lub dochodzeniu nie ma bowiem rozdzielania funkcji procesowych, są one skoncentrowane w ręku jednego podmiotu (prokuratora). Występują jednak pewne elementy czy przejawy kontrydiktoryjności, co przesądza o tym, że nie jest to bezwzględna śledczość. Przede wszystkim mamy wyodrębnione strony postępowania przygotowawczego, a są nimi podejrzany i pokrzywdzony. Poza tym strony mogą realizować określone uprawnienia procesowe. Wprawdzie ich zakres nie jest tak szeroki jak w postępowaniu sądowym, niemniej jednak skorzystanie z tych praw, które przewidują przepisy, umożliwia realizację kontrydiktoryjności na etapie postępowania przygotowawczego.

Można wyróżnić kilka typowych uprawnień stron procesowych:

- uczestnictwo w czynnościach postępowania,
- zadawanie pytań osobom przesłuchiwanym,
- składanie oświadczeń,
- składanie wniosków dowodowych,
- korzystanie z pomocy przedstawiciela procesowego,
- zaskarżanie decyzji procesowych.

Ostatnie zmiany nowelizacyjne znacząco poszerzyły kontrydiktoryjność postępowania sądowego. Nastąpiło zerwanie z pozostałościami sowieckiego modelu procesu, w którym sąd mógł szeroko angażować się w postępowanie dowodowe, co budziło uzasadnione wątpliwości. Jak można mówić o bezstronnym i neutralnym arbitrze rozstrzygającym spór, który jednocześnie jest władny przejąć inicjatywę dowodową i tym samym wejść w ten spór? Aktualnie dowody na rozprawie przeprowadzają strony po ich dopuszczeniu przez przewodniczącego lub sąd. Mamy zatem kontrydiktoryjność w wydaniu prawie „czystym”. Tylko w wyjątkowych, szczególnie uzasadnionych wypadkach sąd może zdecydować o wprowadzeniu dowodu do procesu z urzędu (art. 167 § 1 k.p.k.).

Jak już wyżej wskazywano, w następstwie wejścia w życie zmian do k.p.k. nastąpiło przywrócenie inkwizycyjno-kontrydiktoryjnego modelu postępowania sądowego, czyli powróci niepełna kontrydiktoryjność postępowania przed sądem.

4.2. Zasada jawności

Zasadę jawności należy definiować dwuaspektowo jako:

- **jawność zewnętrzną – otwarcie procesu dla społeczeństwa, powodujące rozpoznanie sprawy jawnie wobec osób postronnych albo z udziałem publiczności obserwującej przebieg procesu (jawność**

zewnątrzną bezpośrednią), albo za pośrednictwem dziennikarzy relacjonujących opinii publicznej przebieg procesu (jawność zewnętrzną pośrednią),

- **jawność wewnętrzną – rozpoznanie sprawy z udziałem stron i ich przedstawicieli, czyli osób bezpośrednio zainteresowanych jej rozstrzygnięciem.**

Zasada jawności pełni trzy podstawowe funkcje. Po pierwsze, jest to funkcja kontrolna, związana ze społeczną kontrolą wymiaru sprawiedliwości, umożliwiającą wydawanie rozstrzygnięć odpowiadających prawu i poczuciu sprawiedliwości. Po drugie, daje znać o sobie funkcja informacyjna, wyodrębniana z uwagi na istotną rolę informacji we współczesnym świecie. Po trzecie, można mówić o funkcji gwarancyjnej zmierzającej do zabezpieczenia ochrony praw i interesów uczestników postępowania.

Zasada jawności w jej aspekcie zewnętrznym ma charakter konstytucyjny (art. 45 ust. 1 Konstytucji RP) i należy do zasad skodyfikowanych (art. 355 k.p.k.).

Rozprawa odbywa się jawnie, co skutkuje możliwością obecności w charakterze publiczności każdej osoby pełnoletniej (małoletni mogą być obecni za zezwoleniem przewodniczącego składu sądu), nieuzbrojonej i znajdującej się w stanie, który licuje z powagą sądu (art. 356 k.p.k.). Zawsze wymaga uregulowania kwestia rejestracji audiowizualnej rozprawy, gdyż znacznie wykracza poza standardowe relacjonowanie przebiegu rozprawy przez dziennikarzy. Zgodnie z art. 357 k.p.k. zezwolenie w tej kwestii wydaje sąd, gdy są spełnione trzy warunki:

- przemawia za tym uzasadniony interes społeczny,
- utrwalanie obrazu i dźwięku z przebiegu rozprawy nie będzie utrudniać jej prowadzenia,
- nie sprzeciwia się temu ważny interes uczestnika procesu.

Rozprawa jest niejawną *ex lege*, gdy:

- a) prokurator złożył wniosek o umorzenie postępowania z powodu niepoczytalności sprawcy i o zastosowanie środka zabezpieczającego,
- b) w sprawach o zniesławienie lub zniewagę, na wniosek pokrzywdzonego, odbywa się jednak jawnie (art. 359 k.p.k.).

Sąd wyłącza jawność rozprawy, wydając postanowienie w tej kwestii, gdy jawność mogłaby:

- a) wywołać zakłócenia spokoju publicznego,
- b) obrażać dobre obyczaje,
- c) ujawnić okoliczności, które ze względu na ważny interes państwa powinny być zachowane w tajemnicy,
- d) naruszyć ważny interes prywatny (art. 360 § 1 k.p.k.),
- e) a także w razie przesłuchania świadka co do okoliczności objętych klauzulą tajności „ściśle tajne”, „tajne”, „poufne”, „zastrzeżone” albo w razie przesłuchania świadka zwolnionego z obowiązku zachowania tajemnicy zawodowej (art. 181 k.p.k.)

f) oraz na żądanie osoby, która złożyła wniosek o ściganie (art. 360 § 2 k.p.k.). Pomimo wyłączenia jawności rozprawy ogłoszenie wyroku odbywa się zawsze jawnie.

Ostatnia nowelizacja wprowadziła jawność zewnętrzną niektórych posiedzeń (zob. art. 95b § 2 k.p.k.). W grę wchodzi przede wszystkim tzw. posiedzenia wyrokowe, na których sąd I instancji wydaje wyrok.

Jawność zewnętrzna nie odnosi się do postępowania przygotowawczego, tam obowiązuje tajność, co koresponduje ze specyfiką śledztwa lub dochodzenia.

Jeśli chodzi o jawność wewnętrzną, to jest ona szersza w postępowaniu sądowym, zaś w stadium przygotowawczym występuje w bardziej ograniczonym zakresie.

4.3. Zasada rzetelnego procesu

Wyodrębnienie tej zasady w systemie zasad procesu karnego było w sumie konsekwencją ratyfikacji przez Polskę Europejskiej konwencji praw człowieka. W art. 6 ust. 1 tej konwencji proklamowano bowiem m.in., że każdy ma prawo do sprawiedliwego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd ustanowiony ustawą, przy rozstrzygnięciu o zasadności oskarżenia w wytoczonej przeciwko niemu sprawie. Dokonując wykładni tego przepisu, Europejski Trybunał Praw Człowieka uznał właśnie istnienie osobnej zasady dotyczącej uczciwego i sprawiedliwego prowadzenia postępowania.

Zasada rzetelnego procesu ma charakter zbiorczy. Składa się na nią pięć elementów:

- 1) **zachowanie równości broni,**
- 2) **zapewnienie oskarżonemu prawa do obrony oraz posiadania tłumacza (to drugie oczywiście tylko w razie konieczności),**
- 3) **zachowanie lojalności organów procesowych wobec uczestników procesu,**
- 4) **rozstrzygnięcie sprawy w rozsądnym terminie,**
- 5) **poszanowanie godności uczestników postępowania.**

Co się tyczy składnika wyżej oznaczonego pod nr. 3, to zawiera dwa kolejne elementy składowe. Jest to zakaz wprowadzania w błąd uczestników procesu oraz obowiązek udzielania informacji.

Ten obowiązek łączy się z **regułą informowania** przewidzianą w art. 16 k.p.k. Jej celem jest zagwarantowanie uczestnikom procesu możliwości skorzystania z określonych uprawnień, aby nie byli tego pozbawieni z powodu nieznamości prawa. Na organie procesowym spoczywa wymóg pouczenia uczestników postępowania o przysługujących im prawach oraz ciążących obowiązkach zarówno wtedy, gdy ustawa wyraźnie przewiduje konieczność udzielenia informacji, jak i wtedy, gdy takiego obowiązku nie przewiduje, ale jest to niezbędne w świetle okoliczności sprawy. Co ważne, brak takiego pouczenia lub mylne pouczenie nie może wywoływać ujemnych skutków dla osoby, której to dotyczy

(np. brak pouczenia o prawie do wniesienia apelacji może uzasadniać przywrócenie terminu do wniesienia tego środka).

Konieczność rozstrzygnięcia sprawy w rozsądnym terminie oznacza potrzebę zakończenia procesu bez jego przewlekania, tak szybko, jak tylko jest to możliwe z obiektywnego punktu widzenia. Dążenie do szybkości postępowania nie może bowiem stanowić przyzwolenia na ignorowanie obowiązujących przepisów lub lekceważenie zasady prawdy.

5. Zasady dotyczące sytuacji prawnej oskarżonego

5.1. Zasada domniemania niewinności oskarżonego

Są dwie podstawowe **konceptje próbujące wychwycić istotę domniemania niewinności**. Pierwsza z nich – **obiektywistyczna**, opiera się na twierdzeniu, że oskarżony powinien być traktowany jak osoba niewinna, bez względu na wewnętrzne przekonanie organu procesowego. Nacisk jest położony na sferę zewnętrzną, w obrębie której nie można w jakikolwiek sposób (słowem czy nawet gestem) przesądzić winy oskarżonego. Bez znaczenia jest natomiast to, co uważa (myśli) organ procesowy. Zgodnie z **subiektywistycznym podejściem** organy procesowe powinny nie tylko traktować oskarżonego jako niewinnego, ale także zakładać jego niewinność. Ta koncepcja narzuca więc organom procesowym zapatrywanie takiej, a nie innej treści.

Na akceptację zasługuje obiektywne rozumienie domniemania niewinności. Koncepcja subiektywistyczna sprowadza domniemanie niewinności do fikcji. Nikt nie jest w stanie nikomu narzucić, co ma wewnętrznie zakładać, myśleć itd. Zresztą to, co subiektywnie (wewnętrznie) uważa organ procesowy, nie podlega w ogóle możliwości jakiegokolwiek weryfikacji. Koncepcja obiektywistyczna ma więc lepszy walor praktyczny i jest funkcjonalna.

W rezultacie przyjmuje się, że **zasada domniemania niewinności polega na tym, że oskarżony powinien być traktowany jako niewinny, dopóki jego wina nie zostanie udowodniona i stwierdzona prawomocnym wyrokiem sądu**.

Ranga tej zasady sprawia, że uzyskała ona charakter zasady konstytucyjnej (art. 42 ust. 3 Konstytucji RP). Jest także skodyfikowana (art. 5 § 1 k.p.k.).

Obowiązek traktowania oskarżonego jako niewinnego trwa dopóty, dopóki domniemanie niewinności nie zostanie obalone. Uchylenie domniemania niewinności następuje z chwilą uprawomocnienia się wyroku skazującego. Dotyczy to także prawomocnego wyroku warunkowo umarzającego postępowanie karne. W tej sytuacji mamy co prawda do czynienia z łagodną formą odpowiedzialności karnej, ale jest to jednak odpowiedzialność karna, a zatem łączy się ze stwierdzeniem winy i faktu popełnienia przestępstwa.

O domniemaniu niewinności możemy mówić **w wymiarze wewnętrznym i zewnętrznym**. Aspekt wewnętrzny polega na tym, że domniemanie niewinności działa wewnątrz procesu. Wynika z tego, że nakaz traktowania oskarżonego jako niewinnego jest adresowany przede wszystkim do organów procesowych, ale już nie do samego oskarżonego. Zasada domniemania

niewinności nie stwarza dla oskarżonego obowiązku, by także on sam uważał się za osobę niewinną. Oddziaływanie domniemania niewinności wobec każdej osoby, organizacji, instytucji nieposiadającej statusu uczestnika procesu to aspekt zewnętrzny tego domniemania. Szczególnego znaczenia nabiera tutaj potrzeba respektowania zasady domniemania niewinności przez środki społecznego przekazu. W myśl art. 13 ust. 1 u. Prawo prasowe zakazuje jest wypowiedanie w prasie opinii co do rozstrzygnięcia w postępowaniu sądowym przed wydaniem orzeczenia w I instancji. Nie trzeba być wnikliwym obserwatorem, aby zauważyć, że – niestety – w praktyce dziennikarze często nie przestrzegają tego zakazu w swych publikacjach.

Domniemanie niewinności powoduje rozmaite konsekwencje prawne. Zwróćmy uwagę na trzy najważniejsze.

Badanie winy oskarżonego powinno się odbywać w sposób obiektywny, niezależnie od obciążającego go materiału dowodowego.

Obowiązuje **reguła *in dubio pro reo***, która ma znaczenie fundamentalne. Wątpliwości, których nie usunięto w postępowaniu dowodowym, rozstrzyga się na korzyść oskarżonego (art. 5 § 2 k.p.k.). Przed 1 lipca 2015 roku kształt tej reguły był nieco inny. Obowiązywał przepis, że na korzyść oskarżonego były rozstrzygane te wątpliwości, których nie dało się usunąć. Takie sformułowanie wynikało z faktu, że reguła *in dubio pro reo* miała zastosowanie, gdy pomimo należytej staranności organu procesowego pewnych okoliczności nie udało się wyjaśnić. Po nowelizacji, w wyniku wprowadzenia zwiększonej kontradyktoryjności postępowania sądowego, na regułę *in dubio pro reo* trzeba już spojrzeć inaczej. Skoro sąd przyjmuje, co do zasady, bierną pozycję podczas postępowania dowodowego, nie jest już jego obowiązkiem wyjaśniać wątpliwości wynikłe z zebranego materiału dowodowego. Oznacza to, że nadal utrzymany został skutek tej reguły, tj. rozstrzyganie wątpliwości na korzyść oskarżonego, ale chodzi już o te wątpliwości, których stronom nie udało się usunąć w ramach postępowania dowodowego. Inaczej mówiąc: jeżeli w następstwie przeprowadzenia dowodów przez strony powstaną określone wątpliwości, a w świetle zgromadzonego materiału dowodowego nie sposób ich usunąć, sąd przyjmuje wersję korzystną dla oskarżonego. To nie wyklucza, że mogło być inaczej, ale nie zdołano w postępowaniu ustalić tego w sposób stanowczy. W praktyce może to niekiedy oznaczać uniewinnienie oskarżonego. To rozwiązanie zrozumiałe, gdyby ryzykiem błędu miał być obciążony oskarżony.

Obowiązek dowodzenia winy został przerzucony na organy procesowe. I znów trzeba doprecyzować tę tezę w następstwie wejścia w życie ostatniej nowelizacji. Sąd może być obciążony tym obowiązkiem tylko o tyle, o ile przejął inicjatywę dowodową w trakcie rozprawy. To jest możliwe absolutnie wyjątkowo, a zatem obowiązek dowodzenia dotyczy przede wszystkim prokuratora.

Po wejściu w życie nowelizacji z dnia 8 stycznia 2016 roku reguła *in dubio pro reo* odzyskuje swój poprzedni kształt. Oznacza to, że sąd rozstrzyga na korzyść oskarżonego wątpliwości, których nie da się usunąć. W następstwie wejścia w życie noweli, ponowne obciążenie obowiązkiem dowodzenia w szerszym zakresie obciąża sąd.

5.2. Zasada prawa do obrony

Zasada prawa do obrony sprowadza się do tego, że oskarżonemu należy zapewnić w procesie karnym prawo do obrony, w tym prawo do posiadania obrońcy.

Obowiązywanie tej zasady we współczesnym procesie karnym nie budzi najmniejszych wątpliwości. Łączy się z uznaniem podmiotowej pozycji oskarżonego w tym procesie. Poza tym stanowi wyraz humanistycznego założenia, że każdy człowiek, któremu stawia się jakiś zarzut, powinien mieć możliwość bronięcia się przed tym zarzutem.

Mamy do czynienia z zasadą o szczególnym znaczeniu w procesie karnym. Nic więc dziwnego, że jest to zasada konstytucyjna (art. 42 ust. 2 Konstytucji RP) oraz skodyfikowana (art. 6 k.p.k.).

W pewnym uproszczeniu można wyróżnić dwa rodzaje obrony: **materialną i formalną.**

Obrona materialna to podejmowanie przez jakikolwiek podmiot wszelkich czynności procesowych w celu ochrony interesów oskarżonego w procesie. Mieści się w tym możliwość dokonywania szeregu czynności przez samego oskarżonego (np. składanie wniosków dowodowych, formułowanie argumentów przeciwko tezom oskarżenia). Obrona materialna obejmuje nadto podejmowanie czynności przez organy procesowe na korzyść oskarżonego. Organy procesowe prowadzące postępowanie karne mają bowiem obowiązek badać i uwzględnić okoliczności przemawiające na korzyść i na niekorzyść oskarżonego (art. 4 k.p.k.).

Obrona formalna oznacza korzystanie z pomocy obrońcy. Odnosi się zatem do skorzystania z pomocy wykwalifikowanego, profesjonalnego podmiotu powołanego do pełnienia tej roli.

W ramach obrony formalnej możemy wyodrębnić **obronę obligatoryjną (obowiązkową) i fakultatywną.** Pierwsza polega na tym, że przepisy wymagają posiadania przez oskarżonego obrońcy w trakcie procesu. Są to następujące sytuacje:

- 1) oskarżony jest głuchy, niemy, niewidomy,
- 2) oskarżony nie ukończył 18 lat,
- 3) zachodzi uzasadniona wątpliwość, czy zdolność oskarżonego do rozpoznania znaczenia czynu lub kierowania swym postępowaniem nie była wyłączona lub w znacznym stopniu ograniczona w chwili popełnienia tego czynu,
- 4) zachodzi uzasadniona wątpliwość, czy stan zdrowia psychicznego oskarżonego pozwala na jego udział w postępowaniu lub prowadzenie obrony w sposób samodzielny i rozsądny,
- 5) sąd uzna to za niezbędne ze względu na inne okoliczności utrudniające obronę (np. oskarżony cierpi na poważną chorobę),
- 6) w postępowaniu przed sądem okręgowym, gdy oskarżonemu zarzuca się popełnienie zbrodni (art. 79 § 1 i 2, art. 80 k.p.k.).

W pozostałych przypadkach obrona jest fakultatywna, a zatem od uznania oskarżonego zależy, czy zechce skorzystać z pomocy obrońcy.

Inny podział obrony formalnej to **podział na obronę z wyboru i obronę z urzędu**.

Obrona z wyboru występuje wtedy, gdy oskarżony sam dokona wyboru obrońcy, zawierając z adwokatem lub radcą prawnym umowę cywilnoprawną.

W wypadku obrony z urzędu obrońca zostaje wyznaczony przez prezesa sądu, sąd lub referendarza sądowego. Jest to dopuszczalne w trzech generalnych przypadkach:

- 1) obrona jest obligatoryjna, a oskarżony nie ma obrońcy z wyboru,
- 2) podejrzany wykaże, że nie jest w stanie ponieść kosztów obrony z uwagi na trudną sytuację finansową – ta opcja dotyczy wyłącznie postępowania przygotowawczego,
- 3) na wniosek oskarżonego, który nie ma obrońcy z wyboru, złożony w postępowaniu sądowym – to nowa możliwość podyktowana potrzebą wyrównania pozycji procesowych prokuratora i oskarżyciela w kontradiktoryjnym procesie przed sądem, może to być zarówno wniosek o wyznaczenie obrońcy na użytek całego postępowania sądowego, jak i wniosek o wyznaczenie obrońcy w celu dokonania konkretnej czynności procesowej w tym postępowaniu.

<p>W związku z wejściem w życie nowelizacji k.p.k. i będącej jej następstwem likwidacją możliwości szerokiego korzystania przez oskarżonego z obrońcy z urzędu (skreślenie art. 80a k.p.k.) opcja wskazana wyżej w punkcie 2 dotyczy także postępowania sądowego, zaś opcja ujęta w punkcie 3 przestaje obowiązywać.</p>

§ 3. Przesłanki procesowe

Literatura: M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1973; B. Janusz-Pohl, *Immunitety w polskim postępowaniu karnym*, Warszawa 2009; A. Marek, S. Waltoś, *Podstawy prawa i procesu karnego*, Warszawa 1999; K. Marszał, *Proces karny. Zagadnienia ogólne*, Katowice 2013; K. Marszał, *Przedawnienie w prawie karnym*, Warszawa 1972; M. Rogalski, *Res iudicata jako przesłanka procesu karnego*, Rzeszów 2004; P. Rogoziński, *Instytucja ulaskawienia w prawie polskim*, Warszawa 2009.

1. Pojęcie i klasyfikacja przesłanek procesowych

Przesłanki procesowe to stany prawne warunkujące dopuszczalność lub niedopuszczalność procesu.

Można zaryzykować twierdzenie, że los procesu zależy od przesłanek procesowych. Są tymi okolicznościami, które mają istotną siłę oddziaływania. Czy proces będzie mógł być prowadzony albo będzie musiał się zakończyć z uwagi na to, że stanie się niedopuszczalny – o tym decydują właśnie przesłanki procesowe.

Z tego, co powiedziano, już wynika pierwszy zasadniczy podział przesłanek. Dzielimy je na **przesłanki pozytywne i negatywne**.

Przesłanki pozytywne (dodatnie) to stany, które muszą wystąpić, aby proces mógł się toczyć.

Przesłanki negatywne (ujemne) to stany, których pojawienie się sprawia, że proces staje się niedopuszczalny.

W zasadzie można też powiedzieć, że usunięcie przesłanki negatywnej oznacza zaistnienie przesłanki pozytywnej. Z kolei brak przesłanki pozytywnej jest równoznaczny z zaistnieniem przesłanki negatywnej. W tej drugiej sytuacji, jak również w razie pojawienia się przesłanki negatywnej możemy mówić o **przeszkodach procesowych**. Organ procesowy nie może wówczas prowadzić postępowania, lecz powinien – w zależności od etapu postępowania i rodzaju przesłanki (por. art. 414 § 1 k.p.k.) – umorzyć postępowanie karne albo uniewinnić oskarżonego. Jeśli przeszkoda procesowa ujawni się już na etapie rozpatrywania zawiadomienia o przestępstwie, należy odmówić wszczęcia postępowania przygotowawczego.

Drugi podział polega na wyszczególnieniu **przesłanek ogólnych i szczególnych**. Kryterium tej klasyfikacji wynika z istnienia w ramach procesu trybu zwyczajnego będącego regułą oraz trybów szczególnych, charakteryzujących się redukcją formalizmów, wyodrębnianych z uwagi na uproszczenie i przyspieszenie postępowania (np. postępowanie nakazowe, postępowanie przyspieszone). Przesłanki ogólne warunkują dopuszczalność procesu w zwykłym trybie postępowania. Przesłanki szczególne przesądzają o dopuszczalności procesu w trybie szczególnym.

Inny podział dotyczy **przesłanek bezwzględnych i względnych**. Przesłanki bezwzględne warunkują proces w każdym układzie procesowym, np. przedawnienie karalności zawsze spowoduje konieczność umorzenia procesu. Natomiast przesłanki względne decydują o dopuszczalności procesu tylko w określonym układzie procesowym. Oznacza to, że jeśli nastąpi zmiana tego

układu, proces może się stać dopuszczalny. Dobry przykład stanowi tutaj skarga uprawnionego oskarżyciela. Wniesienie takiej skargi w sprawie o zniesławienie (art. 212 k.k.) nie przez pokrzywdzonego, ale np. przez jego serdeczną przyjaciółkę spowoduje umorzenie procesu z uwagi na jego niedopuszczalność. Jeżeli jednak miesiąc później nastąpi zmiana układu procesowego, bo akt oskarżenia wniesie pokrzywdzony tym czynem, nie zachodzi wtedy przeszkoda procesowa, czyli postępowanie może być prowadzone.

2. Przegląd przesłanek procesowych

W zbiorze **przesłanek pozytywnych** należy wskazać na pięć okoliczności niżej omówionych w punktach.

A. Podaśność

Jest to przesłanka o charakterze zbiorczym, ponieważ obejmuje trzy składniki:

- jurysdykcję krajową sądów polskich – podleganie spraw karnych polskim sądom bez względu na to, o jakie sądy chodzi; to, jakie sprawy karne należą do zakresu tej jurysdykcji, wynika z zasady terytorialności wyznaczającej zasięg stosowania polskiego prawa karnego (art. 5 k.k.),
- podaśność sądom karnym powszechnym – zakres spraw karnych podlegających tym sądom,
- podaśność sądom karnym wojskowym – zakres spraw podlegających tym sądom.

Ograniczeniem podaśności są immunitety jako forma ochrony przysługująca określonej osobie ze względu na pełnienie przez nią ważnej funkcji w państwie lub w stosunkach międzynarodowych.

B. Właściwość sądu

Ta kwestia zostanie omówiona w części dotyczącej uczestników procesowych.

C. Istnienie stron procesowych

Chodzi tutaj o rzeczywiste, egzystencjalne istnienie strony. W razie śmierci oskarżonego proces podlega umorzeniu. Wyjątkowo może być prowadzone postępowanie po śmierci oskarżonego, jeżeli będzie to postępowanie toczone po prawomocnym skazaniu, zmierzające do jego rehabilitacji. Natomiast śmierć pokrzywdzonego nie jest przeszkodą procesową. Jego prawa mogą wtedy wykonywać osoby najbliższe lub osoby pozostające na utrzymaniu pokrzywdzonego albo prokurator.

D. Skarga

Jest to przesłanka procesowa ściśle powiązana z omówioną już wcześniej zasadą skargowości. W tym miejscu należy dodać, że skarga nie tylko musi być wniesiona przez uprawnionego oskarżyciela. Musi zawierać **dwa niezbędne składniki**, bez których nie można mówić o istnieniu skargi w sensie prawnym. Są to: **określenie osoby oskarżonego oraz zarzucanego mu czynu**.

E. Wniosek o ściganie

Ta kwestia została omówiona przy okazji referowania zasady ścigania z urzędu.

Grupa **przesłanek negatywnych** także obejmuje kilka okoliczności.

A. Prawomocność materialna

Jest to zakaz wszczynania i prowadzenia procesu, jeśli postępowanie przeciwko tej samej osobie za ten sam czyn zostało już prawomocnie zakończone. Pojawia się tutaj stan rzeczy osądzonej, którego treścią jest zakaz *ne bis in idem* (nie dwa razy o to samo). Uzasadnienia dla tego zakazu należy doszukiwać się w regule stabilności orzeczeń ostatecznych. Nie bez znaczenia jest także konieczność uniknięcia sytuacji, w której ta sama osoba za ten sam czyn zostałaby podwójnie osądzona i ukarana – byłoby to rażąco sprzeczne ze sprawiedliwością.

B. Zawistość sprawy

Tym razem chodzi o zakaz wszczynania i prowadzenia procesu przeciwko tej samej osobie za ten sam czyn, jeśli proces jest już wszczęty i toczy się. Obok konieczności niedopuszczenia do podwójnego ukarania w dwóch różnych postępowaniach ten zakaz ma też inne uzasadnienie. Rzecz dotyczy się zapewnienia ekonomiki procesowej.

C. Przedawnienie karalności

Po upływie pewnego czasu przewidzianego w prawie karnym (art. 101 k.k.) ustaje karalność przestępstwa.

D. Akt łaski

Występuje w dwóch odmianach: generalnej i indywidualnej. Ta druga opcja dotyczy stosowania prawa łaski przez Prezydenta RP w indywidualnych sprawach po uprawomocnieniu się wyroku skazującego. Akt łaski o charakterze generalnym odnosi się do określonych kategorii przestępstw. Może być to amnestia polegająca na zniesieniu (przez darowanie kary w całości) lub złagodzeniu (przez zastosowanie kary łagodniejszej lub zmniejszenie kary tego samego rodzaju) skutków skazania. Może też mieć miejsce abolicja polegająca na zakazie wszczynania i prowadzenia postępowania wobec pewnych przewidzianych w ustawie kategorii przestępstw.

E. Niepopelnienie czynu

Chodzi zarówno o niepopelnienie czynu w ogóle, jak i niepopelnienie czynu przez oskarżonego.

F. Brak danych dostatecznie uzasadniających podejrzenie popelnienia przestępstwa

To jest brak dostatecznej podstawy dowodowej.

G. Brak w czynie ustawowych znamion przestępstwa

Czyn ma miejsce, ale nie zawiera znamion przestępstwa.

H. Ustawa uznaje, że sprawca nie popełnia przestępstwa

Chodzi głównie o kontratyby przewidziane w prawie karnym, np. obrona konieczna (art. 25 k.k.), stan wyższej konieczności (art. 26 k.k.).

I. Znikomość społecznej szkodliwości czynu

Konsekwencja art. 1 § 2 k.k.

J. Ustawa uznaje, że sprawca nie podlega karze

Wyłączenie karalności przewidziane w k.k. (np. art. 15 § 1, art. 25 § 3, art. 233 § 3 k.k.).

§ 4. Uczestnicy postępowania

Literatura: D. Gil, *Postępowanie w sprawach z oskarżenia prywatnego w polskim procesie karnym*, Warszawa 2011; T. Grzegorzczak, *Obrońca w postępowaniu przygotowawczym*, Łódź 1988; R. Kmiecik, *Oskarżyciel posiłkowy w procesie karnym*, Warszawa 1977; A. Marek, S. Waltoś, *Podstawy prawa i procesu karnego*, Warszawa 1999; K. Marszał, *Ingerencja prokuratora w ściganie przestępstw prywatnoskargowych w polskim procesie karnym*, Warszawa 1980; K. Marszał, *Proces karny. Zagadnienia ogólne*, Katowice 2013; R. Olszewski, *Kumulacja procesowych ról uczestników polskiego postępowania karnego*, Łódź 2013; E. Skrętowicz, *Iudex inhabilis i iudex suspectus w polskim procesie karnym*, Lublin 1994; Z. Sobolewski, *Sa-mooskarżenie w świetle prawa karnego (nemo se ipsum accusare tenetur)*, Warszawa 1982.

1. Pojęcie i klasyfikacja uczestników procesowych

Uczestnikami procesu karnego są podmioty, które pełnią funkcję wyznaczoną w procesie, czyli biorą udział w tym postępowaniu w określonej roli przewidzianej przez przepisy. Wynika z tego, że status uczestnika procesu posiada podmiot, który ma do spełnienia jakąś rolę w postępowaniu karnym, przy czym musi być ona wyraźnie sprecyzowana w przepisach regulujących prawo karne procesowe. Określenie pełnionej funkcji to przyznanie przez prawo temu podmiotowi oznaczonych uprawnień lub nałożenie na niego określonych obowiązków.

Widać wyraźnie, że z pewnością uczestnikiem procesowym jest np. oskarżony, oskarżyciel publiczny czy świadek. Takiego statusu nie będą natomiast posiadać funkcjonariusze Policji, którzy doprowadzili oskarżonego na rozprawę z aresztu śledczego. Przepisy nie przewidują dla nich żadnej roli. Podobnie rzecz się ma, gdy idzie o publiczność na rozprawie.

Są następujące kategorie uczestników procesowych:

- 1) organy procesowe,
- 2) strony procesowe,
- 3) przedstawiciele procesowi stron,
- 4) rzecznicy interesu społecznego,
- 5) pomocnicy procesowi,
- 6) osobowe źródła dowodowe.

2. Organy procesowe

Organem procesowym jest organ państwowy, który może wystąpić w postępowaniu jako organ kierujący procesem (prowadzący proces na danym etapie, np. prokurator w postępowaniu przygotowawczym) **lub jako organ współdziałający z organem kierującym** (np. prokurator na rozprawie sądowej).

Omawianie kwestii organów procesowych zostanie ograniczone do sądu, jako tego najważniejszego i najbardziej typowego organu w procesie karnym.

Sąd musi respektować reguły dotyczące swojej właściwości. **Właściwość sądu jest to upoważnienie sądu, będące zarazem jego obowiązkiem, do dokonywania określonych czynności procesowych.**

Wyróżnia się trzy rodzaje właściwości:

- 1) rzeczową,**
- 2) miejscową,**
- 3) funkcjonalną.**

Właściwość rzeczowa pozwala na ustalenie sądu, który ma rozpoznać sprawę w I instancji. Chodzi więc o całościowe rozpoznanie sprawy od wniesienia aktu oskarżenia do wydania wyroku. Regułą jest właściwość rzeczowa sądu rejonowego. Sąd ten orzeka w I instancji we wszystkich sprawach z wyjątkiem tych, które ustawą zostały przekazane do właściwości innego sądu (art. 24 § 1 k.p.k.). Tym innym sądem jest sąd okręgowy. Orzeka w I instancji w sprawach o zbrodnie, a także o niektóre występki wyliczone w k.p.k. (art. 25 § 1 pkt 2) lub w przepisach szczególnych.

Właściwość miejscowa pozwala na ustalenie, który spośród sądów tego samego rzędu ma orzekać w konkretnej sprawie. Jest to więc wskazanie imiennego, konkretnie oznaczonego sądu. Podstawowym kryterium wyznaczenia właściwości miejscowej jest miejsce popełnienia przestępstwa (art. 6 § 2 k.k.). Właściwy jest ten sąd, w którego okręgu popełniono przestępstwo. Gdy nie można ustalić miejsca dokonania przestępstwa, właściwy jest sąd, w którego okręgu: a) ujawniono przestępstwo, b) ujęto oskarżonego, c) oskarżony przed popełnieniem przestępstwa stale mieszkał lub czasowo przebywał. Gdyby i te kryteria zawiodły, sprawę rozpoznaje sąd właściwy dla Warszawy-Śródmieścia (art. 31 i 32 k.p.k.).

Właściwość funkcjonalna to zakres wszelkich czynności należących do kompetencji sądu. Właściwość funkcjonalna obejmuje właściwość rzeczową oraz inne czynności dokonywane przez sąd. Przykładowo właściwość funkcjonalna sądu okręgowego obejmuje orzekanie w I instancji, rozpoznawanie środków odwoławczych od orzeczeń wydanych w I instancji w sądzie rejonowym (orzekanie w II instancji), orzekanie o odszkodowaniu za niesłuszne skazanie lub niesłuszne zastosowanie środka przymusu.

W zakresie składów orzekających w sądach obowiązuje nadal zasada kolegialności, choć ostatnio doznała ona sporego uszczerbku na rzecz jednoosobowego orzekania. Znacznemu osłabieniu uległ też udział czynnika społecznego w wymiarze sprawiedliwości. Wyrugowano w zasadzie ławników z sądów rejonowych, likwidując obowiązek rozpoznawania spraw w tym sądzie w składzie sędziiego zawodowego i ławników.

W sądzie rejonowym i okręgowym podstawowy skład na rozprawie to jeden sędzia (oczywiście zawodowy). Są dwie możliwości orzekania przez sąd rejonowy w składzie kolegialnym. Może być to skład trzech sędziów albo skład jednego sędziiego i dwóch ławników, o czym może zdecydować sąd z uwagi na szczególną zawiłość sprawy lub jej wagę. Obie sytuacje mają więc w założeniu charakter raczej wyjątkowy. Szersze są możliwości orzekania w składzie kolegialnym i ławniczym w sądzie okręgowym w I instancji. W sprawach o zbrodnie orzeka jeden sędzia i dwóch ławników, ale gdy za przestępstwo grozi kara dożywotniego pozbawienia wolności, wtedy zostaje wyznaczony

skład złożony z dwóch sędziów i trzech ławników. Także w sądzie okręgowym istnieje możliwość wyznaczenia trzech sędziów albo jednego sędziego i dwóch ławników z uwagi na szczególną zawilżość sprawy lub jej wagę.

W sądach II instancji podstawowy skład w trakcie orzekania na rozprawie to trzech sędziów. Pewna modyfikacja dotyczy sądu apelacyjnego. Jeżeli rozpoznaje apelację od wyroku wymierzającego karę dożywotniego pozbawienia wolności, musi orzekać w składzie pięciu sędziów.

Istotnym warunkiem prawidłowego orzekania przez sądy jest realizacja wymogu bezstronności. **Wyłączenie sędziego** to jedna z gwarancji mających umożliwić zachowanie obiektywizmu. Polega na odsunięciu konkretnego sędziego od rozpoznawania danej sprawy.

Są dwa rodzaje wyłączenia sędziego. Pierwszym z nich jest **wyłączenie z mocy prawa** (art. 40 k.p.k.). Dotyczy najbardziej rażących i jaskrawych przypadków, kiedy nie można pozwolić, aby sędzia mógł orzekać. Polega na tym, że sędzia składa oświadczenie na piśmie i wyłącza się od prowadzenia danej sprawy, a na jego miejsce automatycznie wstępuje inny sędzia. Nie ma potrzeby wydawania w tej kwestii decyzji przez sąd (wszystko następuje z mocy prawa). Mogą to być przykładowo następujące sytuacje:

- sprawa dotyczy sędziego bezpośrednio,
- sędzia jest małżonkiem strony lub pokrzywdzonego, ich obrońcy, pełnomocnika, przedstawiciela ustawowego,
- był świadkiem czynu, o który sprawa się toczy (np. prowadził rozprawę, na której świadek złożył fałszywe zeznania),
- brał udział w wydaniu zaskarżonego orzeczenia,
- brał udział w wydaniu orzeczenia, które zostało uchylone.

Drugi rodzaj wyłączenia sędziego to **wyłączenie na wniosek** (art. 41 k.p.k.). W tym wypadku podstawą wyłączenia jest nie tylko zgłoszenie wniosku przez stronę, ale także musi zachodzić okoliczność wywołująca uzasadnioną wątpliwość co do bezstronności sędziego w danej sprawie. Może to być np. sytuacja, w której sędzia pewnymi sformułowaniami przesądził winę oskarżonego albo gdy sędzia z jedną ze stron lub jej przedstawicielem pozostaje w relacji zażyłości, znacznie wykraczającej poza budynek sądu. Aby doszło w tym trybie do wyłączenia, sąd musi wydać postanowienie o wyłączeniu sędziego.

3. Strony procesowe

Stronami procesowymi są podmioty mające interes prawny w uzyskaniu korzystnego dla siebie rozstrzygnięcia dotyczącego przedmiotu procesu.

Strony procesowe dzielimy na **czynne**, tj. te, które występują z określonym żądaniem, oraz **biernie** – przeciwko którym to żądanie jest skierowane.

Stroną czynną jest oskarżyciel. Jest to podmiot występujący do sądu z żądaniem ukarania określonej osoby za określone przestępstwo i popierający owo żądanie w toku procesu albo popierający oskarżenie

wniesione przez inny podmiot. Obowiązujący k.p.k. przewiduje trzech oskarżycieli. Są nimi: **oskarżyciel publiczny, oskarżyciel posiłkowy, oskarżyciel prywatny.**

Oskarżycielem publicznym jest zawsze organ państwa. Jest stroną procesową o szczególnym charakterze. Nie realizuje bowiem własnego interesu prawnego, lecz występuje jako rzecznik państwa, broniący interesu społecznego.

Zasadniczym oskarżycielem publicznym przed wszystkimi sądami jest prokurator (art. 45 § 1 k.p.k.). Jego działalność w tej roli jest regułą, co powoduje, że nie wymaga ona szczególnego ustawowego upoważnienia. Inaczej rzecz się ma w przypadku innych oskarżycieli publicznych. Ich kompetencje muszą być wyraźnie wskazane w ustawie (art. 45 § 2 k.p.k.). W grupie innych oskarżycieli publicznych można wyróżnić dwie kategorie. Po pierwsze, są to **inni oskarżyciele publiczni działający zamiast prokuratora.** W tym wypadku wejście prokuratora do procesu sprawia, że zostają oni usunięci z postępowania. Są to np.: organy Inspekcji Handlowej, organy Państwowej Inspekcji Sanitarnej, urzędy skarbowe, inspektorzy kontroli skarbowej, Straż Graniczna, Straż Leśna, Państwowa Straż Łowiecka. Po drugie, występują **inni oskarżyciele publiczni działający zamiast lub obok prokuratora.** W razie wstąpienia prokuratora do postępowania nie tracą oni swych uprawnień oskarżycielskich, czyli mogą pozostać w procesie. W tej kategorii mieszczą się organy uprawnione do ścigania przestępstw skarbowych wymienione w k.k.s.: Policja, Straż Graniczna, urzędy celne, urzędy skarbowe, inspektorzy kontroli skarbowej.

Na prokuratorze ciąży obowiązek brania udziału w rozprawie, gdy przestępstwo jest ścigane z oskarżenia publicznego (art. 46 k.p.k.). Prokurator, tak jak zresztą każdy oskarżyciel publiczny, dysponuje prawem cofnięcia aktu oskarżenia (art. 14 § 2 k.p.k.). Jest to możliwe bez potrzeby uzyskiwania zgody innych uczestników procesu, gdy odbywa się przed rozpoczęciem przewodu sądowego na pierwszej rozprawie głównej. Po rozpoczęciu przewodu sądowego warunkiem dopuszczalności cofnięcia aktu oskarżenia jest zgoda oskarżonego. Wiąże się to z potrzebą zabezpieczenia interesów oskarżonego, aby nie dopuścić do sytuacji, w których materiał dowodowy uzasadnia uniewinnienie oskarżonego, a prokurator „ratuje się” cofnięciem aktu oskarżenia.

Ponieważ oskarżycielem posiłkowym lub prywatnym jest pokrzywdzony, należy zwrócić uwagę na definicję pokrzywdzonego oraz jego rolę procesową.

Pokrzywdzonym jest osoba fizyczna, osoba prawna, a także instytucja państwowa lub samorządowa niemająca osobowości prawnej pod warunkiem, że jej dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo. Za pokrzywdzonego uważa się zakład ubezpieczeń w takim zakresie, w jakim pokrył szkodę wyrządzoną przez przestępstwo lub jest zobowiązany do jej pokrycia (art. 49 § 1–3 k.p.k.).

W definicji pokrzywdzonego istotne znaczenie ma element bezpośredniości naruszenia lub zagrożenia dobra prawnego. Pozwala bowiem odróżnić pokrzywdzonego od poszkodowanego. To dwie różne nazwy. Poszkodowany to pojęcie cywilistyczne, które obejmuje swym zakresem nie tylko skrzywdzenie

bezpośrednie, ale także pośrednie. Jeżeli w wyniku pobicia osoba X doznała ciężkiego uszkodzenia ciała, to w tym zakresie ma status pokrzywdzonego w procesie karnym, ponieważ to uszkodzenie jest bezpośrednią konsekwencją przestępstwa. Jeśli jednak wspomniane uszkodzenie ciała spowoduje utratę zdolności do pracy zarobkowej przez osobę X, to w tej części mamy do czynienia ze skrzywdzeniem pośrednim. Utrata zdolności do pracy zarobkowej jest bowiem bezpośrednim skutkiem naruszenia czynności narządów ciała, ale pośrednim skutkiem samego pobicia. Ten przykład pokazuje, że w części dotyczącej skrzywdzenia pośredniego można dochodzić odszkodowania w postępowaniu cywilnym.

W postępowaniu przygotowawczym pokrzywdzony jest stroną z tytułu samego skrzywdzenia. **W postępowaniu sądowym** nie ma takiego automatyzmu. **Uzyskuje status strony dopiero wtedy, gdy wystąpi w jednej z dwóch ról procesowych: jako oskarżyciel posiłkowy lub oskarżyciel prywatny.**

Oskarżyciel posiłkowy to zatem pokrzywdzony występujący w sprawach z oskarżenia publicznego. Jest to możliwe w dwóch wariantach:

- oskarżyciel posiłkowy uboczny – działający obok oskarżyciela publicznego – gdy do czasu rozpoczęcia przewodu sądowego na rozprawie głównej złoży oświadczenie, że chce działać w takim charakterze;
- oskarżyciel posiłkowy subsydiarny – działający zamiast oskarżyciela publicznego – gdy prokurator odmawia wszczęcia postępowania przygotowawczego lub wniesienia oskarżenia, po spełnieniu określonych warunków przewidzianych przez przepisy pokrzywdzony może złożyć własny akt oskarżenia do sądu (subsidiarny akt oskarżenia).

Oskarżyciel prywatny to z kolei pokrzywdzony, który może działać w takim charakterze w sprawach o przestępstwa ścigane z oskarżenia prywatnego. Musi w tym celu wnieść i popierać w sądzie akt oskarżenia (uproszczony akt oskarżenia).

Zdarza się, że przestępstwo prywatnoskargowe jest ścigane z urzędu, czyli bez inicjatywy pokrzywdzonego. Najważniejsza z takich wyjątkowych sytuacji to ingerencja prokuratora w ściganie przestępstwa prywatnoskargowego (art. 60 k.p.k.). Prokurator ingeruje, gdy wymaga tego interes społeczny, zaś ingerencja może polegać na wszczęciu postępowania (gdy pokrzywdzony uprzednio nie wniósł skargi prywatnej) albo na wstąpieniu do postępowania (gdy postępowanie zostało już wszczęte, bo pokrzywdzony wniósł skargę).

Stroną bierną jest oskarżony.

O oskarżonym możemy mówić w znaczeniu ścisłym i szerszym. Według węższego ujęcia jest to osoba, przeciwko której wniesiono akt oskarżenia do sądu albo wniosek o warunkowe umorzenie postępowania karnego.

Wejście w życie zmian do k.p.k. sprawia, iż węższe ujęcie obejmuje także osobę, wobec której skierowany został do sądu wniosek o skazanie bez rozprawy w trybie art. 335 § 1 k.p.k.

W znaczeniu szerszym oskarżony to także podejrzany, czyli osoba, co do której wydano postanowienie o przedstawieniu zarzutów albo której bez wydania takiego postanowienia postawiono zarzut w związku z przystąpieniem do przesłuchania w charakterze podejrzanego (art. 71 k.p.k.).

Od podejrzanego trzeba koniecznie odróżnić **osobę podejrzaną** – jest to osoba, co do której zachodzi uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa, ale materiał dowodowy jeszcze nie pozwala na przedstawienie jej zarzutów. Osoba podejrzana jest uczestnikiem procesu, choć nie posiada statusu strony. Może korzystać z określonych uprawnień albo może podlegać obowiązkowi, gdy przepisy szczególne wyraźnie tak stanowią.

Uprawnienia oskarżonego można podzielić na dwie grupy.

Pierwsza to te prawa, które przysługują wyłącznie jemu. Należy tutaj wskazać na szeroko rozumiane prawo do obrony, w tym do posiadania obrońcy, a także prawo do składania wyjaśnień.

Druga to uprawnienia, które przysługują oskarżonemu jako stronie procesowej. Szczególnego znaczenia nabiera w takiej sytuacji prawo do uczestnictwa w czynnościach postępowania. W tym zakresie nastąpiła istotna zmiana, ponieważ obecność oskarżonego na rozprawie głównej już nie jest obowiązkowa. Jedynie w sprawach o zbrodnie ma on obowiązek wziąć udział w rozprawie, i to tylko w jej pierwszych etapach (odczytanie aktu oskarżenia, etap ewentualnych wyjaśnień oskarżonego). Poza tym przewodniczący składu sądu lub sąd może uznać jego obecność za obowiązkową (art. 374 k.p.k.). Nawet tam, gdzie obecność oskarżonego jest obligatoryjna, istnieje możliwość prowadzenia rozprawy pomimo jego nieobecności (np. gdy ze swej winy wprawił się w stan niezdolności do udziału w rozprawie, gdy został prawidłowo zawiadomiony o terminie rozprawy i oświadcza, że nie weźmie w niej udziału, gdy uniemożliwia doprowadzenie go na rozprawę).

Spośród licznych obowiązków ciążyących na oskarżonym należy wskazać na:

- a) obowiązek stawienia się na każde wezwanie w toku procesu oraz wymóg powiadomienia organu procesowego o każdej zmianie miejsca swego zamieszkania lub pobytu trwającego dłużej niż 7 dni (art. 75 k.p.k.),
- b) obowiązek poddania się oględzinom zewnętrznym ciała oraz innym badaniom, które nie są połączone z naruszeniem integralności ciała (wolno zwłaszcza pobierać odciski, fotografować oskarżonego, okazać go innym osobom w celach rozpoznawczych), a także poddania się badaniom psychologicznym i psychiatrycznym oraz badaniom połączonym z dokonywaniem zabiegów na jego ciele, z wyjątkiem chirurgicznych (wolno zwłaszcza pobrać krew, włosy, wydzieliny organizmu) – art. 74 § 2 k.p.k.

Niezwykle istotną gwarancją praw oskarżonego, sięgającą swym rodowodem jeszcze epoki oświecenia, jest reguła *nemo se ipsum accusare tenetur*. Jest to zaakcentowanie braku obowiązku oskarżonego dotyczącego samooskarżenia

(samoobwinienia). Oskarżony nie ma obowiązku dostarczania dowodów na swoją niekorzyść (art. 74 § 1 k.p.k.).

4. Przedstawiciele procesowi stron

Przedstawicielstwo polega na dokonywaniu czynności w cudzym imieniu na rzecz osoby reprezentowanej. Proces karny zna trzech przedstawicieli procesowych stron. Są nimi:

- 1) **przedstawiciel ustawowy,**
- 2) **obrońca,**
- 3) **pełnomocnik.**

Przedstawiciel ustawowy może wystąpić po stronie czynnej lub biernej.

W pierwszym wypadku reprezentuje pokrzywdzonego. Dotyczy to sytuacji, gdy działanie pokrzywdzonego w procesie wyklucza ustawa (jest małoletni albo ubezwłasnowolniony całkowicie lub częściowo) albo jest to z natury rzeczy niemożliwe (bo jest osobą prawną). W razie, gdy pokrzywdzonym jest osoba prawna, czynności procesowych za pokrzywdzonego dokonuje organ uprawniony do działania w jego imieniu. W pozostałych sytuacjach przedstawicielami ustawowymi są rodzice, opiekun, kurator. Widać więc wyraźnie, że przedstawiciel ustawowy pokrzywdzonego działa zamiast niego.

Przedstawiciel ustawowy oskarżonego występuje oczywiście po stronie biernej. Oskarżony może korzystać z jego pomocy, gdy jest nieletni albo ubezwłasnowolniony. Co ważne, przedstawiciel ustawowy występuje w tym przypadku obok oskarżonego i może działać wyłącznie na jego korzyść. Może wnosić środki zaskarżenia, ustanowić obrońcę itd.

Obrońca jest powołany do ochrony interesów oskarżonego. Obrońcą może być adwokat lub radca prawny (art. 82 k.p.k.).

Jeden obrońca może bronić kilku oskarżonych pod warunkiem, że ich interesy nie są ze sobą sprzeczne. Odwracając tę sytuację: oskarżony może mieć jednocześnie nie więcej niż trzech obrońców.

Należy podkreślić, że obrońca nie zastępuje oskarżonego, dlatego udział obrońcy w postępowaniu nie wyklucza osobistego działania w nim oskarżonego. **Podstawowy obowiązek, jaki ciąży na obrońcy, to dokonywanie czynności procesowych wyłącznie na korzyść oskarżonego.** Zaniedbywanie obowiązków przez obrońcę nie może przynieść szkody samemu oskarżonemu (np. może stanowić podstawę przywrócenia oskarżonemu terminu do dokonania konkretnej czynności).

Pełnomocnik reprezentuje stronę inną niż oskarżony. W praktyce oznacza to, że pełnomocnika może ustanowić pokrzywdzony w postępowaniu przygotowawczym oraz oskarżyciel posiłkowy i oskarżyciel prywatny w postępowaniu sądowym. Wyjątkowo z pomocy pełnomocnika może także korzystać osoba niebędąca stroną, z uwagi na konieczność ochrony jej interesów (np. świadek koronny), ale tylko w razie dopuszczenia takiego pełnomocnika przez

prokuratora lub sąd (art. 87 k.p.k.). **W roli pełnomocnika występuje adwokat lub radca prawny.**

Najważniejsze różnice występujące między obrońcą a pełnomocnikiem polegają na tym, że pełnomocnik – w przeciwieństwie do obrońcy – jest związany instrukcją swego mocodawcy, może podejmować także czynności niekorzystne dla mocodawcy, a poza tym może go także zastępować.

5. Rzecznicy interesu społecznego

Są to podmioty niezależne od stron procesowych, działające na rzecz interesu społecznego w procesie.

W praktyce może się oczywiście zdarzyć, że interes społeczny będzie się pokrywać z interesem prawnym którejś ze stron postępowania.

Do rzeczników interesu społecznego zaliczamy:

- 1) przedstawiciela społecznego – jest to przedstawiciel organizacji społecznej dopuszczony na jej wniosek do udziału w postępowaniu (art. 90 k.p.k.),
- 2) Rzecznika Praw Obywatelskich – może żądać wszczęcia postępowania przygotowawczego lub może wnieść kasację nadzwyczajną (art. 521 § 1 k.p.k.).

6. Pomocnicy procesowi

Są to osoby, które swym działaniem pomagają organom procesowym w przeprowadzeniu lub w utrwaleniu czynności procesowych. Należą do nich: tłumacz, protokolant, specjalista.

Specjalistę wzywa się do udziału w przeprowadzaniu dowodów, które wymagają czynności technicznych, np. dokonania pomiarów, obliczeń, zdjęć czy też utrwalenia śladów. Przepis art. 205 § 2 k.p.k. przykładowo wymienia tu takie czynności, jak dokonanie oględzin, przesłuchanie przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających dokonanie tej czynności na odległość, eksperyment procesowy, ekspertyzę, zatrzymanie rzeczy i przeszukanie. Współcześnie trudno sobie wyobrazić rzetelne dokonanie czynności dowodowych bez udziału specjalisty, np. na miejscu wypadku drogowego. Osoba taka, oprócz sporządzenia dokumentacji fotograficznej, opracowuje również precyzyjne plany i mapki miejsca z naniesieniem graficznym ujawnionych śladów kryminalistycznych. Tak utrwalone materiały są niezbędne m.in. dla potrzeb późniejszego opiniowania przez biegłego w kwestii tzw. rekonstrukcji przebiegu tego zdarzenia.

7. Osobowe źródła dowodowe

W tej kategorii uczestników procesu mieszczą się osoby dostarczające środków dowodowych. Przede wszystkim jest to **świadek** – dostarczający zeznań, oraz **biegły** – dostarczający opinii.

§ 5. Czynności w procesie karnym

Literatura: R. Broniecka, *Uzasadnienie wyroku w polskim postępowaniu karnym*, Warszawa 2014; M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1984; T.H. Grzegorzczak, *Protokół uproszczony jako nowy sposób utrwalenia czynności procesowych w znowelizowanym postępowaniu karnym i w sprawach o wykroczenia*, Prokuratura i Prawo 2003, nr 11, s. 27–32; J. Kosowski, *Zasada informacji prawnej w polskim procesie karnym w świetle art. 16 k.p.k.*, Warszawa 2011; K. Marszał, *Proces karny. Zagadnienia ogólne*, Katowice 2013; I. Nowikowski, *Odwołalność czynności procesowych stron w polskim procesie karnym*, Lublin 2001; F. Prusak, *Postępowanie karne. Warunki dopuszczalności procesu i czynności procesowe*, Warszawa 2002; M. Rogalski, *Przesłanka powagi rzeczy osądzonej w procesie karnym*, Kraków 2005; D. Świecki, *Czynności procesowe obrońcy i pełnomocnika w sprawach karnych*, Warszawa 2011; K. Woźniowski, *Prawidłowość czynności procesowych w polskim procesie karnym*, Gdańsk 2010.

1. Rodzaje czynności procesowych

Postępowanie karne jest zwartym tokiem czynności procesowych uregulowanych prawem, za pomocą których zmierza się do realizacji prawa karnego materialnego. W literaturze² przyjęto, że proces karny, jako zjawisko dynamiczne, składa się z poszczególnych ogniw określanych jako fakty procesowe. Fakty procesowe zaś przybierają postać czynności procesowych i zdarzeń procesowych. **Czynnością procesową określamy zachowanie uczestnika procesu karnego, wywołujące skutki określone przez prawo karne procesowe.** Obok czynności procesowych na kształt procesu wpływają także zdarzenia procesowe, które należą do faktów procesowych nie polegających na działaniu człowieka, lecz wywołujących określone prawem procesowym skutki (śmierć oskarżonego, upływ terminu przedawnienia). Obok czynności procesowych, na przebieg procesu karnego wpływ mają czynności prawne dokonywane poza procesem karnym. Do takich czynności należą czynności operacyjno-rozpoznawcze Policji i innych organów ścigania oraz czynności administracyjno-porządkowe, których wyniki przy spełnieniu określonych prawem uwarunkowań mogą być wykorzystywane w procesie karnym.

Czynności procesowe dzielimy na:

- czynności faktyczne,
- oświadczenia procesowe,
- spostrzeżenia procesowe.

Do najistotniejszych z nich należą czynności wyrażające wolę uczestnika procesu karnego (oświadczenia procesowe). Oświadczenia procesowe dzielimy na:

- oświadczenia postulujące (skargi, wnioski),
- oświadczenia imperatywne (władcze).

Wśród tych drugich najistotniejsze znaczenie mają oświadczenia imperatywne organów kierujących procesem karnym (decyzje procesowe). Wyróżniamy wśród nich:

² M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1984, s. 49.

- orzeczenia,
- zarządzenia,
- uchwały.

Najbardziej rozbudowana jest struktura orzeczeń, która zakłada ich dalszy podział na wyroki i postanowienia. Przepisy określają, iż postanowienia wydaje się w sytuacjach, gdy ustawa nie wymaga wydawania wyroku (art. 93 § 1 k.p.k.). Wyrok jest obligatoryjną formą stwierdzenia winy przez sąd lub w przedmiocie dopuszczalności procesu. Wyrok wydawany jest z reguły na rozprawie, wyjątkowo ustawa zezwala na wydawanie wyroków na posiedzeniu. Dalszy podział i charakterystyka wyroków zostaną omówione w rozdziale trzecim.

Wyroki są wydawane w następujących sytuacjach:

- a) gdy rozstrzygnięcie ma zapaść co do winy, bądź niewinności oskarżonego,
- b) gdy sąd po rozpoczęciu przewodu sądowego stwierdzi istnienie okoliczności nakazujących umorzenie procesu (art. 414 § 1 k.p.k.),
- c) w przypadku zaistnienia przesłanek wydania wyroku nakazowego (art. 500 k.p.k.),
- d) gdy sąd odwoławczy podejmuje decyzję o utrzymaniu w mocy, uchyleniu lub zmianie wyroku sądu pierwszej instancji (art. 456 k.p.k.),
- e) w przypadku konieczności uchylania wyroku w skutek rozpatrzenia kasacji (art. 537 w zw. z art. 518 i 456 k.p.k.) oraz w wyniku rozpatrzenia wniosku o wznowienie postępowania zakończonego prawomocnym orzeczeniem sądu (art. 545 § 1 w zw. z art. 456 k.p.k.),
- f) w przypadku orzekania kary łącznej (art. 569 § 1 k.p.k.),
- g) w przypadku orzekania odszkodowania za niesłuszne skazanie, aresztowanie lub skazanie (art. 554 § 2 k.p.k.),
- h) dla zmiany wyroku przy ograniczonej ekstradycji³.

W pozostałych wypadkach decyzje procesowe przybierają postać postanowienia lub zarządzenia, przy czym zarządzenia wydaje się w kwestiach mających charakter porządkowy i incydentalny (zarządzenie przerwy w rozprawie). Zasadą jest, że wyroki nie podlegają uzasadnieniu na piśmie, z wyjątkiem przypadków wskazanych w ustawie. W przypadku postanowień i zarządzeń obowiązuje zasada odwrotna. Uzasadnienie postanowienia sporządza się z urzędu, chyba że ustawa stanowi inaczej (art. 94 § 1 k.p.k.). Wyroki wydaje sąd w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej. Postanowienia może wydawać sąd, przewodniczący wydziału, przewodniczący składu orzekającego albo upoważniony sędzia. W postępowaniu przygotowawczym postanowienia wydaje prokurator oraz inny uprawniony organ, a sąd – w wypadkach przewidzianych w ustawie (art. 93 § 1 k.p.k.). W wypadkach określonych w ustawie postanowienia może wydawać referendarz sądowy (art. 93a § 1 k.p.k.). W kwestiach porządkowych nie wymagających wydania postanowienia wszystkie podmioty występujące w roli organów procesowych mogą wydawać zarządzenia. W wypadkach określonych w ustawie sąd lub prokurator mogą wydawać też polecenia dokonania określonej

³ T. Grzegorzcyk, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2014, s. 308.

czynności (art. 93 § 4 k.p.k.). Polecenia, które zgodnie z ustawą wydaje sąd, może wydawać także referendarz sądowy (art. 93a § 2 k.p.k.).

Dla wywołania skutków prawnych czynność procesowa musi być dokonana przez uprawniony do tego podmiot i z zachowaniem prawnych warunków jej dokonania. Czynność wadliwa nie może wywołać skutków prawnych. W wypadkach przewidzianych przez ustawę istnieje jednak możliwość jej **konwalidacji** (uzdrowienia) poprzez uzupełnienie braków formalnych lub ponowne dokonanie czynności z zachowaniem prawnych uwarunkowań jej dokonania. Od konwalidacji należy odróżnić **konwersję** czynności, która polega na wywołaniu za pomocą jednej czynności procesowej skutku przewidzianego przez inną czynność⁴.

2. Dopuszczalność i skuteczność decyzji procesowych

Warunkiem nastąpienia skutku procesowego wiążącego się z czynnością procesową jest jej dopuszczalność i skuteczność. **Prawna bezskuteczność czynności oznacza, że jej realizacja nie wygeneruje skutku przewidzianego ustawą dla prawidłowo wykonanej czynności, bezskuteczność stanowi więc sankcję z powodu niedopełnienia określonych obowiązków lub niespełnienia przez stronę przesłanek czynności procesowych.** Bezskuteczność z powodu niedopełnienia obowiązków procesowych stanowi następstwo najcięższych wadliwości. Typowym ich przykładem jest naruszenie reguł obowiązujących w trakcie przesłuchania osobowego źródła dowodowego generujące konieczność wyeliminowania dowodu z materiału dowodowego stanowiącego podstawę wydania orzeczenia (art. 171 § 7 k.p.k.). Bezskuteczność stanowiąca następstwo niespełnienia przesłanek czynności procesowych dotyczy:

- 1) czynności pisemnej dokonanej bez zachowania wymogów formalnych pisma procesowego (art. 120 § 1 i 2 k.p.k.),
- 2) czynności procesowej zrealizowanej po terminie zawitym charakteryzującym się możliwością jego przywrócenia (art. 122 § 1 k.p.k.),
- 3) czynności procesowej dokonanej po upływie terminu prekluzyjnego, tj. nieprzywracalnego, zazwyczaj określanego poprzez wskazanie momentu w procesie stanowiącego termin końcowy dla realizacji czynności, np. rozpoczęcie przewodu sądowego),
- 4) środka odwoławczego niedopuszczalnego z mocy ustawy lub wniesionego przez osobę nielegitymowaną (art. 429 § 1 k.p.k., art. 530 § 2 k.p.k., art. 531 § 1 k.p.k.).

We wszystkich przypadkach czynności niekompletnych pod względem formalnym, poterminowych, niedopuszczalnych lub dokonanych przez nieuprawnionego ustawa nakazuje pozostawić skargę, wniosek lub zwyczajny i nadzwyczajny środek odwoławczy bez rozpoznania. Tym samym zaś żadna z tych czynności nie wywoła zamierzonych i przewidzianych prawem skutków.

Niedopuszczalność czynności oznacza określoną prawnie możliwość jej dokonania. Na gruncie procesu karnego obowiązuje zasada,

⁴ K. Marszał, *Proces karny. Zagadnienia ogólne*, Katowice 2012, s. 293-294.

zgodnie z którą niedopuszczalna jest jedynie taka czynność procesowa, która jest zabroniona. Zakaz dokonania czynności nie musi być sformułowany *verba legis*, może także wynikać z braku uprawnienia do realizacji czynności wynikającego ze ściśle określonego zakresu uprawnień. Na przykład wyraźnie sformułowany zakaz wyklucza wykorzystanie oświadczeń dowodowych już złożonych przez osobę najbliższą wobec oskarżonego decydującą się następnie na skorzystanie z prawa do odmowy składania zeznań (art. 186 § 1 k.p.k.), brak uprawnień wynikających ze ścisłego wyliczenia zaskarżalnych postanowień uniemożliwi zakwestionowanie postanowień *verba legis* niewskazanych (art. 459 k.p.k.). Tylko w niektórych przypadkach Kodeks postępowania karnego *verba legis* przewiduje niedopuszczalność czynności procesowych. Ustawowo niedopuszczalne są:

- 1) określone w ustawie oddziaływania stosowane w trakcie przesłuchania osobowego źródła dowodowego pozbawiające go swobody wypowiedzi (art. 171 § 7 k.p.k.),
- 2) zastępowanie dowodu z wyjaśnień oskarżonego lub z zeznań świadka treścią pism, zapisków lub notatek urzędowych (art. 174 k.p.k.),
- 3) przesłuchanie niektórych osób jako świadków (art. 178 k.p.k.),
- 4) oskarżenie wzajemne w sprawach z oskarżenia prywatnego, gdy prokurator wcześniej wszczął postępowanie lub przyłączył się do postępowania (art. 498 § 1 k.p.k.),
- 5) uwzględnienie kasacji lub wznowienie postępowania z urzędu na niekorzyść oskarżonego po upływie 6 miesięcy od daty uprawomocnienia się orzeczenia (art. 524 § 3 k.p.k. oraz art. 542 § 5 k.p.k.),
- 6) tzw. superkasacja, tj. kasacja od orzeczenia Sądu Najwyższego zapadłego w następstwie rozpoznania kasacji (art. 539 k.p.k.).

Niedopuszczalność czynności występuje jednak nie tylko w przypadkach *verba legis* wskazanych; czynność jest niedopuszczalna w każdym przypadku, gdy przeprowadza się ją mimo braku jej ustawowych warunków. Obowiązujący Kodeks postępowania karnego nie reguluje w sposób jednolity skutków dokonania niedopuszczalnej czynności procesowej. W razie, gdy czynność tę zrealizował organ procesowy, najdalej idącym jej następstwem może być zaskarżenie i uchylenie orzeczenia zapadłego w postępowaniu, w którym dokonano czynności niedopuszczalnej. Jeżeli czynności niedopuszczalnej dokonała strona procesowa, jej działanie będzie prawnie bezskuteczne, tj. czynność nie wywoła zamierzonych przez stronę skutków procesowych. Do czynności niedopuszczalnej i bezskutecznej organ nie powinien ustosunkowywać się merytorycznie, może tylko stwierdzić jej bezskuteczność.

3. Terminy czynności procesowych

Jednym z prawnych uwarunkowań skuteczności czynności procesowej jest dokonanie jej w wyznaczonym terminie. W literaturze przyjęto, iż słowo „termin” jest rozumiane wieloznacznie: jako data (moment czasowy) na dokonanie czynności lub też pewien przedział czasowy na dokonanie czynności. Przez pojęcie

„termin” możemy także rozumieć pewien okres wyznaczony datą początkową i końcową, przez jaki mogą trwać określone skutki dokonanej czynności procesowej (np. okres zatrzymania, badań psychiatrycznych w zamkniętym zakładzie psychiatrycznym). Mówiąc o terminach, możemy też mieć na uwadze terminy wyznaczone przez prawo karne materialne, określające dopuszczalność wszczęcia procesu.

Polskie prawo karne procesowe przyjmuje podstawowy podział terminów na ustanawiane przez organ procesowy oraz ustawowe (określone przez ustawę). Wśród terminów ustawowych dokonujemy dalszego podziału na terminy:

- zawite,
- prekluzyjne,
- instrukcyjne.

Terminy zawite to terminy, których upływ powoduje bezskuteczność czynności, lecz po spełnieniu przewidzianych przez ustawę przesłanek można je przywrócić. Termin zawity można zatem przywrócić, jeżeli niedotrzymanie terminu zawitego nastąpiło z przyczyn od strony niezależnych, strona w zawitym terminie 7 dni od daty ustania przeszkody zgłosiła wniosek o przywrócenie terminu, dopełniając jednocześnie czynności, która miała być w terminie wykonana (art. 126 § 1 k.p.k.). Za terminy zawite uznajemy terminy do wnoszenia środków zaskarżenia oraz inne, które ustawa za zawite uznaje (art. 122 § 2 k.p.k.). Terminy prekluzyjne to terminy nieprzekraczalne i nieprzywracalne. Terminy instrukcyjne, określane także terminami porządkowymi, mają na celu jedynie przyspieszenie postępowania. Czynność dokonana po ich upływie jest skuteczna, niemniej w przypadku organów procesowych bezzasadne uchybienie im może skutkować odpowiedzialnością dyscyplinarną.

4. Dokumentowanie przebiegu czynności procesowych

Dokumentowanie przebiegu czynności procesowych jest nawiązaniem do zasady pisemności czynności procesowych. W związku z dążeniem do odformalizowania przebiegu procesu ustawodawca jako dominującą przyjmuje zasadę ustności. Niemniej zachodzi potrzeba, aby przebieg procesu został utrwalony w sposób umożliwiający jego odtworzenie w toku postępowania kontrolnego. Zasadniczo prawo karne procesowe przewiduje następujące formy dokumentowania czynności procesowych:

- protokół,
- notatka urzędowa,
- stenogram,
- utrwalenie przebiegu czynności za pomocą środków technicznych.

Protokół sporządza się obligatoryjnie, gdy ustawa tak stanowi. Czynności wymagające udokumentowania w formie protokołu wymienia art. 143 § 1 i 2 k.p.k. W pozostałych przypadkach sporządzenie protokołu jest fakultatywne, tzn. organ może poprzestać na sporządzeniu notatki urzędowej, lecz może udokumentować czynność w formie protokołu, jeżeli uzna to za potrzebne. Protokół rozprawy spisuje pracownik sekretariatu lub inna osoba upoważniona przez

prezesa sądu (art. 144 § 1 k.p.k.). W pozostałych przypadkach (poza rozprawą) protokół może sporządzić, poza osobami wymienionymi powyżej, osoba przybrana w charakterze protokolanta przez prowadzącego czynność lub sam przeprowadzający czynność (art. 144 § 2 k.p.k.). Protokół rozprawy oraz posiedzenia podpisują niezwłocznie przewodniczący i protokolant (art. 149 § 1 k.p.k.). Z pozostałych czynności protokół podpisują wszystkie osoby, które brały udział w czynności (art. 150 § 1 k.p.k.).

Protokół powinien zawierać wszystkie elementy wymienione w art. 148 § 1 k.p.k. Wyjaśnienia, zeznania, oświadczenia i wnioski oraz stwierdzenia określonych okoliczności przez organ prowadzący postępowanie zamieszcza się w protokole z możliwą dokładnością. Osoby biorące udział w czynności mają prawo żądać zamieszczenia w protokole z pełną dokładnością wszystkiego, co dotyczy ich praw lub interesów (art. 148 § 2 k.p.k.). Wyjątkiem od powyższej zasady jest tzw. protokół uproszczony, który ogranicza się do umieszczenia w nim najbardziej istotnych oświadczeń uczestników czynności (art. 325h, art. 147 § 3 k.p.k. oraz art. 145 § 1 k.p.k.).

Inną formą utrwalania przebiegu czynności jest **stenogram**. Stenogram nie jest jednak systemem zapisu, który umożliwia całkowite zastąpienie protokołu. Dlatego w sytuacjach, gdy czynność procesową utrwała się za pomocą stenogramu, nadal istnieje obowiązek sporządzania protokołu, przy czym obowiązek ten może ograniczać się do sporządzenia protokołu uproszczonego (art. 145 § 1 k.p.k.).

Nadto przebieg czynności protokołowanych może być utrwalony za pomocą **urządzenia rejestrującego dźwięk albo obraz i dźwięk**, o czym należy przed uruchomieniem urządzenia uprzedzić osoby uczestniczące w czynności (art. 147 § 1 k.p.k.). Przesłuchanie świadka lub biegłego utrwała się za pomocą urządzenia rejestrującego obraz i dźwięk, gdy:

- 1) zachodzi niebezpieczeństwo, że przesłuchanie tej osoby nie będzie możliwe w dalszym postępowaniu,
- 2) przesłuchanie następuje w trybie określonym w art. 396 (art. 147 § 2 k.p.k.).

Ponadto obligatoryjnie czynność podlega utrwaleniu w formie zapisu obrazu i dźwięku w przypadku małoletniego pokrzywdzonego, przesłuchiwanego w warunkach art. 185a i art. 185c (art. 147 § 2a k.p.k.). Nowelizacja z lipca 2015 roku. wprowadziła także obowiązek utrwalania przebiegu rozprawy, chyba że jest to niemożliwe ze względów technicznych (art. 147 § 2b k.p.k.). Dopuszczalnym wyjątkiem jest tu jedynie rozprawa w zakresie, w jakim wyłączono jej jawność ze względu na obawę ujawnienia informacji niejawnych o klauzuli tajności „tajne” lub „ściśle tajne”. W takich wypadkach odstępianie od obowiązku sporządzania utrwań dźwięku i obrazu jest dopuszczalne, jeżeli nie ma możliwości zapewnienia właściwej ochrony zapisu dźwięku albo obrazu i dźwięku przed nieuprawnionym ujawnieniem (art. 147 § 2c k.p.k.).

Możliwość dokumentowania przebiegu czynności za pomocą urządzeń służących do utrwalania obrazu lub dźwięku nie eliminuje obowiązku sporządzania

protokołu. Ustawa w takich wypadkach zezwala jedynie na sporządzenie protokołu uproszczonego (art. 147 § 3 k.p.k.). W takim wypadku zapis dźwięku albo obrazu i dźwięku stają się załącznikami do protokołu. W wypadku ograniczenia protokołu do zapisu najbardziej istotnych oświadczeń osób biorących udział w czynności sporządza się przekład zapisu dźwięku, który również staje się załącznikiem do protokołu (art. 147 § 3a k.p.k.).

Strona, obrońca, pełnomocnik i przedstawiciel ustawowy **mają prawo otrzymać odpłatnie jedną kopię zapisu dźwięku albo obrazu i dźwięku**. Nie dotyczy to przebiegu rozprawy odbywającej się z wyłączeniem jawności albo czynności w postępowaniu przygotowawczym. Z ważnych przyczyn, uzasadnionych ochroną interesu prywatnego osób biorących udział w rozprawie, prezes sądu może nie wyrazić zgody na sporządzenie dla stron, obrońców, pełnomocników i przedstawicieli ustawowych kopii zapisu obrazu z rozprawy (art. 147 § 4 k.p.k.).

5. Prawomocność decyzji procesowych

Prawomocność stanowi atrybut orzeczenia, które w sposób ostateczny i definitywny rozstrzyga kwestię prawną stanowiącą przedmiot postępowania zakończonego tą decyzją. Prawomocność wiąże się z zasadą stałości prawnej będącej dyrektywą skutecznego i definitywnego rozstrzygnięcia konfliktów prawnych, tak by sytuacja prawna oskarżonego i innych uczestników procesu karnego szybko stała się stabilna, a strony konfliktu nie były stale niepokojone przedłużaniem i mnożeniem procesów sądowych w tej samej sprawie. Ostateczność rozstrzygnięcia ma aspekt formalny i materialny. **Kryterium prawomocności formalnej orzeczenia jest jego niezaskarżalność w drodze zwyczajnych środków odwoławczych, tj. apelacji lub zażalenia.** Prawomocność formalna powstaje w wyniku trzech typów zdarzeń i czynności procesowych:

- 1) **wyczerpanie toku instancji** następującego w chwili wydania przez sąd odwoławczy orzeczenia kończącego postępowanie w sprawie, tj. orzeczenia aprobacyjnego lub reformatoryjnego,
- 2) **bezskuteczny upływ terminów do dokonania czynności otwierających drogę do zaskarżenia pierwszoinstancyjnego orzeczenia, tj.:**
 - a) 7-dniowego terminu biegnącego od ogłoszenia lub doręczenia orzeczenia do złożenia wniosku o sporządzenie pisemnego uzasadnienia oraz
 - b) 14-dniowego terminu liczonego od doręczenia pisemnego uzasadnienia orzeczenia do złożenia apelacji lub 7-dniowego terminu do wniesienia zażalenia,
- 3) **wydanie bądź uprawomocnienie się decyzji dotyczącej wniosku o sporządzenie pisemnego uzasadnienia orzeczenia lub decyzji odnoszącej się do środka odwoławczego:**
 - a) wydanie decyzji niezaskarżalnej zażaleniem, tj. postanowienia pozostawiającego bez rozpoznania środek odwoławczy wydany przez Sąd Najwyższy (art. 430 *in fine* § 1 k.p.k.) lub postanowienia pozostawiającego bez rozpoznania cofnięty środek odwoławczy (art. 432 k.p.k.) lub

- b) uzyskanie atrybutu prawomocności przez decyzję dotyczącą uzasadnienia orzeczenia lub środka odwoławczego zaskarżalnego zażaleniem, tj. uprawomocnienie się zarządzenia odmawiającego przyjęcia wniosku o sporządzenie pisemnego uzasadnienia orzeczenia (art. 422 § 1 k.p.k.), uprawomocnienie się zarządzenia odmawiającego przyjęcia środka odwoławczego (art. 429 § 1 k.p.k.) oraz uprawomocnienie się postanowienia pozostawiającego bez rozpoznania wadliwie przyjęty środek odwoławczy, z wyjątkiem postanowienia wydanego przez Sąd Najwyższy (art. 430 § 1 *in principio* k.p.k.).

Definiowanie prawomocności formalnej jako cechy orzeczenia niezaskarżalnego w drodze zwyczajnych środków odwoławczych oznacza, że orzeczenie staje się formalnie prawomocne mimo możliwości jego odwołania poprzez skorzystanie z dobrodziejstwa cudzego środka odwoławczego (art. 435 k.p.k.). Zdolność do nabycia cechy prawomocności formalnej posiadają wszystkie wyroki oraz postanowienia stabilnie rozstrzygające określoną kwestię, np. cecha prawomocności formalnej przysługuje postanowieniom w przedmiocie dopuszczalności postępowania (odmawiające wszczęcia, umarżające) oraz postanowieniom kończącym postępowania dodatkowe (incydentalne, pomocnicze, następcze, uzupełniające). Prawomocność formalna implikuje **prawomocność materialną (*ne bis in idem*) oznaczającą niedopuszczalność ponownego badania tej samej kwestii (*idem*), która już była przedmiotem prawomocnie formalnego rozstrzygnięcia**. Konsekwencją jest stan rzeczy osądzonej (*res iudicata*) oznaczający niedopuszczalność powtórnego procedowania w przedmiocie odpowiedzialności karnej co do tego samego czynu tej samej osoby, o których rozstrzygnięto prawomocnym formalnie orzeczeniem. Zakaz wynikający z prawomocności materialnej działa wewnątrz i na zewnątrz procesu zakończony orzeczeniem formalnie prawomocnym. Wewnętrzny aspekt prawomocności materialnej polega na niedopuszczalności kontynuacji postępowania w tym samym przedmiocie; istotą aspektu wewnętrznego prawomocności materialnej jest niedopuszczalność wszczęcia i prowadzenia nowego postępowania w tym samym przedmiocie.

Absolutna stałość i ostateczność prawomocnych decyzji procesowych musi być ograniczona wyjątkami na rzecz zasady reformacji wadliwego stanu prawnego dopuszczającej możliwość modyfikacji określonego decyzją stanu prawnego, wówczas gdy ten jest niezgodny z prawdą lub prawem. Kontynuacja postępowania prawomocnie już zakończonego w celu uzyskania stanu prawnego zgodnego z modelowymi założeniami jest możliwa w ramach nadzwyczajnych środków odwoławczych, te jednak, stanowiąc wyjątek od zasady niepodważalności decyzji procesowych, podlegają ustawowej reglamentacji. Limity obowiązujące w zakresie dopuszczalności kontroli nadzwyczajnej mogą wiązać się z wąskim katalogiem przyczyn uzasadniających wniesienie środków o charakterze nadzwyczajnym, szczególnymi wymogami formalnymi skarg odwoławczych, koniecznością uiszczenia opłat przy wnoszeniu skarg nadzwyczajnych. *De lege lata* reformacja orzeczeń prawomocnych jest możliwa w ramach trzech nadzwyczajnych środków odwoławczych, tj. kasacji, wznowienia postępowania

zakończonego prawomocnym orzeczeniem sądu oraz od dnia 15 kwietnia 2016 r. skargi na wyrok sądu odwoławczego.

6. Przeglądanie akt, sporządzanie odpisów

Problem dostępu stron i innych podmiotów do akt sprawy został odrębnie uregulowany w zależności od stadium postępowania. W przypadku **postępowania sądowego, w którym dominuje zasada jawności**, polski Kodeks postępowania karnego przyjął więc zasadę nieograniczonego dostępu do akt dla stron, podmiotu określonego w art. 416, obrońców, pełnomocników i przedstawicieli ustawowych. Podmiotom tym udostępnia się akta sprawy sądowej i daje możliwość sporządzenia z nich odpisów. Za zgodą prezesa sądu akta te mogą być udostępnione również innym osobom (art. 156 § 1 k.p.k.). Prokurator może przeglądać akta sprawy sądowej w każdym jej stanie oraz żądać przesłania mu ich w tym celu, jeżeli nie tamuje to biegu postępowania i nie ogranicza dostępu do akt innym uczestnikom postępowania, a zwłaszcza oskarżonemu i jego obrońcy (art. 158 § 1 k.p.k.). W razie przesłania akt prokuratorowi jest on obowiązany udostępnić je stronie, obrońcy lub pełnomocnikowi (art. 158 § 2 k.p.k.).

Stronom, podmiotowi określonemu w art. 416, obrońcom, pełnomocnikom i przedstawicielom ustawowym w toku postępowania sądowego udostępnia się na ich wniosek akta postępowania przygotowawczego w części, w jakiej nie zostały przekazane sądowi, także w celu utrwalenia ich w postaci elektronicznej (art. 156 § 1a k.p.k.). **Na wniosek oskarżonego lub jego obrońcy wydaje się odpłatnie kopie dokumentów z akt sprawy. Kopie takie wydaje się odpłatnie, na wniosek, również innym stronom, pełnomocnikom i przedstawicielom ustawowym.** Zarządzenie w przedmiocie wniosku może wydać również referendarz sądowy. Od kopii wykonanej samodzielnie nie pobiera się opłaty (art. 156 § 2 k.p.k.). Prezes sądu lub referendarz sądowy może w razie uzasadnionej potrzeby zarządzić wydanie odpłatnie uwierzytelnionych odpisów z akt sprawy (art. 156 § 3 k.p.k.).

Pewne ograniczenia pojawiają się w przypadku, gdy dostęp do akt stwarza niebezpieczeństwo ujawnienia informacji niejawnych o klauzuli tajności „tajne” lub „ściśle tajne”. W takim wypadku przeglądanie akt, sporządzanie odpisów i kopii odbywa się z zachowaniem rygorów określonych przez prezesa sądu lub sąd. Uwierzytelnionych odpisów i kopii nie wydaje się, chyba że ustawa stanowi inaczej (art. 156 § 4 k.p.k.).

W postępowaniu przygotowawczym, w którym dominujące znaczenie ma zasada tajności, problem udostępniania akt został określony nieco odmiennie. Podmiotami uprawnionymi do ubiegania się o dostęp do akt w postępowaniu przygotowawczym są strony, obrońcy i pełnomocnicy oraz przedstawiciele ustawowi. Akta mogą więc być im udostępnione, jeżeli nie zachodzi potrzeba zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania lub ochrony ważnego interesu państwa w toku postępowania przygotowawczego. Zgodę na udostępnienie akt wydaje organ prowadzący postępowanie przygotowawcze zarządzeniem. Organ prowadzący postępowanie przygotowawcze może także wyrazić

zgodę i umożliwić sporządzanie odpisów lub kopii oraz wydać odpłatnie uwierzytelnione odpisy lub kopie. Prawo to przysługuje stronom także po zakończeniu postępowania przygotowawczego. **Udostępnienie akt postępowania przygotowawczego innym osobom może nastąpić tylko i wyłącznie za zgodą prokuratora** (art. 156 § 5 k.p.k.). Regulacja o szczególnym charakterze pojawia się w przypadku złożenia w toku postępowania przygotowawczego wniosku o zastosowanie albo przedłużenie tymczasowego aresztowania. W takim wypadku podejrzanemu i jego obrońcy akta sprawy w części zawierającej treść dowodów wskazanych we wniosku udostępnia się niezwłocznie (art. 156 § 5a k.p.k.). Na zarządzenie prokuratora odmawiające udostępnienia akt w postępowaniu przygotowawczym przysługuje stronom zażalenie do sądu (art. 159 k.p.k.).

Dane lub oryginały dokumentów znajdujące się w załączniku adresowym udostępnia się wyłącznie organom państwowym oraz organom samorządu terytorialnego na ich żądanie. Można je udostępnić także na wniosek innych instytucji lub osób, jeżeli przemawia za tym ich ważny interes (art. 156a k.p.k.). Stronom oraz osobom, których orzeczenie bezpośrednio dotyczy, należy na ich żądanie nieodpłatnie wydać jeden uwierzytelniony odpis każdego orzeczenia. Odpis wydaje się z uzasadnieniem, jeżeli je sporządzono (art. 157 § 1 k.p.k.). W sprawach, w których wyłączono jawność ze względu na ważny interes państwa, stronom oraz osobom, których orzeczenie bezpośrednio dotyczy, wydaje się tylko odpis orzeczenia kończącego postępowanie w danej instancji, bez uzasadnienia (art. 157 § 2 k.p.k.). Nie można odmówić stronie zezwolenia na sporządzenie odpisu protokołu czynności, w której strona uczestniczyła lub miała prawo uczestniczyć, jak również dokumentu pochodzącego od niej lub sporządzonego z jej udziałem (art. 157 § 3 k.p.k.).

Odtwarzanie zaginionych lub zniszczonych akt jest przedmiotem jednego z postępowań dodatkowych określanych mianem postępowania restytucyjnego, które zostało omówione w rozdziale piątym.

Nowelizacja Kodeksu postępowania karnego eliminuje z katalogu podmiotów uprawnionych do nieograniczonego dostępu do akt podmiot z art. 416 k.p.k. Po nowelizacji prawo dostępu do akt obejmuje także możliwość sporządzenia kopii oraz prawo udostępnienia akt za pomocą systemu elektronicznego. Z uwagi na fakt, iż nowelizacja przywróciła zasadę, iż prokurator wraz ze skargą zasadniczą przesyła do sądu całość akt postępowania przygotowawczego, uchyla się art. 156 § 1a k.p.k.

Zmianie ulega także art. 156 § 5 k.p.k., który został rozbudowany o postanowienia wprowadzające obowiązek poinformowania pokrzywdzonego o o możliwości udostępnienia akt w późniejszym terminie. Z chwilą powiadomienia podejrzanego lub obrońcy o terminie końcowego zaznajomienia z materiałami postępowania przygotowawczego pokrzywdzonemu, jego pełnomocnikowi lub przedstawicielowi ustawowemu nie można odmówić udostępnienia akt, umożliwienia sporządzania odpisów lub kopii oraz wydania odpisów lub kopii.

Korekcie ulega także art. 156 § 5a k.p.k., który został uzupełniony o zakaz udostępniania podejrzanemu i jego obrońcy dowód z zeznań świadków określonych w art. 250 § 2b k.p.k.

§ 6. Dowody w procesie karnym

Literatura: A. Bojańczyk, *Dowód prywatny w postępowaniu karnym w perspektywie prawnoporównawczej*, Warszawa 2011; A. Gaberle, *Dowody w sądowym procesie karnym. Teoria i praktyka*, Warszawa 2010; T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2011; M. Klejnowska, *Oskarżony jako osobowe źródło informacji o przestępstwie*, Kraków 2004; R. Koper, *Badanie świadka w aspekcie jego ochrony w procesie karnym*, Warszawa 2015; E. Kowalewska-Borys, *Świadek koronny w ujęciu dogmatycznym*, Kraków 2004; Z. Kwiatkowski, *Zakazy dowodowe w procesie karnym*, Kraków 2005; A. Marek, S. Waltoś, *Podstawy prawa i procesu karnego*, Warszawa 1999; K. Marszał, *Proces karny. Zagadnienia ogólne*, Katowice 2013; K.J. Pawelec, *Proces dowodzenia w postępowaniu karnym*, Warszawa 2010; P.K. Sowiński, *Prawo świadka do odmowy zeznań w procesie karnym*, Warszawa 2004; J. Stańda, *Stanowisko świadka w polskim procesie karnym*, Warszawa 1976; T. Tomaszewski, *Dowód z opinii biegłego w procesie karnym*, Kraków 2000; T. Widła, *Ocena dowodu z opinii biegłego*, Katowice 1992; P. Wiliński, *Świadek incognito w polskim procesie karnym*, Kraków 2003.

1. Informacje wstępne

W procesie karnym dowody odgrywają rolę podstawową. Wynika to z ogromnego znaczenia ustaleń faktycznych w sprawach karnych. Stanowią one podstawę każdego końcowego rozstrzygnięcia. Niezależnie od tego, czy proces kończy się postanowieniem o umorzeniu postępowania przygotowawczego z uwagi na brak dostatecznych danych potwierdzających winę podejrzanego, czy też kończy się wyrokiem skazującym, warunkowo umarzającym postępowanie, albo wyrokiem uniewinniającym, w każdym przypadku na takiej, a nie innej treści rozstrzygnięcia zaważyły zebrane dowody umożliwiające sprecyzowanie określonej podstawy faktycznej. Widać wyraźnie, że **dowody wywierają bezpośredni wpływ na treść rozstrzygnięcia co do przedmiotu procesu.**

Dzięki dowodom można odtworzyć przebieg zdarzenia przestępnego z różnymi jego elementami. Można też stwierdzić brak przestępstwa. W zasadzie praca prokuratora lub sędziego przypomina nieco działalność historyka, który jest zainteresowany tym, co zdarzyło się w przeszłości, i musi dokonać rekonstrukcji określonego zdarzenia albo stwierdzić jego brak. Zdefiniowanie terminu „dowód” napotyka na poważne problemy. W procesie karnym znaczenie dowodów ujawnia się jednak poprzez dwa pochodne pojęcia: źródło dowodowe i środek dowodowy. Dlatego uwaga zostanie skoncentrowana właśnie na nich, a w toku dalszego wykładu pojęcie „dowód” będzie używane w kontekście źródła dowodowego i środka dowodowego.

Źródłem dowodowym jest osoba lub rzecz, od której pochodzi środek dowodowy.

Z kolei środkiem dowodowym jest nośnik informacji o fakcie podlegającym udowodnieniu, uzyskiwany ze źródła dowodowego.

Istotę tego rozróżnienia oddaje poniższe zestawienie możliwych źródeł i środków dowodowych.

Źródła dowodowe

oskarżony
świadek
biegły
dokument
dowód rzeczowy
eksperyment procesowy
wywiad środowiskowy

Środki dowodowe

wyjaśnienia oskarżonego
zeznania świadka
opinia biegłego
treść dokumentu
właściwości dowodu rzeczowego
wyniki eksperymentu
wyniki wywiadu

Dowody poddawane są różnym klasyfikacjom. Poniżej przedstawione zostaną te podziały dowodów, które można uznać za najważniejsze.

Pierwszy z podziałów sprowadza się do wyróżnienia **dowodów osobowych** i **rzeczowych**. Dowody osobowe pochodzą od osoby (są to np. zeznania świadka). Dowody rzeczowe to wszystkie pozostałe, czyli pochodzące od rzeczy w szerokim znaczeniu tego słowa (np. nóż znaleziony na miejscu przestępstwa, zwłoki ludzkie).

Kolejny podział to podział na **dowody pierwotne i pochodne**. Pierwsze pochodzą od źródeł dowodu, które zetknęło się bezpośrednio z faktem udowodnianym (np. świadek naoczny, oryginał dokumentu). Przez dowody pochodne rozumiemy dowody pochodzące od źródła dowodu pośredniczącego między źródłem pierwotnym a faktem udowodnianym (np. świadek ze słyszenia, kopia dokumentu).

Warto wspomnieć o **dowodach bezpośrednich i pośrednich**. Bezpośrednie to te, które wskazują wprost na czyn zarzucany oskarżonemu. Pośrednie wskazują na takie okoliczności, które dopiero w zestawieniu z innymi pozwalają twierdzić o winie lub niewinności oskarżonego (w pewnym sensie są to dowody poszlakowe).

2. Zakazy dowodowe

Wspominano już, że zasada prawdy nie ma charakteru absolutnego. Wyjątek od niej stanowią zakazy dowodowe. Są to ograniczenia dowodowe wprowadzane do procesu z uwagi na potrzebę ochrony rozmaitych dóbr i wartości. Należy mieć na uwadze zarówno interes państwa i jednostek organizacyjnych, jak i interes indywidualny jednostki (prawo do prywatności, cześć, wolność sumienia i religii, nietykalność osobista itd.). Oznacza to, że w razie obowiązywania zakazu dowodowego dobro wymiaru sprawiedliwości musi ustąpić na rzecz respektowania wymienionych wartości.

Nie ma jednolitości w zakresie **definicji zakazów dowodowych**. W pewnym uproszczeniu można przyjąć, że **są to normy prawne zabraniające przeprowadzenia dowodu w określonych warunkach albo wprowadzające ograniczenia w uzyskaniu dowodu**.

2.1. Zakazy dowodowe z powodu konieczności zachowania pewnych wiadomości w tajemnicy

W tej grupie zakazów dowodowych trzeba wskazać na trzy ograniczenia niżej omówione.

1) tajemnica informacji niejawnych „ściśle tajne” i „tajne”

Gdy zachodzi konieczność przesłuchania świadka co do okoliczności objętych klauzulą tajności „ściśle tajne” lub „tajne”, sąd lub prokurator musi zwrócić się do uprawnionego organu przełożonego nad świadkiem, aby ten organ zwolnił go z obowiązku zachowania tajemnicy. Jeżeli odmówi zwolnienia, powołując się na grożącą poważną szkodę dla państwa, jest jeszcze jedna możliwość. Mianowicie: ostateczna decyzja w tej sprawie należy do właściwego naczelnego organu administracji rządowej (art. 179 k.p.k.). W praktyce jest to resortowy minister.

2) tajemnica informacji niejawnych „zastrzeżone” i „poufne”

Świadek zobowiązany do zachowania w tajemnicy informacji należących do klauzuli „zastrzeżone” lub „poufne” może być przesłuchany co do okoliczności objętych tym obowiązkiem. Decyduje o tym prokurator lub sąd, powołując się na niezbędność przesłuchania dla dobra wymiaru sprawiedliwości (art. 180 § 1 k.p.k.).

3) tajemnica zawodowa

Chodzi tutaj o informacje uzyskane z tytułu wykonywanego zawodu lub pełnionej funkcji. Dostęp do takich informacji w procesie karnym poprzez przesłuchanie depozytariusza tajemnicy w charakterze świadka jest możliwy w **trzech generalnych przypadkach** różniących się rodzajem zawodu i stopniem rygoryzmu w zakresie uchylenia tajemnicy.

Pierwszy przypadek dotyczy w ogólności tajemnicy zawodowej, a w praktyce odnosi się do takich zawodów, jak np. farmaceuta, psycholog, pracownik opieki społecznej. W tym wypadku uchylenie tajemnicy jest stosunkowo najłatwiejsze. Wystarczy odpowiednia decyzja prokuratora lub sądu w tym względzie oraz spełnienie bardzo ogólnikowego warunku, jakim jest istnienie interesu wymiaru sprawiedliwości (art. 180 § 1 k.p.k.).

Druga sytuacja związana z tajemnicą zawodową obejmuje już zawody zaufania publicznego i charakteryzuje się wyższym stopniem rygoryzmu. Dotyczy adwokata, radcy prawnego, notariusza, lekarza, doradcy podatkowego oraz osoby obciążonej obowiązkiem zachowania tajemnicy statystycznej. O zwolnieniu świadka z obowiązku zachowania tajemnicy rozstrzyga tutaj wyłącznie sąd, biorąc pod uwagę dwa warunki: konieczność przesłuchania z uwagi na dobro wymiaru sprawiedliwości oraz niemożliwość ustalenia danej okoliczności na podstawie innego dowodu (art. 180 § 2 k.p.k.). Przesłuchanie osób wykonujących wymienione zawody w zakresie dotyczącym wiążącej ich tajemnicy jest więc potraktowane jako ostateczność.

Trzeci przypadek dotyczy dziennikarza. W tej sytuacji rygory są największe, co jest uzasadnione zagwarantowaniem wolności prasy oraz wynika ze społecznej roli dziennikarzy i środków masowego komunikowania. W odniesieniu

do dziennikarza muszą być zachowane te same reguły, które obowiązują w poprzednio omówionym przypadku (wyłączna decyzja sądu i te same dwa warunki). Pojawiają się jednak istotne nowości. Zwolnienie dziennikarza z obowiązku zachowania tajemnicy dziennikarskiej nie jest całkowite, co oznacza, że nadal są pewne informacje, których dziennikarz ujawniać nie musi. Zwolnienie nie może dotyczyć: a) danych umożliwiających identyfikację autora materiału prasowego i listu do redakcji, b) danych informatorów, czyli osób przekazujących dziennikarzowi określone informacje, gdy zastrzegli sobie anonimowość. Te dwa wyłączenia nie obowiązują jednak, a zatem dziennikarz musi powiedzieć wszystko, gdy informacja dotyczy przestępstwa objętego prawnym obowiązkiem doniesienia (art. 240 § 1 k.k.), np. zabójstwa (art. 180 § 2–4 k.p.k.).

2.2. Zakazy dowodzenia za pomocą określonego dowodu

Te zakazy wykluczają możliwość wprowadzenia dowodu do procesu i jego przeprowadzenia. W zależności od tego, czy wyłączenie określonego dowodu z dowodzenia jest bezwarunkowe czy warunkowe, można te zakazy podzielić na dwie grupy. **Są to zakazy bezwzględne** (nie można ich uchylić) **oraz względne** (mogą być uchylone, ponieważ są uzależnione od woli pewnych osób).

Do **zakazów bezwzględnych** należy m.in. zakaz przesłuchania jako świadka:

- a) obrońcy co do faktów, o których dowiedział się, udzielając porady prawnej lub prowadząc sprawę (art. 178 pkt 1 k.p.k.) – ochronie podlega stosunek zaufania łączący obrońcę i oskarżonego;
- b) duchownego co do faktów, o których dowiedział się podczas spowiedzi (art. 178 pkt 2 k.p.k.) – ochronie podlega oczywiście tajemnica spowiedzi.

Najważniejsze **zakazy względne**:

a) prawo odmowy zeznań – przysługujące świadkowi prawo uchylenia się od zeznawania w całości pod warunkiem, że świadek jest osobą najbliższą dla oskarżonego (art. 182 k.p.k.); osobami najbliższymi są: małżonek, wstępny (rodzice, dziadkowie), zstępny (dzieci, wnuki), rodzeństwo, powinowaty (krewny małżonek) w tej samej linii lub stopniu, osoba pozostająca w stosunku przysposobienia i jej małżonek, a także osoba pozostająca we wspólnym pożyciu (art. 115 § 11 k.k.);

b) zwolnienie od złożenia zeznania – nie przesłuchuje się świadka pozostającego z oskarżonym w szczególnie bliskim stosunku osobistym, gdy świadek złożył wniosek o zwolnienie od zeznawania, a taki wniosek został przez organ procesowy uwzględniony (art. 185 k.p.k.).

W obu przypadkach ochronie podlegają więzi rodzinne i osobiste łączące świadka z oskarżonym.

2.3. Zakazy stosowania określonych metod dowodzenia

Ta grupa zakazów obejmuje metody dowodzenia uznane przez ustawę za niedopuszczalne. Polega to na tym, że określonych metod nie wolno stosować wobec

osoby przesłuchiwanej. Zgodnie z art. 171 § 5 k.p.k. zakazane są następujące metody:

- a) przymus (użycie siły fizycznej),
- b) groźba bezprawna,
- c) hipnoza,
- d) środki chemiczne (narkoanaliza),
- e) środki techniczne wpływające na psychikę przesłuchiwanej osoby albo mające na celu kontrolę nieświadomych reakcji jej organizmu w związku z przesłuchaniem (badania poligraficzne).

3. Dowodzenie

Jest to **proces poznawczy mający na celu zebranie wszelkich śladów popełnionego przestępstwa oraz rekonstrukcję czynu, co do którego toczy się proces karny.**

Omawiając to zagadnienie, należy przede wszystkim zwrócić uwagę na **etapy dowodzenia**. Zostaną niżej przedstawione w punktach.

3.1. Poszukiwanie dowodów

Stanowi obowiązek organów ścigania, natomiast do sądu – po zmianach nowelizacyjnych z 2013 roku. – odnosi się tylko w śladowym zakresie. Organy ścigania mogą znajdować dowody za pomocą czynności procesowych oraz czynności operacyjno-rozpoznawczych. Istotną nowością jest także możliwość poszukiwania dowodów przez oskarżonego i pokrzywdzonego „na własną rękę”, w wyniku zadekretowania dopuszczalności „dowodów prywatnych”.

Po wejściu w życie zmian do k.p.k. obowiązek poszukiwania dowodu dotyczy sądu, ale nadal nie jest to, siłą rzeczy, tak szeroki zakres jak w wypadku organów ścigania.

3.2. Wprowadzenie dowodów do procesu

Może się odbywać na **dwa sposoby: z urzędu i na wniosek**. Wprowadzenie dowodów z urzędu do procesu odgrywa zasadniczą rolę w postępowaniu przygotowawczym.

W postępowaniu sądowym wszczętym z inicjatywy strony kompetencja sądu w zakresie wprowadzenia dowodu do procesu z urzędu dotyczy raczej rzadkich sytuacji. W myśl art. 167 § 1 k.p.k. taka możliwość jest zarezerwowana dla wyjątkowych, szczególnie uzasadnionych wypadków, co oznacza daleko idące ograniczenie działania z urzędu przez sąd.

Wprowadzenie dowodu do procesu na wniosek polega na złożeniu wniosku dowodowego. Jest to **żądanie stron procesowych i ich przedstawicieli zgłoszone organowi kierującemu procesem, domagające się przeprowadzenia dowodu z określonego źródła dowodowego na oznaczoną tezę dowodową** (okoliczność, która ma być wykazana). Wniosek dowodowy może zostać uwzględniony, co jest równoznaczne z dopuszczeniem dowodu, albo może zostać oddalony (z przyczyn wymienionych w art. 170 § 1 k.p.k.).

Ten sposób wprowadzania dowodów do procesu dotyczy obu stadiów postępowania: przygotowawczego i sądowego, ale w warunkach zwiększonej kontradiktoryjności postępowania przed sądem wnioski dowodowe nabierają szczególnego znaczenia właśnie na tym etapie procesu. W postępowaniu sądowym wszczętym z inicjatywy strony, dowody są przeprowadzane przez strony po ich dopuszczeniu przez przewodniczącego lub sąd (art. 167 § 1 k.p.k.).

Nowelizacja do k.p.k. rezygnuje z zasady przeprowadzania dowodów przez strony na rzecz przywrócenia nieograniczonej kompetencji sądu w zakresie wprowadzania dowodów z urzędu (art. 167 k.p.k.).

3.3. Przeprowadzenie dowodów

Można wskazać na **trzy podstawowe sposoby przeprowadzenia dowodów: przesłuchanie, odczytanie, oględziny.**

1) przesłuchanie

Jest sposobem przeprowadzenia dowodów z osobowych źródeł dowodowych. W ten sposób przeprowadza się dowód z wyjaśnień oskarżonego, zeznań świadka oraz zeznań biegłego. W k.p.k. przewidziano **reguły przesłuchania**, czyli ogólne warunki i zasady dokonywania tej czynności, które muszą być przestrzegane podczas każdego przesłuchania. Najważniejsze z tych reguł to: **swoboda wypowiedzi osoby przesłuchiwanej oraz porządek przesłuchania.** Zgodnie z art. 171 § 1 k.p.k. osobie przesłuchiwanej należy umożliwić swobodne wypowiedzenie się w granicach określonych celem danej czynności. Dopiero po spontanicznej wypowiedzi danej osoby można zadawać jej pytania zmierzające do uzupełnienia, wyjaśnienia i kontroli wyjaśnień lub zeznań.

W razie naruszenia reguły swobody wypowiedzi mówimy o jej wyłączeniu. Może to nastąpić zarówno w ramach naturalnych warunków przesłuchania, jak i w wyniku stosowania dodatkowych środków oddziaływania na osobę przesłuchiwaną. Pierwsza z tych sytuacji występuje np. w razie wielogodzinnego przesłuchania czy też długotrwałego przesłuchiwanie w porze nocnej. Druga sytuacja wiąże się z omówionymi już wyżej zakazami stosowania niedopuszczalnych metod dowodzenia (przymus, groźba, hipnoza, narkoanaliza, badania poligraficzne). Istotna jest sankcja występująca w razie wyłączenia swobody wypowiedzi osoby przesłuchiwanej. Wyjaśnienia, zeznania lub oświadczenia złożone w warunkach wyłączających swobodę wypowiedzi lub uzyskane wbrew wspomnianym zakazom nie mogą bowiem stanowić dowodu (art. 171 § 7 k.p.k.). Oznacza to, że muszą być pominięte przez sąd przy ustalaniu stanu faktycznego sprawy.

2) odczytanie

Jest sposobem przeprowadzenia dowodu z dokumentu na rozprawie. W tym wypadku liczy się oczywiście treść dokumentu.

3) oględziny

To sposób przeprowadzenia dowodu z miejsca, osoby lub rzeczy; są to zarazem trzy rodzaje oględzin. Celem oględzin jest stwierdzenie pewnego

stanu rzeczy poprzez ustalenie właściwości rzeczy, ciała, miejsca za pomocą wzroku, ale także innych zmysłów (węchu, smaku, dotyku itd.). Wrażenia te, zgodnie z obowiązkiem wynikającym z art. 143 § 1 pkt 3 k.p.k. – są utrwalane w formie protokołu poprzez nanoszony tam pisemny ich opis. Czynność ta częściej jest dokonywana w toku postępowania przygotowawczego, niemniej także sądy dokonują oględzin np. przedmiotów dostarczonych na salę rozpraw w charakterze dowodów rzeczowych.

Odrębnie została uregulowana kwestia wyjęcia z grobu zwłok oraz ich oględzin. Decyzję o wyjęciu z grobu zwłok w postępowaniu przygotowawczym podejmuje prokurator lub sąd w postępowaniu sądowym. W postępowaniu karnym czynności tych dokonuje się jedynie w przypadku podejrzenia przestępnego spowodowania śmierci (art. 209 § 1 k.p.k.). **Oględzin zwłok dokonuje prokurator lub sąd z udziałem biegłego lekarza, w miarę możliwości z zakresu medycyny sądowej.** Czynność ta, biorąc pod uwagę potrzeby dowodowe danego postępowania, powinna być już dokonana w miejscu znalezienia zwłok. Natomiast otwarcia zwłok (tzw. sekcji zwłok) dokonuje biegły lekarz, w miarę możliwości z zakresu medycyny sądowej, z udziałem prokuratora lub sądu (art. 209 § 2 i 3 k.p.k.).

3.4. Ocena dowodów

Kierując się zasadą swobodnej oceny dowodów, sąd musi wyodrębnić grupę dowodów, które ocenia pozytywnie i które będą stanowić podstawę wyroku.

Nowelizacja Kodeksu postępowania karnego z 8 stycznia 2016 roku zmodyfikowała dotychczasowe brzmienie art. 168a k.p.k. oraz dodała art. 168b k.p.k. Obecnie oba przepisy mają następujące brzmienie:

„Art. 168a. Dowodu nie można uznać za niedopuszczalny wyłącznie na tej podstawie, że został uzyskany z naruszeniem przepisów postępowania lub za pomocą czynu zabronionego, o którym mowa w art. 1 § 1 Kodeksu karnego, chyba że dowód został uzyskany w związku z pełnieniem przez funkcjonariusza publicznego obowiązków służbowych, w wyniku: zabójstwa, umyślnego spowodowania uszczerbku na zdrowiu lub pozbawienia wolności”.

„Art. 168b. Jeżeli w wyniku kontroli operacyjnej zarządzanej na wniosek uprawnionego organu na podstawie przepisów szczególnych uzyskano dowód popełnienia przez osobę, wobec której kontrola operacyjna była stosowana, innego przestępstwa ściganego z urzędu lub przestępstwa skarbowego niż przestępstwo objęte zarządzeniem kontroli operacyjnej lub przestępstwa ściganego z urzędu lub przestępstwa skarbowego popełnionego przez inną osobę niż objętą zarządzeniem kontroli operacyjnej, prokurator podejmuje decyzję w przedmiocie wykorzystania tego dowodu w postępowaniu karnym”.

4. Najważniejsze środki dowodowe

4.1. Wyjaśnienia oskarżonego

Wyjaśnienia oskarżonego to każde oświadczenie oskarżonego dostarczające informacji o okolicznościach faktycznych rozstrzyganej sprawy.

Oskarżony jest uprawniony do składania wyjaśnień, to jego prawo, a nie obowiązek. Bez podania powodów może odmówić składania wyjaśnień w całości, jak i odmówić odpowiedzi na poszczególne pytania (prawo do milczenia). Co ważne, skorzystanie z tego prawa nie może być potraktowane jako milczące przyznanie się do winy, wzmocnienie podejrzenia popełnienia przestępstwa, uzasadnienie wymiaru surowszej kary. W przeciwieństwie do świadka oskarżony nie ma obowiązku mówienia prawdy. Karalne są bowiem fałszywe zeznania (art. 233 k.k.), a nie fałszywe wyjaśnienia. Z prawa do milczenia oskarżonego wynika jego prawo do ukrywania prawdy.

Składając wyjaśnienia, oskarżony może wypowiedzieć się w kwestii swej winy. **Może zatem przyznać się do winy całkowicie, częściowo albo w ogóle nie przyznać się do winy. Przyznanie się do winy nie stanowi nadrzędnego dowodu.** Podlega weryfikacji w kontekście zgromadzonego materiału dowodowego, aby ustalić, czy oskarżonemu można w tej kwestii dać wiarę.

Wyjaśnienia oskarżonego pełnią podwójną rolę. Są nie tylko środkiem dowodowym, ale stanowią także środek realizacji prawa do obrony. Pojawia się tutaj skomplikowany problem związany z udzieleniem odpowiedzi na pytanie: jak daleko sięgają granice prawa do obrony w ramach wyjaśnień? Czy składając wyjaśnienia, oskarżonemu wolno bezkarnie fałszywie oskarżać i pomawiać inne osoby? Należy przyjąć, że oskarżony może bronić się wszelkimi sposobami, które w jego przekonaniu pozwolą odeprzeć wniesione przeciwko niemu oskarżenia. Oskarżony swym zachowaniem nie może jednak naruszyć prawa karnego.

4.2. Zeznania świadka

Świadek może być definiowany w znaczeniu materialnym i formalnym. W ujęciu materialnym jest to osoba, która była obecna przy popełnieniu czynu zabronionego. Według definicji formalnej (procesowej) świadkiem jest każda osoba, która w takim charakterze została wezwana przez organ procesowy w celu złożenia zeznań w toku postępowania karnego, a także osoba, która bez wezwania zgłosiła się do organu procesowego w celu złożenia zeznań. W dalszym toku rozważań nazwa „świadek” będzie używana w znaczeniu formalnym.

Na świadku ciąży liczne obowiązki. Pierwsze chronologicznie obowiązki to: **obowiązek stawiennictwa na wezwanie** (art. 177 § 1 k.p.k.) **oraz obowiązek pozostawania do dyspozycji organu procesowego.** Ich wykonanie jest zabezpieczone środkami przymusu, jakie mogą być zastosowane wobec świadka w razie niepodporządkowania się tym wymogom. Na świadka, który bez należytego usprawiedliwienia nie stawił się na wezwanie organu procesowego albo bez zezwolenia tego organu oddalił się z miejsca czynności przed jej zakończeniem, może być nałożona kara pieniężna w wysokości do 10 000 złotych.

Gdy sankcja majątkowa nie odniosła skutku albo gdy można przewidywać jej nieskuteczność, można zarządzić zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie świadka (art. 285 § 1 i 2 k.p.k.).

Nowelizacja k.p.k. przewiduje taką karę w wysokości do 3000 złotych (art. 285 § 1 k.p.k.). Ponadto, w świetle zmian, uporczywe niestawiennictwo świadka na wezwanie może stanowić podstawę do zarządzenia aresztowania na czas do 30 dni, gdy zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie byłoby niewystarczające.

Obowiązek złożenia zeznań to kolejny obowiązek świadka (art. 177 § 1 k.p.k.). Ten wymóg ściśle łączy się z rolą dowodową świadka, zwłaszcza że pomimo postępu cywilizacyjnego i technologicznego zeznania świadka nadal stanowią podstawowy środek dowodowy w procesie karnym. Bezpodstawne uchylanie się od złożenia zeznań może skutkować nałożeniem na świadka kary pieniężnej w wysokości do 10 000 złotych, a gdy odmowa jest uporczywa – sąd może nawet zastosować aresztowanie na czas nieprzekraczający 30 dni (art. 287 § 1 i 2 k.p.k.).

Świadka obciąża także **obowiązek złożenia przyrzeczenia**.

Najistotniejszy obowiązek świadka dotyczy jednak mówienia prawdy. Zeznania świadka dostarczają materiału dowodowego, który najczęściej stanowi podstawę wyrokowania przez sąd. To obowiązek usankcjonowany odpowiedzialnością karną za przestępstwo fałszywych zeznań (art. 233 § 1 k.k.).

Świadek może być także poddany badaniom w procesie wiążącym się z analizą właściwości fizycznych i psychicznych jego organizmu. Za jego zgodą dla celów dowodowych można przeprowadzić badania lekarskie i psychologiczne. Gdy zachodzi wątpliwość dotycząca stanu zdrowia psychicznego świadka, jego stanu rozwoju umysłowego, zdolności postrzegania lub odtwarzania spostrzeżeń, prokurator lub sąd może zarządzić przesłuchanie świadka z udziałem biegłego lekarza lub biegłego psychologa. Z kolei gdy karalność czynu zależy od stanu zdrowia pokrzywdzonego, dopuszczalne są przymusowe oględziny i badania niepołączone z zabiegiem chirurgicznym lub z obserwacją w zakładzie leczniczym (art. 192 k.p.k.).

Są dwa szczególne rodzaje świadków: świadek anonimowy i świadek koronny.

Wprowadzenie instytucji świadka anonimowego było podyktowane potrzebą zachęcenia świadków do składania zeznań, gdy obawiają się oni przemocy lub groźby ze strony oskarżonego lub osób z nim powiązanych. **Status świadka anonimowego można uzyskać dopiero wtedy, gdy stosowne postanowienie w tej kwestii wyda prokurator lub sąd. Musi zachodzić uzasadniona obawa niebezpieczeństwa dla życia, zdrowia, wolności albo mienia znacznych rozmiarów świadka lub osoby dla niego najbliższej** (art. 184 § 1 k.p.k.). Ochrona tego świadka polega na utajnieniu wszelkich okoliczności, które umożliwiłyby ujawnienie jego tożsamości (np. informacji dotyczących miejsca zamieszkania, wyglądu zewnętrznego świadka, jego ubioru, samochodu itd.), a więc nie tylko podstawowych danych osobowych. Utajnione dane zna wyłącznie prokurator, sąd i wyjątkowo – funkcjonariusz Policji prowadzący postępowanie. Oskarżony i jego obrońca mają tylko prawo do zadawania

pytań świadkowi anonimowemu, ale w formie gwarantującej utrzymanie w tajemnicy tożsamości tego świadka, aby nie doszło do jego identyfikacji.

Instytucja świadka koronnego została uregulowana w specjalnej ustawie z 25 czerwca 1997 roku. o świadku koronnym⁵. Stanowi odpowiedź na działalność zorganizowanych grup przestępczych. W założeniu ma przyczynić się do ich rozbicia, spowodować wzrost poczucia bezpieczeństwa obywateli, a ponadto powinna sprzyjać ochronie porządku prawnego i interesu fiskalnego Skarbu Państwa. Są to argumenty, które mogą przeważać nad wadami, czy zastrzeżeniami dotyczącymi tej regulacji. Jest to bowiem dość specyficzna sytuacja, kiedy przestępca zawiera swoistą umowę z organami procesowymi, aby w rezultacie obciążyć swoich kolegów z grupy przestępczej. Problematiczna może się okazać jego wiarygodność, a poza tym jemu musi się to opłacić. Polski ustawodawca przewidział bezkarność świadka koronnego, ponieważ nie podlega on karze za przestępstwo, które ujawnił i w którym uczestniczył, zaś postępowanie karne zostaje wobec niego umorzone. Jest to zatem poważny wyłom w obowiązywaniu zasady legalizmu.

Świadkiem koronnym jest podejrzany, który na mocy postanowienia sądu został dopuszczony do składania zeznań w charakterze świadka. Aby mógł taki status uzyskać, musi przekazać organowi ścigania, a następnie sądowi informacje, które mogą przyczynić się do ujawnienia okoliczności przestępstwa, wykrycia pozostałych sprawców, ujawnienia dalszych przestępstw lub zapobieżenia im. Powinien nadto ujawnić swój majątek i znany mu majątek pozostałych współuczestników przestępstwa. Nie może być świadkiem koronnym m.in. ten, kto popełnił zabójstwo w formie zbrodni, kierował zorganizowaną grupą przestępczą, był prowokatorem (nakłaniał inną osobę do popełnienia czynu zabronionego w celu skierowania przeciwko niej postępowania karnego).

4.3. Opinia biegłego

Biegłego powołuje się w procesie wtedy, gdy trzeba stwierdzić okoliczności faktyczne mające istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy, ale do tego potrzebne są wiadomości specjalne (art. 193 § 1 k.p.k.). Są to wiadomości nieznane przeciętnemu członkowi społeczeństwa, a które posiada dana osoba z racji uzyskanego wykształcenia w określonej dziedzinie lub z tytułu wykonywanego zawodu.

Powołanie biegłego stanowi obowiązek organu procesowego, w żadnym wypadku nie jest to jego uprawnienie. W tym celu należy zawsze wydać postanowienie (art. 194 k.p.k.).

O wydanie opinii można zwrócić się do jednego lub kilku biegłych. Można też skierować wystąpienie do instytucji naukowej lub specjalistycznej.

Można wyróżnić dwie kategorie biegłych: **biegłych sądowych** – wpisanych na odpowiednią listę oraz **biegłych ad hoc** – okazjonalnie powołanych do konkretnej sprawy.

⁵ Ustawa z dnia 25 czerwca 1997 roku o świadku koronnym, Dz.U. z 1997, r. Nr 114, poz. 738.

Każda osoba powołana w charakterze biegłego ma obowiązek wydania opinii zgodnie ze swą specjalistyczną wiedzą. Opinia jest składana ustnie lub na piśmie, w zależności od ustaleń organu procesowego. Opinia podlega weryfikacji przez organ procesowy (zwłaszcza sąd) oraz strony, które podczas przesłuchania biegłego mogą zadawać mu pytania, a także mogą wskazywać na wady opinii lub jej nieścisłości. Dogodną okazję do takiej weryfikacji dokonywanej przez strony stwarza zwłaszcza „opinia prywatna”. Chodzi o opinię pozaprocesową wystawioną przez prywatnego rzeczoznawcę na zlecenie strony procesowej. Jeżeli opinia biegłego jest niepełna lub niejasna, zachodzi sprzeczność w tej opinii lub między różnymi opiniami w tej samej sprawie, można ponownie wezwać biegłego lub powołać innego (art. 201 k.p.k.).

Szczególny rodzaj opinii stanowi **opinia psychiatryczna** (art. 202 k.p.k.). Zarządza ją prokurator lub sąd, gdy zachodzi uzasadniona wątpliwość co do poczytalności lub stanu zdrowia psychicznego oskarżonego. W tym celu należy powołać co najmniej dwóch biegłych lekarzy psychiatrów. Na wniosek biegłych badanie stanu zdrowia psychicznego oskarżonego może być połączone z obserwacją oskarżonego w zakładzie leczniczym (art. 203 k.p.k.). Decyduje o tym wyłącznie sąd, podzielając stanowisko biegłych odnośnie do istnienia takiej konieczności. Musi być spełniony jeszcze jeden warunek polegający na tym, że zebrane w sprawie dowody wskazują na duże prawdopodobieństwo, że oskarżony popełnił przestępstwo. Jest to zrozumiałe, jeśli zważyć, że obserwacja w zakładzie leczniczym stanowi faktycznie formę pozbawienia wolności oskarżonego. Podstawowy czas trwania obserwacji wynosi 4 tygodnie. Na wniosek zakładu sąd może przedłużyć ten termin na dalszy czas określony. Łączny czas stosowania tejże obserwacji w danej sprawie nie może przekroczyć 8 tygodni.

Jeśli przedmiotem opinii psychiatrycznej ma być kwestia zaburzeń preferencji seksualnych, zachodzi dodatkowo obowiązek zasięgnięcia opinii seksuologa (art. 202 § 3 k.p.k.).

4.4. Wyniki eksperymentu procesowego

Eksperyment jest szczególnym rodzajem dowodu, który najczęściej służy do weryfikacji przejętej wersji śledczej, a więc możliwego przebiegu zdarzenia ocenianego w postępowaniu jako przestępstwo. Na każdym etapie postępowania karnego eksperyment procesowy służy również do ewentualnej weryfikacji wiarygodności relacji przedstawianych przez oskarżonego lub świadka. Dlatego też wskazywane jest, aby eksperyment procesowy był przeprowadzony w warunkach zbliżonych do odtwarzanego zdarzenia lub weryfikowanej jego wersji czy też fragmentu zdarzenia. Przepis art. 211 k.p.k. przewiduje przeprowadzanie eksperymentu procesowego w postaci **doświadczenia albo wspomnianego już odtworzenia przebiegu zdarzenia lub jego fragmentu**. W trakcie eksperymentu można dokonywać przesłuchania osób, np. uczestniczących w nim oskarżonego czy też świadków lub innych czynności dowodowych (np. oględzin).

4.5. Wywiad środowiskowy i dane dotyczące oskarżonego

Wywiad środowiskowy to sposób zebrania informacji tzw. osobopoznawczych o oskarżonym, w szczególności co do jego właściwości i warunków osobistych oraz odnośnie do dotychczasowego sposobu życia. Jest to specyficzny dowód, którego celem zazwyczaj nie jest zbieranie informacji o podstawach odpowiedzialności karnej, natomiast zawarte w nim dane mogą być przydatne dla potrzeb określenia prawidłowego zakresu tej odpowiedzialności, np. rodzaju i wysokości sankcji, jakie mają być orzeczone w związku z ewentualnym przypisaniem oskarżonemu odpowiedzialności za przestępstwo. Przepisy przewidują, że **wywiad sporządza się obowiązkowo w sprawach o zbrodnie oraz w stosunku do oskarżonego, który nie ukończył 21 roku życia, a zarzuca mu się popełnienie umyślnego występku przeciwko życiu**. W pozostałych wypadkach sporządzenie wywiadu środowiskowego jest fakultatywne (art. 214 § 2 k.p.k.).

§ 7. Środki przymusu w procesie karnym

Literatura: K. Amelung, K. Marszał (red.), *Stosowanie środków przymusu w procesie karnym. Problem karnoprosesowych ograniczeń praw obywatelskich*, Katowice 1990; Ł. Cora, *Zatrzymanie osoby w polskim procesie karnym*, Warszawa 2015; K. Dąbkiewicz, *Tymczasowe aresztowanie*, Warszawa 2012; J. Izydorczyk, *Stosowanie tymczasowego aresztowania w polskim postępowaniu karnym*, Kraków 2002; J. Kosonoga, *Dozór Policji jako środek zapobiegawczy w polskim procesie karnym*, Warszawa 2008; tenże: *System środków dyscyplinujących uczestników postępowania karnego*, Warszawa 2014; A. Marek, S. Waltoś, *Podstawy prawa i procesu karnego*, Warszawa 1999; K. Marszał, *Proces karny. Zagadnienia ogólne*, Katowice 2013; D. Tarnowska, *Poręczenie majątkowe jako środek zapobiegawczy w polskim procesie karnym*, Toruń 2002.

1. Pojęcie i istota środków przymusu

Definiując środki przymusu, należy mieć na uwadze, że **są to czynności organów procesowych (lub innych podmiotów) służące zabezpieczeniu prawidłowego biegu postępowania i jego celów, polegające na zastosowaniu odpowiedniego przymusu w toku procesu, ograniczającego prawa osób, wobec których te środki zastosowano.**

Wspomniany przymus sprowadza się do tego, że dany środek wpływa na swobodę określonej osoby w ten sposób, że ją krępuje (uniemożliwia zachowanie w pełni zgodne z tą wolą) albo w ogóle wyłącza możliwość postępowania zgodnie z nią. Środki przymusu są reakcją na jakieś zachowanie niezgodne z określonym obowiązkiem (np. kara pieniężna wymierzana wobec świadka, który nie stawiał się na wezwanie) albo zmierzają do urzeczywistnienia pewnego stanu faktycznego, niezależnie od woli lub zachowania się określonej osoby (np. przeszukanie, podsłuch telefoniczny).

Jak widać – środki przymusu, ze swej istoty, powodują ograniczenie praw i wolności człowieka. Chodzi tutaj o takie uprawnienia jak: wolność osobista (np. tymczasowe aresztowanie, zatrzymanie), nietykalność osobista (np. przymusowe przeprowadzenie badań wobec oskarżonego i świadka), prywatność (np. przeszukanie, podsłuch). Te środki mogą być więc stosowane tylko wtedy, gdy jest to niezbędne z punktu widzenia realizacji celów procesowych.

Ważne znaczenie mają **reguły stanowienia i stosowania środków przymusu w procesie karnym**. Są bowiem adresowane do ustawodawcy oraz organów procesowych stosujących przepisy prawa karnego procesowego. **Są trzy takie reguły:**

- 1) wyłączność ustawowej podstawy w zakresie stanowienia i stosowania środków przymusu – te środki muszą być przewidziane w ustawie w formie precyzyjnej regulacji, niedopuszczalna jest analogia, nie mają znaczenia przepisy niższego rzędu i zwyczaj;
- 2) reguła umiaru (zasada proporcjonalności):
 - zastosowano właściwy środek przymusu (tj. taki, za pomocą którego jest możliwe osiągnięcie określonego celu),

- zastosowano ten środek, który w mniejszym stopniu wkracza w sferę praw obywatelskich (łagodniejszy),
 - zastosowany środek nie może powodować szkód, które byłyby oczywiście nieproporcjonalne w stosunku do celu, który chce się osiągnąć;
- 3) wyłączenie decyzji sądu w zakresie stosowania środka przymusu – tylko sąd powinien być upoważniony w tej kwestii, a jeśli z różnych względów nie da się tej reguły zrealizować całkowicie, dobrze by było, aby sąd rozpoznawał środek odwoławczy na decyzję innego organu dotyczącą zastosowania środka przymusu.

Środki przymusu mają niejednorodny charakter, stąd można je w różny sposób klasyfikować. Dzielimy je na:

- 1) zatrzymanie,
- 2) środki zapobiegawcze,
- 3) kary porządkowe,
- 4) przymusowe wykonanie czynności procesowych.

Z uwagi na obszerność tej tematyki niżej zostaną omówione dwa rodzaje środków przymusu. Będą to najistotniejsze środki tego rodzaju, ale i najbardziej typowe.

2. Zatrzymanie

Zatrzymanie to krótkotrwałe pozbawienie wolności w celu zastosowania środka zapobiegawczego lub przymusowego doprowadzenia oskarżonego do organu procesowego.

Zatrzymanie może być procesowe (przewidziane w k.p.k.) albo pozaprocesowe (przewidziane w ustawach szczególnych, np. w ustawie o Policji).

Są dwa zasadnicze rodzaje zatrzymania procesowego: ujęcie obywatelskie oraz właściwe zatrzymanie.

Ujęcie obywatelskie to prawo przysługujące każdemu, gdy oczywisty jest fakt popełnienia przestępstwa. Każdy ma prawo ująć osobę na gorącym uczynku popełnienia przestępstwa lub w pościgu podjętym bezpośrednio po dokonaniu przestępstwa, gdy zachodzi obawa ukrycia się tej osoby lub nie można ustalić jej tożsamości. Osobę tak ujętą należy niezwłocznie oddać w ręce Policji (art. 243 k.p.k.).

Właściwe zatrzymanie należy do Policji, która ma prawo zatrzymać osobę podejrzaną. Musi zachodzić uzasadnione przypuszczenie, że ta osoba popełniła przestępstwo, a ponadto powinna występować obawa jej ucieczki lub ukrycia się albo zatarcia śladów przestępstwa bądź gdy nie można ustalić jej tożsamości (art. 244 § 1 k.p.k.).

Nie trzeba szeroko wyjaśniać, że niezwykle istotne znaczenie mają **prawa zatrzymanego**. Są następujące:

- a) zatrzymanego należy natychmiast poinformować o przyczynach zatrzymania i o przysługujących mu prawach,

- b) zatrzymanego należy wysłuchać, przy czym służy mu prawo do złożenia oświadczenia oraz do odmowy złożenia oświadczenia,
- c) z zatrzymania należy bezzwłocznie sporządzić protokół, który spełnia ważną funkcję gwarancyjną,
- d) zatrzymany ma zagwarantowane prawo dostępu do pierwszej pomocy medycznej,
- e) na żądanie zatrzymanego należy mu umożliwić nawiązanie w dostępnej formie kontaktu z adwokatem lub radcą prawnym,
- f) na żądanie zatrzymanego o zatrzymaniu należy zawiadomić osobę najbliższą lub osobę wskazaną,
- g) zatrzymany ma prawo wniesienia do sądu zażalenia (może zakwestionować legalność i zasadność zatrzymania lub prawidłowość przeprowadzenia tej czynności).

Maksymalny czas zatrzymania wynosi 72 godziny. W ramach tego czasookresu trzeba jednak wyróżnić dwa różne odcinki czasowe. Po pierwsze, jest to okres 48 godzin biegnący od chwili zatrzymania. Jeżeli w tym czasie zatrzymany nie zostanie przekazany do dyspozycji sądu wraz z wnioskiem o zastosowanie tymczasowego aresztowania, zatrzymanego należy zwolnić. Po drugie, jest to okres 24 godzin biegnący od momentu przekazania zatrzymanego do sądu. Jeśli w tym czasie nie zostanie mu doręczone postanowienie sądu o zastosowaniu tymczasowego aresztowania, zatrzymany powinien zostać zwolniony (art. 41 ust. 3 Konstytucji RP oraz art. 248 k.p.k.).

3. Środki zapobiegawcze

3.1. Ogólna charakterystyka środków zapobiegawczych

Środki zapobiegawcze to środki przymusu stosowane w celu zabezpieczenia prawidłowego przebiegu postępowania.

Spełniają dwie funkcje. Pierwsza nich ma charakter zasadniczy – jest to **funkcja prewencyjna (zapobiegawcza)**, polegająca na tym, że te środki stosuje się w celu zabezpieczenia prawidłowego toku procesu (art. 249 § 1 k.p.k.). Chodzi o zapobieżenie uchylaniu się oskarżonego od wymiaru sprawiedliwości oraz uniemożliwienie mu bezprawnego utrudniania postępowania. Druga funkcja ma charakter uzupełniający (dodatkowy) – jest to **funkcja ochronna**. Sprowadza się do tego, że środki zapobiegawcze można wyjątkowo zastosować także w celu zapobiegnięcia popełnieniu przez oskarżonego nowego, ciężkiego przestępstwa (art. 249 § 1 k.p.k.). W tym wypadku rzecz dotyczy ochrony podstawowych dóbr i wartości, istotnych w wymiarze jednostkowym i społecznym.

W grupie środków zapobiegawczych wyróżniamy następujące środki:

- 1) **tymczasowe aresztowanie,**
- 2) **poręczenie,**
- 3) **dozór Policji,**
- 4) **zakaz opuszczania kraju,**

5) nakazy i zakazy zachowania z art. 276 k.p.k.,

6) nakaz opuszczenia lokalu mieszkalnego zajmowanego z pokrzywdzonym.

Aby można było zastosować środki zapobiegawcze, muszą być spełnione warunki ściśle określone przez przepisy. Są dwa rodzaje takich warunków: materialne i formalne.

Grupa warunków materialnych obejmuje dwie przesłanki:

a) istnienie odpowiedniej podstawy dowodowej – zebrane dowody wskazują na duże prawdopodobieństwo, że oskarżony popełnił przestępstwo; chodzi tu o wysoki stopień prawdopodobieństwa zbliżającego się do pewności;

b) istnienie podstawy środka zapobiegawczego – są to powody uzasadniające zastosowanie tego środka, bezpośrednio powiązane z koniecznością realizacji jego celów, te podstawy są wspólne dla wszystkich środków zapobiegawczych (zostaną omówione podczas opisywania tymczasowego aresztowania).

Do warunków formalnych zalicza się następujące wymogi:

- legitymacja organu procesowego – tymczasowe aresztowanie stosuje wyłącznie sąd, natomiast pozostałe środki zapobiegawcze stosuje prokurator w postępowaniu przygotowawczym oraz sąd w postępowaniu sądowym,
- przesłuchanie przed zastosowaniem środka zapobiegawczego, chyba że jest to niemożliwe z powodu ukrywania się oskarżonego lub jego ucieczki z kraju,
- wydanie decyzji w formie postanowienia.

Ponieważ środki zapobiegawcze ingerują w sferę praw i wolności jednostki, istotne znaczenie ma możliwość kontroli tych środków. Są **trzy rodzaje kontroli:**

- z urzędu – organ procesowy ma obowiązek niezwłocznie uchylić lub zmienić środek zapobiegawczy, jeżeli ustaną przyczyny, dla których został zastosowany, albo powstaną przyczyny uzasadniające jego uchylenie lub zmianę (art. 253 § 1 k.p.k.),
- zażaleniowa – na każde postanowienie w przedmiocie środka zapobiegawczego przysługuje zażalenie (art. 252 § 1 k.p.k.),
- na wniosek – oskarżony może w każdym czasie złożyć wniosek o uchylenie lub zmianę środka zapobiegawczego, w tej kwestii w ciągu 3 dni rozstrzyga prokurator, a po wniesieniu aktu oskarżenia do sądu – sąd, przed którym sprawa się toczy (art. 254 § 1 k.p.k.).

3.2. Tymczasowe aresztowanie

Jest to bez wątpienia najdotkliwszy środek zapobiegawczy, polegający na pozbawieniu wolności pomimo braku prawomocnego stwierdzenia winy. Zastosowanie tymczasowego aresztowania, niezależnie od ingerencji w konstytucyjnie zagwarantowaną wolność człowieka, powoduje utrudnienia w realizacji prawa do obrony (ciężar prowadzenia obrony zostaje przerzucony na obrońcę) i liczne

komplikacje życiowe. Nie ulega więc najmniejszych wątpliwości, że ten środek powinien być stosowany tam, gdzie rzeczywiście jest to niezbędne, po dokonaniu wnikliwej analizy warunków tymczasowego aresztowania. W każdym razie nie stosuje się tymczasowego aresztowania, gdy wystarczający jest inny, łagodniejszy środek zapobiegawczy (art. 257 § 1 k.p.k.). Sąd może więc zastosować tymczasowe aresztowanie, gdy stwierdzi, że środek nieizolacyjny (niepolegający na pozbawieniu wolności) nie pozwoli na realizację celu zapobiegawczego lub ochronnego. Należy pamiętać, że zastosowanie tymczasowego aresztowania stanowi prawo, a nie obowiązek sądu. Polskie prawo nie przewiduje obligatoryjnego aresztu tymczasowego.

Wspomniano wcześniej o **podstawach środków zapobiegawczych. Odgrywają one szczególną rolę w wypadku tymczasowego aresztowania.** Są one następujące (art. 258 § 1–3 k.p.k.):

- 1) **zachodzi uzasadniona obawa ucieczki lub ukrycia się oskarżonego, zwłaszcza jeśli nie można ustalić jego tożsamości albo nie ma on w kraju stałego miejsca pobytu,**
- 2) **zachodzi uzasadniona obawa, że oskarżony będzie nakłaniał do składania fałszywych zeznań lub wyjaśnień albo w inny bezprawny sposób utrudniał postępowanie karne** (obawa matactwa),
- 3) **oskarżonemu zarzuca się popełnienie zbrodni lub występku zagrożonego karą pozbawienia wolności, której górna granica wynosi co najmniej 8 lat, albo sąd I instancji skazał oskarżonego na karę pozbawienia wolności wyższą niż 3 lata, przy czym z surowości grożącej lub wymierzonej oskarżonemu kary może wynikać obawa ucieczki, ukrycia się lub obawa matactwa,**
- 4) **zachodzi uzasadniona obawa, że oskarżony, któremu zarzucono popełnienie zbrodni lub umyślnego występku, popełni przestępstwo przeciwko życiu, zdrowiu lub bezpieczeństwu powszechnemu, a zwłaszcza gdy popełnieniem takiego przestępstwa groził** (w tym wypadku tymczasowe aresztowanie można zastosować wyjątkowo).

W wyniku wejścia w życie nowelizacji k.p.k. podstawa z art. 258 § 2 k.p.k. ujęta jest następująco: „Jeżeli oskarżonemu zarzuca się popełnienie zbrodni lub występku zagrożonego karą pozbawienia wolności, której górna granica wynosi co najmniej 8 lat, albo gdy sąd I instancji skazał go na karę pozbawienia wolności nie niższą niż 3 lata, potrzeba zastosowania tymczasowego aresztowania w celu zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania może być uzasadniona grożącą oskarżonemu surową karą”.

Pomimo spełnienia warunku dowodowego i pomimo istnienia przynajmniej jednej z wymienionych podstaw, w pewnych sytuacjach należy odstąpić od tymczasowego aresztowania. Te sytuacje określamy **jako zakazy tymczasowego aresztowania** (art. 259 § 1–3 k.p.k.):

- 1) gdy pozbawienie wolności spowodowałoby poważne niebezpieczeństwo dla życia lub zdrowia oskarżonego,

- 2) gdy pozbawienie wolności pociągałoby wyjątkowo ciężkie skutki dla oskarżonego lub jego najbliższej rodziny (np. oskarżony jest jedynym żywicielem całej rodziny),
- 3) na podstawie okoliczności sprawy można przewidywać, że sąd orzeknie w stosunku do oskarżonego karę pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania lub karę łagodniejszą,
- 4) na podstawie okoliczności sprawy można przewidywać, że okres tymczasowego aresztowania przekroczy przewidywany wymiar kary pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia,
- 5) jeżeli przestępstwo jest zagrożone karą pozbawienia wolności nieprzekraczającą 2 lat.

Według postanowień nowelizacji Kodeksu postępowania karnego z dnia 8 stycznia 2016 roku zakaz stosowania tymczasowego aresztowania został ograniczony do przestępstw zagrożonych karą pozbawienia wolności nieprzekraczającą 1 roku.

Zakazy wymienione w pkt 3–5 nie mają zastosowania, gdy oskarżony ukrywa się, uporczywie nie stawia się na wezwania lub w inny bezprawny sposób utrudnia postępowanie albo gdy nie można ustalić jego tożsamości.

Ograniczeniem tymczasowego aresztowania są także terminy stosowania tego środka (art. 263 k.p.k.).

W postępowaniu przygotowawczym podstawowy termin stosowania tymczasowego aresztowania wynosi 3 miesiące, oznacza go sąd rejonowy, który wówczas ten środek stosuje. Jeżeli ze względu na szczególne okoliczności sprawy nie udało się ukończyć postępowania przygotowawczego w tym terminie, w grę wchodzi **przedłużenie tymczasowego aresztowania. Właściwy jest tutaj sąd I instancji** orzekający na wniosek prokuratora. **Dokonyuje przedłużenia na okres, który łącznie** (czyli z uwzględnieniem podstawowego 3-miesięcznego terminu) **nie może przekroczyć 12 miesięcy**. Gdy postępowanie przygotowawcze nie zostało zakończone w ciągu roku, może pojawić się **potrzeba tzw. nadzwyczajnego przedłużenia tymczasowego aresztowania. Kompetencja w tym zakresie przysługuje sądowi apelacyjnemu**, w którego okręgu toczy się postępowanie, na wniosek właściwego prokuratora. Katalog warunków uzasadniających taką konieczność jest ograniczony do:

- zawieszenia postępowania karnego,
- dokonywania czynności zmierzających do ustalenia lub potwierdzenia tożsamości oskarżonego,
- wykonywania czynności dowodowych w sprawie o szczególnej zawichości,
- wykonywania czynności dowodowych poza granicami kraju,
- celowego przewlekania postępowania przez oskarżonego.

Jeśli chodzi o **terminy tymczasowego aresztowania w postępowaniu sądowym**, to **łącny czas stosowania tego środka do chwili wydania pierwszego wyroku przez sąd I instancji nie może przekroczyć 2 lat** (ten łączny okres musi, rzecz jasna, uwzględniać terminy tymczasowego

aresztowania w postępowaniu przygotowawczym). Gdyby sąd I instancji nie zdążył wydać pierwszego wyroku przed upływem 2 lat, wtedy również jest możliwe nadzwyczajne przedłużenie. Również dokonuje go sąd apelacyjny, ale na wniosek sądu, przed którym toczy się sprawa. Przesłanki uzasadniające nadzwyczajne przedłużenie są identyczne z tymi, które dotyczą postępowania przygotowawczego.

Przepisy polskiego k.p.k. nie przewidują maksymalnego terminu tymczasowego aresztowania, którego bezwzględnie nie można już przekroczyć.

3.3. Poręczenie

Kolejny środek zapobiegawczy jest formą gwarancji, że oskarżony stawi się na każde wezwanie i nie będzie bezprawnie utrudniał postępowania. Występuje w trzech odmianach.

Pierwszą z nich jest **poręczenie majątkowe**. Polega na tym, że oskarżony albo inna osoba może złożyć takie poręczenie w postaci pieniędzy, papierów wartościowych, zastawu, hipoteki. Podejmując decyzję w tym zakresie, należy wziąć pod uwagę sytuację materialną oskarżonego, wysokość wyrządzonej szkody oraz charakter popełnionego czynu. W razie ucieczki lub ukrycia się oskarżonego albo innego utrudniania postępowania sąd orzeka o przepadku lub o ściągnięciu wartości majątkowych stanowiących przedmiot poręczenia (art. 266–270 k.p.k.).

Drugi rodzaj poręczenia to **poręczenie społeczne**. To poręczenie przyjmuje się od pracodawcy, u którego oskarżony jest zatrudniony, od kierownictwa szkoły lub uczelni, w której oskarżony jest uczniem lub studentem, od organizacji społecznej, której jest członkiem (art. 271 k.p.k.).

Trzeci rodzaj poręczenia to **poręczenie osoby godnej zaufania (indywidualne)** – art. 272 k.p.k. W tym wypadku autorytet takiej osoby, jej oddziaływanie na oskarżonego uznaje się za środek wystarczający, aby skłonić oskarżonego do subordynacji.

3.4. Dozór Policji

Polega na pewnych ograniczeniach swobody oskarżonego (art. 275 k.p.k.). Ma on obowiązek podporządkować się wymaganiom zawartym w postanowieniu sądu lub prokuratora. Ten obowiązek może polegać m.in. na zakazie opuszczania określonego miejsca pobytu, zgłaszaniu się do organu dozoru w określonych odstępach czasu, zawiadamianiu tego organu o zamierzonym wyjeździe i terminie powrotu, zakazie kontaktowania się z pokrzywdzonym lub z innymi osobami.

3.5. Zakaz opuszczania kraju

W razie uzasadnionej obawy ucieczki można orzec taki zakaz w dwóch formach:

- prostej,

- złożonej – zakaz opuszczania kraju jest połączony z zatrzymaniem paszportu lub innego dokumentu uprawniającego do przekroczenia granicy (art. 277 k.p.k.).

3.6. Nakazy i zakazy zachowania z art. 276 k.p.k.

Są to:

- zawieszenie w czynnościach służbowych lub w wykonywaniu zawodu,
- nakaz powstrzymania się od prowadzenia określonej działalności,
- nakaz powstrzymania się od prowadzenia pojazdów określonego rodzaju.

3.7. Nakaz opuszczenia lokalu mieszkalnego zajmowanego z pokrzywdzonym

To nowy środek zapobiegawczy (art. 275a k.p.k.) odgrywający istotną rolę zwłaszcza w sprawach o przestępstwa polegające na znęcaniu się nad osobami najbliższymi. W grę wchodzi nakazanie oskarżonemu okresowego opuszczenia lokalu mieszkalnego zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym. Dotyczy to przestępstwa popełnionego z użyciem przemocy na szkodę pokrzywdzonego. Musi zachodzić uzasadniona obawa, że oskarżony ponownie popełni przestępstwo z użyciem przemocy wobec tej osoby, a zwłaszcza gdy groził jego popełnieniem.

dr Robert Netczuk

ROZDZIAŁ II POSTĘPOWANIE PRZYGOTOWAWCZE

Literatura: K. Eichstaedt, *Czynności sądu w postępowaniu przygotowawczym w polskim prawie karnym*, Warszawa 2008; B. Gronowska, *Ochrona uprawnień pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym: (zagadnienia karnoprocesowe i wiktymologiczne)*, Toruń 1989; W. Grzeszczyk, *Postępowanie przygotowawcze w Kodeksie postępowania karnego*, Kraków 1998; M. Kurowski, *Zagadnienia ogólne i postępowanie przygotowawcze*, Kraków 2015; B. Kurzępa, *Podstęp w toku czynności karnoprocesowych i operacyjnych*, Toruń 2003; K. Marszał, *Proces karny. Przebieg postępowania*, Katowice 2012; R. Olszewski, *Ujawnianie przez sąd i usuwanie istotnych braków dochodzenia lub śledztwa w polskim procesie karnym*, Łódź 2007; F. Prusak, *Nadzór prokuratora nad postępowaniem przygotowawczym*, Warszawa 1984; L. Schaff, *Zakres i formy postępowania przygotowawczego*, Warszawa 1961; W. Sych, *Wpływ pokrzywdzonego na tok postępowania przygotowawczego w polskim procesie karnym*, Kraków 2006; D. Tarnowska, *Różnice między dochodzeniem a śledztwem w polskim procesie karnym*, Szczecin 2009; J. Tylman, *Postępowanie przygotowawcze w procesie karnym*, Warszawa 1998; S. Waltoś, *Model postępowania przygotowawczego na tle prawnoporównawczym*, Warszawa 1968; J. Zagrodnik, *Model interakcji postępowania przygotowawczego oraz postępowania głównego w procesie karnym*, Warszawa 2013.

§ 1 Przedmiot, cele i model postępowania przygotowawczego

1. Przedmiot i cele postępowania przygotowawczego

Postępowanie przygotowawcze jest obligatoryjnym stadium postępowania karnego w sprawach ściganych z oskarżenia publicznego. Postępowanie przygotowawcze jest stadium, które poprzedzając sądowe postępowanie rozpoznawcze, ma za zadanie doprowadzić do zgromadzenia materiału pozwalającego na podjęcie decyzji, **czy sprawa powinna trafić do rozpoznania przez sąd czy też należy ją zakończyć w inny sposób**.

Określenie celów postępowania przygotowawczego w gruncie rzeczy sprowadza się więc do wyważenia w tym stadium dwóch przeciwstawnych tendencji. **Z jednej strony pojawia się – wypływająca z zasady prawa do sądu – potrzeba jak najszybszego doprowadzenia do rozpoznania sprawy przez sąd**. W takim wypadku przyjmuje się, iż postępowanie przygotowawcze winno się ograniczyć jedynie do wstępnego zweryfikowania tezy o zasadności decyzji o skierowaniu sprawy do sądu. Przy wyborze tej koncepcji zachodzi obawa, iż brak wnikliwej weryfikacji podstaw faktycznych oskarżenia może doprowadzić do postawienia przed sądem osoby niewinnej. Istnieje także ryzyko, iż przeprowadzenie dowodów dopiero na rozprawie okaże się spóźnione. **Rozwiązanie przeciwstawne zakłada, iż rolą postępowania przygotowawczego jest wszechstronne wyjaśnienie sprawy oraz zebranie i zabezpieczenie materiału dowodowego dla potrzeb przyszłego postępowania rozpoznawczego**. W takim układzie procesowym, po wnikliwym postępowaniu przygotowawczym, następuje krótkie postępowanie jurysdykcyjne, którego celem jest jedynie weryfikacji prawidłowości czynności i ustaleń dokonanych w trakcie postępowania przygotowawczego. Rozwiązanie takie wydłuża jednak czas pomiędzy rozpoczęciem postępowania a rozpoznaniem sprawy przez sąd

oraz sprowadza organ orzekający do roli podmiotu zatwierdzającego postulaty zawarte w skardze zasadniczej.

Spór o to, którą z tych dwóch zasad uczynić wiodącą dla współczesnego modelu postępowania przygotowawczego, istniał w prawie polskim od dawna. Przez długie lata dominującą tendencją (mimo wielu starań) było nadanie postępowaniu przygotowawczemu roli stadium, w którym dochodzi do wszechstronnego wyjaśnienia sprawy i zebrania materiału dowodowego dla potrzeb postępowania sądowego. Jednocześnie jednak zasada bezpośredniości i prawdy materialnej prowadziła do sytuacji, w której zarówno postępowanie przygotowawcze, jak i jurysdykcyjne stały się niemal równorzędnymi stadiami procesu karnego, w których dochodziło do dublowania czynności dowodowych przeprowadzanych przez organ procesowy działający z urzędu.

Nowelizacja Kodeksu postępowania karnego z dnia 27 września 2013 roku w założeniu miała uprościć i przyspieszyć przebieg postępowania. Na gruncie postępowania przygotowawczego dążenie to miało być zrealizowane poprzez redukcję czynności dowodowych, rozbudowę konsensualnych form zakończenia postępowania oraz liczne uproszczenia w zakresie inicjowania postępowania jurysdykcyjnego. Krótki okres czasu jaki upłynął od wejście w życie przepisów nowelizacji z 27 września 2013 roku (1 lipca 2015 roku), jak i ich szybka zmiana kolejną nowelizacją z dnia 8 stycznia 2016 roku, nie pozwoliły nam na dokonanie całościowej oceny skuteczności wprowadzonych zmian. Pozostaje więc mieć nadzieję, iż w niedalekiej przyszłości efekty wejścia w życie obu nowelizacji pozostaną tożsame z celami ustawodawcy.

Nowelizacja Kodeksu postępowania karnego z 1 lipca 2015 roku, znacznie zredukowała funkcje zabezpieczające postępowania przygotowawczego, które w zgodnie z wprowadzonym podówczas brzmieniem art. 297 § 1 k.p.k. miało na celu:

- 1) ustalenie, czy został popełniony czyn zabroniony i czy stanowi on przestępstwo,
- 2) wykrycie i w razie potrzeby ujęcie sprawcy,
- 3) zebranie danych stosownie do art. 213 i 214 k.p.k.,
- 4) wyjaśnienie okoliczności sprawy, w tym ustalenie osób pokrzywdzonych i rozmiarów szkody,
- 5) zebranie, zabezpieczenie i utrwalenie dowodów w zakresie niezbędnym do stwierdzenia zasadności wniesienia aktu oskarżenia, jak również do przedstawienia wniosku o dopuszczenie tych dowodów i przeprowadzenie ich przed sądem.

Umieszczone w art. 297 § 1 k.p.k. wyliczenie nadal wskazuje, iż w pierwszej kolejności organ prowadzący postępowanie przygotowawcze powinien ustalić, czy istnieją podstawy faktyczne i prawne do wszczęcia postępowania karnego. Dopiero w dalszej kolejności powinien ustalić, kto jest sprawcą czynu wraz z określeniem jego warunków podmiotowych (art. 213 i 214 k.p.k.). Celem dalszym jest określenie okoliczności popełnienia czynu, w tym rodzaju jego następstw (ustalenie osób pokrzywdzonych i rozmiaru szkody), co ma znaczenie

z punktu widzenia precyzyjnego ustalenia znamion przestępstwa i oceny stopnia jego szkodliwości społecznej, ale także służy ustaleniu sposobów realizacji funkcji kompensacyjnej postępowania. Dopiero na ostatnim miejscu ustawa wymienia potrzebę **zabezpieczenia materiału dowodowego**.

Porównanie stanu prawnego sprzed nowelizacji lipcowej wykazuje, iż szczególne znaczenie dla przebiegu postępowania przygotowawczego miała modyfikacja treści art. 297 § 1 pkt 5 k.p.k., która określenie „zebranie, zabezpieczenie i w niezbędnym zakresie utrwalenie dowodów dla sądu” zastąpiła sformułowaniem „zebranie, zabezpieczenie i utrwalenie dowodów w zakresie niezbędnym do stwierdzenia zasadności wniesienia aktu oskarżenia albo innego zakończenia postępowania, jak również do przedstawienia wniosku o dopuszczenie tych dowodów i przeprowadzenie ich przed sądem”. Zrezygnowano także z umieszczonej w art. 297 § 2 k.p.k. dyrektywy nakazującej w postępowaniu przygotowawczym dążyć „do wyjaśnienia okoliczności, które sprzyjały popełnieniu czynu”. Takie określenie celów postępowania przygotowawczego sugerowało, iż jego wyniki mają służyć przede wszystkim realizacji celów działania oskarżyciela publicznego. Zgromadzone i zabezpieczone w toku postępowania przygotowawczego dowody mają przede wszystkim służyć zasadnemu podjęciu decyzji o sposobie zakończenia postępowania przygotowawczego albo w przypadku sporządzenia i skierowania sprawy do sądu – o złożeniu wniosków dowodowych. Dołączenie dokumentacji postępowania przygotowawczego do aktu oskarżenia ma więc służyć jedynie umożliwieniu dokonania wstępnej kontroli aktu oskarżenia przez sąd oraz zasadności wniosków dowodowych¹. Nowelizacja Kodeksu postępowania karnego z lipca 2015 roku stała na stanowisku, iż w zmienionej procedurze karnej zasada kontrydiktoryjności postępowania sądowego powinna skutkować modelem rozprawy, podczas której to strony są podmiotami przeprowadzającymi dowody na poparcie swoich tez, a rola sądu sprowadza się do funkcji bezstronnego arbitra dokonującego oceny legalności prowadzonych czynności dowodowych i wiarygodności ich wyników.

Nowelizacja Kodeksu postępowania karnego z dnia 8 stycznia 2016 roku zakłada odwrócenie efektu zmiany wprowadzonej w lipcu 2015 roku poprzez przywrócenie uprzedniego brzmienia art. 297 § 1 pkt 5 k.p.k., zobowiązującego organy prowadzące postępowanie przygotowawcze do zebrania, zabezpieczenia i w niezbędnym zakresie utrwalenia dowodów dla sądu.

Dokonana zmiana sprawia, iż zakres postępowania przygotowawczego powinien ulec znacznej redukcji w kierunku czynności, które ograniczają się do wykrycia i wstępnego zabezpieczenia dowodów niezbędnych do podjęcia decyzji o skierowaniu sprawy do sądu lub innego zakończenia postępowania oraz przeprowadzenia i zabezpieczenia dowodów, których przeprowadzenie na rozprawie

¹ T. Grzegorzczuk, *Kształtowanie się modelu postępowania przygotowawczego na gruncie Kodeksu z 1997 roku i jego postać w świetle nowelizacji procedury karnej, dokonanej ustawą z 27 września 2013 roku* [w:] *Polski proces karny i materialne prawo karne w świetle nowelizacji z 2013 roku. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Januszowi Tylmanowi z okazji Jego 90. urodzin*, Warszawa 2014, s. 42.

nie będzie możliwe. W ogólnym założeniu nowelizacji takiemu modelowi postępowania powinny sprzyjać liczne ograniczenia w zakresie dokumentowania czynności dowodowych postępowania przygotowawczego. Przyjęcie zasady, iż dokumentowanie przesłuchania świadków następuje w formie nienadającej się do dowodowego wykorzystania na rozprawie, ma skłaniać do odstępowania od przesłuchiwanie świadków w postępowaniu przygotowawczym. Z drugiej jednak strony nadal od organów ścigania oczekuje się podjęcia prawidłowej decyzji o skierowaniu żądania rozpoznania sprawy przez sąd albo umorzeniu postępowania. Trudno w tej sytuacji oczekiwać, iż słowo „zasadny” (prawidłowy) oznaczać będzie coś innego niż decyzję opartą na prawidłowo ustalonej podstawie dowodowej (art. 2 § 2 k.p.k.)².

Wykrycie i w razie potrzeby ujęcie sprawcy wskazują na potrzebę przedsięwzięcia przez organ prowadzący postępowanie przygotowawcze czynności, które oprócz wykrycia sprawcy czynu zapewnią także jego udział w postępowaniu rozpoznawczym, a w każdym razie uniemożliwią mu utrudnianie realizacji celów postępowania przygotowawczego podczas jego trwania. Jako podmiot zainteresowany uniknięciem odpowiedzialności karnej, podejrzany, oprócz działań zgodnych z przepisami prawa, może także podejmować działania utrudniające realizację celów postępowania w sposób sprzeczny z prawem. Zabezpieczenie celów postępowania może niekiedy wymagać podjęcia wobec podejrzanego działań opartych na stosowaniu wobec niego przymusu. Najczęstszą postacią zapobieżenia nielegalnemu wpływaniu na przebieg postępowania przez podejrzanego jest stosowanie w toku postępowania przygotowawczego **środków zapobiegawczych**. Ich celem jest przede wszystkim zapewnienie udziału podejrzanego w czynnościach, w których jego udział jest niezbędny. W niektórych przypadkach stosowanie wobec podejrzanego środków zapobiegawczych ma na celu zapobieżenie popełnienia przez niego kolejnego przestępstwa.

2. Funkcje postępowania przygotowawczego

Całość zadań przeznaczonych do realizacji w ramach postępowania przygotowawczego prowadzi do wniosku, iż postępowanie przygotowawcze jako stadium procesu karnego realizuje trzy funkcje:

- przygotowawczą,
- profilaktyczną,
- gwarancyjną.

Postępowanie przygotowawcze znajduje swoje odpowiedniki w postępowaniach szczególnych pozakodeksowych. Postępowanie przygotowawcze w obu formach znanych z Kodeksu postępowania karnego występuje również w postępowaniu karnoskarbowym, także jako śledztwo i dochodzenie. Odpowiednikiem postępowania przygotowawczego w sprawach o wykroczenia są czynności

² T. Grzegorzcyk, *Postępowanie przygotowawcze w świetle nowelizacji*, „Prokuratura i Prawo” 2015, nr 1–2, s. 36.

wyjaśniające. Występuje także pod postacią postępowania wyjaśniającego w postępowaniu w sprawach nieletnich.

3. Zasady procesowe w postępowaniu przygotowawczym

Spośród wszystkich zasad procesowych na kształt postępowania przygotowawczego największy wpływ mają zasady **ścigania z urzędu, legalizmu i skargowości**. Wszystkie trzy klasyfikowane są jako zasady związane z wszczęciem postępowania, przy czym ostatnia wiąże się ze sposobem zakończenia postępowania przygotowawczego i zainicjowaniem postępowania sądowego. Na kształt postępowania przygotowawczego wpływ także mają dotyczące postępowania dowodowego – **zasada prawdy** oraz **swobodnej oceny dowodów**. Pierwsza z nich łączy się z zasadą ścigania z urzędu oraz legalizmu i nakazuje poszukiwanie źródeł dowodowych pozwalających na obiektywne i zgodne z prawdą ustalenie faktyczne, uzasadniające decyzję co do uruchomienia postępowania sądowego lub innego zakończenia postępowania przygotowawczego (art. 2 § 2 k.p.k.). Druga nakazuje przy podejmowaniu decyzji co do dalszego toku postępowania oceniać zgromadzone w postępowaniu przygotowawczym dowody w sposób swobodny, z uwzględnieniem zasad prawidłowego rozumowania, wskazań wiedzy i doświadczenia życiowego (art. 7 k.p.k.). Organ prowadzący postępowanie przygotowawcze jest także związany **zasadą bezstronności**, która nakazuje przy realizacji funkcji ścigania karnego uwzględniać okoliczności przemawiające zarówno na korzyść, jak i na niekorzyść oskarżonego (art. 4 k.p.k.). Pośrednio sprawne i prawidłowe przeprowadzenie postępowania przygotowawczego pozwala na prawidłowe przeprowadzenie postępowania dowodowego na rozprawie. Dotyczy to dwóch pozostałych zasad procesowych, które obowiązują w postępowaniu sądowym – **zasady koncentracji materiału dowodowego** oraz **bezpośredniości**. W pierwszym wypadku możemy mówić, iż cele postępowania przygotowawczego pod postacią zabezpieczenia materiału dowodowego służą jednocześnie realizacji zasady koncentracji materiału dowodowego w postępowaniu sądowym. Prawidłowo sformułowane wnioski dowodowe dołączone do aktu oskarżenia pozwalają urzeczywistnić postulat przeprowadzenia postępowania rozpoznawczego w formie zwartego ciągu czynności dowodowych. Według uregulowań, które zaczęły obowiązywać w lipcu 2015 roku, sporządzający akt oskarżenia musiał, oprócz przekazania sądowi dowodów, których przeprowadzenia żąda, **wskazać poszczególne tezy dowodowe, które chce za ich pomocą wykazać oraz sposób i kolejność ich przeprowadzenia** (art. 333 § 1 i 2 k.p.k.). Realizacji tej zasady sprzyjał wymóg zapoznania podejrzanego, pokrzywdzonego oraz odpowiednio ich obrońcy lub pełnomocnika z materiałami postępowania przygotowawczego wraz z informacją, jakie materiały z akt zostaną przekazane sądowi wraz z aktem oskarżenia (art. 321 § 1 k.p.k.), oraz korespondujące z nim uprawnienie do złożenia w terminie 3 dni wniosku o przeprowadzenie dodatkowego dowodu, a także wniosku o uzupełnienie materiału dowodowego o dokumenty już zawarte w aktach sprawy (art. 321 § 5 k.p.k.),

które na żądanie strony oskarżyciel publiczny dołączał do aktu oskarżenia (art. 334 § 2 k.p.k.).

Nowelizacja Kodeksu postępowania karnego z dnia 8 stycznia 2016 roku, zakłada powrót do stanu, w którym pokrzywdzony i jego pełnomocnik nie mieli uprawnienia do uczestniczenia w czynności zamknięcia śledztwa. Nadto projektowana zmiana zakłada zastąpienie czynności końcowego zapoznania zaznajomieniem z materiałami postępowania przygotowawczego. Zmiany mają dotyczyć także wymogów co do treści aktu oskarżenia, który wg założeń projektu nie będzie zawierał informacji o materiałach przekazywanych sądowi wraz z aktem oskarżenia. Według założeń projektu art. 333 § 1 k.p.k. zobowiązywać będzie jedynie do umieszczenia w akcie oskarżenia listy osób, których wezwania oskarżyciel żąda oraz wykazu innych dowodów, których przeprowadzenia na rozprawie głównej domaga się oskarżyciel.

W postępowaniu przygotowawczym obowiązują także zasady związane z formą i sposobem prowadzenia procesu: **zasada jawności, zasada kontradiktoryjności, zasada ustności i zasada szybkości postępowania**. Z uwagi na specyficzny cel postępowania przygotowawczego zasady te w omawianym stadium procesu karnego nie są w pełni rozwinięte lub występują jedynie w szczątkowej postaci. Taka sytuacja ma miejsce w przypadku zasady jawności, która w postępowaniu przygotowawczym występuje jedynie pod postacią jawności przebiegu czynności postępowania wobec stron i ich przedstawicieli procesowych (**zasada jawności wewnętrznej**). Ze względu na dopuszczalność posługiwania się w toku postępowania przygotowawczego podstępem³, w stadium tym dominuje **zasada tajności**. Niemniej przepisy art. 315–318 k.p.k. określają pewne minimalne standardy udziału stron w czynnościach postępowania przygotowawczego. Nadto dodany nowelizacją art. 299a § 1 k.p.k. wprowadza do czynności postępowania przygotowawczego prowadzonej z udziałem pokrzywdzonego instytucję osoby przybranej, której udział ma charakter gwarancyjny, podobnie jak udział osoby wskazanej przez osobę, u której przeprowadzana jest czynność przeszukania (art. 224 § 2 k.p.k.).

Zasada kontradiktoryjności zakłada, iż postępowanie karne powinno być prowadzone w formie sporu równouprawnionych stron przed bezstronnym organem. Aby spór był rzeczywiście sporem podmiotów o równorzędnej pozycji procesowej, strony powinny korzystać z tych samych uprawnień procesowych:

- do udziału w czynnościach,
- do zadawania pytań, składania oświadczeń,
- do składania wniosków dowodowych,
- do korzystania z pomocy osoby przygotowanej do reprezentowania w toku czynności procesowych,
- do zaskarżenia decyzji procesowych.

W postępowaniu przygotowawczym zasada kontradiktoryjności nie jest jednak w pełni rozwinięta z uwagi na dominującą rolę w tym stadium **zasady**

³ B. Kurzępa, *Podstęp w toku czynności karnoprosesowych i operacyjnych*, Toruń 2003, s. 97–179.

inkwizycyjności (śledczości). Niemniej art. 299 § 1 k.p.k. wskazuje jako strony postępowania przygotowawczego podejrzanego i pokrzywdzonego oraz w art. 300 k.p.k. nakazuje przy pierwszym przesłuchaniu pouczyć odpowiednio podejrzanego (art. 300 § 1 k.p.k.) oraz pokrzywdzonego (art. 300 § 2 k.p.k.) o przysługujących im uprawnieniach.

W toku postępowania przygotowawczego obowiązuje także **zasada ustności** zakładająca, iż większość czynności przeprowadzanych jest w formie ustnych wypowiedzi osób w nich uczestniczących. Niemniej z uwagi na gwarancyjny charakter postępowania przygotowawczego i możliwość odtworzenia przebiegu czynności w toku postępowania sądowego ich przebieg jest dokumentowany w formie protokołu (notatki urzędowej). Zakres ich wykorzystania ograniczony jest jednak zakazem wynikającym z treści art. 174 k.p.k. Natomiast w przypadku niektórych czynności, dla wywołania określonego skutku, ustawa wymaga oprócz ustnej wypowiedzi, także sporządzenia pisemnej decyzji (akt oskarżenia, postanowienie o przedstawieniu zarzutów).

W postępowaniu przygotowawczym w sposób szczególny widoczna jest potrzeba respektowania **zasady szybkości**. Celem postępowania przygotowawczego powinno być jak najszybsze ustalenie, czy są podstawy do skierowania sprawy do sądu. Każda przewlekłość postępowania przygotowawczego oddala od osoby ubiegającej się o udzielenie sądowej ochrony prawnej dostęp do niezależnego sądu oraz sprzyja utracie i zacieraniu dowodów. Zasadzie szybkości postępowania w stadium przygotowawczym sprzyja przede wszystkim wprowadzenie podstawowych terminów obu form postępowania przygotowawczego oraz powierzenie prawa przedłużania dochodzenia lub śledztwa organom nadzorującym (art. 310 oraz 325i k.p.k.). Przyspieszeniu postępowania przygotowawczego sprzyjają także instytucja skargi na bezczynność (art. 306 § 3 k.p.k.) oraz tzw. dochodzenie w niezbędnym zakresie (art. 308 k.p.k.). Respektowanie zasady szybkości postępowania wymusza także możliwość złożenia skargi na naruszenie prawa strony do rozpoznania sprawy w postępowaniu przygotowawczym prowadzonym lub nadzorowanym przez prokuratora bez nieuzasadnionej zwłoki⁴.

Zasada prawa do obrony w postępowaniu przygotowawczym pojawia się w momencie skierowania postępowania przeciwko podejrzanemu (art. 6 k.p.k.). Z chwilą dokonania pierwszej czynności ścigania karnego przeciwko oznaczonej osobie, należy jej więc zapewnić możliwość podejmowania czynności zmierzających do oddalenia zarzutu popełnienia przestępstwa (obrona w znaczeniu materialnym). Od prawa do obrony w znaczeniu materialnym należy odróżnić prawo osoby, przeciwko której prowadzony jest proces karny, do korzystania z pomocy obrońcy. Podejrzanym może korzystać z pomocy (obrona fakultatywna) obrońcy, jeżeli tego chce. Podejrzanym musi mieć jednak obrońcę (obrona obligatoryjna) w sytuacjach opisanych w art. 79 § 1 k.p.k.

⁴ Ustawa z dnia 17 czerwca 2004 roku o skardze na naruszenie prawa strony do rozpoznania sprawy w postępowaniu przygotowawczym prowadzonym lub nadzorowanym przez prokuratora i postępowaniu sądowym bez nieuzasadnionej zwłoki, Dz.U. z 2004, Nr 179, poz. 1843.

W postępowaniu przygotowawczym obowiązuje także **zasada domniemania niewinności**, która nakazuje organom procesowym traktowanie podejrzanego jak osoby niewinnej. Z zasady tej wypływa obowiązek traktowania podejrzanego w sposób obiektywny. Ponadto na organach procesowych postępowania przygotowawczego ciąży obowiązek poszukiwania dowodów (*onus probandi*). Wreszcie w postępowaniu przygotowawczym zasada domniemania niewinności nakazuje, aby wszelkie dolegliwości procesowe związane z realizacją celów postępowania karnego były stosowane wobec podejrzanego z zachowaniem reguły proporcjonalności i subsydiarności.

§ 2. Formy postępowania przygotowawczego

Struktura postępowania przygotowawczego zakłada istnienie dwóch jego form: śledztwa i dochodzenia. Istniejący podział wywodzi się z procesu francuskiego, w którym przyjmowano, iż w sprawach poważniejszych sądowe postępowanie rozpoznawcze poprzedza sformalizowane śledztwo prowadzone przez niezawisły sąd (sędziego śledczego). Dzięki temu uznawano, iż śledztwo jest fazą procesu karnego, a dochodzenie prowadzone bez udziału sądu już nie.

Obecnie obie formy postępowania mają charakter równorzędny i obie stanowią część postępowania karnego, a dokonywane w trakcie ich prowadzenia czynności mają w pełni status czynności procesowych. Zasadnicze różnice pomiędzy opisywanymi formami można sprowadzić do:

- wagi czynu będącego przedmiotem postępowania,
- organu prowadzącego,
- czasu trwania,
- zakresu dopuszczalnych redukcji.

Decyzja o doborze jednej z dwóch wymienionych form ma istotne znaczenie dla ustalenia organu uprawnionego do prowadzenia postępowania i czasu jego trwania. Przez wiele lat metoda określania granicy pomiędzy śledztwem i dochodzeniem zakładała, iż ustawa określa wprost czyny, co do których obowiązkowe było prowadzenie śledztwa (śledztwo obligatoryjne), a pozostałe czyny były ścigane w formie dochodzenia, chyba że inaczej postanowił prokurator (tzw. śledztwo fakultatywne). Obecnie obowiązujący Kodeks postępowania karnego wyznacza ramy obu form za pomocą metody mieszanej, wskazując wprost zarówno na przesłanki śledztwa, jak i dochodzenia.

Postępowanie przygotowawcze, jako stadium niesądowe postępowania karnego, jest kierowane i nadzorowane przez czynnik niesądowy, czyli prokuratora lub inny wymieniony w ustawie organ ścigania.

Organ prowadzący postępowanie przygotowawcze pełni funkcję organu procesowego kierującego tym stadium postępowania. Zasadniczą rolę wśród nich odgrywa prokurator prowadzący postępowanie przygotowawcze lub nadzorujący je w takim zakresie, w jakim go nie prowadzi (art. 298 § 1 k.p.k.). W dalszej kolejności należy wymienić Policję oraz inne organy przewidziane w przepisach szczególnych. Zgodnie z art. 312 kompetencje Policji przysługują także organom Straży Granicznej, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Służby Celnej, Centralnego Biura Antykorupcyjnego oraz Żandarmerii Wojskowej w zakresie ich właściwości oraz innym organom przewidzianym w przepisach szczególnych (art. 312 pkt 1 i 2 k.p.k.). Do tej kategorii podmiotów należą organy wymienione w wydanym na podstawie art. 325d rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości w sprawie określenia organów uprawnionych obok Policji do prowadzenia dochodzeń oraz organów uprawnionych do wnoszenia i popierania oskarżenia przed sądem I instancji w sprawach, w których prowadzono

dochodzenie, jak również zakresu spraw zleconych tym organom⁵ oraz w ustawach szczególnych.

Do wyjątkowych przypadków należą sytuacje, w których czynności postępowania przygotowawczego, z uwagi na ich znaczenie dla dalszego postępowania, muszą być dokonane przez czynnik niezawisły, jakim jest sąd. Możemy zatem przyjąć, iż to sąd staje się organem kierującym przebiegiem danej czynności, a prokurator stroną postępowania.

1. Śledztwo

1.1. Przesłanki śledztwa

Zgodnie z treścią art. 309 k.p.k. postępowanie przygotowawcze obligatoryjnie jest prowadzone w formie śledztwa w następujących sprawach:

- 1) zbrodnie i występki rozpoznawane w I instancji przez sąd okręgowy,
- 2) występki, gdy osobą podejrzaną jest sędzia, prokurator, funkcjonariusz Policji, ABW, AW, SKW, SWW, SC lub CBA,
- 3) występki, gdy osobą podejrzaną jest funkcjonariusz Straży Granicznej, Żandarmerii Wojskowej, finansowego organu postępowania przygotowawczego, w zakresie spraw należących do właściwości tych organów lub o występki popełnione przez tych funkcjonariuszy w związku z wykonywaniem czynności służbowych,
- 4) występki, w których nie prowadzi się dochodzenia,
- 5) występki, w których prowadzi się dochodzenie, jeżeli prokurator tak postanowi ze względu na wagę lub zawłość sprawy.

Wymienione przez ustawę przesłanki nawiązują zarówno do wagi i okoliczności popełnienia czynu (kryterium przedmiotowe), ale także do cech sprawcy czynu (kryterium podmiotowe). Możemy zatem przyjąć, iż ustawodawca przy określaniu zakresu prowadzonych śledztw posłużył się metodą mieszaną. Jednocześnie utrzymano utrwalony w dotychczasowej systematyce podział na śledztwo obligatoryjne oraz prowadzone ze względu na decyzję prokuratora (fakultatywne).

1.2. Organ prowadzący śledztwo

Organem prowadzącym śledztwo jest prokurator. Może on jednak powierzyć Policji prowadzenie śledztwa w całości, w oznaczonym zakresie albo dokonanie poszczególnych czynności śledztwa (śledztwo powierzone). W przypadku gdy postępowanie przygotowawcze jest prowadzone w formie śledztwa ze względu na przesłanki podmiotowe (art. 309 pkt 2 i 3 k.p.k.), prokurator może powierzyć Policji jedynie dokonanie poszczególnych czynności śledztwa (art. 311 § 2 k.p.k.). Policja może jednak dokonać samodzielnie także innej czynności (poza

⁵ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 września 2015 roku w sprawie organów uprawnionych obok Policji do prowadzenia dochodzeń oraz organów uprawnionych do wnoszenia i popierania oskarżenia przed sądem pierwszej instancji w sprawach, w których prowadzono dochodzenie, jak również zakresu spraw zleconych tym organom, Dz.U. z 2015, poz. 1725.

zakresem powierzenia), jeżeli w toku czynności wyłoni się taka potrzeba (art. 311 § 4 k.p.k.). Prokurator powierzając śledztwo w całości bądź w oznaczonym zakresie, może sam zastrzec do osobistego wykonania jakąkolwiek z czynności śledztwa (art. 311 § 6 k.p.k.). Pewien wpływ na zakres uprawnienia do prowadzenia czynności śledztwa przez organy Policji mają ograniczenia wynikające z narzuconych przez ustawę sposobów dokumentowania czynności. Ustawa w art. 311 § 3 k.p.k. nakazywała Policji dokumentować przesłuchania świadka w formie protokołu skróconego do najbardziej istotnych oświadczeń osób biorących udział w czynności. W sytuacji zaś, gdy nagle w toku śledztwa powierzonego pojawi się potrzeba dokonania czynności poza zakresem powierzenia, Policja co prawda może ich dokonać (art. 311 § 4 k.p.k.), ale utrwalenie wypowiedzi świadka może nastąpić jedynie w formie notatki urzędowej. W wyjątkowych wypadkach niecierpiących zwłoki utrwalenie czynności dokonanej poza zakresem powierzenia może nastąpić w formie protokołu uproszczonego (art. 311 § 5 k.p.k.). W pozostałych przypadkach pojawienie się potrzeby przesłuchania świadka poza zakresem powierzenia, jeżeli jego zeznania mają szczególne znaczenie dla procesu, obliguje Policję do wystąpienia z wnioskiem do prokuratora o przesłuchanie go osobiście (art. 311 § 7 k.p.k.). Zaproponowane rozwiązanie z jednej strony ma zwiększać swobodę działania Policji we wszystkich przypadkach śledztwa powierzonego, a z drugiej strony ma ograniczać nadmierną jej swobodę. Przez przyjęte rozwiązanie ustawodawca dążył do wymuszenia na prokuratorach osobistego dokonywania czynności śledztwa w postaci bezpośredniego przesłuchania świadka w każdym przypadku, gdy miałyby to dostarczyć dowodu niezbędnego do wykorzystania przed sądem. Wprowadzone ograniczenia dowodowego wykorzystania notatek oraz protokołów uproszczonych mają wymuszać na prokuratorach osobiste ich przeprowadzanie z zachowaniem pełnego rygoryzmu w zakresie protokołowania. Uprawnienia śledcze Policji przysługują także Straży Granicznej, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Służbie Celnej, Centralnemu Biuru Antykorupcyjnemu oraz Żandarmerii Wojskowej w zakresie ich właściwości (art. 312 pkt 1 k.p.k.).

Nowelizacja Kodeksu postępowania karnego rezygnuje z rozwiązania dopuszczającego dokumentowanie czynności śledztwa za pomocą protokołów uproszczonych (art. 311 § 3 k.p.k.) oraz notatek urzędowych (art. 311 § 5 k.p.k.). Całkowitemu uchyleniu ulega także art. 311 § 7 k.p.k.

1.3. Czas trwania śledztwa

Śledztwo powinno być ukończone w ciągu 3 miesięcy (art. 310 § 1 k.p.k.). W uzasadnionych wypadkach okres śledztwa może być przedłużony przez prokuratora nadzorującego śledztwo lub prokuratora bezpośrednio przełożonego wobec prokuratora, który prowadzi śledztwo, na czas nie dłuższy jednak niż rok. W szczególnie uzasadnionych wypadkach właściwy prokurator nadrzędny nad prokuratorem nadzorującym lub prowadzącym śledztwo może przedłużyć jego okres na dalszy czas oznaczony (art. 310 § 2 k.p.k.).

2. Dochodzenie

2.1. Przesłanki dochodzenia

Konstrukcja przesłanek śledztwa i dochodzenia sprawia, iż równolegle do weryfikacji przesłanek śledztwa organ, który podejmuje decyzję o wszczęciu postępowania przygotowawczego, musi także rozważyć, czy może zasadnie prowadzić dochodzenie. Przesłanki dochodzenia skonstruowane zostały według nieco innej metody niż śledztwo. Dochodzenie prowadzi się bowiem w sprawach o przestępstwa:

- 1) należące do właściwości sądu rejonowego,
- 2) zagrożone karą nieprzekraczającą 5 lat pozbawienia wolności,
- 3) w wypadku przestępstw przeciwko mieniu tylko wówczas, gdy wartość przedmiotu przestępstwa albo szkoda wyrządzona lub grożąca nie przekracza 200 000 zł.

Od powyższej zasady istnieją jednak wyjątki w postaci przekazania wprost do dochodzenia czynów, które mimo zagrożenia surowszą sankcją, zdaniem ustawodawcy, mogą być ścigane w tej formie. Należą do nich czyny z art. 159, art. 254a i art. 262 § 2 k.k. (art. 325b § 1 pkt 2 k.p.k.). Drugim rozszerzeniem zakresu dochodzenia jest wskazanie, iż w tej formie mogą być także ścigane czyny z art. 279 § 1, 286 § 1 i 2 oraz z art. 289 § 2 k.k. pod warunkiem, że wartość przedmiotu przestępstwa albo wyrządzona lub grożąca szkoda nie przekracza 200 000 zł. Ustawa określa także wprost czyny, co do których mimo spełnienia pozytywnych przesłanek ogólnych **prowadzenie dochodzenia jest niedopuszczalne**. Nie można zatem prowadzić dochodzenia w sprawach o czyny z art. 155, 156 § 2, 157a § 1, 165 § 2, art. 168, art. 174 § 2, art. 175, art. 181–184, art. 186, art. 201, art. 231 § 1 i 3, art. 240 § 1, art. 250a § 1–3, art. 265 § 3 oraz w rozdziale XXXVI z wyjątkiem art. 297 i art. 300 i rozdziale XXXVII Kodeksu karnego (art. 325b § 2 k.p.k.).

2.2. Organy prowadzące dochodzenie

Organem prowadzącym dochodzenie, oprócz prokuratora, może być Policja, Straż Graniczna, Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Służba Celna, Centralne Biuro Antykorupcyjne lub Żandarmeria Wojskowa (art. 325a § 1 k.p.k. w zw. z 312 k.p.k.). Zgodnie z treścią rozporządzenia⁶ wydanego na podstawie art. 325d k.p.k. organami uprawnionymi do prowadzenia dochodzeń są także Inspekcja Handlowa, Państwowa Inspekcja Sanitarna, urzędy skarbowe i inspektorzy kontroli skarbowej, Prezes Urzędu Komunikacji Elektronicznej oraz Straż Graniczna. Organy te mogą obok Policji prowadzić samodzielnie dochodzenia oraz, w zakresie przyznanego im upoważnienia, sporządzać, wnosić i popierać akt oskarżenia. Organy te na mocy wyraźnego umocowania zawartego w art. 325i § 3 k.p.k. mają także uprawnienie do samodzielnego inicjowania skazania bez przeprowadzania rozprawy (art. 335 § 1 k.p.k.), sporządzenia i skierowania do sądu wniosku o warunkowe umorzenie postępowania (art. 336 k.p.k.)

⁶ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 września 2015 roku w sprawie organów uprawnionych obok Policji do prowadzenia dochodzeń oraz organów uprawnionych do wnoszenia i popierania oskarżenia przed sądem pierwszej instancji w sprawach, w których prowadzono dochodzenie, jak również zakresu spraw zleconych tym organom, Dz.U. z 2015, poz. 1725.

oraz wyrażania zgody na złożony przez oskarżonego w trakcie rozprawy wniosek o dobrowolne poddanie się karze (art. 387 § 2 k.p.k.). Uprawnienia powyższe przysługują wyżej wymienionym organom tylko i wyłącznie, jeżeli na wniesienie i popieranie aktu oskarżenia nie zdecyduje się prokurator (§ 2 ust. 3 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie...). Zastrzeżenie to pozwala klasyfikować grupę organów oskarżycielskich wywodzących swoje uprawnienia z przepisów wykonawczych do grupy tzw. **oskarżycieli publicznych subsydiarnych**.

Obok powyższej kategorii rolę organów postępowania przygotowawczego możemy przypisać podmiotom działającym na podstawie upoważnienia wynikającego z ustaw, które w stosunku do regulacji kodeksowych mają charakter *lex specialis*. Należą więc do nich:

- Straż Leśna,
- Państwowa Straż Łowiecka,
- Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych,
- Gminne Komisje Rozwiązywania Problemów Alkoholowych.

Organy te z uwagi na fakt, iż ewentualne przystąpienie prokuratora do sprawy nie eliminuje ich dalszego udziału w postępowaniu, określane są w literaturze⁷ mianem **oskarżycieli publicznych ubocznych**.

Wszystkie organy umocowane do prowadzenia dochodzenia tracą przyznane im uprawnienia w sprawie, w której prokurator, z uwagi na wagę czynu bądź zawiłość sprawy, postanowi o prowadzeniu własnego dochodzenia (art. 325a § 1 k.p.k.). Obligatoryjnie prokurator jest organem prowadzącym dochodzenie w sprawach ściganych z oskarżenia prywatnego, gdy zdecyduje się na ściganie z urzędu ze względu na interes społeczny (art. 60 § 1 k.p.k.).

Zgodnie z postanowieniami nowelizacji art. 325a § 1 k.p.k. ulega zmianie poprzez usunięcie zastrzeżenia, iż prokurator prowadzi dochodzenie jedynie ze względu na wagę czynu lub zawiłość sprawy. Tym samym projekt wraca do rozwiązania zakładającego uznanie prokuratora za organ prowadzący dochodzenie.

2.3. Czas trwania dochodzenia

Termin dochodzenia wynosi 2 miesiące. Prokurator może przedłużyć ten okres do 3 miesięcy, a w uzasadnionych wypadkach na dalszy czas oznaczony, nie dłuższy niż rok. W wyjątkowych wypadkach, uzasadnionych szczególnymi okolicznościami, prokurator bezpośrednio przełożony nad prokuratorem prowadzącym lub nadzorującym dochodzenie może przedłużyć jego okres na dalszy czas oznaczony (art. 325i § 1 k.p.k.). Przyjęte rozwiązanie ma ograniczyć swobodę w wielokrotnym przedłużaniu dochodzenia przez prokuratora nadzorującego poprzez wprowadzenie obligatoryjnej kontroli dochodzeń prowadzonych dłużej niż rok przez prokuratora bezpośrednio przełożonego.

W tym zakresie nowelizacja zakłada powrót do dawnego rozwiązania zezwalającego prokuratorowi prowadzącemu lub nadzorującemu dochodzenie samodzielne przedłużanie okresu jego trwania na dalszy czas oznaczony (art. 325i § 1 k.p.k.).

⁷ T. Grzegorzczuk, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2014, s. 279.

§ 3. Organy nadzoru nad postępowaniem przygotowawczym

1. Nadzór prokuratora nad postępowaniem przygotowawczym

Umieszczenie prokuratury w systemie organów ochrony prawnej w pozycji podmiotu, do którego zadań należy ochrona praworządności oraz czuwanie nad ściganiem przestępstw, sprawia, iż prokurator jest naczelnym organem ścigania karnego. Nadrzędna rola prokuratora jako organu ścigania karnego wynika z art. 3 § 1 u. Prawo o prokuraturze, zgodnie z którym Prokurator Generalny oraz podlegli mu prokuratorzy swoje zadania w zakresie czuwania nad ściganiem przestępstw wykonują przez prowadzenie lub nadzorowanie postępowania przygotowawczego w sprawach karnych, sprawowanie funkcji oskarżyciela publicznego przed sądami (art. 3 § 1 pkt 1 u. Prawo o prokuraturze) oraz koordynowanie działalności w zakresie ścigania przestępstw lub przestępstw skarbowych, prowadzonej przez inne organy państwowe (art. 3 § 1 pkt 8 u. Prawo o prokuraturze). Wydawane przez Prokuratora Generalnego wytyczne w zakresie postępowania przygotowawczego są wiążące dla wszystkich organów uprawnionych do prowadzenia postępowania przygotowawczego (art. 60 § 1 u. Prawo o prokuraturze). Niestety w nowej ustawie Prawo o prokuraturze nie znalazł się odpowiednik dawnego art. 29 ustawy o prokuraturze, który zobowiązywał ministrów i wojewodów do uzgadniania treści wydawanych przez nich aktów normatywnych odpowiednio z Prokuratorem Generalnym oraz prokuratorami okręgowymi, w takim zakresie w jakim dotyczyły postępowania przygotowawczego. Uprzednio obowiązujące unormowanie nawiązywało bowiem do kompetencji instygatorskich podmiotów nieprokuratorskich i pozapolicyjnych, które były tworzone lub nadzorowane przez ministrów lub wojewodów. Obecnie ministrowie nadzorujący organy uprawnione do prowadzenia postępowania przygotowawczego obowiązani są jedynie do przedstawiania Prokuratorowi Generalnemu corocznych informacji o działalności tych organów w zakresie postępowania przygotowawczego (art. 60 § 2 u. Prawo o prokuraturze). Analogiczny obowiązek spoczywa na wojewodach w stosunku do prokuratorów okręgowych (art. 60 § 3 u. Prawo o prokuraturze). Z tego też względu prokurator określany jest jako „pan postępowania przygotowawczego” (*dominus litis*).

Obecnie obowiązujący model postępowania przygotowawczego zakłada, iż stadium to jest prowadzone lub nadzorowane przez prokuratora, a w zakresie przewidzianym w ustawie prowadzi je Policja. W wypadkach przewidzianych w ustawie uprawnienia Policji przysługują innym organom (art. 298 § 1 k.p.k.). Organami wykonującymi w postępowaniu przygotowawczym uprawnienia Policji są podmioty wymienione w art. 312 k.p.k., ale także określone w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości wydanym na podstawie art. 325d k.p.k. oraz w ustawach szczególnych.

Prokurator sprawuje nadzór nad postępowaniem przygotowawczym w zakresie, w jakim go sam nie prowadzi (art. 326 § 1 k.p.k.). Prokurator jest obowiązany czuwać nad prawidłowym i sprawnym przebiegiem całego nadzorowanego

przez siebie postępowania (art. 326 § 2 k.p.k.). Prokurator może także objąć nadzorem postępowanie sprawdzające z art. 307 k.p.k. Z tytułu sprawowanego nadzoru prokurator może w szczególności:

- 1) zaznajamiać się z zamierzeniami prowadzącego postępowanie, wskazywać kierunki postępowania oraz wydawać co do tego zarządzenia,
- 2) żądać przedstawienia sobie materiałów zbieranych w toku postępowania,
- 3) uczestniczyć w czynnościach dokonywanych przez prowadzących postępowanie, osobiście je przeprowadzać albo przejąć sprawę do swego prowadzenia,
- 4) wydawać postanowienia, zarządzenia lub polecenia oraz zmieniać i uchylać postanowienia i zarządzenia wydane przez prowadzącego postępowanie (art. 326 § 3 k.p.k.).

W razie niewykonania przez organ niebędący prokuratorem postanowienia, zarządzenia lub polecenia wydanego przez prokuratora sprawującego nadzór na jego żądanie przełożony funkcjonariusza wszczyna postępowanie służbowe, o którego wyniku informuje się prokuratora (art. 326 § 4 k.p.k.).

Ogólne uprawnienia nadzorcze wymienione w art. 326 k.p.k. wymagają uzupełnienia o uwagi wynikające z poszczególnych przepisów regulujących poszczególne formy postępowania przygotowawczego. Problem ustalenia zasad nadzoru prokuratora nad postępowaniem przygotowawczym zasadniczo nie budzi wątpliwości w odniesieniu do śledztwa, którego prowadzenie należy do jego wyłącznej kompetencji. Wykonywanie czynności śledczych przez inne organy jest możliwe jedynie w takim zakresie, w jakim zezwoli na to prokurator. Sprawowanie rzeczywistego nadzoru jest łatwiejsze, jeżeli weźmiemy pod uwagę, iż prokurator decyduje zarówno o wszczęciu śledztwa, jak i o sposobie jego zakończenia. Wyjątkowo postanowienie o odmowie wszczęcia lub o umorzeniu śledztwa, oprócz prokuratora, może wydać także Policja (albo inny organ z art. 312 k.p.k.). W takim wypadku postanowienie wydane przez Policję zatwierdza prokurator (art. 305 § 3 k.p.k.).

Znacznemu zawężeniu ulegają kompetencje nadzorcze prokuratora w dochodzeniu, które z założenia może prowadzić organ nieprokuratorski. Problem ustalenia zasad nadzoru prokuratora nad dochodzeniem wymaga bowiem odmiennego ujęcia w zależności od kategorii organu, który je prowadzi. **Uprawnienia dochodzeniowe podmiotów nieprokuratorskich kształtują się odmiennie w zależności od tego, czy mówimy o organie, który posiada kompetencje oskarżycielskie, czy też nie.** Podmioty nieprokuratorskie o uprawnieniach wyłącznie dochodzeniowych mogą samodzielnie wszcząć dochodzenie, odmówić jego wszczęcia oraz je umorzyć. **Zatwierdzeniu przez prokuratora podlega jedynie decyzja o umorzeniu dochodzenia prowadzonego przeciwko osobie** (art. 325e § 2 k.p.k.).

Nowelizacja art. 325e § 2 k.p.k. zakłada powrót do zasady, iż wszystkie decyzje o umorzeniu dochodzenia podlegają zatwierdzeniu przez prokuratora.

Podmioty te mogą samodzielnie sporządzić akt oskarżenia, jednak wymaga on zatwierdzenia i wniesienia przez prokuratora. Podobnie kształtuje się też uprawnienie do uruchamiania skazania bez przeprowadzania rozprawy z art. 335 k.p.k. – w tym przypadku można przyjąć, iż organy nieprokuratorskie są jedynie upoważnione do przygotowania projektu wniosku lub projektu wniosku wraz z aktem oskarżenia, które następnie prokurator zatwierdzając, może wnieść jako własne. Taki sam wniosek nasuwa się w odniesieniu do możliwości sporządzania przez nieprokuratorskie organy dochodzeniowe wniosku o warunkowe umorzenie postępowania karnego. Wyrazem nadzoru prokuratora nad prowadzonym dochodzeniem jest uczynienie go jedynym podmiotem uprawnionym do przedłużania dochodzenia z 2 do 3 miesięcy oraz na dalszy czas oznaczony (art. 325i § 1 k.p.k.).

Nowelizacja ze stycznia 2016 roku dokonuje dalszej redukcji postanowień art. 325i § 1 k.p.k., które zakładały rozgraniczenie kompetencji prokuratorskich w zakresie przedłużania dochodzenia pomiędzy prokuratora prowadzącego lub nadzorującego dochodzenie (przedłużanie dochodzenia do roku) a prokuratora bezpośrednio nad nim przełożonego (przedłużanie okresu dochodzenia na dalszy czas oznaczony). Przewiduje się, iż wszelkie uprawnienia w zakresie przedłużania okresu dochodzenia będą powierzone prokuratorowi prowadzącemu lub nadzorującemu dochodzenie.

Odmienne sytuacja kształtuje się w odniesieniu do podmiotów, które uprawnienia instygatorskie uzyskały na mocy przepisów szczególnych oraz rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości wydanego na mocy art. 325d k.p.k. Podmioty, którym wraz z uprawnieniami do prowadzenia dochodzeń powierzono jednocześnie kompetencje oskarżycielskie, uzyskują w zakresie postępowania przygotowawczego pełną autonomię. Mogą więc one samodzielnie dokonywać wszelkich czynności dochodzenia i samodzielnie decydować o sposobie jego zakończenia (art. 325i § 3 k.p.k.). Trudno tu więc dopatrzeć się mechanizmów procesowych, które tak jak w przypadku Policji czy innych podmiotów z art. 312 k.p.k. wymuszałyby aktywny nadzór prokuratorski. W tej sytuacji pojawia się pytanie, czy do tychże podmiotów także odnoszą się przepisy nakazujące potwierdzanie decyzji o umorzeniu postępowania przeciwko osobie aprobatą prokuratorską, czy też przepisy nakazujące uzyskanie pozytywnej decyzji prokuratora w przypadku potrzeby przedłużenia dochodzenia. Wykładnia językowa przepisu nakazywałaby udzielenie na powyższe pytanie odpowiedzi pozytywnej. Jednak w świetle całkowitego usamodzielnienia powyższych organów w zakresie inicjowania sądowego postępowania rozpoznawczego równie zasadne byłoby rozwiązanie przeciwne.

Nie ulega wątpliwości, iż do wyłącznej kompetencji prokuratora należą poszczególne wymienione w ustawie czynności dowodowe oraz decyzje podejmowane w przedmiocie środków przymusu. Tylko i wyłącznie prokurator może podjąć w postępowaniu przygotowawczym decyzję o anonimizacji świadka (art. 184 k.p.k.), o przeprowadzeniu dowodu z biegłych psychiatrów na okoliczność zdrowia psychicznego oskarżonego (art. 202 § 1 k.p.k.), przeprowadzić

czynność oględzin i otwarcia zwłok (art. 209 k.p.k.) oraz ich wyjęcia z grobu (art. 210 k.p.k.). W postępowaniu przygotowawczym tylko prokurator może zarządzić przeprowadzenie wywiadu środowiskowego (art. 214 § 1 k.p.k.) oraz zarządzić badanie oskarżonego przez biegłych psychologów (art. 215 k.p.k.). Jedynie prokurator w postępowaniu przygotowawczym może podjąć decyzję o zastosowaniu środków zapobiegawczych (z wyjątkiem tymczasowego aresztowania), nałożeniu kary porządkowej oraz o zabezpieczeniu majątkowym. Prokurator na żądanie uprawnionej osoby zatwierdza też zatrzymanie rzeczy (art. 217 § 4 k.p.k.) oraz zatwierdza przeszukanie dokonane w warunkach niecierpiących zwłoki (art. 220 § 3 k.p.k.). Prokurator jest wreszcie jedynym podmiotem uprawnionym do złożenia wniosku o umorzenie postępowania i orzeczenie środków zabezpieczających (art. 324 § 1 k.p.k.).

W większości przypadków konieczność dokonania powyższych czynności pojawia się w sprawach o czyny, co do których ustawa nakazuje prowadzenie śledztwa. W pozostałych przypadkach można przyjąć, iż potrzeba dokonania powyższych czynności powinna skutkować wszczęciem śledztwa z uwagi na zawłość bądź wagę czynu albo zwróceniem się do prokuratora z wnioskiem o wydanie decyzji lub dokonanie czynności. Prokurator w tej sytuacji ma dwa wyjścia: dokonać wnioskowaną czynność i przekazać sprawę do dalszego prowadzenia dotychczasowym organom albo przejąć dochodzenie do osobistego prowadzenia.

Omówione powyżej formy nadzoru prokuratora nad prowadzonym postępowaniem przygotowawczym nie wyczerpują całości pojawiającej się problematyki. Uwagi na temat nadzoru prokuratorskiego nad prowadzonymi postępowaniami przygotowawczymi wymagają uzupełnienia o rozważania wynikające z powierzenia prokuratorowi roli organu biorącego udział w kontroli nieprawomocnych decyzji o umorzeniu dochodzenia oraz z systemu środków nadzoru prokuratorskiego nad prawomocnymi decyzjami o umorzeniu postępowania przygotowawczego w postaci decyzji o podjęciu i wznowieniu (art. 327 i 328 k.p.k.). Prokurator zatwierdza bowiem decyzje o odmowie wszczęcia i o umorzeniu śledztwa wydane przez Policję lub inny organ (art. 305 § 3 k.p.k.), a także postanowienia o umorzeniu dochodzenia przeciwko osobie i o zawieszeniu postępowania (art. 325e § 2 zd. 1 k.p.k.).

Nowelizacja art. 325e § 2 k.p.k. zakłada powrót do zasady, iż wszystkie decyzje o umorzeniu dochodzenia podlegają zatwierdzeniu przez prokuratora.

Prokurator rozpoznaje samodzielnie zażalenia na decyzję o odmowie wszczęcia dochodzenia, o umorzeniu postępowania w sprawie oraz o umorzeniu dochodzenia i wpisaniu sprawy do rejestru przestępstw (art. 325e § 4 zd. 1 k.p.k.). W zakresie przyznanych mu uprawnień może w całości przychylić się do wniesionego zażalenia. Dopiero gdy uzna je za niezasadne, przesyła je do rozpoznania przez sąd (art. 325e § 4 zd. 1 k.p.k.). **Prokurator także z urzędu sprawuje nadzór nad postępowaniami przygotowawczymi prawomocnie umorzonymi.** Umorzone postępowanie przygotowawcze może być

w **każdym czasie podjęte na nowo na mocy postanowienia prokuratora, jeżeli nie będzie się toczyć przeciw osobie, która w poprzednim postępowaniu występowała w charakterze podejrzanego**. Przepis ten stosuje się odpowiednio w sprawie, w której odmówiono wszczęcia śledztwa lub dochodzenia (art. 327 § 1 k.p.k.). Prokurator nadrzędny nad tym, który wydał lub zatwierdził postanowienie o umorzeniu, może **wznowić prawomocnie umorzone postępowanie przeciwko osobie, która występowała w charakterze podejrzanego, jeżeli ujawnią się nowe istotne fakty lub dowody nieznanne w poprzednim postępowaniu**. Umorzone postępowanie można też wznowić przeciwko osobie, która występowała w charakterze podejrzanego w postępowaniu umorzonym absorpcyjnie (art. 11 § 1 k.p.k.). Przesłanką wznowienia takiego postępowania jest uchylenie lub istotna zmiana treści prawomocnego wyroku, z powodu którego zostało ono umorzone (art. 327 § 2 k.p.k.). Przed wydaniem postanowienia o podjęciu lub wznowieniu prokurator może przedsięwziąć osobiście lub zlecić Policji dokonanie niezbędnych czynności dowodowych w celu sprawdzenia okoliczności uzasadniających wydanie postanowienia (art. 327 § 3 k.p.k.). Odrębną podstawę wzruszenia prawomocnej decyzji o umorzeniu przewiduje art. 328 k.p.k., który zezwala **Prokuratorowi Generalnemu na uchylenie prawomocnego postanowienia o umorzeniu postępowania przygotowawczego w stosunku do osoby, która występowała w charakterze podejrzanego, jeżeli stwierdzi, że umorzenie postępowania było niezasadne**. Sytuacja taka jest jednak niedopuszczalna w wypadku, w którym sąd utrzymał w mocy postanowienie o umorzeniu (art. 328 § 1 k.p.k.). Po upływie 6 miesięcy od daty uprawomocnienia się postanowienia o umorzeniu Prokurator Generalny może uchylić lub zmienić postanowienie albo jego uzasadnienie jedynie na korzyść podejrzanego (art. 328 § 2 k.p.k.).

Nowelizacja koryguje art. 328 § 2 k.p.k. poprzez wydłużenie okresu możliwości uchylenia lub zmiany postanowienia albo jego uzasadnienia przez Prokuratora Generalnego jedynie na korzyść podejrzanego – do roku.

Warte uwagi są także funkcjonujące w poszczególnych przepisach ustrojowych rozwiązania przewidujące możliwość wnoszenia do prokuratora zażaleń na sposób przeprowadzenia czynności funkcjonariuszy organów ścigania (np. art. 15 ust. 7 u. o Policji, art. 11 ust. 2a u. o Straży Granicznej, art. 24 ust. 1 u. o Żandarmerii Wojskowej). Istotną zmianę jakościową wniosło także uczynienie jednym z zadań prokuratury prowadzenie nadzoru nad zgodnością z prawem inicjowania czynności operacyjno-rozpoznawczych przez organy ścigania w zakresie przewidzianym przez ustawy regulujące organizację i przedmiot działania tych organów (art. 3 ust. 1 pkt 7a d. u. o prokuraturze). Cytowany przepis został uchylony wraz z wejściem w życie u. Prawo o prokuraturze⁸. Niemniej istniejące nadal uregulowania zakładają udział (nadzór) prokuratorski nad czynnościami operacyjno-rozpoznawczymi w sytuacjach wprost przewidzianych w ustawie.

⁸ Ustawa z dnia 28 stycznia 2016 roku – Prawo o prokuraturze, Dz.U. z 2016, poz. 177.

Prokurator Generalny lub prokurator okręgowy wyraża pisemną zgodę na skierowany przez właściwy organ wniosek do sądu o zastosowanie kontroli operacyjnej (art. 19 ust. 1 u. o Policji, art. 9e ust. 1 u. o Straży Granicznej, art. 31 ust. 1 u. o Żandarmerii Wojskowej, art. 36c ust. 1 u. o kontroli skarbowej, art. 17 ust. 1 u. o CBA, art. 27 ust. 1 u. o ABW oraz art. 31 ust. 1 u. o SKW). Prokurator okręgowy wyraża pisemną zgodę na zastosowanie operacji zakupu kontrolowanego lub niejawnego wręczenia (przyjęcia) korzyści majątkowej (art. 19a ust. 3 u. o Policji, art. 9f ust. 1 u. o Straży Granicznej, art. 32 ust. 1 u. o Żandarmerii Wojskowej, art. 19 ust. 1 u. o CBA, art. 29 ust. 1 u. o ABW oraz art. 33 ust. 1 u. o SKW). Właściwy organ ma także obowiązek powiadomienia prokuratora o wszczęciu czynności określanych jako przesyłka niejawnie nadzorowana oraz o bieżącego przekazywania informacji o wynikach prowadzonych czynności. Oceniając zasadność podjętej decyzji, prokurator może nakazać przerwanie czynności w każdym czasie (art. 19b ust. 2 i 3 u. o Policji, art. 9g ust. 1 u. o Straży Granicznej, art. 33 ust. 1 u. o Żandarmerii Wojskowej, art. 36ca ust. 1 u. o kontroli skarbowej oraz, art. 30 ust. 1 u. o ABW, a także art. 34 ust. 1 u. o SKW). Prokurator Generalny jest również zobowiązany przedstawić Sejmowi i Senatowi jawną roczną informację o łącznej liczbie osób, wobec których został skierowany wniosek o zarządzenie kontroli i utrwalania rozmów lub wniosek o zarządzenie kontroli operacyjnej, ze wskazaniem liczby osób, co do których:

- 1) sąd zarządził kontrolę i utrwalanie rozmów lub kontrolę operacyjną,
- 2) sąd odmówił zarządzenia kontroli i utrwalania rozmów lub kontroli operacyjnej,
- 3) wniosek o kontrolę operacyjną nie uzyskał zgody prokuratora

z wyszczególnieniem liczby osób w wymienionych kategoriach, co do których o kontrolę operacyjną wnioskował organ Policji (art. 11 § 1 u. Prawo o prokuraturze). Informacja, o której mowa, powinna być przedstawiona Sejmowi i Senatowi do dnia 30 czerwca roku następnego po roku nią objętym (art. 11 § 2 u. Prawo o prokuraturze).

2. Nadzór sądu nad postępowaniem przygotowawczym

Postępowanie przygotowawcze zasadniczo jest niesądowym stadium postępowania karnego. Już nowelizacje Kodeksu postępowania karnego z 1928 roku przeprowadzane w połowie lat 30. stopniowo rezygnowały z koncepcji sędziego śledczego jako gwaranta bezstronności przebiegu postępowania przygotowawczego. W Kodeksie postępowania karnego z 1997 roku, wprowadzono jednak wiele rozwiązań, które wprowadzają nadzór sądowy w obszar postępowania przygotowawczego. Powierzenie niektórych czynności postępowania przygotowawczego sądowi podyktowane jest potrzebą zapewnienia realizacji zasady bezpośredniego kontaktu sądu z dowodami, których na etapie postępowania rozpoznawczego nie będzie można przeprowadzić, oraz gwarancji bezstronności podejmowanych decyzji, które godzą w prawa i wolności uczestników

postępowania. Do takich czynności należą decyzja o badaniu zdrowia psychicznego oskarżonego, połączonego z obserwacją w zakładzie leczniczym (art. 203 § 2 k.p.k.), o zarządzeniu kontroli i utrwalaniu rozmów telefonicznych (art. 237 § 1 k.p.k.), o zastosowaniu tymczasowego aresztowania (art. 250 § 1 k.p.k.) oraz wydanie listu żelaznego (art. 281 k.p.k.). Szczególny charakter ma też udział sądu w czynnościach postępowania przygotowawczego o charakterze dowodowym. Ze względu na zasadę humanitaryzmu ustawodawca włączył do Kodeksu postępowania karnego regulacje wprowadzające wymóg sądowego przesłuchania w charakterze świadka małoletniego w trybie i w przypadkach określonych w art. 185a–185b k.p.k. oraz przesłuchania świadka w warunkach art. 185c k.p.k. Wprowadzenie wymogu przesłuchania sądowego w stosunku do pokrzywdzonych przestępstwami z art. 197–199 k.k. oraz małoletnich świadków i pokrzywdzonych czynami z użyciem przemocy i groźby bezprawnej oraz przeciwko wolności, wolności seksualnej i obyczajności oraz przeciwko rodzinie i opiece, podyktowane jest potrzebą uniknięcia wielokrotnych przesłuchań podczas postępowania przygotowawczego oraz na rozprawie. Kilkukrotnie przesłuchanie osób pokrzywdzonych czynami godzącymi w życie intymne i rodzinne prowadzi bowiem do zjawiska wtórnej wiktyimizacji oraz zakłóca proces powrotu do równowagi emocjonalnej po przestępstwie. Jednocześnie jednak w myśl zasady bezpośredniości nie sposób zaakceptować sytuacji, gdy sąd orzeka w sprawie na podstawie dowodów, z którymi nie zetknął się bezpośrednio mimo istniejącej możliwości wezwania świadka. Dlatego też ustawodawca wprowadził bezwzględny wymóg, aby przesłuchania osób pokrzywdzonych oraz świadków w wymienionych w ustawie przypadkach odbywały się w postępowaniu przygotowawczym jako czynności sądowe. Dzięki temu na rozprawie sąd może odstąpić od wymogu bezpośredniego ich przesłuchania, przyjmując, że wymóg ten został spełniony już w postępowaniu przygotowawczym. Możliwość przesłuchania świadka przez sąd w postępowaniu przygotowawczym pojawia się także, gdy zachodzi niebezpieczeństwo, że nie będzie go można przesłuchać na rozprawie. W takim wypadku strona lub prokurator albo inny organ postępowania przygotowawczego zwraca się do sądu z wnioskiem o bezpośrednie przesłuchanie świadka w trakcie trwającego postępowania przygotowawczego (art. 316 § 3 k.p.k.).

Nowelizacja przywracając obowiązek zatwierdzania postanowień organów postępowania przygotowawczego przez prokuratora, ponownie rozszerzyła zakres decyzji zaskarżalnych bezpośrednio do sądu. Zmiana art. 325e § 4 k.p.k. zakłada, iż prokurator właściwy do sprawowania nadzoru nad dochodzeniem pozostanie organem kontrolnym jedynie w stosunku do postanowień o umorzeniu dochodzenia i wpisaniu sprawy do rejestru.

Najistotniejszym środkiem nadzoru sądowego nad prawidłowością przebiegu postępowania przygotowawczego jest **kontrola realizowana w trybie zażaleń**. Spośród wszystkich zażaleń, co do których sąd jest właściwy do rozpoznania, najistotniejszą rolę pełnią zażalenia na decyzje zamykające

drogę do wydania wyroku, a więc do ochrony prawnej udzielanej przez niezawisły i bezstronny sąd.

Nowelizacja Kodeksu postępowania karnego dokonała rozbicia jednolitej dotychczas struktury środków kontroli postanowień zamykających drogę do wydania wyroku. Pierwotnie koncepcja przyjęta w związku z nowelizacją dokonaną w dniu 29 marca 2007 roku⁹ zakładała powszechność kontroli sądowej wszystkich postanowień zamykających drogę do rozpoznania sprawy przez sąd. Obecnie kontrola ta przebiega dwutorowo. Sąd jest organem właściwym do rozpoznania zażalenia na postanowienie o odmowie wszczęcia oraz o umorzeniu śledztwa, a także o umorzeniu dochodzenia prowadzonego przeciwko osobie (art. 465 § 2 k.p.k.). Natomiast **zażalenie na postanowienie o odmowie wszczęcia dochodzenia, o umorzeniu postępowania w sprawie oraz o umorzeniu dochodzenia i wpisaniu sprawy do rejestru przestępstw wnosi się do prokuratora właściwego do sprawowania nadzoru nad dochodzeniem. Dopiero gdy prokurator właściwy do rozpoznania zażalenia nie przychylił się do zażalenia, kieruje je do sądu.** Sąd rozpoznaje zażalenie na powyższe decyzje dopiero wtedy, gdy prokurator nie przychylił się do zażalenia, przekazuje je do rozpoznania sądowego (art. 325e § 4 k.p.k.). Ponowne wprowadzenie prokuratora jako podmiotu uczestniczącego w rozpoznawaniu zażaleń na decyzje o umorzeniu dochodzenia jest po części następstwem zniesienia wobec tych decyzji obowiązku zatwierdzania przez prokuratora nadzorującego postępowanie przygotowawcze.

Odrębną grupą czynności kontrolnych realizowanych w trybie zażalenio- wym przez sąd są decyzje, co do których ustawa przewiduje taką możliwość na mocy uregulowań szczególnych. Należą do nich m.in.:

- postanowienie prokuratora o zabezpieczeniu majątkowym (art. 293 § 2 k.p.k.),
- postanowienie prokuratora o zastosowaniu środków zapobiegawczych innych niż tymczasowe aresztowanie (art. 252 k.p.k.),
- postanowienie o anonimizacji świadka (art. 184 k.p.k.).

Kolejną grupę stanowią czynności faktyczne, które nie polegają na wydaniu decyzji, lecz również poddane zostały kontroli zażaleniowej sprawowanej przez sąd (np. zatrzymanie). Przejawem kontroli sądowej nad przebiegiem postępowania przygotowawczego są wreszcie decyzje oraz czynności, których podejmowanie ze względów gwarancyjnych powierzono sądowi. Ze względów gwarancyjnych tylko sąd może wydać postanowienie o:

- stosowaniu tymczasowego aresztowania (art. 250 § 1 k.p.k.),
- zastosowaniu podsłuchu (art. 237 § 1 k.p.k.),
- badaniu zdrowia psychicznego oskarżonego połączonym z obserwacją w zakładzie leczniczym (art. 203 k.p.k.).

⁹ Ustawa z dnia 29 marca 2007 roku o zmianie ustawy o Prokuraturze, ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. z 2007, Nr 64, poz. 432.

Odrębną grupą prerogatyw sądowych w postępowaniu przygotowawczym są czynności niebędące postanowieniami, których dokonać może jedynie sąd:

- przesłuchanie świadka małoletniego (art. 185a i 185b k.p.k.),
- przesłuchanie świadka, którego nie będzie można przesłuchać na rozprawie (art. 316 § 3 k.p.k.).

W każdym z takich wypadków, gdy pojawi się potrzeba przeprowadzenia czynności, organ prowadzący postępowanie powinien zwrócić się do sądu właściwego do rozpoznania sprawy. W przypadku gdy organem prowadzącym postępowanie przygotowawcze jest organ nieprokuratorski, zwraca się on z wnioskiem o przeprowadzenie czynności sądowej do właściwego prokuratora nadzorującego postępowanie przygotowawcze.

Odrębna forma nadzoru sądowego nad działalnością organów ścigania wynika z regulacji określających procedurę uruchomienia poszczególnych środków i form czynności operacyjno-rozpoznawczych. Właściwy sąd stosuje na wniosek właściwych organów poszczególnych uprawnionych służb kontrolę operacyjną (art. 19 ust. 1 u. o Policji, art. 9e ust. 1 u. o Straży Granicznej, art. 31 ust. 1 u. o Żandarmerii Wojskowej, art. 36c ust. 1 u. o skarbowej, art. 17 ust. 1 u. o CBA, art. 27 ust. 1 u. o ABW oraz art. 31 ust. 1 u. o SKW). Sąd także wyraża zgodę na korzystanie przez funkcjonariuszy odpowiednich służb z danych stanowiących tajemnicę bankową i ubezpieczeniową (art. 20 ust. 5 u. o Policji, art. 10c u. o Straży Granicznej, art. 18 ust. 1 u. o CBA, art. 75 u. o Służbie Celnej).

§ 4. Strony postępowania przygotowawczego

Stronami postępowania przygotowawczego są **podejrzany** i **pokrzywdzony** (art. 299 § 1 k.p.k.).

Z pojęciem podejrzanego wiąże się problem biernej zdolności procesowej, czyli zdolności do bycia stroną postępowania, przeciwko której toczy się proces karny. Prawo karne materialne przesądza, iż zarzut popełnienia przestępstwa możemy postawić wyłącznie osobie, która w chwili popełnienia czynu ukończyła 17 rok życia (art. 10 § 1 k.k.). Wyjątkowo nieletni, który po ukończeniu 15 lat dopuszcza się czynu zabronionego określonego w art. 134, art. 148 § 1, 2 lub 3, art. 156 § 1 lub 3, art. 163 § 1 lub 3, art. 166, art. 173 § 1 lub 3, art. 197 § 3 lub 4, art. 223 § 2, art. 252 § 1 lub 2 oraz w art. 280 k.k., może odpowiadać na zasadach określonych w tym kodeksie, jeżeli okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają, a w szczególności jeżeli poprzednio stosowane środki wychowawcze lub poprawcze okazały się bezskuteczne (art. 10 § 2 k.k.).

Należy rozróżnić pojęcie **podejrzanego** od **osoby podejranej** oraz **osoby podejrzejwanej**. Pomimo pozornych podobieństw wszystkich trzech nazw oznaczają one podmioty o zróżnicowanej pozycji procesowej, a wynikającej ze stopnia zaawansowania wiedzy organów ścigania o hipotetycznym sprawcy czynu. Określeniem „osoba podejrzejwana” posługujemy się w przypadku osób, co do których organy ścigania powzięły informacje na temat sprawstwa czynu w ramach prowadzenia pozaprocesowych czynności operacyjno-rozpoznawczych. O osobie podejrzejwanej będziemy mówić w przypadku podejmowania decyzji o uruchomieniu na podstawie art. 19 ust. 1 u. o Policji tzw. podśluchu pozaprocesowego (kontrola operacyjna), zakupu kontrolowanego (art. 19a u. o Policji) lub przesyłki niejawnie nadzorowanej (art. 19b u. o Policji). Osoba podejrzana to podmiot, co do którego w toku postępowania karnego pojawia się uzasadnione przypuszczenie, iż jest sprawcą czynu, i podjęto pierwsze czynności ścigania karnego, ale jeszcze nie wydano w stosunku do niej postanowienia o przedstawieniu zarzutów. O osobie podejrzejwanej mówimy w przypadku zatrzymania na gorącym uczynku lub w bezpośrednim pościgu (art. 244 § 1 k.p.k.), w przypadku wszczęcia śledztwa z powodu zaistnienia przesłanek leżących po stronie podmiotu oraz w przypadku podjęcia czynności dochodzenia w niezbędnym zakresie (art. 308 § 1 k.p.k.)¹⁰.

Nowelizacja rezygnuje z instytucji umorzenia restytucyjnego oraz nadzwyczajnego złagodzenia kary, wymienionych w art. 59a i 60a Kodeksu karnego. Jednocześnie jednak przewiduje wprowadzenie do katalogu pouczeń informacji o uprawnieniach do: sporządzania odpisów lub kopii oraz odpłatnego wydawania uwierzytelnionych odpisów lub kopii akt postępowania przygotowawczego (art. 156 § 5 k.p.k.) oraz prawa do niezwłocznego udostępniania akt sprawy w części zawierającej treść dowodów dołączonych do wniosku o zastosowanie lub przedłużenie tymczasowego aresztowania (art. 156 § 5a k.p.k.).

¹⁰ A.M. Tęcza-Paciorek, *Pojęcie osoby podejranej i jej uprawnienia*, „Prokuratura i Prawo” 2011, nr 11, s. 56–75.

Podejrzany jako bierna strona procesowa ma pozycję szczególną, wynikającą z zagrożenia karą kryminalną. Oprócz uprawnień wynikających z faktu, że jest stroną, przysługują mu więc dodatkowe uprawnienia wynikające z prawa do obrony. Podejznanego przed pierwszym przesłuchaniem należy pouczyć o jego uprawnieniach: do składania wyjaśnień, do odmowy składania wyjaśnień lub odmowy odpowiedzi na pytania, do informacji o treści zarzutów i ich zmianach, do składania wniosków o dokonanie czynności śledztwa lub dochodzenia, do korzystania z pomocy obrońcy, w tym do wystąpienia o obrońcę z urzędu w wypadku określonym w art. 78 k.p.k., do końcowego zapoznania się z materiałami postępowania przygotowawczego, jak również o uprawnieniach określonych w art. 23a § 1, art. 72 § 1, art. 301, art. 335 (skazanie bez rozprawy), art. 338a (dobrowolne poddanie się karze przed rozprawą) i art. 387 k.p.k. (dobrowolne poddanie się karze na rozprawie) oraz o obowiązkach i konsekwencjach wskazanych w art. 74, art. 75, art. 133 § 2, art. 138 i art. 139 k.p.k., a także o treści przepisów art. 59a k.k. (umorzenie restytucyjne na wniosek pokrzywdzonego) i 60a k.k. (nadzwyczajne złagodzenie kary).

Pouczenie należy wręczyć podejznanemu na piśmie, który potwierdza otrzymanie go podpisem. Dodatkowo w postępowaniu przygotowawczym oskarżonemu należy, na żądanie jego lub jego obrońcy, umożliwić w toku przesłuchania złożenie wyjaśnień na piśmie. Przesłuchujący powinien w takim wypadku podjąć środki zapobiegające porozumieniu się oskarżonego z innymi osobami w czasie spisywania wyjaśnień (art. 176 § 1 k.p.k.). Przesłuchujący może z ważnych powodów odmówić zgody na złożenie przez oskarżonego wyjaśnień na piśmie (art. 176 § 2 k.p.k.). Pisemne wyjaśnienia oskarżonego, podpisane przez niego, z zaznaczeniem daty ich złożenia stanowią załącznik do protokołu (art. 176 § 4 k.p.k.).

Podejrzany z chwilą przedstawienia mu zarzutu nabywa uprawnienie do udzielania mu pomocy prawnej przez osobę profesjonalnie przygotowaną do dokonywania czynności w postępowaniu karnym (prawo do obrony formalnej). Nowelizacja prawa o radcach prawnych¹¹ zezwala na wykonywanie funkcji obrońcy w procesie karnym zarówno osobom wykonującym zawód adwokata, jak i radcy prawnego. Podejrzany w trakcie postępowania przygotowawczego musi mieć obrońcę w przypadkach przewidzianych w art. 79 k.p.k. Uprawnienie to może być zrealizowane poprzez dokonanie stosownego umocowania adwokatowi lub radcy prawnemu przez podejznanego. W przypadku jednak, gdy podejrzany sam nie wybierze sobie obrońcy, a jego posiadanie jest obowiązkowe, prokurator z własnej inicjatywy lub na wniosek organu prowadzącego dochodzenie występuje do sądu o wyznaczenie obrońcy z urzędu. Sąd wyznacza obrońcę z urzędu również w sytuacji, gdy żaden z przypadków obrony obligatoryjnej nie zachodzi, lecz podejrzany oświadczy, że chce korzystać z pomocy obrońcy, i w sposób należyty wykaże, że nie jest w stanie ponieść kosztów obrony bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny (art. 78 § 1 k.p.k.).

¹¹ Ustawa z dnia 27 września 2013 roku o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. z 2013, poz. 1247.

Zmiana Kodeksu postępowania karnego w zakresie uregulowania objętego art. 78 § 1 k.p.k. polega na zastąpieniu słowa „podejrzany” określeniem „oskarżony”. Do art. 78 dodano także § 1a, który reguluje kwestie wyznaczania z urzędu obrońcy w celu dokonania określonej czynności procesowej. Wprowadzona zmiana ma być próbą pozostawienia w mocy części rozwiązań zawartych w usuniętym art. 80a k.p.k.

Pokrzywdzonym jest osoba fizyczna lub prawna, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo (art. 49 § 1 k.p.k.). Pokrzywdzonym może być także niemająca osobowości prawnej instytucja państwowa lub samorządowa oraz inna jednostka organizacyjna, której odrębne przepisy przyznają zdolność prawną (art. 49 § 2 k.p.k.). Za pokrzywdzonego uważa się zakład ubezpieczeń w zakresie, w jakim pokrył szkodę wyrządzoną pokrzywdzonemu przez przestępstwo lub jest zobowiązany do jej pokrycia (art. 49 § 3 k.p.k.). W sprawach o przestępstwa przeciwko prawom osób wykonujących pracę zarobkową, o których mowa w art. 218–221 k.k. oraz w art. 225 § 2 k.k., organy Państwowej Inspekcji Pracy mogą wykonywać prawa pokrzywdzonego, jeżeli w zakresie swego działania ujawniły przestępstwo lub wystąpiły o wszczęcie postępowania (art. 49 § 3a k.p.k.). W sprawach o przestępstwa, którymi wyrządzono szkodę w mieniu instytucji lub jednostki organizacyjnej, której odrębne przepisy przyznają zdolność prawną, jeżeli nie działa organ pokrzywdzonej instytucji lub jednostki organizacyjnej, prawa pokrzywdzonego mogą wykonywać organy kontroli państwowej, które w zakresie swojego działania ujawniły przestępstwo lub wystąpiły o wszczęcie postępowania (art. 49 § 4 k.p.k.).

Pomimo uznania pokrzywdzonego za stronę postępowania przygotowawczego, istniejące regulacje stawiały jednak w uprzywilejowanej pozycji podejrzanego, przyznając mu dodatkowe uprawnienia wynikające z prawa do obrony. W znowelizowanym Kodeksie postępowania karnego wprowadzono jednak kilka nowych regulacji, które mają na celu wyrównanie pozycji pokrzywdzonego. Jednym z takich przepisów jest nowy art. 299a k.p.k., który w przypadku dokonywania czynności postępowania przygotowawczego z udziałem pokrzywdzonego w celach gwarancyjnych zezwala na obecność osoby przez niego wskazanej, jeżeli nie uniemożliwia albo nie utrudnia w istotny sposób dokonania czynności (art. 299a § 1 k.p.k.). Na wniosek pokrzywdzonego zgłoszony w postępowaniu przygotowawczym sąd powiadamia go o sposobie zakończenia sprawy listem zwykłym, przesłanym na wskazany przez pokrzywdzonego adres, wraz z odpisem prawomocnego orzeczenia kończącego postępowanie w sprawie lub jego wyciągiem (art. 299a § 2 k.p.k.). Dodatkowe uprawnienia regulujące pozycję stron postępowania przygotowawczego przewiduje także art. 300 § 2 k.p.k. Przed pierwszym przesłuchaniem pokrzywdzonego należy go pouczyć o posiadaniu statusu strony procesowej w postępowaniu przygotowawczym oraz o wynikających z tego uprawnieniach, w szczególności:

- do składania wniosków o dokonanie czynności śledztwa lub dochodzenia i warunkach uczestniczenia w tych czynnościach,
- określonych w art. 51, art. 52 i art. 315–318,

- do korzystania z pomocy pełnomocnika, w tym do złożenia wniosku o wyznaczenie pełnomocnika z urzędu w okolicznościach wskazanych w art. 78,
- do końcowego zapoznania się z materiałami postępowania przygotowawczego,
- jak również o uprawnieniach określonych w art. 23a § 1, art. 87a, art. 204 i art. 306
- oraz o obowiązkach i konsekwencjach wskazanych w art. 138 i art. 139, a także o treści przepisu art. 59a i 60a k.k.

Nowelizacja Kodeksu postępowania karnego zakłada również modyfikację uprawnień pokrzywdzonego, które wynikają z likwidacji instytucji umorzenia restytucyjnego (art. 59a k.k.) oraz nadzwyczajnego złagodzenia kary przewidzianego w art. 60a k.k.

Pouczenie obejmuje również informację o: możliwościach naprawienia szkody przez oskarżonego lub uzyskania kompensaty państwowej, dostępie do pomocy prawnej, dostępnych środkach ochrony i pomocy, o których mowa w ustawie o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka¹², możliwości wydania europejskiego nakazu ochrony, organizacjach wsparcia pokrzywdzonych oraz możliwości zwrotu kosztów poniesionych w związku z udziałem w postępowaniu. Pouczenie należy wręczyć pokrzywdzonemu na piśmie; pokrzywdzony otrzymanie pouczenia potwierdza podpisem.

Spośród wszystkich uprawnień pokrzywdzonego warto podkreślić są uprawnienie do **zaskarżania decyzji o odmowie wszczęcia i umorzeniu postępowania karnego** (art. 306 § 1 pkt 1 i § 1a pkt 1 k.p.k.) oraz będące jego rozwinięciem **prawo do samodzielnego inicjowania rozpoznania sprawy przez sąd za pomocą skargi subsydiarnej** (art. 330 § 2 k.p.k. w zw. z art. 55 § 1 k.p.k.). W przypadku gdy w wyniku zaskarżenia przez pokrzywdzonego decyzji o odmowie lub umorzeniu postępowania przygotowawczego sąd uchylił postanowienie, a organ ścigania, nie dopatrując się podstaw do wszczęcia i kontynuacji postępowania przygotowawczego, ponownie je umorzył lub odmówił wszczęcia, pokrzywdzony, który wcześniej zaskarżył postanowienie o odmowie lub o umorzeniu postępowania przygotowawczego, ma prawo do samodzielnego wniesienia aktu oskarżenia w sprawach o czyn ścigany z urzędu. Akt oskarżenia pokrzywdzony może wnieść w terminie miesiąca od doręczenia mu zawiadomienia o postanowieniu (art. 55 § 1 k.p.k.). Akt oskarżenia wniesiony przez pokrzywdzonego powinien być sporządzony i podpisany przez pełnomocnika, z zachowaniem wymogów przewidzianych dla aktu oskarżenia sporządzanego przez oskarżyciela publicznego określonych w art. 332 i art. 333 § 1 (art. 55 § 2 k.p.k.). Inny pokrzywdzony tym samym czynem może aż do rozpoczęcia przewodu sądowego na rozprawie głównej przyłączyć się do postępowania (art. 55 § 2 k.p.k.).

¹² Ustawa z dnia 28 listopada 2014 roku o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka, Dz.U. z 2015, poz. 21.

Szczególnym uprawnieniem powstałe w wyniku nowelizacji z 2013 roku prawo pokrzywdzonego do wnioskowania o tzw. **umorzenie restytucyjne postępowania** (art. 59a k.k.). Przepis ten umożliwia pokrzywdzonemu wystąpienie z wnioskiem o umorzenie postępowania w sprawie o występki zagrożony karą nieprzekraczającą 3 lat pozbawienia wolności, a także o występki przeciwko mieniu zagrożony karą nieprzekraczającą 5 lat pozbawienia wolności, jak również o występki określony w art. 157 § 1 k.k. pod warunkiem, że przed rozpoczęciem przewodu sądowego w I instancji sprawca, który nie był uprzednio skazany za przestępstwo umyślne z użyciem przemocy, pojednał się z pokrzywdzonym, w szczególności w wyniku mediacji, i naprawił szkodę lub zadośćuczynił wyrządzonej krzywdzie (art. 59a § 1 k.k.). Na mocy art. 23b § 1 k.p.k. pokrzywdzony może złożyć wniosek w trakcie postępowania przygotowawczego. W takim wypadku w przedmiocie wniosku rozstrzyga prokurator. Na postanowienie w przedmiocie wniosku przysługuje zażalenie (art. 23b § 2 k.p.k.).

Instytucja umorzenia restytucyjnego wzbudziła szereg kontrowersji w piśmiennictwie¹³. Zarzucano jej nadmierne odejście od zasady legalizmu i równości wobec prawa, wskazując, że nowe uregulowanie umożliwi swoiste „wykupowanie się” od odpowiedzialności karnej, podczas gdy niemajątni sprawcy czynów będą ponosić odpowiedzialność karną w pełnym wymiarze. Wskazane argumenty najprawdopodobniej skłoniły autorów projektu do likwidacji art. 59a k.k.

Zasadniczo w postępowaniu przygotowawczym dominuje **zasada śledczości** z uwzględnieniem rozwiązań, które gwarantują, iż w pewnej części postępowanie przygotowawcze jest prowadzone z elementami kontradyktoryjności. Ustawa więc wprost stanowi, iż zarówno podejrzany i jego obrońca, jak i pokrzywdzony oraz jego pełnomocnik mogą składać **wnioski o dokonanie czynności śledztwa** (art. 315 § 1 k.p.k.). W takiej sytuacji stronie, która złożyła wniosek o dokonanie czynności, oraz jej obrońcy lub pełnomocnikowi nie można odmówić wzięcia udziału w czynności, jeżeli tego zażądata (art. 315 § 2 k.p.k.). Podejznanego pozbawionego wolności nie sprowadza się jedynie, gdyby spowodowało to poważne trudności. Jeżeli czynności śledztwa (dochodzenia) **nie będzie można powtórzyć na rozprawie**, należy podejznanego, pokrzywdzonego i ich przedstawicieli ustawowych, a obrońcę i pełnomocnika, jeżeli są już w sprawie ustanowieni, dopuścić do udziału w czynności, chyba że zachodzi niebezpieczeństwo utraty lub zniekształcenia dowodu w razie zwłoki (art. 316 § 1 k.p.k.). Z tym że, podejznanego pozbawionego wolności nie sprowadza się wtedy, gdy zwłoka grozi utratą lub zniekształceniem dowodu (art. 316 § 2 k.p.k.). Jeżeli zachodzi niebezpieczeństwo, że świadka nie będzie można przesłuchać na rozprawie, strona lub prokurator albo inny organ prowadzący postępowanie mogą zwrócić się do sądu z żądaniem przesłuchania go przez sąd (art. 316 § 3 k.p.k.). Strony, a obrońcę lub pełnomocnika, gdy są już w sprawie ustanowieni, należy także **na żądanie dopuścić do udziału w innych czynnościach śledztwa** (art. 317 § 1 k.p.k.). W szczególności uzasadnionym

wypadku prokurator może postanowieniem odmówić dopuszczenia do udziału w czynności ze względu na ważny interes śledztwa albo odmówić sprowadzenia oskarżonego pozbawionego wolności, gdy spowodowałyby to poważne trudności (art. 317 § 2 k.p.k.). Gdy dopuszczono **dowód z opinii biegłych albo instytucji naukowej lub specjalistycznej**, podejrzanemu i jego obrońcy oraz pokrzywdzonemu i jego pełnomocnikowi doręcza się postanowienie o dopuszczeniu tego dowodu i zezwala na wzięcie udziału w przesłuchaniu biegłych oraz na zapoznanie się z opinią, jeżeli złożona została na piśmie. Podejrzanego pozbawionego wolności nie sprowadza się, gdy spowodowałyby to poważne trudności (art. 318 k.p.k.).

W wypadkach wskazanych w ustawie określone uprawnienia przysługują również osobom nie będącym stronami (art. 299 § 2 k.p.k.). W przypadku czynności przeprowadzanych w postępowaniu przygotowawczym obligatoryjnie przez sąd, prokurator staje się podmiotem, któremu przysługują prawa strony (art. 299 § 3 k.p.k.).

§ 5. Struktura i przebieg postępowania przygotowawczego

Postępowanie przygotowawcze jest pierwszym stadium procesu karnego. Rozpoczyna je decyzja o wszczęciu śledztwa albo dochodzenia, a kończy decyzja o umorzeniu albo sporządzenie i skierowanie skargi zasadniczej do sądu. Postępowanie przygotowawcze dzielimy na dwie fazy. Pierwszą z nich jest śledztwo albo dochodzenie. Drugą fazą są czynności związane ze sporządzeniem skargi zasadniczej. W ramach śledztwa (dochodzenia) rozróżniamy też podfazy. W literaturze przyjęto, iż pierwszą z nich stanowi podfaza ścigania anonimowego (*in rem*), a drugą faza ścigania ujawnionego sprawcy czynu (*in personam*). Momentem rozgraniczającym obie fazy jest czynność stawiania zarzutu, przez którą rozumie się moment skierowania postępowania przeciwko oznaczonej osobie.

1. Wszczęcie postępowania przygotowawczego

1.1. Źródła informacji o przestępstwie

Zgodnie z zasadą legalizmu organy ścigania **mają obowiązek wszcząć postępowanie karne** z chwilą, gdy **uzyskają wiarygodne informacje uzasadniające podejrzenie popełnienia przestępstwa** (art. 303 k.p.k.). Zasada legalizmu określa, iż organy ścigania w następstwie uzyskania wiarygodnych informacji o popełnieniu przestępstwa mają obowiązek wszcząć postępowanie karne i podjąć każdą czynność przewidzianą prawem zmierzającą do wykrycia sprawcy i zgromadzenia materiału uzasadniającego skierowanie sprawy do sądu. Wyjątkowo organy ścigania mają możliwość rozważania celowości ścigania karnego jedynie w przypadkach wyraźnie przewidzianych w ustawie i określanych jako przejawy tzw. oportunistu procesowego. Podejmując decyzję o wszczęciu postępowania, przygotowawczego organ procesowy jest zobowiązany dokonać oceny istnienia przesłanek wszczęcia i kontynuowania procesu określonych w art. 17 § 1 k.p.k.

Postępowanie przygotowawcze organy ścigania prowadzą **niezależnie od woli pokrzywdzonego** (zasada ścigania z urzędu) lub **zezwoleń innej władzy**, chyba że taką możliwość przewidują przepisy szczególne. Wola pokrzywdzonego musi być zatem wyjątkowo uwzględniana w przypadku przestępstw ściganych na wniosek (art. 12 k.p.k.), a uzależnienie ścigania z urzędu od zezwolenia określonej władzy pojawia się w przypadku potrzeby objęcia ściganiem osób korzystających z immunitetu procesowego. W obu przypadkach ograniczenie zasady ścigania z urzędu wynika z konieczności uwzględnienia przy podejmowaniu decyzji o ściganiu karnym innego prawnie uzasadnionego interesu. W przypadku przestępstw ściganych na wniosek dowódcy jednostki wojskowej przyjmuje się, że w kolizji z interesem społecznym w postaci postulatu równości wobec prawa jest interes Sił Zbrojnych RP, przejawiający się w konieczności uwzględniania specyfiki funkcjonowania żołnierzy zawodowych, którzy są zobowiązani do wykonywania zadań w sytuacjach, w których prawo innych obywateli zwalnia od działania. W przypadku przestępstw ściganych na

wniosek pokrzywdzonego przyjmuje się, iż konieczność uwzględniania jego woli wynika z potrzeby uwzględniania względów prawa do prywatności, w tym prawa do ochrony życia rodzinnego. Założenie to wynika z faktu, że prawo karne przyjmuje, iż w stosunkach rodzinnych należy dążyć do łagodzenia konfliktów w innych sposób niż za pomocą represji karnej. W przypadku istnienia ochrony wynikającej w immunitetu przyjmuje się, iż immunitet formalny pełni rolę ochrony osób zajmujących szczególne stanowiska w państwie przed utrudnieniami w wykonywaniu ich funkcji publicznej, jakie mogą być wynikiem bezzasadnego wszczęcia postępowania karnego. Immunitet nie jest więc okolicznością znoszącą ściganie karne, a jedynie obowiązkiem zweryfikowania wiarygodności istniejącego podejrzenia wobec określonej osoby. Z chwilą więc ustalenia, iż powzięte informacje stwarzają uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa ściganego z urzędu, organ będący dysponentem ochrony immunitetowej powinien immunitet uchylić. Istniejące ograniczenia zasady ścigania z urzędu określane są jako przypadki **warunkowego ścigania z urzędu**.

Powstanie uzasadnionego podejrzenia popełnienia przestępstwa skutkuje powstaniem, wynikającego z zasady legalizmu, **obowiązku ścigania przestępstwa**. Jego następstwem jest obowiązek niezwłocznego wydania **postanowienia o wszczęciu postępowania przygotowawczego, zawierającego oznaczenie czynu i jego kwalifikacji prawnej**. Obowiązek ten jest obowiązkiem prawnym i jego niewypełnienie skutkuje narażeniem się na odpowiedzialność karną z tytułu naruszenia art. 231 k.k. (niedopełnienie obowiązku służbowego). O wydanej decyzji organ ścigania jest zobowiązany powiadomić zawiadamiającego (osobę lub instytucję państwową lub samorządową) oraz ujawnionego pokrzywdzonego poprzez doręczenie odpisu decyzji wraz z pouczeniem o przysługujących im uprawnieniach (art. 305 § 4 k.p.k.). Wydanie decyzji pozytywnej łączy się jednak nie tylko z istnieniem obiektywnej podstawy faktycznej wszczęcia postępowania przygotowawczego, ale także ze stwierdzeniem braku przesłanek negatywnych wszczęcia postępowania. Zgodnie bowiem z dyrektywą wyrażoną w art. 17 § 1 k.p.k. postępowania się nie wszczyna, gdy pojawia się któraś w wymienionych w artykule przesłanka negatywna. Istnienie uzasadnionego podejrzenia popełnienia przestępstwa ściganego z urzędu musi być dodatkowo wsparte obiektywnym przekonaniem pozytywnego spełnienia wszystkich ogólnych przesłanek pozytywnych wszczęcia i kontynuowania postępowania karnego oraz brakiem którejkolwiek z przesłanek negatywnych. Przy podejmowaniu decyzji o wszczęciu postępowania przygotowawczego koniecznym staje się także ustalenie przesłanek decydujących o jego formie (dochodzenie/śledztwo). Postanowienie o wszczęciu śledztwa wydaje prokurator (art. 305 § 3 zd. 1 k.p.k.). Postanowienie o wszczęciu dochodzenia wydaje organ prowadzący postępowanie i nie wymaga ono zatwierdzenia przez prokuratora ani powiadomienia go o wszczęciu (art. 325e § 1 k.p.k.).

Źródłem uzasadnionego podejrzenia o popełnieniu przestępstwa są **dane wynikające z działań organów ścigania lub zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa**. Wiedza własna organów może pochodzić z **czynności**

podejmowanych przez pracowników (funkcjonariuszy) organów ścigania w ramach wykonywania ustawowo nałożonych zadań. W przypadku organów ścigania kwalifikowanych jednocześnie do grupy organów kontroli legalności wiedza uzasadniająca podejrzenie popełnienia przestępstwa może pochodzić z przewidzianych prawem czynności, za pomocą których poszczególne podmioty wykonują powierzone im ustawowo zadania. W przypadku podmiotów określanych jako służby policyjne mogą to być **czynności operacyjno-rozpoznawcze oraz czynności administracyjno-porządkowe.** W prawie polskim, pomimo kilkukrotnych prób uregulowania, nadal nie opracowano definicji legalnej czynności operacyjno-rozpoznawczych. Z tego też względu przy ich definiowaniu jedynym rozwiązaniem wydaje się nawiązanie do definicji sformułowanej przez literaturę kryminalistyki. Według J. Widackiego czynności operacyjno-rozpoznawcze można określić jako umocowane ustawowo, z reguły niejawne działania organów państwowych, realizowane w celach informacyjnych, prewencyjnych, wychowawczych lub dowodowych (a w przypadku służb wywiadowczych mających ponadto znaczenia polityczne, militarne lub gospodarcze)¹³. Do najczęściej wymienianych form czynności operacyjno-rozpoznawczych literatura zalicza: formy proste (wywiad operacyjny, obserwacja operacyjna, infiltracja) oraz formy złożone (kontrola operacyjna, zakup kontrolowany, przesyłka niejawnie nadzorowana, analiza kryminalna). Z uwagi na wszechstronność celów realizowanych za pomocą czynności operacyjno-rozpoznawczych w literaturze przyjmuje się, że mogą one być prowadzone zarówno przed wszczęciem postępowania karnego, w trakcie jego trwania oraz po zakończeniu. Podmiotami uprawnionymi do ich prowadzenia są: Policja, Straż Graniczna, Żandarmeria Wojskowa, organy urzędów kontroli skarbowej, Centralne Biuro Antykorupcyjne, Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Agencja Wywiadu oraz Służba Kontrwywiadu Wojskowego i Służba Wywiadu Wojskowego.

Odrębną grupą działań służb policyjnych prowadzących do pozyskania informacji uzasadniających podejrzenie popełnienia przestępstwa są **czynności administracyjno-porządkowe.** Podobnie jak czynności operacyjno-rozpoznawcze, również i one nie zostały zdefiniowane przez ustawę. Z uwagi na ich oficjalny charakter mogą być zdefiniowane na podstawie dorobku literatury¹⁴. Do czynności administracyjno-porządkowych zalicza się zatem działania przyjmujące postać aktów administracyjnych, zawieranie umów, czynności materialno-technicznych oraz działalność społeczno-organizatorską. Większość z wymienionych form wykonywania czynności administracyjno-porządkowych służy realizacji celów prewencyjnych (zapobieganie przestępstwom i wykroczeniom). Należy jednak pamiętać, że czynności administracyjno-porządkowe przyjmujące postać działań materialno-technicznych (służba dyżurnego, patrolowanie, konwojowanie, doprowadzanie oraz służba asystencyjna, kontrolowanie zawartości bagażu i ładunku na dworcach i lotniskach) pozwalają na wykrycie wykroczenia lub przestępstwa i dostarczenie podstawy do wszczęcia postępowania

¹³ J. Widacki, T. Widła, *Kryminalistyka*, Warszawa 2008, s. 111.

¹⁴ S. Pieprzny, *Policja. Organizacja i funkcjonowanie*, Kraków 2003, s. 133.

karnego¹⁵. Grupą czynności niewymienionych w ustawie o Policji wprost, ale występujących zarówno jako forma wykonywania czynności administracyjno-porządkowych, jak i wymienionych wprost jako forma wykonywania czynności kontroli legalności przez inne organy ścigania są **czynności kontrolne**. Mają one szczególne znaczenie dla wykrywania przestępstw w przypadku tych podmiotów uprawnionych do realizacji funkcji ścigania karnego, które jednocześnie pełnią rolę organu kontrolnego w rozumieniu prawa administracyjnego (Straż Graniczna, CBA, PSŁ, Straż Leśna, Inspekcja Handlowa, Państwowa Inspekcja Sanitarna). We wszystkich wymienionych grupach czynności informacje pozyskane tą drogą, które uzasadniają podejrzenie popełnienia przestępstwa, będą traktowane jako informacje własne.

Zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa może pochodzić od pokrzywdzonego lub świadka popełnienia przestępstwa. Niekiedy może się także zdarzyć, iż zawiadomienie pochodzi od sprawcy popełnionego przestępstwa (samooskarżenie). Może także pochodzić od osoby o nieustalonej tożsamości (zawiadomienie anonimowe). Przez zawiadomienie rozumiemy także informację przekazaną organowi ścigania w następstwie powzięcia uzasadnionego podejrzenia popełnienia przestępstwa przez inny organ państwa. Do takiej sytuacji może dojść, gdy organ przeprowadzając kontrolę, dopatry się znamion popełnienia przestępstwa, a sam nie ma prawnej możliwości wszczęcia i prowadzenia postępowania przygotowawczego. Informacje uzasadniające wszczęcie podjęcie czynności ścigania karnego z urzędu może także zawierać publikacja prasowa lub materiał opublikowany w środkach masowego przekazu lub za pośrednictwem portali społecznościowych. Niezależnie od źródła zawiadomienia zawsze wymaga ono stosownej reakcji w postaci zbadania wiarygodności dostarczonych danych oraz podjęcia decyzji co do wszczęcia postępowania przygotowawczego albo odstąpienia od ścigania.

W celu zapewnienia szybkiej reakcji organów ścigania na popełnienie przestępstwa i aby zapobiec uniknięciu odpowiedzialności karnej osoby, która dopuściła się popełnienia przestępstwa, polskie prawo przewiduje szereg **gwarancji zapewniających realizację zasady legalizmu i wymuszających zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa przez podmioty, które były jego świadkiem lub dowiedziały się o nim w inny sposób**¹⁶. Pierwszym z nich jest **obowiązek denuncjacji**. W literaturze rozróżnia się obowiązek denuncjacji o charakterze prawnym i społecznym. W pierwszym przypadku realizacja obowiązku złożenia doniesienia wymuszona jest przez sankcję karną. Obowiązek denuncjacji w tej postaci występuje jako obowiązek powszechny i jako obowiązek prawny nałożony na przedstawicieli instytucji państwowych i samorządowych (art. 304 § 2 k.p.k.). W pierwszym wypadku jego realizacja wynika z przepisów Kodeksu karnego. Artykuł 240 k.k. przewiduje odpowiedzialność karną za czyn polegający na niezawiadomieniu organów ścigania o informacji uzasadniającej podejrzenie popełnienia wymienionych w art. 240 k.k. zbrodni. Nie

¹⁵ E. Ura, *Prawne formy i metody działania Policji*, „Annales UMCS” 1995, t. XXII, s. 146-148.

¹⁶ K. Marszał, *Proces karny. Zagadnienia ogólne*, Katowice 2012.

zawiadamiając właściwych organów, osoba, która była w posiadaniu obiektywnej informacji, iż czyn taki został popełniony, sama naraża się na odpowiedzialność karną za czyn z art. 240 k.k., którego popełnienie zagrożone jest karą do 3 lat pozbawienia wolności. W przypadku przedstawicieli instytucji państwowych i samorządowych złożenie zawiadomienia jest obowiązkiem prawnym wynikającym z Kodeksu postępowania karnego (art. 304 § 2 k.p.k.). Nie wypełniając go, urzędnik państwowy lub samorządowy także naraża się na odpowiedzialność karną za naruszenie art. 231 k.k. W pozostałym zakresie obowiązek denuncjacji jest obowiązkiem społecznym. Ma on charakter powszechny, gdyż każdy, kto dowiedział się o popełnieniu przestępstwa ściganego z urzędu, jest zobowiązany przez ustawę do zawiadomienia o tym prokuratora lub Policji. Społeczny charakter opisywanego obowiązku przejawia się jednak w tym, że jego zignorowanie może spotkać się jedynie z sankcjami społecznymi (art. 304 § 1 k.p.k.).

Należy pamiętać, iż prawo karne procesowe, oprócz obowiązku złożenia zawiadomienia, przewiduje także pewne gwarancje dla samego zawiadamiającego. Organ ścigania nie może odmówić przyjęcia zawiadomienia. Rozwiązanie to ma na celu wymuszenie na organach ścigania odpowiedniego algorytmu postępowania. Polegać on będzie na każdorazowej reakcji na złożone zawiadomienie sformalizowaną decyzją (postanowieniem), którego zasadność będzie mogła podlegać weryfikacji. W przypadku otrzymania zawiadomienia, które nie stwarza uzasadnionej podstawy do wszczęcia postępowania, organ ścigania ma więc obowiązek niezwłocznego wydania decyzji negatywnej (postanowienie o odmowie wszczęcia śledztwa albo dochodzenia).

Postanowienie o odmowie wszczęcia śledztwa wydaje prokurator albo Policja. Postanowienie wydane przez Policję lub inny organ wykonujący uprawnienia śledcze Policji zatwierdza prokurator (art. 305 § 3 k.p.k.). Postanowienie o odmowie wszczęcia dochodzenia wydaje organ prowadzący postępowanie i nie wymaga ono zatwierdzenia przez prokuratora (art. 325e § 1 k.p.k.). O wydanej decyzji także należy powiadomić zawiadamiającą osobę, instytucję państwową, samorządową lub społeczną i ujawnionego pokrzywdzonego (art. 305 § 4 k.p.k.). Wydanie decyzji w przedmiocie wszczęcia postępowania przygotowawczego (śledztwa albo dochodzenia) powinno nastąpić niezwłocznie po otrzymaniu zawiadomienia (art. 305 § 1 k.p.k.). **Jeżeli osoba lub instytucja, która złożyła zawiadomienie o przestępstwie, nie zostanie w ciągu 6 tygodni powiadomiona o wszczęciu albo o odmowie wszczęcia śledztwa, może wnieść zażalenie do prokuratora nadrzędnego albo powołanego do nadzoru nad organem, któremu złożono zawiadomienie** (art. 306 § 3 k.p.k.).

Nowelizacja Kodeksu postępowania karnego wprowadza zmianę art. 325e § 2 k.p.k. polegającą na ponownym wprowadzeniu obowiązku zatwierdzenia przez prokuratora decyzji o odmowie wszczęcia dochodzenia. Projekt nowelizacji obejmuje także zmianę art. 306 § 1b k.p.k., która ma polegać na wprowadzeniu możliwości wydawania uprawnionym do wniesienia zażalenia na postanowienie o odmowie wszczęcia śledztwa (dochodzenia) akt w wersji elektronicznej.

Postanowienie o odmowie wszczęcia śledztwa (dochodzenia) jest decyzją zaskarżalną zażaleniem. Prawo zaskarżenia decyzji odmownej zażaleniem przysługuje pokrzywdzonemu, instytucji zawiadamiającej z art. 305 § 4 k.p.k. oraz osobie zawiadamiającej, jeżeli skutek przestępstwa doszło do naruszenia jej praw (art. 306 § 1 k.p.k.). Uprawnionym do złożenia zażalenia przysługuje prawo przejrzenia akt (art. 306 § 1b k.p.k.). Zażalenie na odmowę wszczęcia postępowania przygotowawczego uprawniony wnosi do sądu właściwego do rozpoznania sprawy (art. 465 § 2 k.p.k.) za pośrednictwem prokuratora, który wydał lub zatwierdził postanowienie o odmowie wszczęcia (art. 428 § 1 k.p.k. i art. 465 § 1 k.p.k.). Prokurator, do którego wpłynęło zażalenie, może jednak zgodnie z art. 463 § 1 k.p.k. w zw. z art. 465 § 1 k.p.k. uznać zarzuty podniesione w zażaleniu w całości za zasadne i samodzielnie wszcząć postępowanie bez ingerencji sądu. W przypadku skierowania sprawy do sądu ten, uznając zażalenie za zasadne, uchyla zaskarżone postanowienie, wskazując powody uchylecia, a w miarę potrzeby także okoliczności, które należy wyjaśnić, lub czynności, które należy przeprowadzić. Wskazania te dla organu prowadzącego postępowanie przygotowawcze mają charakter wiążący (art. 330 § 1 k.p.k.). Jeżeli po dokonaniu wskazanych przez sąd czynności organ ścigania nadal nie znajduje podstaw do wszczęcia postępowania przygotowawczego, ponownie wydaje postanowienie o odmowie jego wszczęcia (art. 330 § 2 k.p.k.). W takiej sytuacji pokrzywdzony, który wcześniej zaskarżył postanowienie, może w terminie miesiąca od doręczenia mu zawiadomienia o postanowieniu wnieść akt oskarżenia do sądu (subsydiarny akt oskarżenia), dołączając po jednym odpisie dla każdego oskarżonego oraz dla prokuratora (art. 55 § 1 k.p.k.). Akt oskarżenia wniesiony przez pokrzywdzonego powinien być sporządzony i podpisany przez pełnomocnika i spełniać warunki przewidziane dla aktu oskarżenia sporządzonego przez oskarżyciela publicznego wymienione w art. 332 i art. 333 § 1 (art. 55 § 2 k.p.k.).

Najbardziej typowy sposób reakcji na zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa zakłada więc niezwłoczne wydanie postanowienia o wszczęciu postępowania przygotowawczego (śledztwa albo dochodzenia) albo o odmowie wszczęcia. Okoliczności powzięcia wstępnej informacji o popełnieniu przestępstwa lub stopień jej wiarygodności mogą powodować reakcję odmienną. Skoro bowiem ustawa wiąże obowiązek niezwłocznej reakcji na uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa, pojawia się pytanie, co powinien zrobić organ w sytuacji, gdy zawiadomienie faktycznie zostało złożone, lecz zawarte w nim informacje nie stwarzają uzasadnionego podejrzenia. Zasada trafnej reakcji nakazuje, aby zarówno decyzja o wszczęciu postępowania, jak i decyzja o odmowie wszczęcia były oparte na racjonalnych podstawach nadających się do weryfikacji procesowej. Równie niepożądane społecznie co bezpodstawne wszczęcie postępowania karnego jest odstąpienie od ścigania w sytuacji, gdy jest to prawnie uzasadnione.

1.2. Czynności sprawdzające

W celu doprowadzenia do sytuacji, w której zarówno decyzja pozytywna, jak i negatywna oparte są na uzasadnionej podstawie faktycznej i prawnej, ustawodawca wprowadził do Kodeksu postępowania karnego instytucje **czynności sprawdzających** (postępowanie sprawdzające). Postępowanie sprawdzające przewidziane jest w art. 307 k.p.k. i może polegać na **żądaniu uzupełnienia w wyznaczonym terminie danych zawartych w zawiadomieniu o popełnionym przestępstwie lub na sprawdzeniu faktów w zakresie objętym zawiadomieniem przez organ ścigania** (art. 307 § 1 k.p.k.). Przeprowadzenie czynności sprawdzających może też polegać na przesłuchaniu w charakterze świadka osoby zawiadamiającej (art. 307 § 3 k.p.k.). Sprawdzenie danych zawartych w zawiadomieniu o przestępstwie może nastąpić poprzez przeprowadzenie czynności operacyjno-rozpoznawczych.

W związku z faktem, iż czynności sprawdzające przeprowadzane są przed wszczęciem postępowania karnego, Kodeks postępowania karnego zakazuje w ramach czynności sprawdzających przeprowadzania dowodu z opinii biegłego oraz dokonywania jakichkolwiek czynności wymagających sporządzenia protokołu, z wyjątkiem przyjęcia ustnego zawiadomienia o popełnionym przestępstwie, wniosku o ściganie oraz przesłuchania w charakterze świadka osoby zawiadamiającej (art. 307 § 2 k.p.k.). Podjęcie czynności sprawdzających zezwala na odroczenie terminu wydania decyzji o wszczęciu bądź odmowie wszczęcia postępowania przygotowawczego o 30 dni od dnia przyjęcia zawiadomienia, przy czym termin ten ma charakter instrukcyjny. Czynności sprawdzające można też przeprowadzić celem weryfikacji własnych informacji organów ścigania o popełnionym przestępstwie (art. 307 § 5 k.p.k.).

1.3. Dochodzenie w niezbędnym zakresie

Innym odstępstwem od reguły, iż zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa skutkuje wydaniem decyzji w przedmiocie ścigania karnego, jest instytucja **dochodzenia w niezbędnym zakresie** (art. 308 k.p.k.). W literaturze¹⁷ równolegle występują także nazwy „faktyczne wszczęcie postępowania karnego” lub „dochodzenie zabezpieczające”. Potrzeba przeprowadzenia dochodzenia zabezpieczającego pojawia się, gdy organy ścigania dysponują **uzasadnionym podejrzeniem popełnienia przestępstwa, a jednocześnie zachodzi obawa, iż jakkolwiek zwłoka może doprowadzić do utraty lub zniekształcenia dowodów**. W praktyce sytuacja taka występuje w przypadku ujawnienia sprawcy przestępstwa „na gorącym uczynku” (np. zatrzymanie sprawcy w chwili popełnienia przestępstwa przez patrol Policji). W takim wypadku należy natychmiast dokonać czynności procesowych mających na celu ujawnienie i zabezpieczenie dowodów na miejscu zdarzenia.

Dochodzenie w niezbędnym zakresie może być wszczęte zarówno w przypadku wykrycia czynu, co do którego powinno być prowadzone dochodzenie,

¹⁷ B. Szyprowski, *Dochodzenie w niezbędnym zakresie jako faktyczne wszczęcie postępowania przygotowawczego*, „Prokuratura i Prawo” 2006, nr 11, s. 140-167.

jak i w sprawach, co do których prowadzi się śledztwo. Aby uniknąć niebezpieczeństwa, iż czynności niecierpiące zwłoki podjęte bez formalnego wszczęcia postępowania przekształcą się w postępowanie przygotowawcze prowadzone bez udziału stron, ustawa wprowadza termin graniczny dochodzenia w niezbędnym zakresie (5 dni). Po tym czasie dochodzenie w niezbędnym zakresie powinno przekształcić się w śledztwo albo dochodzenie. Czas śledztwa albo dochodzenia liczy się w takim wypadku od dokonania pierwszej czynności (art. 308 § 5 k.p.k.). W przypadku przeprowadzenia dochodzenia zabezpieczającego w sprawie, co do której powinno być przeprowadzone śledztwo, prowadzący czynności po dokonaniu wszystkich czynności niecierpiących zwłoki powinien przekazać akta sprawy prokuratorowi. W przypadku gdy przeprowadzone w sprawie czynności nie potwierdzą podstaw do wszczęcia postępowania przygotowawczego, organ ścigania wydaje postanowienie o umorzeniu postępowania przed wszczęciem.

Kodeks postępowania karnego nie wskazuje, jakich czynności w takich wypadkach należy dokonać. Artykuł 308 k.p.k. zezwala więc w gruncie rzeczy na faktyczne wszczęcie postępowania przygotowawczego przez dokonanie jakiegokolwiek czynności procesowej, a zwłaszcza dokonanie oględzin (miejsca, osoby, rzeczy), w razie potrzeby z udziałem biegłego, przeszukania (osoby, miejsca, lokalu) lub czynności wymienionych w art. 74 § 2 pkt 1 k.p.k. w stosunku do osoby podejrzanej (czynności identyfikacyjne), a także przedsięwziąć wobec niej inne niezbędne czynności, nie wyłączając pobrania krwi, włosów i wydzielin organizmu (art. 308 § 1 k.p.k.). W przypadku gdy faktyczne wszczęcie postępowania przygotowawczego łączy się z zatrzymaniem osoby podejrzanej o popełnienie przestępstwa, w wypadku niecierpiącym zwłoki, w szczególności wtedy, gdy mogłoby to spowodować zatarcie śladów lub dowodów przestępstwa, można w ramach dochodzenia zabezpieczającego także przesłuchać osobę podejrzaną o popełnienie przestępstwa w charakterze podejrzanego przed wydaniem postanowienia o przedstawieniu zarzutów, jeżeli zachodzą warunki do sporządzenia takiego postanowienia. W takim wypadku przesłuchanie w charakterze podejrzanego rozpoczyna się od ustnej informacji o treści zarzutu wpisanej do protokołu przesłuchania (art. 308 § 2 k.p.k.). W przypadku gdy przesłuchanie w charakterze podejrzanego miało miejsce w sprawie o czyn, co do którego jest obowiązkowe prowadzenie śledztwa, najpóźniej w ciągu 5 dni od dnia przesłuchania wydaje się postanowienie o przedstawieniu zarzutów albo, w razie braku warunków do jego sporządzenia, umarza postępowanie w stosunku do osoby przesłuchanej (art. 308 § 3 k.p.k.).

2. Postanowienie o przedstawieniu zarzutów i jego zmiana

2.1. Postanowienie o przedstawieniu zarzutów

Zasadniczym celem postępowania przygotowawczego jest wykrycie sprawcy popełnionego przestępstwa (art. 297 § 1 pkt 2 k.p.k.)¹⁸. Aby jednak zapewnić osobie, co do której organy ścigania mają uzasadnione przeświadczenie, iż jest sprawcą czynu, faktyczną możliwość realizacji prawa do obrony z chwilą skierowania ścigania przeciwko niej, Kodeks postępowania karnego przewiduje instytucję przedstawienia zarzutu. Przesłanki przedstawienia zarzutu mogą pojawić się dopiero po jakimś czasie od wszczęcia postępowania przygotowawczego, w miarę wzbogacania wiedzy organu ścigania o sprawcy czynu. Ale może się zdarzyć i tak, że wykrycie czynu nastąpi jednocześnie z wykryciem sprawcy (np. zatrzymanie na gorącym uczynku).

Obowiązek wydania postanowienia o przedstawieniu zarzutów pojawia się z chwilą uzyskania danych uzasadniających podejrzenie, że czyn popełniła określona osoba. W takim wypadku organ prowadzący postępowanie przygotowawcze ma obowiązek:

- 1) sporządzić postanowienie o przedstawieniu zarzutów,
- 2) ogłosić je podejrzanemu,
- 3) przesłuchać go.

Wymienione czynności w literaturze określane są jako czynności zasadnicze (obligatoryjne) instytucji przedstawienia zarzutów.

Od obowiązku przedstawienia postanowienia i przesłuchania podejrzanego można odstąpić, jeżeli nie jest to możliwe z powodu jego ukrywania się lub nieobecności w kraju (art. 313 § 1 k.p.k.). Postanowienie o przedstawieniu zarzutów zawiera określenie podejrzanego, czynu i jego kwalifikację prawną (art. 313 § 2 k.p.k.). Fakultatywnie na czynność stawiania zarzutów dodatkowo składają się (czynności uzupełniające) pouczenie podejrzanego o prawie żądania podania mu ustnie podstaw zarzutów, a także sporządzenia uzasadnienia na piśmie. Uzasadnienie doręcza się podejrzanemu i ustanowionemu obrońcy w terminie 14 dni (art. 313 § 3 k.p.k.).

Nowelizacja konsekwentnie do zmiany proponowanej w art. 321 § 1 k.p.k. wprowadza do art. 313 § 3 k.p.k., w miejsce zapoznania, zaznajomienie z materiałami śledztwa.

Od opisanego powyżej schematu czynności prawo karne procesowe przewiduje jednak kilka wyjątków. Modyfikację czynności przewiduje instytucja **dochodzenia w niezbędnym zakresie**, która zezwala na przesłuchanie w charakterze podejrzanego osoby, co do której nie sporządzono postanowienia, a jedynie poprzestano na ustnym poinformowaniu o treści zarzutu wpisanego do protokołu (art. 308 § 2 k.p.k.). Ogólne uprawnienie do rezygnacji z obowiązku sporządzenia postanowienia o przedstawieniu zarzutów zakłada także **dochodzenie skrócone** (art. 325g k.p.k.), które zezwala na odstąpienie

¹⁸ D. Tarnowska, *Instytucja przedstawienia zarzutów w polskim procesie karnym*, Szczecin 2013.

od sporządzenia postanowienia zarzutów oraz postanowienia o zamknięciu dochodzenia, chyba że podejrzany jest tymczasowo aresztowany (art. 325g § 1 k.p.k.). W takim wypadku przesłuchanie osoby podejrzanej rozpoczyna się od powiadomienia jej o treści zarzutu wpisanego do protokołu przesłuchania. Od chwili rozpoczęcia czynności osobę taką uważa się za podejrzanego (art. 325g § 2 k.p.k.). Dodatkowym uregulowaniem o charakterze gwarancyjnym dla podejrzanego jest wymóg, aby umożliwić mu przygotowanie się do obrony, a zwłaszcza ustanowienie lub wyznaczenie obrońcy (art. 325g § 3 k.p.k.). Modyfikacje czynności stawiania zarzutu przewidują także przepisy regulujące **postępowanie przyspieszone**. Przewidziany w nim model czynności dochodzenia zakłada, że czynności dochodzenia prowadzonego w sprawach rozpoznawanych w trybie przyspieszonym można ograniczyć do przesłuchania osoby podejrzanej w charakterze podejrzanego oraz zabezpieczenia dowodów w niezbędnym zakresie (art. 571c § 1 zd. 1 k.p.k.). Podejrzanego w takich wypadkach poucza się o jego uprawnieniach oraz o obowiązkach i konsekwencjach wskazanych w art. 74–75 k.p.k. oraz art. 138–139 k.p.k.

2.2. Zmiana postanowienia o przedstawieniu zarzutów

Gwarancje prawa do obrony prowadzą do rozwiązań, których istotą jest zapewnienie osobie, przeciwko której toczy się proces karny, informacji o istocie zarzucanego jej czynu, tak aby mogła podejmować czynności obrony w sposób adekwatny do istoty stawianego zarzutu i grożącej odpowiedzialności karnej. Gdy więc w toku postępowania przygotowawczego organ procesowy wzbogaci swoją wiedzę o zdarzeniu będącym przedmiotem postępowania w sposób mogący prowadzić do modyfikacji zakresu odpowiedzialności karnej, organ procesowy powinien wydać nowe postanowienia o przedstawieniu zarzutów. Artykuł 314 k.p.k. określa wprost trzy przesłanki wskazujące dla organów prowadzących postępowanie przygotowawcze obowiązek sporządzenia nowego postanowienia. Organ ma zatem obowiązek sporządzić nowe postanowienie, gdy w toku postępowania przygotowawczego okaże się, że:

- należy zarzucić czyn nie objęty wydanym uprzednio postanowieniem,
- należy zarzucić czyn zmieniony w istotny sposób,
- należy dotychczasowy czyn zakwalifikować z surowszego przepisu.

W takim wypadku organ procesowy powinien sporządzić nowe postanowienie niezwłocznie i ogłosić je podejrzanemu oraz przesłuchać go. Należy więc powtórzyć jeszcze raz wszystkie czynności zasadnicze i uzupełniające czynności stawiania zarzutu (art. 314 k.p.k.).

3. Redukcja postępowania przygotowawczego

Zarówno systematyka określona przez Kodeks postępowania karnego, jak i wyrażona w przepisach określających istotę dochodzenia wykazują, iż jest ono zmodyfikowaną (uproszczoną) formą postępowania przygotowawczego. Przejawem redukcji (uproszczenia) jest przede wszystkim powierzenie możliwości

prowadzenia dochodzenia samodzielnie przez organy nieprokuratorskie. Dalsze modyfikacje pojawiają się w postanowieniu o wszczęciu dochodzenia, odmowie wszczęcia, umorzeniu dochodzenia i wpisaniu sprawy do rejestru, umorzeniu dochodzenia i o jego zawieszeniu może wydać prowadzący dochodzenie i nie wymagają one zatwierdzenia przez prokuratora, z wyjątkiem postanowienia o umorzeniu postępowania przeciwko osobie oraz postanowienia o zawieszeniu dochodzenia (art. 325e § 2 k.p.k.). Przejawem modyfikacji formalizmu wydawanych postanowień jest także możliwość sporządzenia wspólnego protokołu z przyjęcia ustnego zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa, przesłuchania w charakterze świadka zawiadamiającego, wniosku o ściganie (art. 304a k.p.k.). We wspólnym protokole sporządzonym w trybie art. 304a k.p.k. można także umieścić postanowienia o wszczęciu dochodzenia, odmowie dochodzenia, umorzeniu dochodzenia i wpisaniu sprawy do rejestru oraz o umorzeniu dochodzenia i jego zawieszeniu (art. 325e § 1 zd. 2 k.p.k.). Odformalizowaniem decyzji o odmowie lub o umorzeniu dochodzenia jest zezwolenie na odstępianie od obowiązku sporządzania pisemnych uzasadnień decyzji na rzecz ustnego podania najważniejszych powodów rozstrzygnięcia (art. 325e § 1 k.p.k.). Redukcje i modyfikacje postępowania przygotowawczego przyjmują także postać konkretnych rozwiązań zezwalających organom ścigania na upraszczanie lub całkowitą rezygnację z przeprowadzenia pewnych czynności.

Nowelizacja Kodeksu postępowania karnego przewiduje modyfikację art. 325e § 2 k.p.k. przywracającą obowiązek zatwierdzania przez prokuratora wszystkich postanowień prowadzącego dochodzenie z wyjątkiem postanowień o jego wszczęciu i o umorzeniu dochodzenia i wpisaniu sprawy do rejestru przestępstw.

Jedną z redukcji jest przewidziane w art. 325f tzw. **dochodzenie rejestrowe**, w literaturze określane także jako umorzenie rejestrowe. Przewidziane w nim rozwiązanie zezwala na wydanie decyzji o umorzeniu sprawy i wpisaniu do rejestru przestępstw, jeżeli prowadzone przez co najmniej 5 dni dochodzenie lub dochodzenie zabezpieczające (dochodzenie w niezbędnym zakresie) nie stworzyły dostatecznych podstaw do wykrycia sprawcy w drodze dalszych czynności procesowych. W takim wypadku ustawa zezwala na wydanie postanowienia o umorzeniu dochodzenia i wpisaniu sprawy do rejestru (art. 325f § 1 k.p.k.). Umorzenie dochodzenia nie powinno jednak oznaczać całkowitego braku aktywności wykrywczej organów ścigania. Z założenia bowiem, przyjmuje się, iż umorzenie następuje z powodu braku perspektyw wykrycia sprawcy za pomocą czynności procesowych. Nie stoi to na przeszkodzie podejmowaniu czynności wykrywczych o charakterze nieprocesowym, a więc czynności operacyjno-rozpoznawczych. Zgodnie bowiem z art. 325f § 2 k.p.k. po wydaniu postanowienia Policja prowadzi czynności w celu wykrycia sprawcy i uzyskania dowodów na podstawie innych przepisów. W tym wypadku mowa jest o przepisach ustawy o Policji, które zezwalają na wykrywanie przestępstw i ich sprawców za pomocą czynności operacyjno-rozpoznawczych. Z chwilą ujawnienia danych

pozwalających na wykrycie sprawcy Policja wydaje postanowienie o podjęciu dochodzenia na nowo.

Inną z form redukcji przewidzianych w ramach dochodzenia jest występująca w art. 325g k.p.k. tzw. **dochodzenie skrócone**. Według jego założeń dochodzenie można ograniczyć do ustalenia, czy zachodzą wystarczające podstawy do wniesienia aktu oskarżenia lub innego zakończenia postępowania. Należy jednak dokonać czynności zamknięcia postępowania oraz czynności przewidzianych w art. 321 § 1–5 k.p.k. i w art. 325g § 2 k.p.k., przesłuchać podejrzanego i pokrzywdzonego oraz przeprowadzić i utrwalić w protokołach czynności, których nie będzie można powtórzyć. Utrwalenie innych czynności dowodowych następuje w formie protokołu skróconego, ograniczonego do zapisu najbardziej istotnych oświadczeń osób biorących udział w czynności (art. 325h k.p.k.).

Możliwość dokonania redukcji zakresu prowadzonego postępowania przygotowawczego (a więc też dochodzenia) istnieje w związku z rozwiązaniami zawartymi w art. 335 k.p.k. (skazanie bez rozprawy). Jeżeli bowiem oskarżony przyznaje się do winy, a w świetle jego wyjaśnień okoliczności popełnienia przestępstwa i wina nie budzą wątpliwości, a jego postawa wskazuje, że cele postępowania zostaną osiągnięte, można zaniechać przeprowadzenia dalszych czynności (art. 335 § 1 k.p.k.). Czynności dowodowe mogą być dokonane tylko w niezbędnym zakresie, gdy zachodzi potrzeba oceny wiarygodności złożonych wyjaśnień. W niezbędnym zakresie należy także przeprowadzić czynności, jeżeli jest to konieczne dla zabezpieczenia śladów i dowodów przestępstwa przed ich utratą, zniekształceniem lub zniszczeniem (art. 335 § 1 zd. 3 k.p.k.).

Możliwość dokonania modyfikacji dochodzenia przewidują także przepisy regulujące przebieg **postępowania prowadzonego w trybie przyspieszonym**. Postępowanie przyspieszone może być prowadzone w sprawie o każdy czyn ścigany z urzędu, co do którego może być prowadzone dochodzenie (art. 517b § 1 k.p.k.). Postępowanie przyspieszone jest trybem obligatoryjnym w sprawach o czyny z art. 59–61 u. o bezpieczeństwie imprez masowych¹⁹. Ponadto tryb przyspieszony może być uruchomiony w sprawie o przestępstwo ścigane z oskarżenia prywatnego, jeżeli miało ono charakter chuligański (art. 517b § 2 k.p.k.). Możliwość wprowadzenia trybu przyspieszonego w sprawach o czyny ścigane z oskarżenia prywatnego jest drugim, obok interwencji prokuratora z uwagi na uzasadniony interes społeczny, przykładem ścigania z urzędu przestępstwa prywatnoskargowego.

Zasadniczym rozwiązaniem mającym decydujący wpływ na kształt postępowania przygotowawczego prowadzonego w trybie przyspieszonym jest regulacja ograniczająca termin prowadzenia czynności do 48 godzin od chwili ujęcia sprawcy czynu do czasu doprowadzenia przez Policję do dyspozycji sądu wraz z wnioskiem o rozpoznanie sprawy w trybie przyspieszonym (art. 517b § 1 k.p.k.). Dochodzenie w takim wypadku można ograniczyć do przesłuchania osoby podejrzaney w charakterze podejrzanego oraz zabezpieczenia dowodów

¹⁹ Ustawa z dnia 20 marca 2009 roku o bezpieczeństwie imprez masowych, Dz.U. z 2009, Nr 62, poz. 504.

w niezbędnym zakresie. W praktyce więc postępowanie przyspieszone przyjmuje postać dochodzenia w niezbędnym zakresie.

W toku dochodzenia prowadzonego w trybie przyspieszonym czynności związanych z wydaniem postanowienia o wszczęciu dochodzenia oraz czynności zamknięcia postępowania można nie dokonywać (art. 517c § 1 zd. 2 k.p.k.). Podejrzanego poucza się o jego uprawnieniach:

- do składania wyjaśnień,
- do odmowy składania wyjaśnień lub odmowy odpowiedzi na pytanie,
- do korzystania z pomocy obrońcy,
- do złożenia wniosku o dobrowolne poddanie się karze z art. 338a k.p.k.,
- a także o możliwości złożenia przez prokuratora wniosku z art. 335 § 1 k.p.k. o skazanie bez rozprawy,
- oraz o obowiązkach z art. 74–75 k.p.k., a także 138–139 k.p.k.

Pouczenie to należy wręczyć podejrzanemu na piśmie za potwierdzeniem odbioru (art. 517c § 2 zd. 2 k.p.k.).

Postępowanie przyspieszone jest też jedynym trybem, którego rozpoznanie przez sąd może uruchomić samodzielnie Policja. W razie zaistnienia podstaw do skierowania sprawy do sądu Policja sporządza stosowny wniosek o rozpoznanie sprawy przez sąd w trybie przyspieszonym i przekazuje go sądowi wraz ze zgromadzonym materiałem dowodowym, zawiadamiając o tym niezwłocznie prokuratora. Wniosek taki zastępuje akt oskarżenia.

W zakresie czynności przedsądowych postępowania przyspieszonego Policja uzyskała niemal pełną samodzielność. W trakcie prowadzonych czynności dochodzenia Policja samodzielnie może dokonać porozumień dających podstawę do wystąpienia z wnioskiem o skazanie bez rozprawy (art. 335 § 1 k.p.k.) oraz przyjmując wniosek o wydanie wyroku skazującego i wymierzenie mu określonej kary lub środka karnego, orzeczenie przepadku lub środka kompensacyjnego bez przeprowadzenia postępowania dowodowego (art. 338a k.p.k.). W takim wypadku jednak Policja jest zobowiązana przedstawić wniosek o rozpoznanie sprawy prokuratorowi do zatwierdzenia. Prokurator może odmówić zatwierdzenia wniosku, podejmując decyzję co do dalszego toku sprawy. W przypadku zatwierdzenia prokurator może sam dołączyć wniosek o skazanie bez przeprowadzenia rozprawy z art. 335 § 1 k.p.k. (art. 517d § 2 k.p.k.).

Nowelizacja przewiduje pewną korektę art. 517 § 2 k.p.k. zakładającą, iż zatwierdzając wniosek o rozpoznanie sprawy w trybie przyspieszonym, można też dołączyć do niego wniosek, o którym mowa w art. 335 § 2, albo wystąpić z wnioskiem, o którym mowa w art. 335 § 1 k.p.k.

Problem zakresu i form postępowania przygotowawczego pojawia się także w związku z postępowaniem w sprawie o **przestępstwa ścigane z oskarżenia prywatnego**. Zasadniczo przyjmuje się, iż ściganie przestępstw prywatnoskargowych rozpoczyna się wniesieniem skargi do sądu. W pewnych wypadkach przyjmuje się jednak, iż obywatel pozbawiony możliwości, którymi dysponują organy ścigania, nie będzie w stanie ustalić danych niezbędnych do

uruchomienia postępowania sądowego poprzez sporządzenie i wniesienie skargi zasadniczej. Sytuacja taka zachodzi bądź to z uwagi na jego nieporadność, bądź z uwagi na istniejące ograniczenia prawne uniemożliwiające dokonanie przez pokrzywdzonego ustaleń pozwalających na skuteczne sporządzenie skargi zasadniczej.

W pierwszym przypadku przyjmuje się, iż sytuacja faktyczna obywatela wymaga, aby organ państwa udzielił mu pomocy prawnej z uwagi na uzasadniony interes społeczny. Przyjmuje ona postać ingerencji prokuratora w tryb ścigania przestępstw prywatnoskargowych. Tylko i wyłącznie prokurator może zdecydować o uruchomieniu ścigania z urzędu czynu wyczerpującego znamiona przestępstwa ściganego z oskarżenia prywatnego i może to uczynić jedynie ze względu na uzasadniony interes społeczny. Jeżeli jego ingerencja przyjmuje postać wszczęcia postępowania, prokurator wszczyna w sprawie dochodzenie. W drugim przypadku, gdy pokrzywdzony nie ma prawnej możliwości samodzielnego dokonania ustaleń niezbędnych do skutecznego sporządzenia prywatnego aktu oskarżenia, może on zwrócić się z ustną bądź pisemną skargą do Policji. Policja w takiej sytuacji, przyjmując skargę przeprowadza czynności niezbędne do zabezpieczenia dowodów, a następnie przesyła skargę do sądu (art. 488 § 1 k.p.k.).

4. Czynności dowodowe w postępowaniu przygotowawczym

Przemodelowanie celów postępowania przygotowawczego w kierunku zakładającym, iż jednym z celów jest **zebranie, zabezpieczenie i utrwalenie dowodów w zakresie niezbędnym do stwierdzenia zasadności wniesienia aktu oskarżenia albo innego zakończenia postępowania, jak również do przedstawienia wniosku o dopuszczenie tych dowodów i przeprowadzenie ich przed sądem** (art. 297 § 1 pkt 5 k.p.k.), skutkuje – tak jak na tle poprzednio obowiązującego stanu prawnego – obowiązkiem poszukiwania dowodów przez organy ścigania. Zasadniczo bowiem sąd w postępowaniu rozpoznawczym nie jest podmiotem uprawnionym do poszukiwania i przeprowadzania dowodów, gdyż obowiązkiem dowodzenia w postępowaniu pierwszoinstancyjnym są strony postępowania (art. 167 § 1 zd. 1 k.p.k.). Sąd jest podmiotem uprawnionym do przeprowadzenia dowodu jedynie w razie niestawiennictwa strony, na wniosek której dowód został dopuszczony, a także w wyjątkowych wypadkach, uzasadnionych szczególnymi okolicznościami (art. 167 § 1 zd. 1 k.p.k.). Powyższa regulacja nie zmienia jednak faktu, że postępowanie przygotowawcze musi **doprowadzić do zgromadzenia odpowiedniej podstawy dowodowej, za pomocą której oskarżyciel będzie w stanie wykazać zasadność skierowania sprawy do sądu albo zakończyć postępowanie**. Jakkolwiek w chwili obecnej uznaje się, iż zabezpieczony materiał postępowania przygotowawczego ma przede wszystkim służyć oskarżycielowi, nie sposób nie dostrzec, że oskarżyciel publiczny jako działający w imieniu państwa również ma obowiązek wyjaśnienia sprawy po to, aby podjąć prawidłową decyzję o sposobie zakończenia postępowania. W obu wypadkach prokurator wykazuje

zasadność przyjętej przez siebie hipotezy przebiegu zdarzenia w oparciu o ustalony przez niego stan faktyczny. W przypadku aktu oskarżenia lub innej skargi zasadniczej nierzetelne zweryfikowanie podstawy dowodowej będzie skutkowało nieskutecznością wniosków dowodowych przeprowadzanych podczas rozprawy. Nietrafność zaproponowanych tez dowodowych oraz dowodów na ich poparcie doprowadzi do uniewinnienia oskarżonego. Także w przypadku decyzji o umorzeniu postępowania sporządzone uzasadnienie powinno zawierać wskazanie przekonującej podstawy dowodowej decyzji. Błąd w ustaleniach faktycznych przyjętych za podstawę faktyczną decyzji o umorzeniu także może spowodować uchylenie decyzji na skutek wniesionego zażalenia. Można zatem przyjąć, iż mimo deklarowanych zmian w modelu postępowania przygotowawczego na organach prowadzących postępowanie przygotowawcze nadal spoczywa obowiązek zgromadzenia i zabezpieczenia materiału dowodowego w pierwszym stadium postępowania karnego.

Nowelizacja Kodeksu postępowania karnego przywraca uprzednie brzmienie art. 297 § 1 pkt 5 k.p.k. wskazujące, iż jednym z celów postępowania przygotowawczego ma być zebranie, zabezpieczenie i w niezbędnym zakresie utrwalenie dowodów dla sądu. W ślad za dokonaną zmianą zmienia się także treść art. 167 k.p.k., który przywraca rozwiązanie polegające na przyznaniu organom procesowym prawa inicjatywy dowodowej na równi ze stronami zarówno w postępowaniu przygotowawczym, jak i sądowym.

Z chwilą wszczęcia postępowania każda czynność zmierzająca do zweryfikowania przestępnego charakteru zdarzenia będącego przedmiotem postępowania jest czynnością dowodową. Wprowadzenie dowodu do procesu karnego w stadium postępowania przygotowawczego przyjmuje postać czynności faktycznej (np. przesłuchanie, oględziny miejsca zdarzenia). Wyjątkowo niektóre z czynności dowodowych postępowania przygotowawczego wymagają wydania postanowienia sądu lub prokuratora, tak jak np. przesłuchanie świadka, co do okoliczności objętych klauzulą „zastrzeżone” i „poufne” lub stanowiących tajemnicą zawodową lub służbową (art. 180 § 1 k.p.k.), przesłuchanie świadka w warunkach umożliwiających jego anonimizację (art. 184 § 1 k.p.k.) czy dowód z opinii biegłego (art. 194 k.p.k.).

Zgodnie z obowiązkiem wynikającym z zasady legalizmu poszukiwanie, wykrycie i zabezpieczenie dowodów w postępowaniu przygotowawczym jest obowiązkiem organów ścigania. **Organy procesowe mają obowiązek wyjaśnienia, czy w sprawie zachodzą podstawy do skierowania sprawy do sądu z aktem oskarżenia lub innym żądaniem, czy też zachodzi konieczność zakończenia postępowania w inny sposób. Dlatego większość czynności o znaczeniu dowodowym w postępowaniu przygotowawczym odbywa się z własnej inicjatywy organu ścigania (z urzędu).** Niekiedy obowiązek przeprowadzenia przez organ ścigania konkretnej czynności dowodowej wynika wprost z przepisu ustawy, jak np. zebranie danych osobopoznawczych (art. 213 k.p.k.), wywiad środowiskowy (art. 214 § 2 k.p.k.), dowód z biegłych psychiatrów na okoliczność stanu zdrowia psychicznego podejrzanego (art. 202

§ 1 k.p.k.) lub biegłego psychologa co do preferencji seksualnych podejrzanego (art. 202 § 3 k.p.k.). Nie wyklucza to jednak inicjatywy dowodowej stron postępowania przygotowawczego. Z wnioskiem o przeprowadzenie czynności dowodowej może bowiem wystąpić zarówno pokrzywdzony, jak i podejrzany (art. 300 § 1 i § 2 k.p.k. oraz art. 315 § 1 k.p.k.). W każdym przypadku stronom postępowania nie można odmówić udziału w czynności przez nich zawnioskowanej (art. 315 § 1 k.p.k.), czynności niepowtarzalnej (art. 316 § 1 k.p.k.) oraz czynności obejmującej przeprowadzenie dowodu z opinii biegłego albo instytucji naukowej lub specjalistycznej (art. 318 k.p.k.). Stronom i ich przedstawicielom procesowym (obrońcy lub pełnomocnikowi) należy także umożliwić na ich żądanie udział w innych czynnościach postępowania przygotowawczego (art. 317 § 1 k.p.k.). Odmowa przeprowadzenia dowodu na wniosek może nastąpić jedynie w przypadkach wymienionych w art. 170 § 1 k.p.k.

Nowelizacja przewiduje rozszerzenie zakresu informacji gromadzonych w ramach ustaleń osobopoznawczych opisanych w art. 213 § 1 k.p.k. Zgodnie z nowelizacją wobec oskarżonego będącego funkcjonariuszem publicznym w chwili popełnienia czynu lub w czasie postępowania należy ponadto zabrać dane dotyczące przebiegu służby publicznej, wyróżnień oraz ukarań dyscyplinarnych. Nowelizacja przewiduje także zmianę art. 213 § 1a k.p.k. poprzez ograniczenie obowiązku dostarczania jedynie do przypadków uzasadnionych potrzebą postępowania. Dalsza zmiana przepisu sprowadza się do zaadresowania obowiązku uzyskiwania informacji wprost do prokuratora, innego organu prowadzącego postępowanie przygotowawcze lub sądu.

Gromadzenie dowodów rozpoczyna się z chwilą przyjęcia zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa. Wstępne wykrycie i zabezpieczenie dowodów może również nastąpić przed wszczęciem postępowania w trakcie prowadzenia czynności operacyjno-rozpoznawczych lub kontrolnych. Dokumentacja przeprowadzonych czynności może zostać dołączona do wniosku o wszczęcie postępowania karnego lub do samodzielnej decyzji organu uprawnionego do prowadzenia postępowania przygotowawczego (art. 393 § 1 zd. 1 k.p.k.). Z reguły więc pierwsza informacja o przestępstwie pozwala zidentyfikować źródła dowodowe oraz przyjąć wstępną hipotezę przebiegu czynu objętego zawiadomieniem. W niektórych przypadkach pierwszym źródłem dowodowym będzie wobec tego pokrzywdzony lub bezpośredni świadkowie popełnienia czynu. W przypadku zatrzymania sprawcy na gorącym uczynku popełnienia czynu zabronionego (art. 244 k.p.k.) pierwszą czynnością będzie przesłuchanie osoby podejrzanego poprzedzone ustnym pouczeniem o treści zarzutu oraz oględziny miejsca zdarzenia. Zdarzają się jednak także sytuacje, gdy pierwszą czynnością są oględziny miejsca zdarzenia oraz np. oględziny zwłok (art. 209 § 1 k.p.k.). W przypadku gdy w postępowaniu przygotowawczym okaże się, że stwierdzenie okoliczności mających istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy wymaga wiadomości specjalnych, zasięga się opinii biegłego albo biegłych (art. 193 § 1 k.p.k.). Do takich okoliczności należy przeprowadzenie opinii z zakresu balistyki, medycyny sądowej, psychiatrii i psychologii, wiarygodności dokumentów czy opinia pismoznawcza. W każdym przypadku pierwsza wiarygodna informacja o przestępstwie

nakazuje przyjąć prawdopodobne wersje zdarzenia (czyn w znaczeniu hipotetycznym) i podjąć czynności mające na celu ich rzetelną weryfikację. Szczególnie pomocne w takich wypadkach są zidentyfikowane przez kryminalistykę metody popełniania poszczególnych typów przestępstw (tzw. *modus operandi*). Dzięki nim organ prowadzący postępowanie, identyfikując czyn, ma możliwość ustalenia prawdopodobnej wersji jego popełnienia i tym samym wskazania kierunków poszukiwania śladów (dowodów). W sprawach szczególnie skomplikowanych organy ścigania opracowują szczegółowy plan śledztwa zawierający wskazanie konkretnych czynności i postępowania przygotowawczego oraz kolejność ich przeprowadzenia²⁰. **Wejście w życie nowelizacji wprowadziło istotną zmianę w postaci wyłączenia zakazu dokonywania dalszych czynności procesowych przez organy ścigania po zakończeniu postępowania przygotowawczego.** W chwili obecnej bowiem dodany nowelą art. 404a k.p.k. zezwała oskarżycielowi publicznemu na dokonanie niezbędnych czynności w celu przedstawienia dowodów przed sądem również w czasie przerwy albo odroczenia rozprawy. Prokurator w takim wypadku może także zlecić dokonanie niezbędnych czynności przez Policję.

Nowelizacja Kodeksu postępowania karnego z 2016 roku zakłada całkowitą likwidację art. 404a k.p.k.

5. Stosowanie środków przymusu w postępowaniu przygotowawczym

Niekiedy przeprowadzenie czynności dowodowej będzie łączyło się ze stosowaniem przymusu. Z takimi sytuacjami będziemy mieli do czynienia w przypadku czynności określanych w literaturze jako **przymusowe wykonanie czynności procesowych, a konkretnie jako przymusowe poszukiwanie, wydobycie i odebranie dowodów przestępstwa**²¹. Do takich czynności należy **przymusowe dokonanie oględzin ciała** (art. 192 § 2 k.p.k.), **przymusowe odebranie rzeczy** mogących stanowić dowód w sprawie lub podlegających zajęciu w celu zabezpieczenia kar majątkowych, środków karnych o charakterze majątkowym, przepadku, środków kompensacyjnych albo roszczeń o naprawienie szkody (art. 271 § 5 k.p.k.). W celu wykrycia lub zatrzymania albo przymusowego doprowadzenia osoby podejrzanej, a także w celu znalezienia rzeczy mogących stanowić dowód w sprawie lub podlegających zajęciu w postępowaniu karnym można dokonać **przeszukania pomieszczeń i innych miejsc**, jeżeli istnieją uzasadnione podstawy do przypuszczenia, że osoba podejrzana lub wymienione rzeczy tam się znajdują (art. 219 § 1 k.p.k.). W celu znalezienia wyżej wymienionych rzeczy i pod warunkiem określonym w tym przepisie można też dokonać **przeszukania osoby, jej odzieży i podręcznych przedmiotów** (art. 201 § 2 k.p.k.). W celu zabezpieczenia dowodu, niezależnie od woli

²⁰ Z. Łukasz, *Planowanie postępowania przygotowawczego* [w:] *IV Dni Kryminalistyki Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Rzeszowskiego*, M. Wędrychowicz (red. i wstęp), Rzeszów 2010, s. 125–133.

²¹ K. Marszał, *Proces karny. Zagadnienia ogólne*, Katowice 2013, s. 464.

osoby, wobec której czynność jest wykonywana, można dokonać **zatrzymania korespondencji i przesyłek** (art. 218 § 1 k.p.k.). Po wszczęciu postępowania sąd na wniosek prokuratora może zarządzić **kontrolę i utrwalanie treści rozmów telefonicznych** (podsluch procesowy) w celu wykrycia i uzyskania dowodów dla toczącego się postępowania lub zapobieżenia popełnieniu nowego przestępstwa (art. 237 § 1 k.p.k.). Istotą przymusu stosowanego przy wykonaniu dwóch ostatnich czynności jest ich **realizacja bez wiedzy podmiotu, wobec którego czynność jest wykonywana**. W obu przypadkach ogłoszenie postanowienia o kontroli i utrwalaniu rozmów telefonicznych osobie, której ono dotyczy, może być odroczone na czas niezbędny ze względu na dobro sprawy (art. 218 § 2 i art. 239 § 1 k.p.k.). W toku postępowania przygotowawczego można także za pomocą przymusu dokonać czynności (zabezpieczenie majątkowe) służącej zabezpieczeniu możliwości wykonania orzeczenia za przestępstwo, za które można orzec grzywnę lub świadczenie pieniężne albo w związku z którym można orzec przepadek lub środek kompensacyjny (art. 291 § 1 k.p.k.).

W celu zapewnienia realizacji celów postępowania wobec osoby podejrzanej może być dokonane zatrzymanie osoby. Policja ma bowiem prawo zatrzymać osobę podejrzaną, jeżeli **istnieje uzasadnione przypuszczenie, że popełniła ona przestępstwo, a zachodzi obawa ucieczki lub ukrycia się tej osoby albo zatarcia śladów przestępstwa bądź też nie można ustalić jej tożsamości albo istnieją przesłanki do przeprowadzenia przeciwko tej osobie postępowania w trybie przyspieszonym** (art. 244 § 1 k.p.k.). Zatrzymanie osoby podejrzanej powinno także nastąpić w celu zapobieżenia możliwości ponownego popełnienia przez nią przestępstwa z użyciem przemocy przeciwko osobie wspólnie zamieszkującej (art. 244 § 1a i § 1b k.p.k.).

Prokurator może zarządzić zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie osoby podejrzanej albo podejrzanego, jeżeli zachodzi uzasadniona obawa, że nie stawią się na wezwanie w celu przeprowadzenia z ich udziałem czynności, o których mowa w art. 313 § 1 lub art. 314, albo badań lub czynności, o których mowa w art. 74 § 2 lub 3, lub gdy mogą w inny bezprawny sposób utrudniać postępowanie (art. 247 § 1 pkt 1 i 2 k.p.k.). Niekiedy udział w czynnościach postępowania przygotowawczego może być także wymuszony za pomocą **kar porządkowych**. Na świadka, biegłego, tłumacza lub specjalistę, który bez należytego usprawiedliwienia nie stawił się na wezwanie organu prowadzącego postępowanie albo bez zezwolenia tego organu wydalili się z miejsca czynności przed jej zakończeniem, można nałożyć **karę pieniężną** w wysokości do 10 000 złotych (art. 285 § 1 k.p.k.). W przypadkach szczególnych, ze względu na wpływ na przebieg czynności, kara porządkowa może być nałożona także na obrońcę lub pełnomocnika. Nałożenie pieniężnej kary porządkowej może także nastąpić wobec osoby, która bezpodstawnie uchyla się od złożenia zeznania, wykonania czynności biegłego, tłumacza lub specjalisty, złożenia przyrzeczenia, wydania przedmiotu, dopełnienia obowiązków poręczyciela albo spełnienia innego ciążącego na niej obowiązku w toku postępowania, jak również do przedstawiciela lub kierownika instytucji, osoby prawnej lub jednostki organizacyjnej

niemającej osobowości prawnej obowiązanej udzielić pomocy organowi prowadzącemu postępowanie karne, która bezpodstawnie nie udziela pomocy w wyznaczonym terminie (art. 287 § 1 k.p.k.). W postępowaniu przygotowawczym karę pieniężną, na wniosek prokuratora, nakłada sąd rejonowy, w którego okręgu prowadzi się postępowanie (art. 285 § 1a k.p.k.).

Wobec świadka, biegłego, tłumacza lub specjalisty można ponadto **zarządzić zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie**, przy czym wobec biegłego, tłumacza i specjalisty zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie stosuje się tylko wyjątkowo (art. 285 § 2 k.p.k.). W razie uporczywego uchylenia się od złożenia zeznania, wykonania czynności biegłego, tłumacza lub specjalisty oraz wydania przedmiotu można zastosować, niezależnie od kary pieniężnej, **aresztowanie na czas nie przekraczający 30 dni** (art. 287 § 2 k.p.k.). Aresztowanie należy uchylić, jeżeli osoba aresztowana spełni obowiązek albo postępowanie przygotowawcze lub postępowanie w danej instancji ukończono (art. 287 § 3 k.p.k.). Pieniężnej kary porządkowej ani aresztowania nie stosuje się do stron, ich obrońców i pełnomocników, a w zakresie kary za niedopełnienie obowiązku wydania rzeczy – także do osób, które mogą się uchylić od złożenia zeznań (art. 287 § 4 k.p.k.).

Nowelizacja Kodeksu postępowania karnego zakłada zmianę art. 285 § 1 k.p.k. polegającą na redukcji maksymalnej wysokości wymierzanej kary pieniężnej do kwoty 3000 zł. Z kolei art. 287 § 2 k.p.k. zostaje wzbogacony o rozwiązania dające możliwość orzekania kary porządkowej tymczasowego aresztowania do 30 dni odpowiednio w razie uporczywego niestawiennictwa na wezwanie organu prowadzącego postępowanie, jeżeli zarządzenie zatrzymania i przymusowego doprowadzenia, o którym mowa w art. 285 § 2 (zatrzymanie i doprowadzenie biegłego, tłumacza i specjalisty), nie jest wystarczające dla zapewnienia stawiennictwa osoby wezwanej.

Użycie przymusu **w celu zabezpieczenia celów postępowania przygotowawczego ma miejsce także w ramach środków zapobiegawczych stosowanych wobec podejrzanego**. Środki zapobiegawcze stosuje się w celu zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania, a wyjątkowo także w celu zapobiegnięcia popełnieniu przez oskarżonego nowego, ciężkiego przestępstwa. Można jednak je stosować tylko wtedy, gdy zebrane dowody wskazują na duże prawdopodobieństwo, że oskarżony popełnił przestępstwo (art. 249 § 1 k.p.k.). Do środków zapobiegawczych zaliczamy: tymczasowe aresztowanie, poręczenia (majątkowe, społeczne, osoby godnej zaufania), dozór Policji, nakaz opuszczenia lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym, zakazy wymienione w art. 276 k.p.k. (zawieszenie w czynnościach służbowych, zakaz wykonywania zawodu albo zakaz prowadzenia pojazdów), a także zakaz opuszczania kraju i zatrzymanie dokumentu (art. 277 § 1 k.p.k.).

Tymczasowe aresztowanie i pozostałe środki zapobiegawcze można stosować, jeżeli zachodzi:

- 1) uzasadniona obawa ucieczki lub ukrycia się oskarżonego, zwłaszcza wtedy, gdy nie można ustalić jego tożsamości albo nie ma on w kraju stałego miejsca pobytu,
- 2) uzasadniona obawa, że oskarżony będzie nakłaniał do składania fałszywych zeznań lub wyjaśnień albo w inny bezprawny sposób utrudniał postępowanie karne (art. 258 § 1 k.p.k.).

Wobec oskarżonego, któremu zarzucono popełnienie zbrodni lub występku zagrożonego karą pozbawienia wolności, której górna granica wynosi co najmniej 8 lat albo którego sąd I instancji skazał na karę pozbawienia wolności wyższą niż 3 lata, obawy utrudniania prawidłowego toku postępowania, uzasadniające stosowanie środka zapobiegawczego, mogą wynikać także z surowości grożącej oskarżonemu kary (art. 258 § 2 k.p.k.). Środek zapobiegawczy można wyjątkowo zastosować także wtedy, gdy zachodzi uzasadniona obawa, że oskarżony, któremu zarzucono popełnienie zbrodni lub umyślnego występku, popełni przestępstwo przeciwko życiu, zdrowiu lub bezpieczeństwu powszechnemu, zwłaszcza gdy popełnieniem takiego przestępstwa groził (art. 258 § 3 k.p.k.).

Nowelizacja Kodeksu postępowania karnego modyfikuje art. 258 § 2 k.p.k. poprzez wprowadzenie możliwości orzekania tymczasowego aresztowania w stosunku do oskarżonego skazanego w I instancji na karę pozbawienia wolności nie niższą niż 3 lata.

Wymienione w ustawie przesłanki pozytywne stosowania środków zapobiegawczych wskazują zatem, że oprócz zapewnienia możliwości przeprowadzania czynności o znaczeniu dowodowym oraz zabezpieczenia udziału podejrzanego w postępowaniu sądowym, środki zapobiegawcze, tak jak i inne środki przymusu stosowane w trakcie postępowania przygotowawczego (zatrzymanie w celach prewencyjnych z art. 244 § 1a i § 1b k.p.k.), mają niekiedy służyć także zapobieganiu ponownemu popełnieniu przestępstwa (art. 258 § 3 k.p.k., art. 275a § 1 k.p.k., art. 276 k.p.k.), jak również zabezpieczeniu możliwości wykonania kary o charakterze majątkowym (art. 217 § 1 i art. 291 § 1 k.p.k.).

6. Dokumentowanie czynności postępowania przygotowawczego

Funkcja zabezpieczająca postępowania przygotowawczego łączy się z ustaleniem, w jaki sposób właściwości źródeł dowodowych podlegają zabezpieczeniu dla celów postępowania sądowego. **Zabezpieczenie poszczególnych dowodów odbywa się w znaczeniu technicznym i procesowym.** W znaczeniu technicznym zabezpieczenie oznacza utrwalenie śladów w sposób umożliwiający sądowi bezpośrednie poznanie ich właściwości na rozprawie. Innymi słowy, czynność taka oznacza zatrzymanie i zabezpieczenie przedmiotu (narzędzia) będącego nośnikiem śladu, pobranie próbek, sporządzenie odpowiedniej dokumentacji fotograficznej, szkiców i opisów śladów czynu będącego przedmiotem postępowania (art. 228 k.p.k.). W **znaczeniu procesowym zabezpieczenie oznacza sporządzenie odpowiedniej dokumentacji pozwalającej na**

odtworzenie okoliczności, sposobu ujawnienia i zabezpieczenia dowodu. W przypadku osobowych źródeł dowodowych jedyną formą utrwalenia właściwości i treści śladu pamięciowego jest przesłuchanie i sporządzenie protokołu z możliwą dokładnością.

Co do zasady, prawo karne procesowe przewiduje dwie formy dokumentowania przebiegu czynności procesowych – **protokół** oraz **notatkę urzędową**. Co do zasady również, sporządzenia protokołu w postępowaniu przygotowawczym wymagają następujące czynności wymienione wprost w art. 143 § 1 k.p.k.:

- 1) przyjęcie ustnego zawiadomienia o przestępstwie, wniosku o ściganie i jego cofnięcie,
- 2) przesłuchanie oskarżonego, świadka, biegłego i kuratora,
- 3) dokonanie oględzin,
- 4) dokonanie otwarcia zwłok oraz wyjęcie zwłok z grobu,
- 5) przeprowadzenie eksperymentu, konfrontacji oraz okazania,
- 6) przeszukanie osoby, miejsca, rzeczy i systemu informatycznego oraz zatrzymanie rzeczy i danych informatycznych,
- 7) otwarcie korespondencji i przesyłki oraz odtworzenie utrwalonych zapisów,
- 8) końcowe zapoznanie się podejrzanego, pokrzywdzonego oraz obrońców i pełnomocników z materiałami postępowania przygotowawczego,
- 9) przyjęcie poręczenia.

Z innych czynności spisuje się protokół, jeżeli przepis szczególny tego wymaga albo przeprowadzający czynność uzna to za potrzebne. W innych wypadkach można ograniczyć się do sporządzenia notatki urzędowej (art. 143 § 2 k.p.k.). Protokół z czynności postępowania przygotowawczego może sporządzić osoba przybrana w charakterze protokolanta lub sam prowadzący czynność (art. 144 § 2 k.p.k.). Utrwalenie przebiegu czynności procesowej może także nastąpić z użyciem stenogramu (art. 145 § 1 k.p.k.) lub za pomocą **urządzenia rejestrującego obraz lub dźwięk** (art. 147 § 1 k.p.k.). Przesłuchanie świadka lub biegłego obligatoryjnie utrwała się za pomocą urządzenia rejestrującego obraz i dźwięk, gdy zachodzi niebezpieczeństwo, że przesłuchanie tej osoby nie będzie możliwe w dalszym postępowaniu albo gdy ma nastąpić przez sędziego delegowanego lub sąd wezwany (art. 147 § 2 k.p.k.). Przesłuchanie z użyciem aparatury utrwalającej obraz i dźwięk odbywa się także w stosunku do pokrzywdzonego małoletniego przesłuchiwanego w warunkach art. 185a, pokrzywdzonego przestępstwami przeciwko wolności seksualnej z art. 197–199 k.k. (art. 185c k.p.k.) oraz świadka małoletniego z art. 185b k.p.k. (art. 147 § 2a k.p.k.). Utrwalanie przebiegu czynności za pomocą urządzeń rejestrujących obraz i dźwięk powinno także nastąpić w przypadku przeprowadzania czynności niepowtarzalnych, takich jak przeszukanie czy oględziny ciała ludzkiego lub miejsca zdarzenia. Jeżeli czynność postępowania przygotowawczego utrwała się za pomocą urządzenia rejestrującego dźwięk albo obraz i dźwięk, protokół z takiej czynności można ograniczać do zapisu najbardziej istotnych oświadczeń osób biorących w niej udział (art. 147

§ 3 k.p.k.). Zapis dźwięku albo obrazu i dźwięku stają się załącznikami do protokołu. W wypadku ograniczenia protokołu do zapisu najbardziej istotnych oświadczeń osób biorących udział w czynności sporządza się przekład zapisu dźwięku, który również staje się załącznikiem do protokołu (art. 147 § 3a k.p.k.).

Nowelizacja Kodeksu postępowania karnego modyfikuje treść art. 147 § 3a k.p.k. poprzez dodanie zastrzeżenia, iż w wypadku ograniczenia protokołu do zapisu najbardziej istotnych oświadczeń osób biorących udział w czynności sporządza się przekład zapisu dźwięku, który również staje się załącznikiem do protokołu.

Protokół powinien zawierać wyjaśnienia, zeznania, oświadczenia i wnioski oraz stwierdzenia określonych okoliczności przez organ prowadzący postępowanie z możliwą dokładnością. Osoby biorące udział w czynności mają prawo żądać zamieszczenia w protokole z pełną dokładnością wszystkiego, co dotyczy ich praw lub interesów (art. 148 § 2 k.p.k.). W przypadku utrwalania przebiegu czynności za pomocą urządzeń technicznych utrwalających obraz i dźwięk protokół czynności można ograniczyć (**protokół uproszczony**) do zapisu najbardziej istotnych oświadczeń osób biorących w niej udział (art. 147 § 3 k.p.k.). Możliwość sporządzenia protokołu uproszczonego pojawia się także w przypadku prowadzenia czynności dochodzenia (art. 325h k.p.k.) oraz przesłuchania świadka przez Policję w ramach śledztwa powierzonego (art. 311 § 3 k.p.k.).

Co do zasady, każda czynność wymaga osobnego sporządzenia protokołu. Wyjątkowo zaprotokołowanie kilku czynności we **wspólnym protokole** może dotyczyć czynności przyjęcia ustnego zawiadomienia o przestępstwie i przesłuchania w charakterze świadka osoby zawiadamiającej oraz wniosku o ściganie (art. 304a k.p.k.). W protokole takim można także zamieścić postanowienia o wszczęciu dochodzenia, o odmowie wszczęcia dochodzenia, umorzeniu dochodzenia i wpisaniu sprawy do rejestru przestępstw, o umorzeniu dochodzenia oraz o jego zawieszeniu – postanowienia te wydaje prowadzący postępowanie i w takim wypadku nie wymagają one sporządzania uzasadnienia (art. 325e § 1 k.p.k.). Szczególny charakter mają w tym zakresie regulacje przewidziane w art. 311 § 3 i 5 k.p.k. Z jednej bowiem strony ustawa zezwala na dokumentowanie w formie protokołu skróconego czynności przesłuchania świadka w ramach śledztwa powierzonego, a z drugiej nakazuje, aby w przypadku potrzeby przesłuchania świadka przez Policję – czynności poza zakresem powierzenia, utrwalenie przebiegu czynności nastąpiło w formie notatki urzędowej. Jednocześnie jednak w tym samym przepisie ustawa zezwala, aby w przypadkach niecierpiących zwłoki Policja sporządzała protokół uproszczony (art. 311 § 5 k.p.k.).

Wprowadzenie w Kodeksie kilku form utrważeń przebiegu czynności rodzi pytanie o możliwość ich późniejszego wykorzystania przez sąd na rozprawie. Zasadniczo bowiem, w myśl zasady bezpośredniości, dowodu z wyjaśnień oskarżonego lub z zeznań świadka nie wolno zastępować treścią pism, zapisów lub notatek urzędowych (art. 174 k.p.k.). Jedyną formą utrwalenia, która

może być wykorzystana dowodowo dla odtworzenia przebiegu czynności, jest protokół. Ogólna dopuszczalność odczytania protokołu na rozprawie wynika z art. 393 § 1 k.p.k. W przypadku protokołu z zeznań świadków i wyjaśnień oskarżonego dokonanie na ich podstawie ustaleń faktycznych jest dopuszczalne jedynie w sytuacji, gdy ustawa na to wyraźnie zezwala w przypadkach wymienionych w art. 389 k.p.k. oraz w art. 391–392 k.p.k. W bardzo ograniczonym zakresie jednak dopuszczalne odczytywanie notatek urzędowych i innego rodzaju zapisków i pism. Notatki urzędowe mogą być dowodem w procesie karnym, ale pod warunkiem, że nie zastępują wyjaśnień oskarżonego lub zeznań świadków. Mogą być zatem wykorzystane jako dowód tego, że czynność miała miejsce, natomiast nie mogą służyć do rekonstrukcji składanych w jej trakcie oświadczeń. **Całkowicie niedopuszczalne natomiast jest odczytanie notatki urzędowej dotyczącej czynności, z których wymagane jest sporządzenie protokołu, a także notatek sporządzanych z czynności śledztwa powierzonego Policji, o których mowa w art. 311 § 5 k.p.k.** (art. 393 § 1 zd. 2 k.p.k.). A zatem dokumentowanie czynności postępowania przygotowawczego za pomocą notatki urzędowej jest z punktu widzenia przyszłego wykorzystania dowodowego na rozprawie całkowicie nieprzydatne. Ograniczenie zakresu postępowania przygotowawczego do wywiadów (rozpytań) podejrzanych i świadków oraz dokumentowania ich wypowiedzi w formie notatek urzędowych, których nie będzie można odczytać na rozprawie, jest założeniem akceptowalnym jedynie w przypadku tych postępowań przygotowawczych, które ze swej natury będą trwać krótko, tak aby moment wykrycia i identyfikacji dowodu w postępowaniu przygotowawczym nie był czasowo odległy od momentu jego przeprowadzenia w postępowaniu rozpoznawczym.

Nowelizacja Kodeksu postępowania karnego zakłada całkowitą zmianę treści art. 311 § 3 k.p.k. Nowa wersja opisywanego artykułu zawiera rozwiązania dotyczące kwestii dopuszczalnego zakresu powierzenia czynności śledztwa organom nieprokuratorskim (art. 311 § 3 i 5 k.p.k.). W związku z powyższym możemy przyjąć, iż sporządzanie protokołu uproszczonego z czynności przesłuchania świadka przez Policję w śledztwie po nowelizacji staje się rozwiązaniem całkowicie niedopuszczalnym (art. 311 § 3 k.p.k.). Niedopuszczalne staje się także dokumentowanie wypowiedzi świadka w formie notatki urzędowej (art. 311 § 5 k.p.k.).

Należy także dostrzec, iż nowelizacja wprowadza nową regulację zawartą w art. 148a k.p.k. Przepis zakłada zakaz umieszczania w protokole danych dotyczących miejsca zamieszkania i miejsca pracy pokrzywdzonych i świadków uczestniczących w czynności. Dane te mają być zamieszczane w załączniku do protokołu, który przechowuje się w załączniku adresowym do akt sprawy, do wiadomości organu prowadzącego postępowanie (art. 148a § 1 k.p.k.). Podobnie ma się postępować z danymi dotyczącymi miejsca zamieszkania i miejsca pracy pokrzywdzonych i świadków, zamieszczonymi w innych dokumentach niż protokoły (art. 148a § 3 k.p.k.). Z kolei art. 148a § 2 i 4 określa zakres i przesłanki odstępowania od stosowania powyższych zakazów.

§ 5. Zakończenie postępowania przygotowawczego

Postępowanie przygotowawcze zmierza do ustalenia, czy zachodzą podstawy do skierowania sprawy do sądu. W przypadku pojawienia się przesłanek negatywnych (przeszkód procesowych) organ ścigania podejmuje decyzję o umorzeniu postępowania. Decyzja o umorzeniu postępowania zapada w sytuacji pojawienia się przeszkód o charakterze prawnym. W przypadku pojawienia się **przeszkody o charakterze faktycznym, która nadto ma charakter przemijający, organ postępowania przygotowawczego podejmuje decyzję o zawieszeniu postępowania**. Możliwość zawieszenia pojawia się tylko i wyłącznie z powodu przeszkód leżących po stronie podejrzanego, które uniemożliwiają jego udział w postępowaniu. Zgodnie z art. 22 § 1 k.p.k. przesłankami zawieszenia są długotrwałe przeszkody uniemożliwiające prowadzenie postępowania, a w szczególności:

- niemożność ujęcia oskarżonego,
- niemożność jego udziału w postępowaniu z powodu choroby psychicznej,
- lub inna ciężka choroba.

Postanowienie o zawieszeniu śledztwa albo dochodzenia, jeżeli nie zostało wydane przez prokuratora, wymaga jego pisemnego zatwierdzenia (art. 325 k.p.k.). Postanowienie o zawieszeniu dochodzenia może być też wpisane do protokołu przyjęcia ustnego zawiadomienia o popełnionym przestępstwie i przesłuchaniu w charakterze świadka osoby zawiadamiającej i nie wymaga uzasadnienia. Na wniosek strony organ prowadzący dochodzenie podaje ustnie najważniejsze powody. Na postanowienie w przedmiocie zawieszenia postępowania przysługuje zażalenie (art. 22 § 2 k.p.k.).

W czasie zawieszenia tok postępowania przygotowawczego zostaje wstrzymany. Należy jednak dokonać odpowiednich czynności w celu zabezpieczenia dowodów przed ich utratą lub zniekształceniem (art. 22 § 3 k.p.k.).

W zależności od wyników postępowania przygotowawczego zgromadzony materiał może uzasadniać podjęcie decyzji o umorzeniu postępowania karnego albo o skierowaniu sprawy do sądu. Podjęcie decyzji o umorzeniu oznacza, iż organ kierujący postępowaniem przygotowawczym stwierdził w toku wyjaśnienia okoliczności sprawy, iż nie może kontynuować ścigania karnego z uwagi na pojawienie się którejś z przesłanek negatywnych wymienionych w art. 17 k.p.k. lub w pozostałych przepisach. Innymi słowy, skierowanie sprawy do sądu jest niemożliwe, jeżeli organ ścigania stwierdzi istnienie którejś z przeszkód procesowych. W takim wypadku – zakazu kontynuacji postępowania (nie wszczynania, a wszczęte umarza) – organ ścigania jest zobowiązany do wydania decyzji o **umorzeniu postępowania**. W przypadku gdy organ procesowy uznał, iż zachodzi potrzeba skierowania sprawy do sądu, należy przystąpić do czynności związanych z **zamknięciem i końcowym zaznajomieniem się podejrzanego z materiałami postępowania przygotowawczego**.

1. Decyzja o umorzeniu postępowania przygotowawczego i jej kontrola

1.1. Umorzenie postępowania przygotowawczego

W toku prowadzonego postępowania przygotowawczego organy procesowe, kierując się zasadą ścigania z urzędu oraz legalizmu, podejmują czynności ścigania karnego zgodnie z kierując się zasadą bezstronności. W toku postępowania weryfikują więc zarówno dane wskazujące na konieczność skierowania sprawy do sądu, jak i przesłanki przemawiające za zaprzestaniem ścigania karnego.

Organ ścigania w pierwszej kolejności weryfikuje przesłanki zawarte w art. 17 § 1 k.p.k. Spośród nich najczęstszą przyczyną decyzji o umorzeniu są przesłanki o charakterze faktycznym, czyli niepopelnienie czynu w ogóle albo brak danych uzasadniających podejrzenie jego popełnienia (art. 17 § 1 pkt 1 k.p.k.). Podobny charakter mają też stany opisane w art. 17 § 1 pkt 2 k.p.k. (brak znamion oraz legalizacja działania przez ustawę).

Oprócz okoliczności wymienionych w art. 17 § 1 k.p.k., podstawy decyzji o umorzeniu znajdują się też w innych przepisach. Jednym z nich jest art. 11 k.p.k. regulujący tzw. **umorzenie absorpcyjne**. W przepisie tym ustawodawca wyjątkowo zezwala na umorzenie sprawy o występki zagrożony karą pozbawienia wolności do lat 5, jeżeli orzeczenie wobec oskarżonego kary byłoby oczywiście niecelowe ze względu na rodzaj i wysokość kary prawomocnie orzeczonej za inne przestępstwo, a interes pokrzywdzonego temu się nie sprzeciwia (art. 11 § 1 k.p.k.). Jeżeli jednak kara za inne przestępstwo nie została jeszcze prawomocnie orzeczona, postępowanie można zawiesić. Zawieszone postępowanie należy umorzyć albo podjąć przed upływem 3 miesięcy od uprawomocnienia się orzeczenia w sprawie o przestępstwo, co do którego skazanie i ukaranie miało być przesłanką umorzenia. Postępowanie umorzone można wznowić w wypadku uchylecia lub istotnej zmiany treści prawomocnego wyroku, z powodu którego zostało ono umorzone.

Inną podstawę decyzji o umorzeniu zawiera art. 322 § 1 k.p.k., który nakazuje umorzyć postępowanie w sytuacji, **gdy postępowanie nie dostarczyło podstaw do wniesienia aktu oskarżenia**, a jednocześnie nie zachodzą przesłanki do wystąpienia do sądu z wnioskiem o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających. Zawarta w art. 322 k.p.k. przesłanka ma charakter szczególny wobec katalogu zawartego w art. 17 § 1 k.p.k. W praktyce oznacza to, że podstawa umorzenia z art. 322 § 1 k.p.k. pojawi się w sytuacji, gdy w toku prowadzonego postępowania przygotowawczego **organom ścigania nie uda się wykryć sprawcy przestępstwa**. Zawartą w art. 322 k.p.k. przesłankę umorzenia klasyfikuje się jako przesłankę o charakterze faktycznym.

Podstawę umorzenia określa także omawiany już art. 325f k.p.k. (**umorzenie rejestrowe**), który zezwala na umorzenie i wpisanie sprawy do rejestru przestępstw w sytuacji, gdy prowadzone dochodzenie w niezbędnym zakresie lub co najmniej przez 5 dni dochodzenie nie dostarczyło dostatecznych podstaw

do wykrycia sprawcy w drodze dalszych czynności procesowych (art. 325f § 1 k.p.k.).

Nowelizacja z 1 lipca 2015 roku, przewidywała możliwość bezwarunkowego umorzenia postępowania karnego także w art. 59a Kodeksu karnego (**umorzenie restytucyjne**). Artykuł ten zezwalał na umorzenie postępowania karnego o występki zagrożony karą nieprzekraczającą 3 lat pozbawienia wolności, a także o występki przeciwko mieniu zagrożony karą nieprzekraczającą 5 lat pozbawienia wolności, jak również o występki określony w art. 157 § 1 k.k. Postępowanie karne w sprawach o powyższe czyny **mogło być umorzone na wniosek pokrzywdzonego** złożony do czasu rozpoczęcia przewodu sądowego w I instancji. Umorzenie postępowania mogło nastąpić w sytuacji, gdy sprawca czynu, który nie był uprzednio skazany za przestępstwo umyślne z użyciem przemocy, pojednał się z pokrzywdzonym, w szczególności w wyniku mediacji, i naprawił szkodę lub zadośćuczynił wyrządzonej krzywdzie. Jeżeli czyn został popełniony na szkodę więcej niż jednego pokrzywdzonego, umorzenie mogło nastąpić pod warunkiem pojednania się i naprawienia szkody oraz zadośćuczynienia za wyrządzoną krzywdę w stosunku do wszystkich pokrzywdzonych (art. 59a § 2 k.p.k.). Umorzenie na podstawie art. 59a § 1 k.p.k. było niedopuszczalne, w przypadkach gdy zachodziła szczególna okoliczność uzasadniająca przekonanie, że umorzenie postępowania byłoby sprzeczne z potrzebą realizacji celów kary (art. 59a § 3 k.p.k.)²². Zasadniczo powyższe uregulowanie adresowane było do sądu. W literaturze jednak pojawiały się opinie, iż na wniosek pokrzywdzonego umorzenie na podstawie art. 59a § 1 k.k. mogło także nastąpić w toku postępowania przygotowawczego. Wniosek taki w tej sytuacji rozpoznawał prokurator (art. 23b k.p.k.).

Nowelizacja Kodeksu karnego ze stycznia 2016 roku zlikwidowała art. 59a k.k.

Odrębną przesłankę umorzenia zawiera **ustawa o świadku koronnym**²³. Ustawa zezwala na umorzenie postępowania w stosunku do podejrzanego, który przed skierowaniem do sądu aktu oskarżenia w swoich wyjaśnieniach przekazał organowi prowadzącemu postępowanie informacje, które mogą przyczynić się do ujawnienia okoliczności przestępstwa, wykrycia pozostałych sprawców, ujawnienia dalszych przestępstw lub zapobieżenia im, oraz ujawnił swój majątek oraz znany mu majątek pozostałych sprawców przestępstwa lub przestępstwa skarbowego, co do których ustawa o świadku koronnym ma zastosowanie. Nadto nadanie statusu świadka koronnego wobec podejrzanego jest możliwe pod warunkiem, że ten zobowiązał się do złożenia przed sądem wyczerpujących zeznań dotyczących osób uczestniczących w przestępstwie lub przestępstwie skarbowym oraz pozostałych okoliczności, o których mowa w pkt 1 lit. a, popełnienie przestępstwa lub przestępstwa skarbowego, co do których ustawa o świadku koronnym ma zastosowanie. Jeżeli więc nie zachodzą

²² Więcej na ten temat R. Koper, *Istota i charakter prawny regulacji określonej w art. 59a k.k.*, „Przegląd Sądowy” 2015, nr 1, s. 92–105.

²³ Ustawa z dnia 25 czerwca 1997 roku o świadku koronnym, Dz.U. z 1998, Nr 114, poz. 738.

w sprawie przesłanki negatywne określone w art. 4 u. o świadku koronnym, sąd okręgowy właściwy dla miejsca prowadzenia postępowania przygotowawczego, na wniosek prokuratora prowadzącego lub nadzorującego postępowanie przygotowawcze, po uzyskaniu zgody Prokuratora Generalnego, wydaje postanowienie o dopuszczeniu dowodu z zeznań świadka koronnego (art. 5 ust. 1 u. o świadku koronnym). Po wydaniu przez sąd postanowienia prokurator sporządza odpisy materiałów dotyczących osoby wskazanej w postanowieniu sądu i wyłącza je do odrębnego postępowania, które następnie zawiesza. Zawieszenie trwa do czasu prawomocnego zakończenia postępowania przeciwko pozostałym sprawcom (art. 7 ust. 1 u. o świadku koronnym). Następnie prokurator wydaje postanowienie o umorzeniu postępowania prowadzonego przeciwko osobie występującej w roli świadka koronnego w ciągu 14 dni od dnia uprawomocnienia się orzeczenia kończącego postępowanie przeciwko tym sprawcom, których udział w przestępstwie świadek koronny ujawnił oraz przeciwko którym zeznawał (art. 9 ust. 2 zd. 1 u. o świadku koronnym).

Wydanie decyzji o umorzeniu następuje bez konieczności uprzedniego zaznajomienia z materiałami postępowania przygotowawczego oraz jego zamknięcia (art. 322 § 1 k.p.k.). Decyzje sporządza organ prowadzący postępowanie. W przypadku śledztwa, gdy nie jest nim prokurator, w niektórych wypadkach (w zależności od rodzaju organu) postanowienie ma charakter decyzji niepełnej i wymaga zatwierdzenia przez prokuratora (art. 305 § 3 k.p.k.). Postanowienia o umorzeniu powinny zawierać, oprócz danych wymienionych w art. 94 k.p.k., dokładne określenie czynu i jego kwalifikacji prawnej oraz wskazanie przyczyn umorzenia (art. 322 § 2 k.p.k.). Postanowienie wymaga sporządzenia uzasadnienia, które następuje jednocześnie z samym postanowieniem (art. 94 § 1 pkt 5 w zw. z art. 98 § 1 k.p.k.) i jest decyzją zaskarżalną zażaleniem do sądu (art. 465 § 2 k.p.k.). O umorzeniu śledztwa zawiadamia się osobę lub instytucję państwową, samorządową lub społeczną, która złożyła zawiadomienie o przestępstwie, oraz ujawnionego pokrzywdzonego, a także podejrzanego (art. 305 § 4 k.p.k.). Zawiadomienie następuje poprzez doręczenie odpisu postanowienia wraz z pouczeniem o przysługujących im uprawnieniach. Na postanowienie o umorzeniu śledztwa przysługuje zażalenie stronom, instytucji państwowej lub samorządowej, która złożyła zawiadomienie o przestępstwie, oraz osobie, która złożyła zawiadomienie o przestępstwie określonym w art. 228–231 k.k., art. 233, art. 235, art. 236, art. 245, art. 270–277, art. 278–294 lub art. 296–306 k.k., jeżeli postępowanie karne wszczęto w wyniku jej zawiadomienia, a wskutek tego przestępstwa doszło do naruszenia jej praw (art. 306 § 1a k.p.k.). Uprawnionym do wniesienia zażalenia przysługuje prawo przejrzania akt (art. 306 § 1b k.p.k.).

Nowelizacja zakłada zmianę art. 306 § 1b k.p.k. poprzez dodanie rozwiązania zezwalającego prokuratorowi na udostępnienie akt w postaci elektronicznej.

W dochodzeniu stosuje się odpowiednio przepisy dotyczące śledztwa, chyba że przepisy o dochodzeniu stanowią inaczej (art. 325a § 2 k.p.k.). Jedną

za takich różnic jest zezwolenie ustawy na to, aby postanowienie o umorzeniu dochodzenia wydawał organ prowadzący. Może je zatem wydać każdy podmiot uprawniony do prowadzenia dochodzenia i nie wymaga ono zatwierdzenia przez prokuratora, z wyjątkiem postanowienia o umorzeniu dochodzenia prowadzonego przeciwko osobie (art. 325e § 2 k.p.k.).

Nowelizacja art. 325e § 2 k.p.k. przywraca konieczność zatwierdzenia przez prokuratora wszystkich decyzji o umorzeniu wydawanych przez organy nieprokuratorskie.

Co do zasady, postanowienie o umorzeniu dochodzenia także powinno mieć postać pisemną, lecz w przeciwieństwie do śledztwa, nie wymaga ono sporządzenia uzasadnienia. Na wniosek strony organ prowadzący dochodzenie podaje jedynie ustnie najważniejsze powody rozstrzygnięcia. Postanowienie o umorzeniu dochodzenia może być także sporządzone poprzez umieszczenie we wspólnym protokole przejęcia ustnego zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa i przesłuchania w charakterze świadka zawiadamiającego (art. 325e § 1 k.p.k.). W przypadku gdy zawiadomienie o przestępstwie zostało złożone przez inspektora pracy lub Najwyższą Izbę Kontroli, uzasadnienie postanowienia o odmowie wszczęcia dochodzenia oraz umorzeniu dochodzenia sporządza się na ich wniosek (art. 325e § 1a k.p.k.).

1.2. Kontrola decyzji o umorzeniu postępowania przygotowawczego

Kontrola postanowień o umorzeniu postępowania następuje **na żądanie strony lub z urzędu**. Kontrola **na żądanie strony** dotyczy nieprawomocnych postanowień o umorzeniu śledztwa lub dochodzenia.

Kontrola na żądanie jest uruchamiana zażaleniem stron, instytucji państwowej lub samorządowej, która złożyła zawiadomienie o przestępstwie, oraz osoby, która złożyła zawiadomienie o przestępstwie określonym w art. 228–231 k.k., art. 233, art. 235, art. 236, art. 245, art. 270–277, art. 278–294 lub art. 296–306 k.k., jeżeli postępowanie karne wszczęto w wyniku jej zawiadomienia, a wskutek tego przestępstwa doszło do naruszenia jej praw (art. 306 § 1a k.p.k.). Uprawnionym do wniesienia zażalenia przysługuje prawo przejrzania akt (art. 306 § 1b k.p.k.).

Organem właściwym do rozpoznania zażalenia na postanowienie o umorzeniu śledztwa oraz o umorzeniu dochodzenia przeciwko osobie jest sąd (art. 465 § 2 k.p.k.). Natomiast zażalenie na postanowienie o umorzeniu postępowania w sprawie oraz o umorzeniu dochodzenia i wpisaniu sprawy do rejestru przestępstw wnosi się do prokuratora właściwego do sprawowania nadzoru nad dochodzeniem (nadzór następczy). W tym drugim wypadku prokurator, do którego skierowano zażalenie, może je w całości uwzględnić, przychyłając się do wniosku uprawnionego, i jest to decyzja będąca *de facto* rozstrzygnięciem zażalenia. Dopiero w sytuacji, gdy prokurator nie przychylił się do zażalenia, kieruje je do sądu (art. 325e § 4 k.p.k.).

Nowelizacja art. 325e § 4 k.p.k. przywraca rozwiązanie zakładające sądową kontrolę wszystkich nieprawomocnych decyzji o odmowie i o umorzeniu dochodzenia, z wyjątkiem postanowienia o umorzeniu i wpisaniu sprawy do rejestru przestępstw.

Nieco inaczej skonstruowano system kontroli postanowień o umorzeniu w sprawach o przestępstwa ścigane z oskarżenia prywatnego, w sytuacji gdy prokurator nie zdecydował się na ingerencję z uwagi na brak uzasadnionego interesu społecznego w ściganiu sprawcy z urzędu. W takim wypadku zażalenie wnosi się do prokuratora nadrzędnego nad prokuratorem, który umorzył bądź odmówił wszczęcia postępowania (art. 465 § 2a k.p.k.). W przypadku gdy prokurator odmawia wszczęcia postępowania z urzędu, wskazując, iż właściwym trybem ścigania jest ściganie z oskarżenia prywatnego, organem właściwym do rozpoznania zażalenia jest także sąd.

Pełne omówienie instytucji umorzenia postępowania przygotowawczego wymaga nawiązania do konstrukcji **skargi subsydiarnej (subsydiarny akt oskarżenia)**. Podobnie jak w przypadku odmowy wszczęcia postępowania przygotowawczego, również decyzja o umorzeniu jest decyzją zaskarżalną do sądu. Podmiot uprawniony do wniesienia zażalenia wnosi zażalenie za pośrednictwem prokuratora uprawnionego do prokuratora nadrzędnego lub uprawnionego do nadzoru nad organem, który wydał postanowienie. Sąd, rozpatrując zażalenie, może utrzymać w mocy postanowienie prokuratora albo je uchylić. Uchylając postanowienie o umorzeniu postępowania przygotowawczego, sąd wskazuje powody uchylenia, a w miarę potrzeby także okoliczności, które należy wyjaśnić, lub czynności, które należy przeprowadzić. Wskazania te są dla organu prowadzącego postępowanie przygotowawcze wiążące (art. 330 § 1 k.p.k.). Jeżeli organ prowadzący postępowanie nadal nie znajduje podstaw do wniesienia aktu oskarżenia, wydaje ponownie postanowienie o umorzeniu postępowania. W takim wypadku pokrzywdzony, który uprzednio zaskarżył decyzję o umorzeniu zażaleniem, może w terminie 30 dni od doręczenia postanowienia wnieść bezpośrednio do sądu subsydiarny akt oskarżenia (art. 330 § 2 k.p.k.).

Kontrola uruchamiana z urzędu dotyczy prawomocnych postanowień o umorzeniu postępowania przygotowawczego. Pojawia się ona jako środek ochrony prawnej stosowany przez organ państwa w sytuacji, gdy postanowienie uległo uprawomocnieniu z uwagi na wyczerpanie toku instancji lub upływ terminu przewidzianego na wniesienie środka odwoławczego przez uprawniony podmiot. Umorzone postępowanie przygotowawcze może być w każdym czasie **podjęte na nowo na mocy postanowienia prokuratora, jeżeli nie będzie się toczyć przeciw osobie, która w poprzednim postępowaniu występowała w charakterze podejrzanego** (art. 327 § 1 k.p.k.). Prawomocnie umorzone postępowanie przygotowawcze **wznawia się przeciwko osobie, która występowała w charakterze podejrzanego**, na mocy postanowienia prokuratora nadrzędnego nad tym, który wydał lub zatwierdził postanowienie o umorzeniu, tylko wtedy, gdy ujawnią się nowe istotne fakty lub dowody nieznanne w poprzednim postępowaniu, a postanowienie o umorzeniu absorpcyjnym może

być wznowione w wypadku uchylenia lub istotnej zmiany treści prawomocnego wyroku, z powodu którego zostało ono umorzone (art. 327 § 2 k.p.k.). Przed wydaniem postanowienia o podjęciu lub wznowieniu prokurator może przedsięwziąć osobiście lub zlecić Policji dokonanie niezbędnych czynności dowodowych w celu sprawdzenia okoliczności uzasadniających wydanie postanowienia (art. 327 § 3 k.p.k.). Po wniesieniu aktu oskarżenia sąd umarza postępowanie, jeżeli stwierdzi, że postępowanie przygotowawcze wznowiono mimo braku podstaw (art. 327 § 4 k.p.k.).

Trzecim środkiem kontroli prawomocnych postanowień o umorzeniu postępowania przygotowawczego jest **nadzwyczajne wznowienie postępowania przygotowawczego przez Prokuratora Generalnego**. Prokurator Generalny może uchylić prawomocne postanowienie o umorzeniu postępowania przygotowawczego w stosunku do osoby, która występowała w charakterze podejrzanego, jeżeli stwierdzi, że umorzenie postępowania było niezasadne. Nie dotyczy to wypadku, w którym sąd utrzymał w mocy postanowienie o umorzeniu (art. 328 § 1 k.p.k.). Po upływie 6 miesięcy od daty uprawomocnienia się postanowienia o umorzeniu Prokurator Generalny może uchylić lub zmienić postanowienie albo jego uzasadnienie jedynie na korzyść podejrzanego (art. 328 § 2 k.p.k.).

Nowelizacja art. 328 § 2 k.p.k. wydłuża okres dopuszczalnego uchylenia lub zmiany przez Prokuratora Generalnego postanowienia o umorzeniu przeciwko podejrzanemu na jego niekorzyść do roku od daty uprawomocnienia się postanowienia.

2. Czynności związane ze sporządzaniem skargi zasadniczej

2.1. Zamknięcie postępowania i końcowe zapoznanie się z aktami zakończonego postępowania przygotowawczego

Wydanie decyzji co do dalszego toku postępowania karnego jest uzależnione od potwierdzenia przyjętej w chwili wszczęcia postępowania hipotezy o naruszeniu normy prawa karnego materialnego. Jednak w przypadku gdy wyniki przeprowadzonego postępowania przygotowawczego doprowadzą do wniosku, iż zachodzą przesłanki nakazujące skierowanie sprawcy do sądu, organ postępowania przygotowawczego jest zobowiązany do dokonania dalszych czynności ścigania karnego. Pierwszą z nich jest **czynność końcowego zapoznania się z materiałami postępowania przygotowawczego oraz zamknięcia postępowania przygotowawczego**. Czynność ta może być dokonana w każdym przypadku, gdy organ ścigania zamierza skierować sprawę do sądu, bez względu na to, czy nastąpi to w formie aktu oskarżenia, wniosku o warunkowe umorzenie postępowania karnego, czy też wniosku o umorzenie i zastosowanie środków zabezpieczających. Jej przeprowadzenie uzależnione jest jednak **od wystąpienia z wnioskiem o jej dokonanie przez podejrzanego, pokrzywdzonego, obrońcę lub pełnomocnika** (art. 321 § 1 k.p.k.).

W sytuacji złożenia przez któregokolwiek z uprawnionych wniosku o umożliwienie końcowego **zapoznania się z materiałami postępowania**

prowadzący postępowanie powiadamia wnioskującego o możliwości przejrzenia akt i wyznacza mu termin do zapoznania się z nimi, zapewniając udostępnienie mu akt sprawy wraz z informacją, jakie materiały z tych akt będą przekazane sądowi wraz z aktem oskarżenia, i pouczeniem go o uprawnieniu do składania wniosku o uzupełnienie materiału dowodowego, co odnotowuje się w protokole końcowego zapoznania się strony, obrońcy lub pełnomocnika z materiałami postępowania. Termin zapoznania się strony, obrońcy i pełnomocnika z materiałami śledztwa powinien być tak wyznaczony, aby od dnia doręczenia zawiadomienia o możliwości takiego zapoznania się upłynęło co najmniej 7 dni (art. 321 § 3 k.p.k.). Nieusprawiedliwione niestawienie podejrzanego, pokrzywdzonego, obrońcy i pełnomocnika w wyznaczonym terminie mimo prawidłowego doręczenia im zawiadomienia nie tamuje dalszego postępowania (art. 321 § 4 k.p.k.). W celu przejrzenia akt prokurator może udostępnić akta w postaci elektronicznej (art. 321 § 1 k.p.k.). Prokurator może ograniczyć liczbę pokrzywdzonych, którym umożliwi końcowe zapoznanie się z materiałami postępowania, jeżeli jest to konieczne dla zapewnienia prawidłowego toku postępowania. W takim wypadku pozostali pokrzywdzeni **mają jedynie prawo do przejrzenia akt**. Pokrzywdzonym również udostępnia się akta sprawy wraz z informacją, jakie materiały będą przekazane sądowi, i poucza się ich o prawie do składania w terminie 2 dni wniosków dowodowych oraz wniosków o uzupełnienie materiału dowodowego przekazywanego sądowi. O przejrzeniu akt przez każdego z tych pokrzywdzonych, udzielonej informacji i pouczeniu zamieszcza się adnotację w aktach sprawy (art. 321 § 2 k.p.k.).

W terminie 3 dni od dnia zapoznania się z materiałami postępowania strony obrońcy lub pełnomocnicy mogą składać wnioski dowodowe, a także wnioski o uzupełnienie materiału dowodowego, który ma być przekazany sądowi wraz z aktem oskarżenia, o określone dokumenty zawarte w aktach sprawy (art. 321 § 5 k.p.k.). Wnioski dowodowe mogą zostać przez prokuratora nieuwzględnione, jeżeli cele postępowania przygotowawczego, o których mowa w art. 297 § 1, zostały osiągnięte, a wnioski te nie mają wpływu na zakres ustaleń wskazanych w art. 297 § 1 pkt 5 k.p.k. Opisane ograniczenie nie ma zastosowania, gdy chodzi o wniosek dotyczący dowodu, którego nieprzeprowadzenie grozi jego utratą lub zniekształceniem. W razie nieuwzględnienia wniosku dowodowego strony prokurator przekazuje ten wniosek wraz z aktem oskarżenia sądowi. Przewodniczący składu orzekającego lub sąd rozstrzyga w przedmiocie wniosku przed rozprawą (art. 321 § 6 k.p.k.). Jeżeli nie zachodzi potrzeba uzupełnienia śledztwa, wydaje się postanowienie o jego zamknięciu (art. 321 § 7 k.p.k.). Niezależnie od powyższych uprawnień, strony, obrońcy i pełnomocnicy mogą wnosić o zobowiązanie prokuratora do uzupełnienia materiałów postępowania przygotowawczego dołączonych do aktu oskarżenia o określone dokumenty zawarte w aktach tego postępowania jeszcze w trakcie rozprawy do czasu rozpoczęcia przewodu sądowego (art. 381 § 2 k.p.k.).

Nowelizacja art. 321 § 1 k.p.k. eliminuje możliwość złożenia wniosku o przeprowadzenie czynności zamknięcia śledztwa przez pokrzywdzonego i pełnomocnika oraz zastępuje czynność zapoznania zaznajomieniem. Po nowelizacji wnioski o końcowe zaznajomienie może złożyć jedynie podejrzany lub jego obrońca. Czynność zapoznania się jest więc zastąpiona przez zaznajomienie się na warunkach obowiązujących przed 1 lipca 2015 roku. Termin końcowego zaznajomienia się z materiałami postępowania ma być wyznaczany przez organ procesowy w sposób odpowiedni do wagi lub złożoności sprawy. Rezygnacja z selektywnego przekazywania sądowi materiałów postępowania przygotowawczego sprawia, iż podejrzany będzie zaznajamiał się z wszelkimi materiałami zgromadzonymi w aktach postępowania przygotowawczego. W związku z powyższym straciło też sens utrzymywanie prawnej możliwości wnioskowania przez uczestniczących w czynności zaznajomienia o uzupełnienie materiału dowodowego o materiały z przeprowadzonych czynności, których prokurator nie uznał za związane z kwestią odpowiedzialności karnej. W związku z powyższym uprawnienie określone w art. 321 § 5 k.p.k. ogranicza się do prawa złożenia wniosków dowodowych o uzupełnienie śledztwa. W następstwie powyższego usunięciu ulega cała dotychczasowa treść art. 321 § 6 k.p.k., określająca przesłanki oddalenia wniosku o uzupełnienie akt postępowania przygotowawczego oraz kwestia kontroli zasadności odmowy dokonywana przez sąd z urzędu przed rozprawą.

2.2. Sporządzenie skargi zasadniczej

Jeżeli w wyniku przeprowadzonego postępowania przygotowawczego uznano za zasadną tezę, iż doszło do naruszenia norm prawa karnego materialnego w stopniu uzasadniającym wyprowadzenie konsekwencji prawnych przez sąd, uprawniony oskarżyciel, zgodnie z zasadą legalizmu, zobowiązany jest do sporządzenia i wniesienia skargi do sądu. Zgodnie z zasadą skargowości, sąd nie może samodzielnie rozpocząć postępowania bez żądania uprawnionego podmiotu. Uzależnienie działalności orzeczniczej sądu od wniesienia skargi zasadniczej wyraża zasadę skargowości, która jest głównym czynnikiem kształtującym współczesny model postępowania sądowego. Zasada skargowości wyraża zatem dyrektywę, wedle której sąd bez inicjatywy uprawnionego oskarżyciela nie może rozpoznać sprawy.

Skarga zasadnicza musi pochodzić od uprawnionego oskarżyciela i zawierać składniki przedmiotowo istotne (*essentialia negotii*), którymi są oznaczenie podmiotu (oskarżonego) i przedmiotu (czynu), określające zakres rozpoznania sprawy przez sąd. Tworzą one określone przez oskarżyciela granice rozpoznania sprawy przez sąd i mają charakter wiążący dla sądu. Sąd nie może samodzielnie rozszerzyć granic rozpoznania sprawy, ale nie może także nie rozpoznać żądań oskarżyciela zawartych w skardze.

Z uwagi na wyróżnienie poszczególnych typów postępowań w literaturze dokonuje się także adekwatnego podziału rodzajów skarg. Skarga inicjująca postępowanie, którego celem jest rozpoznanie sprawy, określana jest jako skarga zasadnicza. Skarga zasadnicza z punktu widzenia celów, jakie spełnia w postępowaniu karnym, pełni funkcje:

- inicjującą,
- programową,

- informacyjną,
- bilansującą.

Akt oskarżenia

Najczęstszym przypadkiem naruszenia prawa karnego materialnego jest popełnienie przestępstwa. W związku z powyższym najczęstszym przykładem skargi zasadniczej jest akt oskarżenia. **Akt oskarżenia to żądanie uprawnionego oskarżyciela skierowane do sądu I instancji, zawierające postulat rozpoznania sprawy, ustalenia sprawstwa i winy oskarżonego oraz wyprowadzenia przewidzianych przez prawo karne materialne konsekwencji.** Akt oskarżenia może sporządzić prokurator jako oskarżyciel główny nadrzędny. Uprawnienia do sporządzenia aktu oskarżenia mają także Policja i inne organy uprawnione do wykonywania uprawnień Policji na podstawie art. 312 k.p.k. W przypadku Policji oraz podmiotów działających na podstawie art. 312 k.p.k. sporządzony akt oskarżenia wymaga zatwierdzenia i wniesienia przez prokuratora. Odrębną kategorię oskarżycieli publicznych tworzą podmioty działające na podstawie umocowania zawartego w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości wydanym na mocy art. 325d k.p.k. Organy te mogą samodzielnie sporządzić i wnieść sporządzony przez siebie akt oskarżenia, chyba że prokurator postanowi inaczej i sam zdecyduje się na udział w postępowaniu (oskarżyciele publiczni subsydiarni). Prawo do samodzielnego sporządzania, wnoszenia i popierania aktu oskarżenia mają także podmioty upoważnione do prowadzenia dochodzenia określone w przepisach ustaw szczególnych. Ich uprawnienie nie wygasa na skutek ingerencji prokuratora (oskarżyciele publiczni uboczni).

Prokurator wnosi do sądu akt oskarżenia sporządzony przez Policję w dochodzeniu w ciągu 14 dni od jego otrzymania albo sam wydaje postanowienie o umorzeniu, zawieszeniu albo o uzupełnieniu śledztwa lub dochodzenia. W przypadku śledztwa termin na wniesienie aktu oskarżenia wynosi 14 dni od daty jego zamknięcia (art. 331 § 1 k.p.k.). Jeżeli podejrzany jest tymczasowo aresztowany, termin na wniesienie aktu oskarżenia wynosi 7 dni (art. 331 § 3 k.p.k.). Termin na wniesienie aktu oskarżenia jest terminem instrukcyjnym, ale w sprawie, w której wobec podejrzanego stosowane jest tymczasowe aresztowanie, akt oskarżenia należy wnieść nie później niż 14 dni przed upływem dotychczas określonego terminu stosowania tego środka (art. 331 § 4 k.p.k.).

Do nowelizacji w ustawodawstwie polskim wyróżniono akt oskarżenia zwyczajny oraz grupę aktów oskarżenia szczególnych. Cechą **zwyczajnego aktu oskarżenia** było obligatoryjne uzasadnienie. Regułą było, iż zwyczajny akt oskarżenia sporządzał i wnosił prokurator. Natomiast do kategorii szczególnych aktów oskarżenia zaliczano: nie zawierający uzasadnienia **skrócony akt oskarżenia** (wnoszony przez nieprokuratorów publicznych), wnoszony przez oskarżyciela prywatnego **uproszczony akt oskarżenia** oraz wnoszony na rozprawie w ramach procesu wpadkowego – **ustny akt oskarżenia**.

Nowelizacja z dnia 1 lipca 2015 roku znacznie zredukowała formalizm uruchamiania postępowania sądowego przez oskarżycieli publicznych. Akt

oskarżenia sporządzany przez oskarżycieli publicznych, bez względu na ich rodzaj, nie musi zawierać uzasadnienia. Tym samym podział aktów oskarżenia wnoszonych przez oskarżycieli publicznych na zwyczajne i skrócone stracił rację bytu. Można było bowiem przyjąć, iż typowy (zwyczajny) akt oskarżenia nie zawierał uzasadnienia, skoro jego sporządzenie było fakultatywne. Nadal za zasadne należało uznać wyodrębnianie pozostałych szczególnych aktów oskarżenia.

Co do zasady, **akt oskarżenia powinien** (obligatoryjnie) zawierać:

- 1) imię i nazwisko oskarżonego, inne dane o jego osobie, dane o zastosowaniu środka zapobiegawczego oraz zabezpieczenia majątkowego,
- 2) dokładne określenie zarzucanego oskarżonemu czynu ze wskazaniem czasu, miejsca, sposobu i okoliczności jego popełnienia oraz skutków, a zwłaszcza wysokości powstałej szkody,
- 3) wskazanie, że czyn został popełniony w warunkach wymienionych w art. 64 lub art. 65 k.k. albo art. 37 § 1 k.k.s.,
- 4) wskazanie przepisów ustawy karnej, pod które zarzucany czyn podpada,
- 5) wskazanie sądu właściwego do rozpoznania sprawy i trybu postępowania,
- 6) informację o złożeniu przez pokrzywdzonego wniosku o umorzenie postępowania z art. 59a k.k.

Do aktu oskarżenia **można dołączyć** (fakultatywnie) jego uzasadnienie – przytacza się w nim fakty i dowody, na których oskarżenie się opiera, a w miarę potrzeby wyjaśnia podstawę prawną oskarżenia i omawia okoliczności, na które powołuje się oskarżony w swej obronie (art. 332 § 2 k.p.k.).

Nowelizacja Kodeksu postępowania karnego ze stycznia 2016 roku zakłada częściowy powrót do rozwiązań obowiązujących przed 1 lipca 2015 roku. Przed wszystkim katalog informacji, które mają być zawarte w akcie oskarżenia, ulega redukcji z uwagi na rezygnację z obowiązku wskazania sądowi trybu rozpoznania sprawy przez sąd (art. 332 § 1 pkt 5 k.p.k.) oraz (wynikającą z likwidacji instytucji umorzenia restytucyjnego) obowiązku podawania informacji o złożeniu przez pokrzywdzonego wniosku z art. 59a k.k. Znowelizowana treść art. 332 § 2 k.p.k. zakłada, że dołączanie do aktu oskarżenia uzasadnienia ponownie ma być regułą. Zwolnienie z obowiązku sporządzania pisemnego uzasadnienia aktu oskarżenia ma zgodnie z treścią art. 332 § 3 k.p.k. dotyczyć jedynie postępowań przygotowawczych zakończonych w formie dochodzenia, bez względu na to, kto je prowadził.

Obowiązujące w świetle nowelizacji z dnia 1 lipca 2015 roku przepisy nakazywały oskarżycielowi umieścić w akcie oskarżenia wykaz dowodów, o których przeprowadzenie podczas rozprawy głównej oskarżyciel wnosi, wraz z **określeniem dla każdego dowodu, jakie okoliczności mają być udowodnione, a w razie potrzeby także wraz ze wskazaniem sposobu i kolejności przeprowadzenia dowodów**. Wykaz powinien być usystematyzowany według rodzajów czynności dowodowych, w szczególności zawierać **odrębne listy**:

- 1) osób, których wezwania na rozprawę oskarżyciel żąda,

- 2) dokumentów, których odczytania, odtworzenia bądź ujawnienia domaga się oskarżyciel,
- 3) dowodów rzeczowych podlegających oględzinom (art. 333 § 1 k.p.k.).

Prokurator może wnieść o zaniechanie wezwania i odczytanie na rozprawie zeznań świadków przebywających za granicą lub mających stwierdzić okoliczności, którym oskarżony w wyjaśnieniach swych nie zaprzeczył, a okoliczności te nie są tak doniosłe, aby konieczne było bezpośrednie przesłuchanie świadków na rozprawie. Nie dotyczy to osób wymienionych w art. 182 (art. 333 § 2 k.p.k.). Do aktu oskarżenia dołącza się, do wiadomości sądu, listę ujawnionych osób pokrzywdzonych z podaniem ich adresów, a także adresy osób, których wezwania na rozprawę oskarżyciel żąda (art. 333 § 3 k.p.k.).

Nowelizacja przywraca treść art. 333 § 1 k.p.k. do rozwiązań funkcjonujących przed 1 lipca 2015 roku. Według niej oskarżyciel przy sporządzaniu aktu oskarżenia ponownie ma być zobowiązany jedynie do wskazania listy osób, których wezwania żąda, oraz wykazu innych dowodów, których przeprowadzenia na rozprawie głównej będzie się domagać (art. 333 § 1 k.p.k.).

Nowelizacja Kodeksu postępowania karnego z dnia 1 lipca 2015 roku zwolniła oskarżyciela z obowiązku przekazywania sądowi kompletnych akt postępowania przygotowawczego. W takiej sytuacji oskarżyciel powinien samodzielnie dokonywać selekcji materiału mającego znaczenie dla wydania rozstrzygnięcia przez sąd i wraz z aktem oskarżenia przekazać sądowi **jedynie materiały postępowania przygotowawczego związane z kwestią odpowiedzialności osób wskazanych w tym akcie za czyny w nim zarzucane**, obejmujące:

- 1) postanowienia i zarządzenia dotyczące tych osób wydane w toku postępowania,
- 2) protokoły z czynności wymagane przez ustawę, załączniki do tych protokołów oraz adnotacje o przejrzeniu akt przez pokrzywdzonych oraz udzieleniu im informacji i pouczeń,
- 3) opinie i dokumenty urzędowe i prywatne uzyskane lub złożone do akt sprawy (art. 334 § 1 k.p.k.).

Na żądanie strony, zgłoszone w trakcie uzupełnienia materiałów postępowania przygotowawczego, dokonane na wniosek strony w ramach czynności końcowego zaznajomienia, oskarżyciel publiczny dołączał do aktu oskarżenia również inne, wskazane w tym żądaniu, materiały postępowania przygotowawczego (art. 334 § 2 k.p.k.). Protokoły przesłuchania świadków, których wezwania na rozprawę żądał oskarżyciel, przekazywano sądowi w wyodrębnionym zbiorze dokumentów (art. 334 § 3 k.p.k.). Do aktu oskarżenia dołączano także informację z systemu teleinformatycznego ministra właściwego do spraw finansów publicznych, dotyczące stosunków majątkowych i źródeł dochodu oskarżonego, w tym prowadzonych i zakończonych postępowań podatkowych, na podstawie aktualnych danych znajdujących się w tym systemie (art. 213 § 1a

k.p.k.), a uzyskaną nie wcześniej niż 30 dni przed wniesieniem aktu oskarżenia, oraz po jednym odpisie tego aktu dla każdego oskarżonego (art. 334 § 4 k.p.k.).

O przesłaniu aktu oskarżenia do sądu oraz o treści przepisów art. 343 i art. 343a k.p.k. (posiedzenie w sprawie wniosku o skazanie bez rozprawy oraz wniosku o wydanie wyroku skazującego bez przeprowadzania postępowania dowodowego) oskarżyciel publiczny zawiadamia oskarżonego i ujawnionego pokrzywdzonego, a także osobę lub instytucję, która złożyła zawiadomienie o przestępstwie. Pokrzywdzonego należało pouczyć o treści przepisu art. 49a (prawo do złożenia wniosku o naprawienie szkody lub zadośćuczynienie za doznaną krzywdę), a także o prawie do złożenia oświadczenia o działaniu w charakterze oskarżyciela posiłkowego (art. 334 § 5 d. k.p.k.).

Nowelizacja wprowadziła całkiem nową redakcję art. 334 k.p.k. Zmiany opierają się na koncepcji powrotu do rozwiązania nakładającego na oskarżyciela obowiązek przesyłania wraz z aktem oskarżenia całych akt postępowania przygotowawczego wraz z załącznikami (art. 334 § 1 k.p.k.). Do aktu oskarżenia mają być załączone także załącznik adresowy do akt sprawy oraz po jednym odpisie tego aktu dla każdego oskarżonego, a w przypadku skierowania wraz z aktem oskarżenia wniosku o skazanie bez rozprawy z art. 335 § 2 k.p.k. – po jednym odpisie także dla każdego pokrzywdzonego (art. 334 § 2 k.p.k.). O przesłaniu aktu oskarżenia do sądu oraz o treści przepisów art. 343 i art. 343a oskarżyciel publiczny jest zobowiązany zawiadomić oskarżonego i ujawnionego pokrzywdzonego, a także osobę lub instytucję, która złożyła zawiadomienie o przestępstwie. Pokrzywdzonego należy pouczyć o treści przepisu art. 49a (prawo złożenia wniosku o nałożenie na oskarżonego obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia tytułem środka karnego z art. 46 k.k.), a także o prawie do złożenia oświadczenia o działaniu w charakterze oskarżyciela posiłkowego (art. 334 § 3 k.p.k.).

Tendencja do rozpowszechniania w polskim procesie rozwiązań opartych na porozumieniach procesowych pomiędzy stronami postępowania doprowadziła do przemodelowania i rozbudowy dotychczas istniejących sposobów konsensualnego zakończenia postępowania. Jednym z nich była wyrażona w art. 335 k.p.k. instytucja **skazania bez przeprowadzania rozprawy**. Pierwotnie opierała się ona na doprowadzeniu do skazania na posiedzeniu oskarżonego na karę uzgodnioną z oskarżycielem. Przesłanki ogólne zawarcia porozumienia zakładały ograniczenie stosowania tej instytucji do czynów zagrożonych karą nieprzekraczającą 10 lat pozbawienia wolności. Nadto przesłankami o charakterze faktycznym wniosku były brak wątpliwości co do okoliczności popełnienia czynu oraz prognozowane osiągnięcie celów postępowania mimo nieprzeprowadzenia rozprawy. W punkcie wyjścia funkcjonowania tej instytucji w polskim prawie karnym procesowym było dołączenie wniosku zawierającego propozycje kary i środków karnych uzgodnione z oskarżonym do aktu oskarżenia, które po nowelizacji z 2003 roku należało umieścić w samym akcie oskarżenia.

Obecnie obowiązujące przepisy znacznie rozszerzyły możliwość zawierania porozumienia przed rozprawą, wprowadzając do polskiej procedury jego

dwa warianty. Pierwszy z nich, przewidziany w art. 335 § 1 k.p.k., uzależnia wystąpienie z **wnioskiem o skazanie bez przeprowadzenia rozprawy, w sytuacji gdy oskarżony przyzna się do winy, a w świetle jego wyjaśnień nie budzi wątpliwości ani wina, ani okoliczności popełnienia przestępstwa, a postawa oskarżonego wskazuje, że cele postępowania zostaną osiągnięte.**

Wiarygodne przyznanie się do winy oskarżonego (podejrzanego) zezwala na dokonanie redukcji czynności postępowania przygotowawczego. Organ ścigania może zaniechać przeprowadzania dalszych czynności postępowania przygotowawczego. Dokonuje się ich jedynie w zakresie niezbędnym do potrzeby oceny wiarygodności złożonych wyjaśnień. W zaistniałym przypadku, jeżeli jest to konieczne dla zabezpieczenia śladów i dowodów przestępstwa przed ich utratą, zniekształceniem lub zniszczeniem, należy jeszcze przeprowadzić w niezbędnym zakresie, a zwłaszcza:

- dokonać oględzin, w razie potrzeby z udziałem biegłego,
- dokonać przeszukania lub czynności wymienionych w art. 74 § 2 pkt 1 k.p.k. w stosunku do osoby podejrzanej,
- a także przedsięwziąć wobec niej inne niezbędne czynności, nie wyłączając pobrania krwi, włosów i wydzielin organizmu.

Prokurator, **zamiast z aktem oskarżenia, występuje do sądu z wnioskiem o wydanie na posiedzeniu wyroku skazującego i orzeczenie uzgodnionych z oskarżonym kar lub innych środków** przewidzianych za zarzucany mu występki, uwzględniających również prawnie chronione interesy pokrzywdzonego. Uzgodnienie może obejmować także wydanie określonego rozstrzygnięcia w przedmiocie poniesienia kosztów procesu. Istotą rozwiązania zawartego w art. 335 § 1 k.p.k. jest uruchomienie posiedzenia, które zmierza do skazania oskarżonego **bez wnoszenia aktu oskarżenia**. Z wnioskiem takim oprócz prokuratora mogą także wystąpić podmioty wymienione w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości wydanym na podstawie art. 325d k.p.k. (art. 325i § 3 k.p.k.).

Nowelizacja dodaje po art. 335 § 1 paragraf 1a, który nakazuje odpowiednie stosowanie do wniosku z art. 335 § 1 k.p.k. przepisów dotyczących aktu oskarżenia zawartych w rozdziale 40, z wyjątkiem art. 344a. k.p.k. Tym samym do wniosku o skazanie bez rozprawy nie mają zastosowania przepisy umożliwiające dokonanie zwrotu sprawy przez sąd z uwagi na istotne braki postępowania przygotowawczego, a zwłaszcza potrzebę poszukiwania dowodów (art. 335 § 1a k.p.k.).

Wniosek powinien zawierać dane wskazane w art. 332 § 1 pkt 1–5 k.p.k. Uzasadnienie wniosku ogranicza się do wskazania dowodów świadczących o tym, że okoliczności popełnienia czynu i wina oskarżonego nie budzą wątpliwości oraz że cele postępowania zostaną osiągnięte bez przeprowadzenia rozprawy. Z wnioskiem przekazuje się do sądu materiały postępowania przygotowawczego. Stronom, obrońcom i pełnomocnikom przysługuje prawo do przejrzenia akt sprawy, o czym należy ich pouczyć (art. 335 § 3 k.p.k.).

Nowelizacja wprowadza nową redakcję art. 335§ 3 k.p.k., która wynika ze zmiany struktury skargi zasadniczej. W związku ze zmianą treści art. 332 § 1 k.p.k. nowelizacja nakazuje umieszczać we wniosku o skazanie bez rozprawy z art. 335 § 1 k.p.k. wszystkie dane wymienione w art. 332 § 1 k.p.k. W związku z dokonanymi zmianami w art. 333 § 3 i art. 334 nowela nakazuje odpowiednie stosowanie wymienionych przepisów również do wniosku o skazanie bez rozprawy z art. 335 § 1 k.p.k. (art. 335 § 3 k.p.k.).

Sąd po przeprowadzeniu kontroli formalnej wniosku kieruje sprawę na posiedzenie. Sąd może uzależnić uwzględnienie wniosku od naprawienia szkody w całości albo w części lub od zadośćuczynienia za doznaną krzywdę bądź od dokonania w nim przez prokuratora wskazanej przez sąd zmiany, zaakceptowanej przez oskarżonego. Uwzględnienie wniosku jest też uzależnione od braku sprzeciwu ze strony pokrzywdzonego, którego powiadamia się o terminie posiedzenia (art. 343 § 2 k.p.k.). Jeżeli sąd uzna, że nie zachodzą podstawy do uwzględnienia wniosku, zwraca sprawę prokuratorowi (art. 343 § 7 k.p.k.). Ponowne wystąpienie z takim wnioskiem przez prokuratora jest możliwe, jeżeli zwrot nastąpił z przyczyn wskazanych w art. 343 § 1, 2 lub 3 k.p.k. Zwrot sprawy nie stoi też na przeszkodzie wystąpieniu następnie z wnioskiem o skazanie bez przeprowadzenia rozprawy na posiedzeniu, dołączonym do aktu oskarżenia w warunkach określonych w art. 335 § 2 k.p.k. (art. 335 § 4 k.p.k.). Wprowadzone rozwiązanie ma na celu uwolnienie wnioskodawcy od ryzyka nienależytego przygotowania sprawy, na wypadek nieuwzględnienia wniosku.

Wariant wniosku o skazanie bez przeprowadzania rozprawy przewidziany w art. 335 § 2 k.p.k. zakłada, iż prokurator **dołącza** wniosek o skazanie bez rozprawy **do aktu oskarżenia**. Określone w art. 335 § 2 k.p.k. przesłanki wystąpienia z wnioskiem obejmują **brak wątpliwości co do okoliczności popełnienia przestępstwa i winy oskarżonego oraz brak sprzeczności pomiędzy oświadczeniami dowodowymi złożonymi przez oskarżonego a dokonanymi ustaleniami**. W ramach zawartego porozumienia prokurator może uzgodnić z oskarżonym również wydanie określonego rozstrzygnięcia w przedmiocie poniesienia kosztów procesu. Podobnie jak w przypadku wniosku z art. 335 § 1 k.p.k., również uzasadnienie wniosku dołączonego do aktu oskarżenia ogranicza się do wskazania dowodów świadczących o tym, że okoliczności popełnienia czynu i wina oskarżonego nie budzą wątpliwości, a oświadczenia dowodowe złożone przez oskarżonego nie są sprzeczne z dokonanymi ustaleniami oraz że cele postępowania zostaną osiągnięte bez przeprowadzenia rozprawy. Do aktu oskarżenia nie dołącza się wykazu dowodów i świadków.

Nowelizacja ze stycznia 2016 roku zakłada modyfikację art. 335 § 2 k.p.k. poprzez dodanie do przesłanek pozytywnych wniosku wymogu ustalenia, iż postawa oskarżonego wskazuje, że cele postępowania zostaną osiągnięte (art. 335 § 2 k.p.k. Po wspomnianym paragrafie nowela przewiduje także dodanie § 2a zobowiązującego prokuratora uzgadniającego z oskarżonym treść wniosku o skazanie bez rozprawy z art. 335 § 1 lub 2 k.p.k. do pouczenia go o treści art. 447 § 5 k.p.k. (zakaz podnoszenia zarzutów z art. 438 pkt 3 i 4 k.p.k. w przypadku zawarcia porozumień procesowych z art. 343, 343a i 387 k.p.k.). O pouczeniu zamieszcza się adnotację w aktach sprawy (art. 335 § 2a k.p.k.).

Polskie prawo karne procesowe przewiduje w dalszym ciągu szczególne akty oskarżenia w postaci **uproszczonego aktu oskarżenia** wnoszonego przez oskarżyciela prywatnego oraz **ustnego aktu oskarżenia**.

Uproszczony akt oskarżenia pojawia się jako skarga zasadnicza uruchamiająca postępowania sądowe prowadzone w trybie prywatnoskargowym. Przedmiotem tego postępowania mogą być tylko i wyłącznie czyny oznaczone w Kodeksie karnym jako przestępstwa ścigane z oskarżenia prywatnego. Ich rozpoznanie przez sąd jest zatem uzależnione wyłącznie od inicjatywy pokrzywdzonego. Ściganie z urzędu przestępstwa prywatnoskargowego ma charakter wyjątkowy i dotyczy jedynie przypadków, gdy:

- na ściganie z urzędu zdecyduje się prokurator z uwagi na uzasadniony interes społeczny,
- popełnienie przestępstwa prywatnoskargowe miało charakter chuligański, a organ ścigania zdecydował się na jego ściganie z urzędu w trybie przyspieszonym.

Prywatny akt oskarżenia jest uproszczoną formą skargi zasadniczej z uwagi na potrzebę ułatwienia pokrzywdzonemu przestępstwem prywatnoskargowym dostępu do sądu. Jego zawartość może być ograniczona do oznaczenia osoby oskarżonego, zarzucanego mu czynu oraz wskazania dowodów, na których opiera się oskarżenie (art. 487 k.p.k.). Kodeks postępowania karnego przewiduje także zamienną formę uruchamiania postępowania sądowego. W pewnych przypadkach Policja na żądanie pokrzywdzonego przyjmuje ustną lub pisemną skargę i w razie potrzeby zabezpiecza dowody, po czym przesyła skargę do właściwego sądu (art. 488 § 1 k.p.k.). Możliwość taka jest jednak ograniczona tylko do sytuacji, gdy pokrzywdzony nie jest w stanie samodzielnie ustalić tożsamości sprawcy czynu i zwraca się o dokonanie niezbędnych czynności dowodowych przez Policję. Udział Policji w uruchomieniu postępowania nie jest jednak uznawany za ingerencję prowadzącą do objęcia przestępstwa prywatnoskargowego ściganie z urzędu. Policja dokonuje stosownych czynności procesowych jedynie w zastępstwie pokrzywdzonego, a złożona na piśmie skarga do sądu uważana jest nadal za skargę oskarżyciela prywatnego.

Zupełnie inny charakter ma **ustny akt oskarżenia**. Jest on uznawany za skargę zasadniczą z uwagi na skutek dla przedmiotu postępowania sądowego. Jego pojawienie się w procesie karnym wiąże się z potrzebą pełnego

odzwierciedlenia istoty zdarzenia będącego przedmiotem postępowania. Możliwość złożenia ustnego aktu oskarżenia wiąże się ze zjawiskiem tzw. **procesu wpadkowego**, który może mieć miejsce w sytuacji, gdy na rozprawie w toku postępowania dowodowego ujawni się nowy czyn, nie objęty dotychczas przedmiotem postępowania (art. 398 k.p.k.). Warunkiem rozszerzenia zakresu rozpoznania sprawy będzie wystąpienie prokuratora z ustnym żądaniem rozpoznania na tej samej rozprawie ujawnionego czynu. Uzależnienie uruchomienia tzw. procesu wpadkowego ze złożeniem ustnego aktu oskarżenia doprowadziło do pojawienia się w literaturze nazwy „wpadkowy akt oskarżenia”. Powyższy problem będzie jednak szczegółowo omówiony w rozdziale poświęconym przebiegowi postępowania rozpoznawczego.

Szczególny charakter będzie też miał **subsydiarny akt oskarżenia** oskarżyciela posiłkowego subsydiarnego. Subsydiarny akt oskarżenia jest formą skargi zasadniczej, którą ujawniony pokrzywdzony może uruchomić postępowanie sądowe o czyn ścigany z urzędu. Warunkiem uzyskania uprawnienia do samodzielnego inicjowania rozpoznania postępowania sądowego w sprawie o czyn ścigany z urzędu jest dwukrotne zaskarżenie postanowienie prokuratora odmawiającego wszczęcia albo umarzającego postępowanie przygotowawcze. W przypadku dwukrotnego wydania tożsamyh decyzji negujących zasadność ścigania karnego, pokrzywdzony, który wcześniej dwukrotnie wniósł zażalenie, w terminie miesiąca od doręczenia mu zawiadomienia o postanowieniu, może wnieść do sądu akt oskarżenia dołączając do akt po jednym odpisie aktu oskarżenia dla każdego oskarżonego oraz prokuratora. Akt oskarżenia wniesiony przez pokrzywdzonego powinien być sporządzony i podpisany przez pełnomocnika, z zachowaniem warunków określonych w art. 332 i art. 333 § 1 k.p.k. (art. 55 § 2 k.p.k.). Inny pokrzywdzony tym samym czynem może aż do rozpoczęcia przewodu sądowego na rozprawie głównej przyłączyć się do postępowania (art. 55 § 3 k.p.k.). W razie wniesienia przez pokrzywdzonego aktu oskarżenia prezes sądu przesyła jego odpis prokuratorowi, wzywając go do nadesłania w terminie 14 dni akt postępowania przygotowawczego (art. 330 § 3 k.p.k.).

Nowelizacja ze stycznia 2016 roku przewiduje dodanie do art. 55 § 1 k.p.k. zdania, które nakazuje stosowanie do subsydiarnego aktu oskarżenia przepisów art. 339 § 3 pkt 3b i art. 396a k.p.k. (zwrot sprawy do postępowania przygotowawczego i czynności prokuratora zlecone przez sąd na rozprawie).

Modyfikacji podlega także art. 55 § 4 k.p.k., który wprowadził regułę, iż wstąpienie prokuratora do sprawy wszczętej na podstawie aktu oskarżenia wniesionego przez oskarżyciela posiłkowego powoduje, iż prokurator staje się oskarżycielem publicznym, a postępowanie będzie się toczyć z oskarżenia publicznego. Na skutek ingerencji prokuratorskiej pokrzywdzony, który wniósł akt oskarżenia, będzie korzystał z praw oskarżyciela posiłkowego, o którym mowa w art. 54 k.p.k. Cofnięcie aktu oskarżenia przez oskarżyciela publicznego staje się dopuszczalne jedynie za zgodną pokrzywdzonego, który wniósł akt oskarżenia (art. 55 § 4 k.p.k.).

Skargi zasadnicze zastępujące akt oskarżenia

Rolę skargi zasadniczej pełni także wniosek o rozpoznanie sprawy w trybie przyspieszonym. W przypadku spełnienia przesłanek do rozpoznania sprawy w trybie przyspieszonym Policja sporządza taki wniosek i przekazuje go do sądu wraz ze zgromadzonym materiałem dowodowym, zawiadamiając o tym niezwłocznie prokuratora (art. 517d § 1 k.p.k.). Wniosek ten zastępuje akt oskarżenia.

Wniosek o rozpoznanie sprawy powinien zawierać dane, o których mowa w art. 332 § 1 k.p.k. Przepisy art. 333 § 1–3 i art. 334 § 1 stosuje się odpowiednio. Policja doręcza pokrzywdzonemu pisemne pouczenie o uprawnieniach wynikających z art. 46 § 1 k.k., art. 343 § 3a i art. 387 § 2 oraz o treści art. 49a i art. 338a, a także o prawie do złożenia oświadczenia o działaniu w charakterze oskarżyciela posiłkowego (art. 517d § 3 k.p.k.).

Nieco inaczej wygląda inicjowanie postępowania sądowego w trybie przyspieszonym, w przypadku tzw. rozprawy odmiejscowionej. Istota rozprawy odmiejscowionej polega na równoległym prowadzeniu czynności postępowania sądowego w siedzibie sądu oraz w miejscu pobytu sprawcy, z którego udziałem czynności dokonywane są za pomocą urządzeń technicznych. W takim wypadku sprawcy nie doprowadza się do sądu, a wniosek o rozpoznanie sprawy w trybie przyspieszonym uznaje się za równoznaczny z oddaniem sprawcy do jego dyspozycji. W przypadku spełnienia przesłanek rozpoznania sprawy w warunkach rozprawy odmiejscowionej Policja sporządza odpis wniosku o rozpoznanie sprawy oraz uwierzytelnione kopie wszystkich dokumentów materiału dowodowego przekazywanych do sądu i przekazuje je sprawcy oraz jego obrońcy, jeżeli został w sprawie ustanowiony. Po zakończeniu wszystkich czynności sądowych przeprowadzanych w trybie art. 517b § 2a kopie te włącza się do akt sprawy (art. 517d § 1a k.p.k.).

Jeżeli zachodzą warunki do wystąpienia z wnioskiem o skazanie bez rozprawy wobec sprawcy, który przyznał się do winy (art. 335 § 1 k.p.k.), lub gdy podejrzany złożył wniosek o skazanie bez przeprowadzenia postępowania dowodowego (art. 338a k.p.k.), Policja przedstawia wniosek o rozpoznanie sprawy prokuratorowi do zatwierdzenia. Prokurator może odmówić zatwierdzenia wniosku o rozpoznanie sprawy, podejmując decyzję co do dalszego toku sprawy. Jeżeli prokurator potwierdzi, iż w sprawie zachodzą przesłanki do wystąpienia z wnioskiem o skazanie bez rozprawy, zatwierdzając wniosek o rozpoznanie sprawy, może też dołączyć do niego wniosek, o którym mowa w art. 335 § 1 (art. 517d § 2 k.p.k.).

Nowelizacja Kodeksu postępowania karnego ze stycznia 2016 roku zmienia art. 517c § 2 poprzez stworzenie prawnej możliwości występowania w trybie przyspieszonym także z wnioskiem o skazanie bez przeprowadzenia rozprawy z art. 335 § 2 k.p.k., o czym także pouczyć trzeba będzie podejrzanego (art. 517c § 2 k.p.k.). Nowelizacja objęła także treść art. 517d § 2 i 3 k.p.k., która według zamierzeń ustawodawcy zezwoli prokuratorowi na dołączanie do zatwierdzanego wniosku o rozpoznanie sprawy w trybie przyspieszonym również wniosku o skazanie bez rozprawy z art. 335 § 2 k.p.k. (art. 517c § 2 k.p.k.). Stosownie do zmian poczynionych w strukturze aktu oskarżenia nowelizacja nakazuje także we wniosku o rozpoznanie sprawy w trybie przyspieszonym umieszczać dodatkowo dane, o których mowa w art. 334 § 2 k.p.k. (art. 517c § 3 k.p.k.).

Oprócz ukarania sprawcy, prawo karne materialne zna jednak również inne sposoby reakcji na naruszenie prawa karnego materialnego. Jednym z nich jest **wniosek o warunkowe umorzenie postępowania karnego i poddanie sprawcy próbie wraz z nałożeniem przewidzianych w prawie obowiązków** (art. 336 k.p.k.). Wniosek ten jest dopuszczalny w stosunku do sprawcy przestępstwa zagrożonego karą nieprzekraczającą 5 lat pozbawienia wolności. Dodatkowymi przesłankami pozytywnymi złożenia wniosku o warunkowe umorzenie postępowania karnego jest nieznaczny stopień zawinienia i szkodliwości społecznej czynu, dotychczasowa niekaralność za przestępstwa umyślne i pozytywna prognoza wobec sprawcy czynu (art. 66 § 1 k.k.). W praktyce oznacza to możliwość odstąpienia od ukarania sprawcy czynu, który jest sprawcą „przypadkowym”. Decyzją sądu (wyrok) warunkowo umarzająca postępowanie wobec sprawcy jest decyzją merytoryczną, potwierdzającą sprawstwo i winę. Funkcje kompensacyjne skazania spełniać mają nakładane na podstawie ustawy obowiązki towarzyszące okresowi próby oraz świadczenie pieniężne wymienione w art. 39 pkt 7 k.k. (art. 67 § 3 k.k.). Orzeczony okres próby trwa od roku do 3 lat (art. 67 § 1 k.k.) i po 6 miesiącach od jego zakończenia postępowanie nie może już być podjęte (art. 68 § 4 k.k.).

Inne skargi zasadnicze

Trzecim rodzajem skargi zasadniczej jest **wniosek o umorzenie postępowania karnego i orzeczenie środków zabezpieczających**. Jego wyodrębnienie spośród innych typów skarg zasadniczych wiąże się z odmiennym skutkiem, który wynika z braku obowiązku rozpoznania sprawy w przypadku nieuwzględnienia przez sąd wniosku. W przeciwieństwie do wniosku o warunkowe umorzenie postępowania, w przypadku nieuwzględnienia wniosku o umorzenie sprawy i zastosowanie środków zabezpieczających, sąd nie może kontynuować postępowania, lecz przekazuje sprawę prokuratorowi celem dalszego prowadzenia postępowania przygotowawczego (art. 324 § 2 k.p.k.).

Wniosek o umorzenie i zastosowanie środków zabezpieczających można sporządzić, gdy w trakcie postępowania przygotowawczego zostanie ustalone, że **podejrzany dopuścił się czynu w stanie niepoczytalności, a istnieją podstawy do zastosowania środków zabezpieczających**. Oznacza to, że

w istocie popełniony czyn nie zawiera znamion przestępstwa. Sprawcy czynu nie można bowiem przypisać winy z uwagi na ustaloną w toku postępowania przez biegłych niepoczytalność w chwili jego popełnienia. Natomiast zgodnie z treścią art. 17 § 3 k.p.k. niemożność przypisania winy sprawcy czynu nie wyłącza postępowania dotyczącego zastosowania środków zabezpieczających. Mimo bowiem braku zawinienia istnieje obawa, iż sprawca z uwagi na swój stan może ponownie popełnić czyn o znacznej szkodliwości społecznej. Pojawia się zatem potrzeba „zabezpieczenia społeczeństwa” przed kolejnym czynem sprawcy, poprzez poddanie go środkom zabezpieczającym wymienionym w art. 93a § 1 k.k. lub nałożenie zakazów i nakazów wymienionych w art. 39 pkt 2–3 k.k. W takim wypadku tylko i wyłącznie prokurator po zamknięciu śledztwa kieruje sprawę do sądu wraz z wnioskiem o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających (art. 324 § 1 k.p.k.). Wniosek o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających powinien spełniać odpowiednio wymogi określone w art. 331 § 1 i 4, art. 332, art. 333 § 1–3 i art. 334 § 1 k.p.k. Przekazując wniosek do sądu, prokurator informuje o tym ujawnionego pokrzywdzonego (art. 324 § 1a k.p.k.).

3. Inne sposoby zakończenia postępowania przygotowawczego

Przeprowadzenie postępowania przygotowawczego, oprócz sytuacji uzasadniających wydanie decyzji o skierowaniu sprawy do sądu albo o definitywnym zaprzestaniu ścigania karnego, może także prowadzić do stanu, w którym organ prowadzący postępowanie uzna, że oceniane zdarzenie nie wyczerpuje znamion przestępstwa, lecz narusza inne przepisy obligujące do kontynuowania postępowania w przedmiocie ich oceny prawnej według innych procedur. W toku postępowania przygotowawczego może zatem okazać się, że oceniane zdarzenie nie jest przestępstwem, lecz przejawem demoralizacji nieletniego. W takim wypadku organ prowadzący postępowanie przygotowawcze powinien przedsięwziąć czynności zmierzające do realizacji odpowiedzialności prawnej według przepisów postępowania w sprawach nieletnich, gdyż z uwagi na fakt, iż postępowanie wyjaśniające w sprawach nieletnich jest stadium sądowym, organ niesądowy nie jest uprawniony do samodzielnego dokonania oceny prawnej czynu.

Organem uprawnionym do dokonania oceny prawnej czynu i wyboru właściwego trybu postępowania jest tylko i wyłącznie prokurator. W takim wypadku wydaje postanowienia o przekazaniu sprawy sądowi właściwemu do spraw nieletnich, a sprawę uznaje się za zakończoną w inny sposób. Opisana konstrukcja jest zbliżona do instytucji przekazania według właściwości z art. 35 k.p.k.

PPK w st. spocz. Przemysław Piątek

ROZDZIAŁ III SĄDOWE POSTĘPOWANIA ROZPOZNAWCZE

Literatura: M. Błoński, *Wyjaśnienia oskarżonego w polskim procesie karnym*, Łódź 2011; P. Brzeziński, *Kontrola formalna aktu oskarżenia*, „Prokuratura i Prawo” 2006, nr 10; T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2011; P. Hofmański, S. Zabłocki, *Elementy metodyki pracy sędziego w sprawach karnych*, Warszawa 2011; S. Kalinowski, *Rozprawa główna w polskim procesie karnym*, Warszawa 1975; M. Klejnowska, *Oskarżony jako osobowe źródło informacji o przestępstwie*, Kraków 2004; R. Olszewski, *Ujawnianie przez sąd i usuwanie istotnych braków dochodzenia lub śledztwa w polskim procesie karnym*, Łódź 2007; E. Skrętowicz, *Wyrok sądu karnego pierwszej instancji*, Lublin 1989; S. Stachowiak, *Rozpoczęcie przewodu sądowego na rozprawie głównej jako czas wygaśnięcia niektórych uprawnień procesowych*, „Prokuratura i Prawo” 2005, nr 11; S. Stachowiak, *Sądowa kontrola wymagań formalnych skargi w polskim procesie karnym*, „Nowe Prawo” 1973, nr 12; S. Stachowiak, P. Wiliński, B. Janusz-Pohl, *Zmiana kwalifikacji prawnej w toku postępowania karnego* [w:] *Współzależność prawa karnego materialnego i procesowego w świetle kodyfikacji karnych z 1997 r. i propozycji ich zmian*, red. Z. Ćwiąkański, G. Artymiak, Warszawa 2009; R.A. Stefański, *Czynności dowodowe prokuratora zlecone przez sąd – art. 397 KPK*, „Prokuratura i Prawo” 2003, nr 5; D. Świecki, *Postępowanie przed sądem pierwszej instancji oraz postępowania szczególne*, Kraków 2015.

§ 1. Model i struktura postępowania rozpoznawczego

Postępowanie sądowe, inaczej zwane postępowaniem jurysdykcyjnym albo głównym, jest w istocie najważniejszym stadium postępowania karnego. To właśnie na tym etapie ma miejsce przede wszystkim rozstrzygnięcie przez niezawisły sąd w kwestii odpowiedzialności karnej osoby, która została oskarżona o popełnienie konkretnego przestępstwa. W potocznym pojmowaniu postępowania sądowego uznaje się, iż właśnie na tym etapie prowadzenia sprawy karnej następuje „wymierzanie sprawiedliwości”, o którym m.in. mowa w art. 175 Konstytucji RP. To w postępowaniu sądowym wydawany jest wyrok w danej sprawie, w którym oskarżony jest „uznany za winnego” albo „uniewinniony”. Wtedy ma miejsce również wydanie ewentualnego orzeczenia o warunkowym umorzeniu postępowania, które w rzeczywistości nie mieści się w pojęciach uznania albo nieuznania przez sąd winy oskarżonego.

W toku postępowania sądowego obowiązuje m.in. zasada kontradiktoryjności silnie wzmocniona w efekcie nowelizacji Kodeksu postępowania karnego, obowiązującej od 1 lipca 2015 roku. Zasadę tą można sprowadzić do dyrektywy, zgodnie z którą proces karny powinien być prowadzony w formie sporu równoprawionych stron przed bezstronnym arbitrem (sądem)¹.

Obowiązująca procedura karna przewiduje dosyć szerokie możliwości zakończenia postępowania karnego w drodze wydania wyroku skazującego, będącego efektem zastosowania różnego rodzaju rozwiązań konsensualnych (art. 335 k.p.k. i art. 343 k.p.k. oraz art. 387 k.p.k.). Nowym rozwiązaniem w tym zakresie jest z pewnością możliwość wydania takiego orzeczenia w następstwie wniosku oskarżonego (art. 338a k.p.k.).

Wyróżnia się **trzy fazy** postępowania sądowego, które doznają dalszego podziału na **podfazy** i etapy:

¹ K. Marszał, *Proces karny. Zagadnienia ogólne*, Katowice 2013, s. 116.

1. Oddanie przez sąd pod sąd (postępowanie przejściowe)
 - a) kontrola formalna skargi zasadniczej,
 - b) kontrola merytoryczna sprawy,
 - c) posiedzenie przygotowawcze,
 - d) czynności związane z organizacją rozprawy.
2. Rozprawa
 - a) część wstępna rozprawy,
 - b) przewód sądowy (postępowanie dowodowe),
 - c) przemówienia stron (postępowanie wywodowe),
 - d) wyrokowanie.
3. Czynności kończące sądowe postępowanie pierwszoinstancyjne
 - a) wniosek o sporządzenie uzasadnienia wyroku na piśmie,
 - b) sporządzenie uzasadnienia wyroku na piśmie,
 - c) czynności związane z uprawomocnieniem się orzeczenia albo wniesienie skargi odwoławczej.

Tak ukształtowana struktura postępowania sądowego funkcjonuje zarówno w postępowaniu karnym, postępowaniu karnym skarbowym, jak i w postępowaniu w sprawach o wykroczenia. Niemniej w związku z funkcjonowaniem w polskim prawie karnym procesowym trybów szczególnych postępowania opisana powyżej struktura postępowania pierwszoinstancyjnego doznaje licznych modyfikacji. Wejście w życie w dniu 1 lipca 2015 r. roku nowelizacji Kodeksu postępowania karnego zlikwidowało postępowanie uproszczone. Dokonana zmiana nie oznacza bynajmniej całkowitego usunięcia z polskiej procedury karnej uproszczeń, jakie występowały w trybie postępowania rozpoznawczego. Dążenie do przyspieszenia postępowania karnego zaowocowało ogólną tendencją na rzecz „simplifikacji” postępowania karnego. Oznacza to więc, że rozwiązania typowe dotąd dla postępowania uproszczonego stały się również dopuszczalne w zwyczajnym trybie rozpoznania sprawy. W postępowaniu zwyczajnym – w miejsce zlikwidowanego wyrokowania zaocznego – rozszerzono dopuszczalne sytuacje orzekania pod nieobecność oskarżonego. Zrezygnowano z bezwzględnego obowiązku sporządzania uzasadnienia aktu oskarżenia przez prokuratora. Wzorem zlikwidowanego art. 474a § 1 k.p.k. wprowadzono także możliwość składania wniosku o dobrowolne poddanie się karze w odpowiedzi na doręczenie aktu oskarżenia.

W chwili obecnej, oprócz trybu zwyczajnego (obfitującego w modyfikacje zaadaptowane z trybu uproszczonego), polska procedura karna przewiduje **tryb nakazowy, przyspieszony i prywatnoskargowy**.

Istotą orzekania w trybie nakazowym jest redukcja postępowania pierwszoinstancyjnego poprzez rezygnację z jawnej kontradyktoryjnej rozprawy. Istotą postępowania nakazowego jest bowiem wydanie rozstrzygnięcia (wyroku nakazowego) na posiedzeniu bez udziału stron.

Zupełnie w innym kierunku idą rozwiązania przyjęte w założeniach konstrukcyjnych trybu przyspieszonego. Modyfikacje przewidziane w trybie przyspieszonym zakładają bowiem wprowadzenie limitów czasowych na realizację

poszczególnych stadiów postępowania karnego. Organy ścigania, które ujawniły przestępstwo i zatrzymały jego sprawcę, mają 48 godzin na przeprowadzenie czynności postępowania przygotowawczego i wystąpienie do sądu z wnioskiem o rozpoznanie sprawy w trybie przyspieszonym. Sąd orzekający w I instancji powinien wydać rozstrzygnięcie w zaledwie 24 godziny. W trakcie postępowania rozpoznawczego istnieje możliwość zarządzenia przerwy lub kilku przerw na wydanie rozstrzygnięcia, przy czym łącznie okres przerw nie może przekroczyć 14 dni. Specyficznym rozwiązaniem dopuszczalnym tylko i wyłącznie w trybie przyspieszonym jest przewidziana w art. 517b § 2a k.p.k. możliwość równoległego prowadzenia czynności sądowych w budynku sądu oraz w miejscu pobytu oskarżonego na odległość (tzw. rozprawa odmiejscowiona) i zakończenie postępowania poprzez zwrot sprawy do postępowania przygotowawczego (art. 517g k.p.k.).

Modyfikacje postępowania prywatnoskargowego wynikają z przyjęcia koncepcji, iż ściganie i rozpoznawanie kwestii odpowiedzialności karnej za popełnienie przestępstwa prywatnoskargowego jest uzależnione tylko i wyłącznie od woli pokrzywdzonego – oskarżyciela prywatnego. W związku z powyższym w postępowaniu prywatnoskargowym przewidziano rozwiązania akcentujące decydujący wpływ woli pokrzywdzonego na dalszy tok postępowania i sposób jego zakończenia. Postępowanie sądowe prowadzone w trybie prywatnoskargowym jest wzbogacone o obligatoryjne przeprowadzenie postępowania pojednawczego przed rozprawą główną (art. 489 k.p.k.). Niestawiennictwo oskarżyciela prywatnego tworzy domniemanie wycofania woli ścigania i ukarania oskarżonego (art. 496 k.p.k.). Specyfika zdarzeń wiążących się z popełnianiem czynów prywatnoskargowych, przybierających niejednokrotnie postać serii wzajemnych zniewag, pomówień i naruszeń nietykalności cielesnej, sprawiła, iż dla lepszego odtworzenia jego przebiegu ustawodawca dopuścił możliwość naprzemiennego występowania oskarżonego i pokrzywdzonego w obydwu rolach procesowych w jednym procesie karnym (oskarżenie wzajemne).

§ 2. Oddanie przez sąd pod sąd (postępowanie przejściowe)

Ten etap prowadzenia sprawy karnej spełnia w szczególności dwie funkcje. Po pierwsze, jego zadaniem jest uniemożliwienie „stawiania przed sądem” osób z pewnością niewinnych. Funkcja ta może być spełniona przede wszystkim poprzez umorzenie przez sąd postępowania na posiedzeniu, jeszcze przed skierowaniem sprawy na rozprawę. W ten sposób m.in. wstępna kontrola sprawy ma charakter gwarancyjny dla oskarżonego. Po drugie, etap ten spełnia swoistą funkcję ekonomiczną poprzez możliwość sprawdzenia, czy dopuszczalne jest w konkretnym przypadku załatwienie danej sprawy karnej w sposób inny niż w drodze faktycznie kosztownej rozprawy cechującej się postępowaniem dowodowym. Takim sposobem zakończenia postępowania karnego jest np. wydanie wyroku bez przeprowadzenia rozprawy będące przejawem wspomnianego konsensualizmu w procesie karnym.

1. Wstępna kontrola skargi

Wstępna kontrola oskarżenia (aktu oskarżenia) dotyczy warunków formalnych tego pisma procesowego. W istocie sprowadza się ona do zweryfikowania prawidłowości wszystkich elementów tej skargi, gdyż m.in. jej niewadliwość umożliwia prawidłowe rozpoznanie sprawy w granicach oskarżenia. Zakres kontroli warunków formalnych aktu oskarżenia przewidziano w art. 337 § 1 k.p.k. Zgodnie z tym przepisem akt oskarżenia powinien spełniać wymogi pisma procesowego z art. 119 k.p.k. (w szczególności dotyczące „autora” i jego podpisu), a także zawierać elementy wskazane w art. 332 k.p.k. (dane dotyczące oskarżonego i ewentualnie zastosowanego wobec niego środka zapobiegawczego oraz zabezpieczenia majątkowego, opis czynu i jego kwalifikację prawną z uwzględnieniem m.in. recydywy z art. 64 k.k., w warunkach której czyn był popełniony, popełnienia przestępstwa w warunkach przewidzianych w art. 65 k.k. lub art. 37 § 1 k.k.s. Akt oskarżenia powinien także zawierać wskazanie sądu właściwego do rozpoznania sprawy oraz trybu postępowania. Powinien także zawierać informacje o złożeniu przez oskarżonego wniosku pokrzywdzonego o umorzenie postępowania, o którym mowa w art. 59a k.k.

Te dwa ostatnie elementy przestaną być wymogami formalnymi aktu oskarżenia z uwagi na skreślenie art. 59a k.k. oraz zmianę art. 332 k.p.k. na mocy nowelizacji z dnia 8 stycznia 2016 roku.

Akt oskarżenia powinien zawierać także elementy wskazane w art. 333 k.p.k. (listę osób, których wezwania na rozprawę żąda oskarżyciel, wykaz dowodów do przeprowadzenia w trakcie rozprawy oraz listę ujawnionych pokrzywdzonych). Jeśli załącznikiem do aktu oskarżenia jest wniosek o wydanie na posiedzeniu wyroku skazującego, o którym mowa w art. 335 § 2 k.p.k. – skarga nie musi wówczas spełniać wymogów przewidzianych dla niej w art. 333 § 1 i 2 k.p.k.

W efekcie nowelizacji wg projektu z dnia 8 stycznia 2016 roku. przywrócone zostaje brzmienie art. 333 § 1 k.p.k. obowiązujące od dnia 30 czerwca 2015 roku. Akt oskarżenia winien zawierać listę osób, których wezwania żąda oskarżyciel, wykaz innych dowodów, których przeprowadzenia na rozprawie domaga się oskarżyciel, oraz – zgodnie z niezmienionym brzmieniem art. 333 § 3 k.p.k. – listę ujawnionych pokrzywdzonych.

W ramach kontroli formalnej oskarżenia sprawdza się także, czy spełniono czynności przewidziane w art. 334 k.p.k. Kontrola w tym zakresie obejmuje więc:

- przekazanie z aktem oskarżenia materiałów postępowania wraz z załącznikami,
- dołączenie w razie żądania strony, o którym mowa w art. 321 § 5 k.p.k., innych niż wymienione w art. 334 § 1 k.p.k. materiałów postępowania przygotowawczego,
- przekazanie sądowi w wyodrębnionym zbiorze dokumentów dotyczących zeznań świadków (art. 334 § 3 k.p.k.),
- przekazanie sądowi uzyskanej na 30 dni przed wniesieniem aktu oskarżenia informacji o oskarżonym, przewidzianej w art. 213 § 1a k.p.k. (art. 334 § 4 k.p.k.),
- załączenie do aktu oskarżenia stosownej liczby jego odpisów – dla każdego oskarżonego (art. 334 § 4 k.p.k.) oraz – jeśli oskarżony posiada obrońcę – także dla tego ostatniego (art. 140 k.p.k.),
- dowodów zawiadomienia oskarżonego przez oskarżyciela publicznego, ujawnionego pokrzywdzonego oraz osoby lub instytucji, która złożyła zawiadomienie o przestępstwie, o fakcie przesłaniu do sądu aktu oskarżenia oraz o treści przepisów art. 343 k.p.k. i art. 343a k.p.k. Należy podkreślić, iż chodzi tu o dowody zawiadomienia o dokonanej przez oskarżyciela czynności, a nie dowody doręczenia tych zawiadomień,
- dowodu pouczenia pokrzywdzonego o treści art. 49a k.p.k. oraz o prawie złożenia oświadczenia o działaniu w charakterze oskarżyciela posiłkowego.

W efekcie nowelizacji z dnia 8 stycznia 2016 roku r. zmianie ulega treść art. 334 k.p.k. W związku z tym kontrola formalna aktu oskarżenia odnosząca się do wymogów określonych w tym przepisie będzie obejmować:

- przekazanie z aktem oskarżenia materiałów postępowania wraz z załącznikami,
- przekazanie z aktem oskarżenia załącznika adresowego do sprawy obejmującego dane adresowe osób wzywanych na rozprawę (art. 334 § 2 pkt 1 k.p.k.),
- odpowiednią liczbę odpisów aktu oskarżenia dla każdego oskarżonego oraz dodatkowo dla każdego pokrzywdzonego w przypadku złożenia przez prokuratora aktu oskarżenia z wnioskiem o skazanie bez rozprawy, o którym mowa w znowelizowanym od 8 stycznia 2016 roku r. art. 335 § 2 k.p.k.

Przepis art. 337 § 1 k.p.k. odnosi się także do kontroli formalnej wniosku o wydanie na posiedzeniu wyroku skazującego bez przeprowadzenia rozprawy i orzeczenie uzgodnionych z oskarżonym kar lub innych środków przewidzianych

za zarzucany mu występki (art. 335 § 1 k.p.k.). Kontrola formalna tego pisma procesowego obejmuje wymogi przewidziane dla aktu oskarżenia w art. 332 § 1 k.p.k., sporządzenie uzasadnienia oraz fakt przekazania wraz z wnioskiem materiałów postępowania przygotowawczego (art. 335 § 3 k.p.k.). Obejmuje ona również warunki formalne przewidziane w art. 335 § 1 k.p.k., tj. rodzaj i wysokość uzgodnionej z oskarżonym kary lub innych środków przewidzianych w Kodeksie karnym oraz (w razie podjęcia w tym zakresie stosownych uzgodnień) także wysokość kosztów postępowania. Kontrola formalna obejmuje także stanowiący załącznik do aktu oskarżenia wnioski o wydanie na posiedzeniu wyroku skazującego bez przeprowadzenia rozprawy i orzeczenie uzgodnionych z oskarżonym kar lub innych środków przewidzianych za zarzucany mu występki (art. 335 § 2 k.p.k.). Kontrola warunków formalnych obejmuje w tym wypadku warunki przewidziane dla wniosku, o którym mowa w art. 335 § 1 k.p.k., oraz fakt sporządzenia uzasadnienia (art. 335 § 3 zd. 2 k.p.k.).

Badanie warunków formalnych obejmuje akt oskarżenia wnoszony zarówno przez oskarżyciela publicznego, jak i subsydiarnego oraz prywatnego. Jednak w przypadku subsydiarnego aktu oskarżenia kontrola wymogów formalnych jest ograniczona treścią przepisów art. 119 k.p.k., art. 332 k.p.k., art. 333 § 1 k.p.k. oraz wymogiem sporządzenia i podpisania tego pisma przez pełnomocnika (art. 55 § 2 k.p.k.). Z kolei w przypadku prywatnego aktu oskarżenia kontrola ta jest wyraźnie ograniczona do wymogów pisma procesowego przewidzianych art. 119 k.p.k. oraz do zawartości wskazanej w art. 487 k.p.k. (oznaczenie osoby oskarżonego, zarzucanego mu czynu oraz wskazania dowodów, na których opiera się oskarżenie).

Podmiotem przeprowadzającym kontrolę warunków formalnych aktu oskarżenia jest prezes sądu właściwego do rozpoznania (art. 337 § 1 k.p.k.). Uwzględniając brzmienie art. 93 § 2 k.p.k., przyjmuje się również, iż kontrolę tę może przeprowadzić także przewodniczący wydziału w danym sądzie albo inny upoważniony sędzia.

Jeśli akt oskarżenia nie odpowiada warunkom formalnym, prezes sądu wydaje zarządzenie o jego zwrocie oskarżycielowi w celu uzupełnienia. Zwracany jest wyłącznie akt oskarżenia, a akta wraz z załącznikami zostają w sądzie. Niemniej w przypadku zwrotu aktu oskarżenia z powodu braku albo niewłaściwego dokonania czynności przewidzianych w art. 334 § 1–3 k.p.k. prokurator ma możliwość zażądania przesłania mu aktu na podstawie art. 158 § 1 k.p.k. w celu uzupełnienia stwierdzonych braków. Na zarządzenie prezesa sądu o zwrocie aktu oskarżenia przysługuje zażalenie do sądu właściwego do rozpoznania sprawy (art. 337 § 2 k.p.k.). W razie niezaskarżenia zarządzenia jest ono wiążące dla prokuratora i musi on wówczas w terminie 7 dni wnieść poprawiony lub uzupełniony akt oskarżenia (art. 337 § 3 k.p.k.), przy czym termin ten ma charakter instrukcyjny, co oznacza, iż jego przekroczenie nie skutkuje np. bezskutecznością aktu oskarżenia.

W art. 337 § 1a k.p.k. przewidziano instytucję kontroli przez prezesa sądu faktu dokonania w toku postępowania przygotowawczego czynności końcowego

zaznajomienia z materiałami postępowania, o którym mowa w art. 321 k.p.k. W razie stwierdzenia zaniechania dokonania tych czynności prezes sądu zwraca akt oskarżenia oskarżycielowi publicznemu wraz z aktami sprawy i wskazuje termin do ich przeprowadzenia. W razie takiej potrzeby oskarżyciel publiczny może wystąpić o przedłużenie tego terminu. Natomiast jeśli dokona on czynności z art. 321 k.p.k. we wskazanym (także przedłużonym) terminie, ma obowiązek wnieść akt oskarżenia uzupełniony o wzmiankę o fakcie zaznajomienia z materiałami postępowania przygotowawczego (art. 337 § 4 k.p.k.). Jeśli oskarżyciel publiczny nie zgadza się z zarządzeniem prezesa sądu o konieczności dokonania czynności końcowego zaznajomienia z materiałami postępowania przygotowawczego – może zaskarżyć tę decyzję do sądu właściwego do rozpoznania sprawy (art. 337 § 2 k.p.k.).

Nowelizacja z dnia 8 stycznia 2016 roku. uchyla przepis art. 337 § 1a k.p.k. oraz powiązany z nim przepis art. 337 § 4 k.p.k. Zmiany te są efektem przywrócenia rozwiązania dotyczącego instytucji czynności kończących postępowanie przygotowawcze z art. 321 k.p.k. w wersji obowiązującej do dnia 30 czerwca 2015 roku.

Jeśli akt oskarżenia odpowiada wymogom formalnym, także po ewentualnym uzupełnieniu ich braków przez oskarżyciela, dokonywana jest seria czynności procesowych stanowiących doręczenia pism i pouczenia. Czynności tych dokonuje prezes sądu lub referendarz. Wśród nich znajdują się przede wszystkim czynności dotyczące oskarżonego polegające na doręczeniu mu odpisu aktu oskarżenia, z jednoczesnym wezwaniem go do składania wniosków dowodowych w terminie 7 dni od doręczenia tego pisma. Prezes sądu poucza go także o prawie do złożenia wniosku o zobowiązanie prokuratora do uzupełnienia materiałów postępowania przygotowawczego załączonych do aktu oskarżenia o określone dokumenty zawarte w aktach tego postępowania, jeśli ma to znaczenie dla oskarżonego (art. 338 § 1 k.p.k.).

Nowelizacja z dnia 8 stycznia 2016 roku. zmienia brzmienie przepisu art. 338 § 1 k.p.k., w efekcie czego uchylony zostaje obowiązek pouczeniu oskarżonego o prawie do złożenia wniosku o zobowiązanie prokuratora do uzupełnienia materiałów postępowania przygotowawczego załączonych do aktu oskarżenia, a tym samym – kontrola formalna aktu oskarżenia w tym zakresie.

Jeśli zachodzi niebezpieczeństwo ujawnienia informacji niejawnych oznaczonych klauzulami „tajne” lub „ściśle tajne”, oskarżonemu doręcza się odpis aktu oskarżenia bez uzasadnienia tego pisma procesowego. W takim wypadku uzasadnienie jest udostępniane oskarżonemu w sposób określony przez sąd lub prezesa sądu (art. 338 § 4 k.p.k.). Oskarżony ma prawo w terminie 7 dni od doręczenia odpisu aktu oskarżenia wnieść pisemną odpowiedź na akt oskarżenia (art. 338 § 3 k.p.k.).

Celem obydwu wymienionych rozwiązań polegających na zobowiązaniu oskarżonego do złożenia we wskazanym terminie wniosków dowodowych oraz

umożliwienia złożenia pisemnej odpowiedzi na akt oskarżenia jest stworzenie w ten sposób warunków do przyspieszenia postępowania karnego.

Oskarżonego w tym czasie poucza się również o różnych przysługujących mu uprawnieniach i ciążących na nim obowiązkach oraz konsekwencjach określonego zachowania w trakcie postępowania sądowego. Zestawienie przepisów normujących zagadnienia będące przedmiotem tego pouczenia zamieszczono art. 338 § 1a k.p.k.

Niezależnie od oskarżonego jedna z czynności dokonywanych na tym wstępnym etapie postępowania sądowego dotyczy ujawnionego w sprawie pokrzywdzonego. W razie złożenia wniosku o wydanie wyroku bez rozprawy, o którym mowa w art. 335 § 1 k.p.k., albo wniesienia aktu oskarżenia zawierający podobny wniosek, o którym mowa w art. 335 § 2 k.p.k., pisma te należy doręczyć pokrzywdzonemu. Umożliwia to m.in. realizację przysługującego mu uprawnienia do przewidzianego w art. 343 § 2 k.p.k. sprzeciwienia się uwzględnieniu tych wniosków.

2. Kontrola merytoryczna sprawy na posiedzeniu

Ten etap kontroli ma już charakter merytoryczny i jest przeprowadzany po dokonaniu kontroli formalnej aktu oskarżenia oraz pozostałych wymogów wskazanych w przepisach art. 332–334 k.p.k. Aktualnie ma on bardzo duże znaczenie z punktu widzenia przede wszystkim przyspieszenia postępowania i obniżenia jego kosztów. Świadczy o tym to, że znaczna część decyzji sądu zapadających w trakcie tego etapu kontrolnego kończy postępowania. Co więcej, niektóre spośród nich przyjmują postać wyroku, który jest wydawany poza rozprawą, na posiedzeniu cechującym się znacznie mniejszym niż rozprawa formalizmem oraz zminimalizowanym obowiązkiem w zakresie przeprowadzania dowodów. **Przynajmniej skierowania sprawy na posiedzenie może być rozważenie wydania rozstrzygnięcia co do istoty sprawy bez konieczności wyznaczenia rozprawy głównej, rozstrzygnięcia kwestii stojących na przeszkodzie wyznaczeniu rozprawy głównej bądź też wydania postanowienia ułatwiającego realizację zasady koncentracji procesu.** Wszystkie te przyczyny mogą być przy tym uznane za dotyczące merytorycznych konsekwencji wniesionej do sądu skargi zasadniczej, co uzasadnia posługiwanie się nazwą merytorycznej kontroli oskarżenia. Sprawę na posiedzenie kieruje prezes sądu, przy czym nałożono na niego obowiązek dokonania tej czynności w terminie 30 dni od wniesienia aktu oskarżenia. W rzeczywistości z podziału czynności w danym sądzie może wynikać, iż uprawnienie to posiada przewodniczący wydziału, a nawet sędzia referent, któremu przydzielono sprawę do rozpoznania. Ta ostatnia okoliczność wynika z faktu, iż prezes sądu zazwyczaj nie ma możliwości merytorycznego zapoznawania się ze wszystkimi sprawami karnymi, które do sądu wpływają, a tylko taka czynność umożliwia w ogóle dokonanie oceny, czy sprawę można skierować na posiedzenie. Kontrola merytoryczna sprawy odbywająca się na posiedzeniu ma na celu wydanie rozstrzygnięcia w wielu różnych

kwestiach, w tym także – co sygnalizowano – dotyczących merytorycznego zakończenia postępowania karnego.

Posiedzenie przeprowadza się w następujących przypadkach (art. 339 § 1, 3 i 4 k.p.k.):

- 1) Prokurator złożył **wniosek o umorzenie postępowania i orzeczenie środków zabezpieczających** (elektronicznej kontroli miejsca pobytu, terapii, terapii uzależnień lub pobytu w zakładzie psychiatrycznym – art. 93a § 1 k.k.) lub wniosek o orzeczenie przepadku w związku z umorzeniem postępowania przygotowawczego.
- 2) Przed rozprawą zachodzi kwestia rozważenia ewentualnego **warunkowego umorzenia postępowania karnego** (art. 339 § 1 pkt 2 k.p.k.). W tym wypadku sprawa zostanie skierowana na posiedzenie zarówno wtedy, gdy prokurator złoży na podstawie art. 336 § 1 k.p.k. wniosek o wydanie wyroku w tej kwestii, jak i wtedy, gdy sędzia po zapoznaniu się aktami sprawy dojdzie do wniosku, że w oparciu o dowody i ustalenia poczynione w toku postępowania przygotowawczego można sprawę warunkowo umorzyć, mimo iż prokurator wniósł w danej sprawie akt oskarżenia. O warunkowe umorzenie postępowania karnego może też wnieść sam oskarżony, niemniej takie jego żądanie nie jest dla sądu wiążące.
- 3) Do sądu wpłynął wniosek **o skazanie bez przeprowadzenia rozprawy** (art. 335 § 1 k.p.k.), akt oskarżenia zawiera taki wniosek (art. 335 § 2 k.p.k.).
- 4) Oskarżony **przed rozprawą złożył wniosek o dobrowolne poddanie się karze** (art. 338a k.p.k.).
- 5) Zachodzi potrzeba rozważenia kwestii **umorzenia postępowania na wniosek pokrzywdzonego** z uwagi na pojednanie z oskarżonym, naprawienie przez tego drugiego wyrządzonej przestępstwem szkody lub zadośćuczynienie wyrządzonej przez niego krzywdzie (art. 59a k.k.).
- 6) Zachodzi potrzeba **umorzenia postępowania** z uwagi na zaistnienie przeszkody procesowej z art. 17 § 1–11 k.p.k. albo z powodu oczywistego braku podstaw faktycznych oskarżenia.
- 7) Zachodzi potrzeba wydania **postanowienia o niewłaściwości sądu albo o zmianie trybu postępowania**.
- 8) Zachodzi potrzeba **zawieszenia postępowania**. Zawieszenie postępowania karnego polega na czasowym wstrzymaniu jego biegu z powodu zaistnienia długotrwałej przeszkody uniemożliwiającej bieg sprawy. Regulujący tę instytucję przepis art. 22 § 1 k.p.k. wymienia – przykładowo – przeszkody leżące „po stronie” oskarżonego – brak możliwości ujęcia go oraz brak możliwości wzięcia przez niego udziału w toczącym się postępowaniu z powodu choroby psychicznej lub innej ciężkiej choroby.
- 9) Zachodzi potrzeba wydania postanowienia w przedmiocie **tymczasowego aresztowania lub innego środka przymusu**. W tym wypadku na posiedzeniu można orzekać zarówno o zastosowaniu tych środków, jak i o ich zmianie lub uchyleniu.

- 10) Zachodzi potrzeba wydania **wyroku nakazowego** (art. 500 i nast. k.p.k.).
11) Zachodzi potrzeba przekazania sprawy do **postępowania medacyjnego**.

Zwrot sprawy prokuratorowi w celu uzupełnienia istotnych braków postępowania przygotowawczego (art. 344a k.p.k. i art. 344b k.p.k.)

Nowela z dnia 8 stycznia 2016 roku przywraca instytucję zwrotu sprawy prokuratorowi w celu uzupełnienia istotnych braków postępowania przygotowawczego (art. 344a k.p.k. i art. 344b k.p.k.). Przewidziano dwie przesłanki zastosowania tej instytucji:

- a) akta sprawy wskazują na istotne braki tego postępowania, zwłaszcza zachodzi potrzeba poszukiwania nowych dowodów zaś („i”),
- b) dokonanie przez sąd niezbędnych czynności powodowałoby znaczne trudności (art. 344a § 1 k.p.k.).

Istotne braki postępowania oznaczają zaistnienie takich sytuacji, zarówno gdy nie przeprowadzono w śledztwie lub dochodzeniu czynności dowodowych niezbędnych dla wyjaśnienia sprawy, jak i gdy czynności takie przeprowadzono, ale wadliwie (np. nieczytelne są protokoły z przeprowadzonych czynności dowodowych). W szczególności dotyczyć to może takich przypadków, gdy zachodzi potrzeba poszukiwania dowodów (np. ustalenie tożsamości bezpośredniego świadka zdarzenia, który niewątpliwie posiada informacje niezbędne dla prawidłowego rozstrzygnięcia sprawy), a tego rodzaju działanie jest czynnością swoistą właśnie dla postępowania przygotowawczego, a nie postępowania sądowego. Jako istotny brak postępowania może zostać potraktowana potrzeba zasięgnięcia niezbędnej dla rozstrzygnięcia sprawy skomplikowanej opinii zespołu biegłych. Nierzadko występującą przyczyną zwrotu sprawy prokuratorowi jest zaniechanie w postępowaniu przygotowawczym zasięgnięcia opinii biegłych lekarzy psychiatrów co do stanu zdrowia psychicznego podejrzanego, gdy w istocie istniały wątpliwości w tym zakresie wymagające dokonania tej czynności.

Drugą z przesłanek zastosowania omawianej instytucji jest stwierdzenie, że dokonanie brakujących czynności przez sąd powodowałoby znaczne trudności. Aby możliwy był zwrot sprawy, przesłanka ta musi występować jednocześnie z pierwszą, co oznacza, że w sprawie muszą obiektywnie zachodzić istotne braki postępowania. Przy ocenie jej zaistnienia bierze się pod uwagę przede wszystkim to, iż organy ścigania mają znacznie większe możliwości niż sąd w zakresie szybszego dokonania brakujących w konkretnym postępowaniu czynności dowodowych.

W kwestii zwrotu sprawy do uzupełnienia sąd wydaje postanowienie. Tego rodzaju orzeczenia wydawane są z urzędu, aczkolwiek może się zdarzyć, iż będą one efektem inicjatywy strony (np. pisma obrońcy oskarżonego sygnalizującego istnienie braków dowodowych danej sprawy). Wydając postanowienie o zwrocie sprawy w celu uzupełnienia istotnych braków śledztwa lub dochodzenia, sąd wskazuje przede wszystkim kierunek czynności, które mają być dokonane w ramach owego uzupełnienia, a ponadto może wskazać na konieczność podjęcia określonych czynności – najczęściej dowodowych (art. 344a § 2 k.p.k.). Na postanowienie o zwrocie sprawy przysługuje wszystkim stronom postępowania zażalenie (art. 344a § 3 k.p.k.).

Po uzupełnieniu śledztwa lub dochodzenia oskarżyciel publiczny:

- a) składa do sądu nowy akt oskarżenia albo podtrzymuje dotychczasowy (uprzednio wniesiony) albo
- b) kieruje do sądu akta z wnioskiem o warunkowe umorzenie postępowania, albo
- c) umarza postępowanie przygotowawcze (art. 344b k.p.k.).

2.1. Wyrokowanie na posiedzeniu

Do najczęstszych sposobów zakończenia postępowania w drodze wydania wyroku na posiedzeniu (w ramach wstępnej kontroli merytorycznej sprawy) należą **wyrok warunkowo umarzający postępowanie oraz wyrok skazujący wydany bez przeprowadzania rozprawy.**

1. Wyrok warunkowo umarzający postępowanie

W kwestii warunkowego umorzenia postępowania karnego – bez względu na to, czy orzeczenie ma zapaść na rozprawie, czy na posiedzeniu – sąd zawsze musi wydać wyrok (na gruncie Kodeksu postępowania karnego z 1969 roku mogło to być postanowienie, które mógł także wydać prokurator). W wyroku tym powinny znaleźć się następujące elementy:

- 1) dokładne określenie czynu przypisywanego oskarżonemu oraz jego kwalifikacji prawnej,
- 2) określenie obowiązków nakładanych na oskarżonego na czas próby i sposobu ich wykonania,
- 3) wskazanie okresu próby, na jaki warunkowo umarza się postępowanie,
- 4) ewentualne orzeczenie o dozorze kuratora, osoby godnej zaufania albo instytucji lub organizacji społecznej (art. 342 § 1 i 2 k.p.k.).

W razie potrzeby wyrok warunkowo umarzający postępowanie powinien zawierać rozstrzygnięcie w przedmiocie dowodów rzeczowych (art. 230 § 2–233 k.p.k.). Orzeczenie to powinno uwzględniać w szczególności ewentualną potrzebę podjęcia postępowania i dalszego rozpoznawania sprawy w celu wydania np. wyroku skazującego. Dlatego z należytą ostrożnością należy podejmować decyzje o zwrocie zabranych w toku postępowania przedmiotów osobom uprawnionym, o ile mają one istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia w przedmiocie winy i kary oskarżonego.

W efekcie nowelizacji z dnia 8 stycznia 2016 roku w art. 342 § 2 k.p.k. rozszerzono zakres rozstrzygnięć, jakie mogą znaleźć się w wyroku warunkowo umarzającym postępowanie. Niezależnie od możliwości orzeczenia dozoru znowelizowany przepis przewiduje możliwość orzeczenia nawiązki, a w razie uznania tego przez sąd za celowe – świadczenia pieniężnego lub zakazu prowadzenia pojazdów.

Wyrok warunkowo umarzający postępowanie podlega zaskarżeniu na zasadach ogólnych dotyczących postępowania odwoławczego. Niemniej orzeczenie dotyczące dowodów rzeczowych może zostać dodatkowo zaskarżone przez osoby, którym zabrano przedmioty stanowiące dowody rzeczowe albo które roszczą sobie do nich prawo (art. 341 § 4 k.p.k.). W trakcie posiedzenia może

zaistnieć taka sytuacja, iż nie zostanie wydany wyrok warunkowo umarzający postępowanie. Stanie się tak, jeśli warunkowemu umorzeniu sprzeciwi się oskarżony (np. twierdząc, że nie jest sprawcą czynu) albo gdy sąd dojdzie do przekonania, że warunkowe umorzenie byłoby w danej sprawie nieuzasadnione. **W takim wypadku sprawa zostanie skierowana na rozprawę, a jeśli o warunkowe umorzenie wnioskował prokurator – jego wniosek zastępuje akt oskarżenia** (art. 341 § 2 k.p.k.).

B. Skazanie bez rozprawy

Wydanie omawianego tu wyroku na posiedzeniu może mieć miejsce wówczas, gdy z inicjatywą w tym zakresie wystąpi prokurator, składając dotyczący takiego rozstrzygnięcia wnioski na podstawie art. 335 § 1 k.p.k. lub wnosząc akt oskarżenia wraz z takim wnioskiem (art. 335 § 2 k.p.k.). Ważną przesłanką umożliwiającą wyrokowanie poza rozprawą jest brak sprzeciwu uprawnionych osób co do takiego sposobu zakończenia sprawy. Ów brak sprzeciwu w pewnym sensie odzwierciedla istotę konsensualizmu charakteryzującego taki rodzaj załatwienia sprawy karnej. W przypadku orzekania z inicjatywy prokuratora musi tu występować brak sprzeciwu pokrzywdzonego, który został należycie powiadomiony o terminie posiedzenia (art. 343 § 2 k.p.k.). Natomiast dla uwzględnienia wniosku oskarżonego przeszkodą będzie ewentualny sprzeciw prokuratora (art. 343a § 2 k.p.k.). Wydanie wyroku może zostać uzależnione przez sąd od dokonania zmian w zakresie treści wniosku (art. 343 § 2 k.p.k.), np. co do proponowanej wysokości kary, która dopiero po odpowiedniej modyfikacji, zdaniem sądu, będzie odpowiednia w konkretnym przypadku. Jeśli w danej sprawie pokrzywdzony lub inna osoba uprawniona nie złożyli wniosku o naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem (art. 46 k.k.), sąd może uzależnić wydanie wyroku od naprawienia szkody w całości lub w części albo zadośćuczynienia za doznaną krzywdę (art. 343 § 3 k.p.k.). W trakcie posiedzenia, na którym ma zapaść wyrok skazujący, nie przeprowadza się dowodów, a podstawę orzeczenia stanowi materiał dowodowy zebrany w toku postępowania przygotowawczego. W posiedzeniu mogą wziąć udział prokurator, oskarżony i pokrzywdzony. W tej sytuacji sąd ma obowiązek zawiadomić ich o terminie posiedzenia. Natomiast jeśli prezes sądu lub sąd tak zarządzi, udział tych uczestników w posiedzeniu będzie obowiązkowy. Jeśli sąd uzna, że nie zachodzą podstawy do uwzględnienia wniosku prokuratora, o którym mowa w art. 335 § 1 k.p.k. (np. okoliczności popełnienia przestępstwa lub wina oskarżonego budzą wątpliwości), zwróci sprawę prokuratorowi. Natomiast gdy nie będzie podstaw do uwzględnienia wniosku załączonego przez prokuratora do wniesionego aktu oskarżenia (art. 335 § 2 k.p.k.) – sprawa będzie rozpoznawana na zasadach ogólnych, a prokurator w terminie 7 dni od daty posiedzenia uzupełni warunki formalne aktu oskarżenia. Najczęściej sprawa taka zostanie skierowana na rozprawę.

C. Dobrowolne poddanie się karze przed rozprawą

Nadto wyrok na posiedzeniu może zostać także wydany z inicjatywy oskarżonego w ramach instytucji tzw. dobrowolnego poddania się karze przed rozprawą,

który po wniesieniu aktu oskarżenia dotyczącego zarzucanego mu przestępstwa zagrożonego karą nie przekraczającą 15 lat pozbawienia wolności, może złożyć wniosek dotyczący takiego sposobu załatwienia sprawy (art. 338a k.p.k.). W razie nieuwzględnienia wniosku oskarżonego (art. 338a k.p.k.) jego ewentualny kolejny wniosek o wydanie wyroku bez rozprawy zostanie rozpoznany na rozprawie (art. 343a § 3 k.p.k.). Celem wprowadzenia takiego rozwiązania było uniknięcie zbędnego przedłużania postępowania przez kolejne ewentualnie niezasadne wnioski oskarżonego.

D. Wyrok nakazowy

Na posiedzeniu sąd może również wydać z własnej inicjatywy wyrok nakazowy bez udziału stron. Dopuszczalność takiego rozwiązania pojawia się we wszystkich sprawach, w których prowadzono dochodzenie. Sąd może zatem w takich sprawach skierować sprawę na posiedzenie, jeżeli na podstawie wstępnej kontroli skargi i sprawy uzna na podstawie zebranego w postępowaniu przygotowawczym materiału, że kontradictoryjne przeprowadzenie rozprawy z udziałem stron nie jest konieczne. Sytuacja taka zachodzi, jeżeli na podstawie zebranych dowodów okoliczności czynu i wina oskarżonego nie budzą wątpliwości (art. 500 § 3 k.p.k.). Jako że wyrokowanie na posiedzeniu bez udziału stron jest drastycznym odejściem od zasady prawa do obrony, kontradictoryjności i jawności postępowania, wydanie wyroku nakazowego jest dopuszczalne jedynie w wypadkach pozwalających na orzeczenie kary ograniczenia wolności lub grzywny (art. 500 § 1 k.p.k.). Wyrokiem nakazowym można orzec karę ograniczenia wolności lub grzywnę w wysokości do 100 stawek dziennych albo do 200 000 złotych (art. 502 § 1 k.p.k.). Oskarżonemu i oskarżycielowi przysługuje prawo wniesienia sprzeciwu do sądu, który wydał wyrok nakazowy, w terminie zawitym 7 dni od doręczenia tego wyroku (art. 506 § 1 k.p.k.). W takich wypadkach wyrok nakazowy traci moc i sprawa podlega rozpoznaniu na zasadach ogólnych (art. 506 § 3 k.p.k.).

2.2. Orzekanie na posiedzeniu w przedmiocie umorzenia i zastosowania środków zabezpieczających

Skierowanie wniosku prokuratora o umorzenie postępowania i zastosowanie środka zabezpieczającego (art. 324 k.p.k.) na posiedzenie jest dopuszczalne, jeżeli w świetle materiałów postępowania przygotowawczego popełnienie czynu zabronionego przez podejrzanego i jego niepoczytalność w chwili czynu nie budzą wątpliwości, a prezes sądu uzna za celowe rozpoznanie sprawy na posiedzeniu z udziałem prokuratora, obrońcy i podejrzanego. Podejrzanym nie bierze udziału w posiedzeniu, jeżeli z opinii biegłych wynika, że byłoby to niewskazane, chyba że sąd uzna jego udział za konieczny. Pokrzywdzony ma prawo wziąć udział w posiedzeniu (art. 354 k.p.k.).

Przed orzeczeniem środka zabezpieczającego, o którym mowa w art. 93a § 1 Kodeksu karnego, albo nakazu lub zakazów, o których mowa w art. 39 pkt 2–3 Kodeksu karnego, orzeczonych tytułem środka zabezpieczającego, sąd wysłuchuje:

- 1) psychologa,
- 2) w sprawach osób niepczytalnych, o ograniczonej poczytalności lub z zaburzeniami osobowości albo gdy sąd uzna to za wskazane – ponadto lekarzy psychiatrów,
- 3) w sprawach osób z zaburzeniami preferencji seksualnych – biegłych wskazanych w pkt 1 i 2 oraz lekarza seksuologa lub psychologa seksuologa.

W sprawach osób uzależnionych można również wysłuchać biegłego w przedmiocie uzależnienia (art. 354a § 1 k.k.). Jeżeli sprawca, wobec którego istnieją podstawy do orzeczenia terapii lub terapii uzależnień, wyraża zgodę na taką terapię lub terapię uzależnień, sąd może odstąpić od wysłuchania. Sąd może jednak wysłuchać jednego lub więcej biegłych, jeżeli uzna to za wskazane (art. 354a § 2 k.k.). O zastosowaniu środka zabezpieczającego sąd orzeka w formie postanowienia.

3. Przygotowanie do rozprawy

Zgodne z prawem i jednocześnie sprawne przeprowadzenie rozprawy jest uzależnione od czynników związanych zarówno z funkcjonowaniem sądu, zachowaniami uczestników postępowania, jak i od innych okoliczności niezwiązanych bezpośrednio z danym procesem. Gwarancją wspomnianych cech rozprawy są unormowania dotyczące organizacji i zaplanowania jej przebiegu. W Kodeksie postępowania karnego przewidziano m.in. w tym zakresie obszerne kompetencje i obowiązki dla prezesa sądu. Warto zaznaczyć, że w istocie często jest tak, iż związane z nimi czynności, w ramach podziału zadań w danym sądzie, przeprowadza w formie zarządzenia przewodniczący wydziału karnego lub nawet sędzia referent. Zupełnie nową regulację przewidziano dla tzw. posiedzenia przygotowawczego, w którego przebieg zaangażowano „profesjonalnych” uczestników postępowania – prokuratora, obrońcę i pełnomocnika. Od 1 lipca 2015 roku osoby te są zobowiązane do przekazywania określonych informacji niezbędnych do zaplanowania rozprawy w bardziej skomplikowanych sprawach. Najważniejszymi grupami czynności związanych z organizacją rozprawy są: sformułowanie składu orzekającego, wspomniane posiedzenie przygotowawcze, ustalenie czasu i miejsca przeprowadzenia rozprawy oraz wzywanie na rozprawę i zawiadomienie o jej terminie osób, które mają obowiązek lub prawo do wzięcia w niej udziału. Odrębnym wymagającym omówienia zagadnieniem, w pewnym zakresie związanym z organizacją przebiegu rozprawy, jest kwestia jej jawności.

3.1. Wyznaczanie składu orzekającego (sędzia ustawowy)

Wybór sędziego i składu orzekającego odbywa się według zasad określonych w art. 351 § 1 k.p.k. Przepisy ustawy wskazują tu na dwie metody wyłaniania składu sędziowskiego. **Pierwsza z nich pozwala na wyłonienie składu według kolejności wpływu spraw do danego sądu i jawnej dla stron listy sędziów danego sądu lub wydziału.** Od tej reguły można wyjątkowo

odstąpić z uwagi na chorobę sędziego (zostanie on wówczas „pominięty w kolejce” w ramach przydziału spraw), z innej ważnej przyczyny, np. nadmiernego obciążenia danego sędziego innymi obowiązkami albo gdy podlega wyłączeniu z mocy ustawy (art. 40 k.p.k.). Wspomniane odstępstwa od tej zasady należy zaznaczyć w zarządzeniu o wyznaczeniu składu orzekającego.

Drugą z metod przewidzianych przez ustawę jest **losowanie**. Losowanie dotyczy spraw, w których oskarżonemu zarzucono popełnienie czynu zagrożonego karą 25 lat albo dożywotniego pozbawienia wolności. Metoda ta jest stosowana na pisemny wniosek prokuratora albo obrońcy. Termin do złożenia wniosku przez prokuratora wynosi 7 dni od daty wniesienia aktu oskarżenia, natomiast termin przewidziany dla obrońcy to 7 dni od doręczenia aktu oskarżenia.

W efekcie nowelizacji z dnia 8 stycznia 2016 roku dosyć istotnemu poszerzeniu uległa regulacja zamieszczona w art. 351 k.p.k. W kwestii wyjątków dotyczących ustalania składu orzekającego według kolejności doprecyzowano, iż odstępstwo od zasad wyboru sędziów do rozpoznania danej sprawy może nastąpić w formie pominięcia sędziego jedynie w dwóch przypadkach: z powodu jego choroby lub innej usprawiedliwionej niemożności wykonywania obowiązków służbowych. Kolejne paragrafy omawianego przepisu przewidują m.in. zasady pomijania w dalszych losowaniach sędziów już wybranych do składu wieloosobowego, skutki wynikające z zaistnienia przeszkód prawnych i faktycznych uniemożliwiających orzekanie przez danego sędziego czy też odsłanie do aktów wykonawczych, które mają szczególnie regulować zasady losowania sędziów oraz wyjątki od zasad doboru sędziego.

Nowelizacja z dnia 8 stycznia 2016 roku wprowadza nadto zupełnie nowe rozwiązanie sankcjonujące stosowanie ww. zasad wyboru sędziów. W razie ustalenia, że w orzekaniu brał udział sędzia lub sędziowie wyznaczeni niezgodnie z zasadami określonymi w art. 351 k.p.k., zachodzi podstawa do złożenia, do czasu otwarcia przewodu sądowego, wniosku o ich wyłączenie na podstawie nowego art. 40a k.p.k. Orzekanie przez sędziów wybranych do składu niezgodnie z zasadami określonymi w art. 351 k.p.k. będzie skutkowało bezwzględną przyczyną odwoławczą określoną w nowo wprowadzonym art. 439 § 1 pkt 1a k.p.k.

3.2. Posiedzenie przygotowawcze

Dla określenia tego forum sądowego używane też jest sformułowanie „posiedzenie wstępne” albo „organizacyjne”. Po wyznaczeniu sędziego albo członków składu orzekającego, w zależności od sytuacji, zachodzi obowiązek albo możliwość skierowania sprawy na posiedzenie pojednawcze (art. 349 § 1 k.p.k.). Celem tego posiedzenia jest zagwarantowanie, w przypadku bardziej skomplikowanych postępowań, sprawności przyszłej rozprawy poprzez realizację zasady koncentracji materiału dowodowego i – w związku z tym – zapewnienie zminimalizowania groźby przewlekłości postępowania sądowego². Posiedzenie to powinno się odbyć w ciągu 30 dni od jego wyznaczenia. We wspomnianym przepisie wyróżniono dwa rodzaje posiedzenia przygotowawczego.

² Zob. m.in. D. Świecki, *Postępowanie przed sądem pierwszej instancji oraz postępowania szczególne*, [w:] *Znowelizowany Kodeks postępowania karnego w pracy prokuratora i sędziego*, Kraków 2015, s. 45.

Posiedzenie przygotowawcze **obligatoryjne** jest wyznaczane wtedy, gdy zachodzi przypuszczenie, że dla przeprowadzenia dowodów przed sądem niezbędne będzie co najmniej pięć terminów rozpraw. W ramach formułowania takiej prognozy należy wziąć pod uwagę przede wszystkim dowody wnioskowane przez oskarżyciela w akcie oskarżenia – zwłaszcza osobowe źródła dowodowe. O potrzebie wyznaczenia tylu terminów rozpraw dla przeprowadzenia wspomnianych dowodów może decydować nie tylko liczba dowodów, ale też skomplikowany charakter sprawy, wymagający np. poświęcenia dłuższego czasu na przesłuchanie obiektywnie niezbyt licznej grupy osób. Posiedzenie przygotowawcze **fakultatywne** może zostać wyznaczone w pozostałych sprawach. Niemniej także i w tych przypadkach przewidziano przesłanki dla jego wyznaczenia związane z potrzebą usprawnienia postępowania, zwłaszcza w zakresie planowania i organizacji rozprawy – zawłość sprawy lub inne ważne powody (art. 349 § 2 k.p.k.).

Wyznaczając termin posiedzenia przygotowawczego, prezes sądu wzywa wszystkich występujących w sprawie uczestników „profesjonalnych”, tj. oskarżyciela publicznego, obrońców i pełnomocników, do przedstawienia w terminie 7 dni pisemnego stanowiska w kwestii planowania przebiegu rozprawy głównej i jej organizacji, w tym odnośnie do dowodów, które powinny być przeprowadzone jako pierwsze na rozprawach (art. 349 § 4 k.p.k.). Podmioty te mają obowiązek przedstawienia swego stanowiska, choćby nawet miało ono nie być skonkretyzowane. Unormowanie to ma na celu m.in. realizację zasady, iż dowody na poparcie oskarżenia powinny być przeprowadzane w miarę możliwości przed dowodami służącymi do obrony (art. 369 k.p.k.). Wspomniane stanowisko uczestników postępowania powinno obejmować następujące zagadnienia: wnioski dowodowe, informacje i oświadczenia o planowanych terminach rozpraw i ich przedmiocie, o terminach usprawiedliwionej i z góry przewidywanej nieobecności na przyszłych rozprawach (np. z powodu urlopu), a także wskazanie na potrzebę wezwania na rozprawę biegłego i kuratora. Nadto powinno ono obejmować oświadczenie o potrzebie sprawdzenia danych o karalności oskarżonego oraz wszystkie inne informacje mogące przyczynić się do sprawnego przeprowadzenia dalszego postępowania (art. 349 § 6 k.p.k.). Uczestnicy „profesjonalni” postępowania mają prawo wziąć udział w posiedzeniu przygotowawczym, a ciąży na nich obowiązek w tym zakresie, gdy tak uzna prezes sądu wyznaczający termin posiedzenia. Nadto, jeśli prezes sądu uzna, że przyczyni się to do sprawności postępowania, może zawiadomić o terminie posiedzenia pozostałych uczestników postępowania (np. oskarżonego i pokrzywdzonego). W trakcie posiedzenia sąd ostatecznie rozstrzyga przede wszystkim w przedmiocie wniosków dowodowych oraz o kolejności przeprowadzenia dowodów, o przebiegu i organizacji rozprawy oraz wyznacza terminy i miejsce rozpraw według zasad określonych w art. 350 § 2–4 k.p.k. (patrz dalej).

Nowym i praktycznym rozwiązaniem jest ustawowa konsekwencja ogłoszenia zarządzenia o wyznaczeniu zaplanowanych w trakcie posiedzenia przygotowawczego terminów rozpraw. Ogłoszenie tego zarządzenia wywołuje skutek

równoznaczny z wezwaniem na rozprawę osób, które mają obowiązek wzięcia w niej udziału, oraz zawiadomienia osób, które mogą w niej uczestniczyć (art. 349 § 8 k.p.k.). W takiej sytuacji sąd nie ma już obowiązku późniejszego odrębnego wzywania do stawiennictwa i zawiadamiania o terminach rozpraw poszczególnych uczestników postępowania.

3.3. Ustalenie miejsca i czasu przeprowadzenia rozprawy

Rozprawy z reguły prowadzone są w budynkach stanowiących siedziby poszczególnych sądów. Niemniej może zdarzyć się tzw. **sesja wyjazdowa** sądu polegająca na tym, że rozprawa przeprowadzana „przed” danym sądem odbywa się w siedzibie innego sądu (np. sąd okręgowy orzeka w siedzibie sądu rejonowego). W praktyce miejsce przeprowadzenia sesji wyjazdowej może najczęściej być związane z siedzibą sądu właściwego według miejsca popełnienia przestępstwa.

Czas przeprowadzenia rozprawy określa zasada, iż pomiędzy terminem doręczenia zawiadomienia o terminie rozprawy a terminem owej rozprawy musi upłynąć co najmniej 7 dni (art. 353 § 1 k.p.k.). Jeśli termin ten nie zostanie dochowany wobec oskarżonego lub jego obrońcy – na ich wniosek, złożony do momentu rozpoczęcia przewodu sądowego, rozprawa zostanie odroczone. Powodem wprowadzenia tej regulacji jest potrzeba skutecznego zagwarantowania prawa do obrony przy uwzględnieniu czasu niezbędnego na przygotowanie się do realizacji przed sądem tego uprawnienia. Jeżeli nie zachodzi obowiązek udziału w rozprawie oskarżonego pozbawionego w danym momencie wolności, przy zawiadomieniu o terminie rozprawy należy pouczyć go o prawie domagania się przez niego doprowadzenia go na rozprawę.

Nadto doręczając oskarżonemu wezwanie na rozprawę lub zawiadomienie o jej terminie (w zależności od obowiązku stawiennictwa lub możliwości jego udziału w rozprawie), należy go dodatkowo pouczyć o przysługujących mu uprawnieniach i ciężących na nim obowiązkach związanych ze stawiennictwem na rozprawę i udziale w niej, możliwości zatrzymania go i przymusowego doprowadzenia na rozprawę i konsekwencjach jego nieobecności na rozprawie (art. 374 k.p.k., art. 376 k.p.k., art. 377 k.p.k.). Oprócz tego wspomniane pouczenie powinno obejmować informację o terminie i trybie składania środków odwoławczych (art. 422 k.p.k.) oraz o niektórych ograniczeniach związanych z zakresem zaskarżenia wyroku (art. 427 § 4 k.p.k., art. 447 § 5 k.p.k.).

Nowelizacja z dnia 8 stycznia 2016 roku wprowadza 7-dniowy termin złożenia wniosku o doprowadzenie oskarżonego w takim wypadku na rozprawę. Termin ten liczony będzie od daty doręczenia zawiadomienia (nowelizacja art. 353 § 3 k.p.k.).

W związku z przywróceniem poprzedniego brzmienia art. 427 k.p.k. wykreślono obowiązek informowania oskarżonego o ograniczeniach związanych z zaskarżeniem wyroku przewidzianych w § 4 tego artykułu.

3.4. Wzywianie na rozprawę i zawiadamianie osób o terminie rozprawy. Sprowadzanie pozostałych dowodów na rozprawę

Celem rozprawy jest publiczne rozpoznanie sprawy z udziałem stron i innych uprawnionych osób – uczestników postępowania. Na rozprawie należy bezpośrednio przed sądem przeprowadzić dowody, zwłaszcza z osobowych źródeł dowodowych. Aby zagwarantować realizację tych celów, **niezbędne jest wezwanie na rozprawę osób, które mają obowiązek stawiennictwa, oraz zawiadomienie tych osób, które mogą w niej uczestniczyć** (art. 117 § 1 k.p.k.). Obowiązek stawiennictwa na rozprawie, a tym samym – ciążący na sądzie obowiązek wezwania – dotyczy świadków i biegłych. Ostatnia nowelizacja wprowadziła nowe rozwiązanie dotyczące obecności na rozprawie oskarżonego. W sprawach o występki jego udział w rozprawie nie jest obowiązkowy (art. 374 § 1 k.p.k.), co oznacza, iż należy go jedynie w tym wypadku zawiadomić o terminie rozprawy. Obowiązek uczestnictwa oskarżonego w rozprawie w tych sprawach może powstać, gdy przewodniczący składu orzekającego lub sąd uznają to za konieczne (art. 374 § 1 *in fine* k.p.k.). Nadto oskarżony ma obowiązek uczestniczyć w rozprawie w postępowaniu dotyczącym zarzucanej mu zbrodni, a konkretnie – w części rozprawy obejmującej otwarcie przewodu sądowego oraz jego przesłuchanie (art. 374 § 2 k.p.k.). Obowiązek udziału w rozprawie dotyczy również obrońcy w przypadku obrony obligatoryjnej (art. 79 k.p.k. i art. 80 k.p.k.), a także obrońcy z urzędu przyznanego oskarżonemu na jego wniosek (art. 80a k.p.k.). Oznacza to, iż obrońców w tych przypadkach wzywa się na rozprawę. Obrońców w innych przypadkach obrony, a nadto pozostałe strony procesowe i ich przedstawiciele zawiadamia się o terminie rozprawy. Prokuratora zawiadamia się tzw. wokandą, czyli poprzez przesłanie do właściwej prokuratury pisemnego wykazu spraw, które w danym miejscu i terminie będą rozpoznawane przez dany skład orzekający sądu (art. 135 k.p.k.).

Zgodnie z treścią nowelizacji z dnia 8 stycznia 2016 roku art. 80a k.p.k. ulega uchyleniu.

§ 3. Rozprawa

1. Wiadomości ogólne o przebiegu i porządku czynności rozprawy

W skład tego etapu postępowania sądowego wchodzi zespół czynności podejmowanych od momentu **wywołania rozprawy do chwili otwarcia przewodu sądowego**.

Obowiązujące przepisy przewidują jako **zasadę jawność rozprawy głównej** (art. 355 k.p.k.), o ile w ustawie nie przewidziano w tym zakresie ograniczeń. W istocie jawność rozprawy w tym zakresie oznacza obowiązek prowadzenia jej w sposób publiczny. Ni mniej, ni więcej oznacza to, iż każdy zainteresowany może wejść na salę rozpraw i przysłuchiwać się oraz przyglądać jej przebiegowi, o ile nie zachodzi wspomniana już okoliczność wyłączająca lub ograniczająca jawność rozprawy. Warto dodać, iż źródłem tej zasady jest przepis art. 45 ust. 1 Konstytucji RP. W Kodeksie postępowania karnego przewidziano kilka grup przypadków, w których tak rozumiana jawność rozprawy jest wyłączona lub ograniczona.

Pierwsza z tych grup obejmuje przyczyny mające charakter **podmiotowy**. Oprócz osób biorących udział w postępowaniu (uczestnicy procesu, świadkowie, biegli) na rozprawie mogą być obecne również inne osoby (publiczność). Ustawa jednak wyklucza obecność na rozprawie osoby:

- małoletniej,
- uzbrojonej (dotyczy to zarówno broni palnej, jak i np. broni białej)³,
- znajdującej się w stanie nie licującym z powagą sądu (art. 356 § 1–3 k.p.k.).

Do tej ostatniej grupy należy zaliczyć osoby nietrzeźwe lub znajdujące się pod wpływem narkotyków, a nadto osoby, których wygląd, z uwagi np. na nieodpowiedni strój zewnętrzny, nie licuje z powagą sądu.

Druga grupa przyczyn obejmuje **przedmiotowe** wyłączenia jawności rozprawy. Zgodnie z treścią art. 359 k.p.k. niejawne są rozprawy, które dotyczą wniosku prokuratora o umorzenie postępowania z powodu niepoczytalności sprawcy i zastosowania środka zabezpieczającego, a także sprawy o przestępstwa pomówienia (art. 212 k.k.) i znieważenia (art. 217 k.k.). W tych dwóch ostatnich przypadkach na wniosek pokrzywdzonego rozprawa odbywa się jawnie. Powodem wprowadzenia tych ograniczeń jest potrzeba ochrony dóbr osobistych dotyczących niepoczytalnego sprawcy czynu zabronionego oraz pokrzywdzonego.

Trzecia z omawianych grup obejmuje przypadki **wyłączenia jawności rozprawy w całości lub części, w razie gdy jawność mogłaby wywołać niepożądane przez prawo procesowe skutki**. Zaliczono do nich obawę o:

³ To ostatnie ograniczenie dotyczy także osób posiadających przedmioty o cechach broni, np. nóż. Niemniej przewodniczący składu orzekającego jest uprawniony zgodzić się na udział w rozprawie także osoby małoletniej oraz osoby, która jest zobowiązana do noszenia broni (np. funkcjonariusza Policji konwojującego oskarżonego).

wywołanie zakłócenia spokoju publicznego, obrazę dobrych obyczajów, ujawnienie okoliczności, które ze względu na ważny interes państwa powinny zostać zachowane w tajemnicy, i naruszenie ważnego interesu prywatnego (art. 360 k.p.k.). Oprócz tego sąd ma obowiązek wyłączenia jawności całości lub części rozprawy w sprawach o przestępstwa ścigane na wniosek, gdy zażąda tego osoba, która złożyła wniosek o ściganie, a może to uczynić, gdy choć jeden z oskarżonych jest nieletni lub osoba przesłuchiwana nie ukończyła 15 lat.

Mimo wyłączenia jawności rozprawy mogą w niej brać udział uczestnicy postępowania i po dwie osoby (osoby zaufane) wskazane przez oskarżyciela publicznego, oskarżyciela posiłkowego, oskarżyciela prywatnego oraz oskarżonego. Jeśli w sprawie występuje kilku oskarżycieli lub oskarżonych, mogą oni wskazać tylko po jednej osobie, która będzie mogła pozostać na sali rozprawy odbywającej się z wyłączeniem jawności. Niezależnie od tych przypadków, także przewodniczący składu orzekającego może zezwolić na obecność na sali rozpraw poszczególnym osobom (art. 361 § 1 i 3 k.p.k.).

Jednym z problemów związanych z jawnością rozprawy jest **udział w niej przedstawicieli mediów, znany także jako zasada jawności zewnętrznej pośredniej**. W zasadzie, poprzez możliwość obecności tych osób na rozprawie, realizowane jest prawo do informacji wynikające z art. 61 Konstytucji RP. Kwestię tę reguluje art. 357 k.p.k. Zgodnie z nim sąd może zezwolić przedstawicielom radia, telewizji, filmu i prasy na utrwalanie za pomocą aparatury obrazu i dźwięku z przebiegu rozprawy. Oznacza to, iż w rozprawie z reguły i bez ograniczeń mogą uczestniczyć dziennikarze, którzy nie będą utrwalali w opisany sposób jej przebiegu, natomiast mogą zdać później „medialną” relację w tym zakresie np. na podstawie swoich notatek. Z omawianego przepisu wynika też, że uprawnienie przedstawicieli mediów do wspomnianego utrwalania przebiegu rozprawy jest uzależnione od arbitralnej decyzji sądu opartej na stwierdzeniu zaistnienia stosownych przesłanek:

- 1) Za utrwalaniem w formie audio lub video przebiegu rozprawy musi przemawiać **uzasadniony interes społeczny**. W ramach oceny tej przesłanki bierze się pod uwagę przede wszystkim możliwość osiągnięcia niektórych celów postępowania karnego, przede wszystkim – zapobieganie przestępczości, umacnianie poszanowania prawa i zasad współżycia społecznego.
- 2) **Utrwalanie obrazu i dźwięku nie może utrudniać przebiegu rozprawy**. Owo utrudnienie może mieć miejsce zarówno wtedy, gdy samo działanie aparatury zakłóca lub uniemożliwia normalne przeprowadzenie czynności postępowania, np. z uwagi na zbyt małą salę rozpraw lub wytwarzany hałas, jak i wtedy, gdy wpływa to na swobodę i sprawność wypowiedzi osób uczestniczących w postępowaniu, zwłaszcza przesłuchiwanym. Osoby przesłuchiwane mogą np. czuć się skrępowane nagrywaniem ich wypowiedzi, a to z kolei może wpływać na rzetelność przekazywanych przez nich relacji.
- 3) **Utrwalaniu przebiegu rozprawy przez media nie sprzeciwia się ważny interes uczestnika procesu**. Interes ten może być związany

z potrzebą zabezpieczenia przed rozpowszechnieniem chronionych przez prawo dóbr tych osób, przede wszystkim ich wizerunku. Dlatego też często, jeśli sąd wyraża zgodę na utrwalanie przez dziennikarzy dźwięku i obrazu dotyczących przebiegu rozprawy, jednocześnie ogranicza to uprawnienie, wprowadzając zakaz ujawniania wizerunków osób filmowanych lub fotografowanych.

Obowiązująca procedura karna reguluje niektóre zagadnienia wspólne dotyczące przebiegu całej rozprawy. Można do nich zaliczyć m.in. kwestie dotyczące **zasady ustności**, komunikowania się między uczestnikami procesu oraz obowiązków i uprawnień przewodniczącego składu orzekającego.

Zasada ustności jest jedną z podstawowych zasad dotyczących przebiegu rozprawy (art. 365 k.p.k.). Oznacza ona, iż dla tego etapu postępowania karnego wskazane jest, aby poszczególne czynności procesowe przybierały właśnie taką postać (a nie pisemną). Najważniejszą rolę zasada ta odgrywa w ramach postępowania dowodowego, co przejawia się zwłaszcza w czynnościach przesłuchania różnych osób, które składają ustne relacje mające znaczenie dla rozstrzygnięcia danej sprawy. Nie oznacza to jednak, iż druga z form tych czynności – pisemna – jest tu w ogóle wykluczona. Przejawy różnych aktywności uczestników postępowania sądowego mają właśnie postać pisemną (np. niektóre wnioski i oświadczenia), niemniej w trakcie rozprawy dominujący jest ustny sposób jej prowadzenia. Powodem przyjęcia takiego rozwiązania jest większa łatwość formy ustnej w zakresie kontaktu pomiędzy uczestnikami procesu, w tym też – kontaktu z materiałem dowodowym. Istotną cechą ustności rozprawy jest także to, że wszystkie ważne dla rozstrzygnięcia sprawy wypowiedzi przyjmujące tę postać ostatecznie i tak są utrwalane w formie pisemnej, jaką jest protokół rozprawy (art. 143 § 1 pkt 11 k.p.k.).

Kluczowe znaczenie dla przebiegu rozprawy ma sposób komunikowania się pomiędzy osobami biorącymi w niej udział. **Relacje pomiędzy uczestnikami tego etapu postępowania znamionuje tzw. powaga sądu – jako instytucji odpowiedzialnej za wymierzanie sprawiedliwości – oraz szacunek wobec sędziego, a więc osoby imiennie odpowiedzialnej za realizację tej jakże ważnej konstytucyjnej funkcji organów państwa.** Gwarancją zachowania tych cech rozprawy są m.in. dwa rozwiązania prawne. Pierwszym jest zasada, iż w momencie, gdy sąd wchodzi na salę lub ją opuszcza, wszyscy obecni wstają. Często jednak w trakcie rozpraw nie ma miejsca sytuacja, w której następuje formalne wejście i wyjście sądu z sali, natomiast osoby biorące udział w rozprawie wchodzi na salę, w której sędzia lub skład orzekający przebywają już na swoich miejscach, czyli za stołem sędziowskim. Podobnie obowiązek powstania z miejsca siedzącego ma również każda osoba, do której sąd się zwraca lub która przemawia do sądu (art. 379 k.p.k.). Tak więc złożenie jakiegokolwiek wniosku lub oświadczenia, będących głównymi przejawami aktywności stron procesowych (art. 116 k.p.k.), wymaga zajęcia pozycji stojącej. Z obowiązku tego poszczególne osoby mogą zostać zwolnione przez przewodniczącego np. z uwagi na wiek, stan zdrowia lub długotrwałość ich wypowiedzi

albo prawidłowość utrwalenia dźwięku lub obrazu i dźwięku z przebiegu rozprawy. Nieco inaczej przedstawia się czynność polegająca na zadawaniu przez uczestników rozprawy pytań osobom przesłuchiwanym. Zadający pytanie zajmuje pozycję siedzącą, natomiast osoba przesłuchiwana zazwyczaj stoi.

Przewodniczący zwraca się do poszczególnych osób biorących udział w rozprawie, używając ich procesowych nazw, np. „oskarżyciel publiczny” (niekiedy – „prokurator”), „pełnomocnik”, „oskarżony”, „obrońca” itd. Forma zwracania się w odwrotnym kierunku i użycie właściwej nazwy podmiotu zajmującego miejsce za stołem sędziowskim jest natomiast zróżnicowana i zależy od tego, jakiej dotyczy kwestii. Problem jest istotny nie tylko w sytuacji, gdy w sprawie orzeka skład jednoosobowy. Do „sądu”, najczęściej używając zwrotu „proszę Sądu”, należy zwracać się we wszystkich kwestiach, w których ten organ (także jednoosobowo) ma orzekać, a więc wydawać postanowienia, a nadto w związku z wydaniem wyroku. W tym ostatnim wypadku, z uwagi na rangę orzeczenia, o wydanie którego strony będą się zwracać, w trakcie przemów stron kończących postępowanie zwyczajowo można użyć sformułowania „Wysoki Sądzie”. Natomiast do „przewodniczącego”, używając najczęściej określenia „Panie/Pani Sędzio”, pozostali uczestnicy procesu zwracają się we wszystkich sprawach, które przewodniczący jest władny załatwiać – zgodnie ze stosownymi regulacjami przepisów postępowania.

Warto również zwrócić uwagę na usytuowanie uczestników rozprawy na sali rozpraw⁴. Punktem centralnym jest tu oczywiście stół sędziowski, za którym zasiada skład orzekający. Jeśli skład orzekający jest wieloosobowy, wówczas przewodniczący składu zajmuje miejsce środkowe, a pozostali członkowie składu – obok niego. Jeśli w składzie, obok przewodniczącego, zasiada drugi sędzia zawodowy (np. w pięcioosobowym składzie w sprawach o zbrodnie zagrożone karą dożywotniego pozbawienia wolności), zajmuje on miejsce po lewej stronie przewodniczącego. Przy stole sędziowskim, po lewej stronie sądu, zajmuje nadto miejsce protokolant. Natomiast przed stołem sędziowskim, po obydwu jego stronach, usytuowane są w ławach miejsca dla stron procesowych. I tak, po prawej stronie sądu zajmują miejsca prokurator i pozostali oskarżyciele oraz przedstawiciel społeczny (i ich ewentualni przedstawiciele), a po lewej stronie – oskarżony (i jego ewentualny obrońca). Z kolei osoby przesłuchiwane (świadkowie, biegli) powinny zająć takie miejsca, które umożliwią niezakłóconą obserwację przebiegu przesłuchania zarówno przez sąd, jak i pozostałych uczestników rozprawy. Na sali rozpraw zazwyczaj znajduje się tzw. mównica przewidziana dla osób przesłuchiwanym, usytuowana naprzeciw stołu sędziowskiego i pomiędzy ławą oskarżycielską i ławą oskarżonych.

W polskim prawie przewidziano również szczegółowe regulacje dotyczące stroju urzędowego sędziów, prokuratorów, adwokatów i radców prawnych. Na strój urzędowy sędziego składa się przede wszystkim czarna toga, cechująca się m.in. wypustką na rękawach i kołnierzu oraz żabotem – wszystkimi w kolorze

⁴ Zob. § 77–78 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 czerwca 2015 roku Regulamin urzędowania sądów powszechnych, Dz.U. z 2015, poz. 925.

fioletowym. Drugim elementem stroju urzędowego sędziego jest łańcuch z okrągłych ogniw wykonanych z metalu w kolorze złotym zakończony wizerunkiem orła wykonanym z metalu w kolorze srebrnym. Łańcuch ten, w przypadku składów orzekających wieloosobowych, stanowi wyposażenie jedynie przewodniczącego. Togi o podobnym kroju i kolorze jak sędziowska stanowią też stroje urzędowe prokuratora, adwokata i radcy prawnego. Wszystkie one różnią się od siebie, a także od togi sędziowskiej, kolorem wypustek i żabotów. Elementy togi prokuratorskiej mają kolor czerwony, adwokackiej – zielony, a radcowskiej – niebieski.

Pomimo obowiązywania w trakcie rozprawy zasady kontradiktoryjności, a więc występowania swoistego „sporu” między stroną oskarżycielską i obroną, obowiązujące przepisy nie przewidują możliwości bezpośredniego komunikowania się występujących tu przeciwników procesów. **Wszystkie kwestie zarówno sporne, jak i bezsporne zachodzące między stronami i ich przedstawicielami, a także między osobą przesłuchiwaną a stroną załatwiane są za pośrednictwem sądu lub przewodniczącego, który ostatecznie będzie w danej kwestii rozstrzygał.** Przykładowo strony mają prawo wypowiedzenia się w każdej kwestii podlegającej rozstrzygnięciu. Jeśli jedna ze stron w danej kwestii zabrała głos – złożyła wniosek albo oświadczenie – to prawo głosu przysługuje wszystkim innym stronom, przy czym obrońcy oskarżonego oraz oskarżonemu przysługuje głos ostatni (art. 367 k.p.k.). Wypowiedzi te nie są adresowane np. do przeciwnika procesowego, ale wygłaszane „na forum”, jakim jest rozprawa, chyba że ich adresatem jest bezpośrednio sąd lub przewodniczący. W związku z zabieraniem głosu przez strony, zwłaszcza w formie oświadczeń, wypowiadającym się przysługuje prawo tzw. repliki, czyli odpowiedzi. Nie oznacza to jednak, że w ten sposób strony mogą się spierać w nieskończoność. Z zasady szybkości postępowania wynika zwyczajowe uprawnienie do tzw. odebrania głosu przez przewodniczącego stronie nadużywającej prawa repliki.

Nie budzi wątpliwości to, iż sprawny i prawidłowy przebieg rozprawy jest uzależniony od umiejętnego pokierowania jej przebiegiem. Obowiązujące przepisy procesowe przewidują w tym zakresie szczególną rolę przewodniczącego składu orzekającego. Podstawową zasadą cechującą jego działanie jest kierowanie rozprawą i czuwanie nad prawidłowym jej przebiegiem (art. 366 § 1 k.p.k.).

W nowelizacji z dnia 8 stycznia 2016 roku przywrócono poprzednie brzmienie art. 366 § 1 k.p.k. Nowelizowany przepis przewiduje, iż na przewodniczącym składu orzekającego ciąży obowiązek kierowania rozprawą, czuwania nad prawidłowym jej przebiegiem oraz obowiązek dopilnowania, aby zostały wyjaśnione wszystkie istotne okoliczności sprawy.

W trakcie rozprawy przewodniczącemu przysługuje nadto szereg szczególnych uprawnień i obowiązków, które generalnie dzielą się na dwie grupy. Pierwsza dotyczy zagadnień porządkowych. Przewodniczący, przykładowo, ma prawo upomnieć osobę, która narusza powagę, spokój lub porządek rozprawy. Jeśli upomnienie jest bezskuteczne, można taką osobę wydalic z sali rozpraw. Dotyczy to także oskarżonego (art. 375 § 1 k.p.k.). Wydalenie uczestnika postępowania

jest uzależnione od uprzedniego uprzedzenia o skutkach prawnych nieobecności takiej osoby na sali rozpraw. Nadto przewodniczącemu przysługuje uprawnienie do wydalenia z sali rozpraw publiczności (art. 48 ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych⁵). Dokonanie takiej czynności jest związane z posiadaniem przez przewodniczącego uprawnieniem do wydawania zarządzeń mających na celu utrzymanie na sali rozpraw porządku i spokoju (art. 372 k.p.k.).

Druga grupa uprawnień i obowiązków przewodniczącego jest związana z postępowaniem dowodowym. Przewodniczący udziela stronom głosu w każdej kwestii podlegającej na rozprawie rozstrzygnięciu, w tym – w związku z wnioskami dowodowymi. Przewodniczący również w drodze zarządzenia uwzględni takie wnioski, którym nie sprzeciwiły się inne strony (art. 368 k.p.k.). W pozostałych przypadkach rozstrzygnięcia co do wniosków dowodowych niezbędne jest postanowienie sądu (art. 368 k.p.k.), który także podejmuje decyzje w kwestii oddalenia wniosku dowodowego (art. 170 § 3 k.p.k.). W trakcie przesłuchiwania osób przewodniczący posiada uprawnienie do uchylenia zadanych pytań, które są niestosowne, nieistotne albo sugerują odpowiedź. Nadto przewodniczący ma obowiązek podejmowania środków zapobiegających porozumiewaniu się osób już przesłuchanych z osobami, które jeszcze nie zostały przesłuchane (art. 371 § 2 k.p.k.). Od zarządzeń przewodniczącego wydanych na rozprawie przysługuje odwołanie do całego składu orzekającego. Nie dotyczy to przypadków, gdy sąd działa jednoosobowo (art. 373 k.p.k.).

2. Część wstępna rozprawy

Rozprawę rozpoczyna wywołanie sprawy (art. 381 § 1 k.p.k.). Czynność tę przeprowadza przewodniczący wobec przebywających na sali osób zainteresowanych, w obecności całego składu orzekającego. Na jego polecenie protokolant informuje o tym fakcie osobiście albo za pomocą urządzenia nagłaśniającego również osoby oczekujące pod salą rozpraw. Podaje się wówczas dane personalne oskarżonego, w miarę potrzeby sygnaturę sprawy, a w razie opóźnienia zwyczajowo także godzinę, o której rozprawa miała się rozpocząć. **Następnie przewodniczący sprawdza obecność osób wezwanych oraz czy zachodzą przeszkody do rozpoznania sprawy** (art. 381 § 1 k.p.k.).

A. Oskarżony

Od 1 lipca 2015 roku w znowelizowanym Kodeksie postępowania karnego odwrócono dotychczas obowiązującą zasadę dotyczącą obecności oskarżonego na rozprawie. Aktualnie udział oskarżonego w rozprawie we wszystkich sprawach o występki jest jego **uprawnieniem**. Natomiast w sprawach o zbrodnie oskarżony ma **obowiązek** udziału w rozprawie w przypadku dwóch grup czynności. Pierwszą z nich jest przedstawienie przez oskarżyciela zarzutów oskarżenia i ewentualnego zaprezentowania odpowiedzi na akt oskarżenia (art. 385 k.p.k.). Oskarżony we wspomnianych sprawach ma także obowiązek udziału w rozprawie w trakcie

⁵ Ustawa z dnia 27 lipca 2001 roku, Dz.U. z 2015, poz. 133 ze zm.

czynności polegających na pouczeniu go o uprawnieniach oraz odebraniu od niego oświadczenia w kwestii przyznania się do zarzucanego czynu i składania wyjaśnień oraz ewentualnego odebrania od niego wyjaśnień (art. 386 k.p.k.).

Pomimo istnienia w wymienionym przypadku obowiązku udziału oskarżonego w rozprawie może zaistnieć sytuacja, w której, po złożeniu przez niego wyjaśnień, wydali się on z sali rozpraw bez zgody przewodniczącego (art. 376 k.p.k.). Wówczas można zastosować jedno z dwóch rozwiązań. Po pierwsze, sąd może postanowić o zatrzymaniu i przymusowym doprowadzeniu oskarżonego na rozprawę, jeżeli uzna jego obecność za niezbędną. Na postanowienie o zatrzymaniu i doprowadzeniu przysługuje zażalenie do innego równorzędnego składu tego sądu. Zamiast tego sąd może też prowadzić rozprawę w dalszym ciągu, mimo nieobecności oskarżonego, jeśli uzna, że jego udział w rozprawie jest zbędny. Przy wydawaniu postanowienia o zatrzymaniu i doprowadzeniu oskarżonego sądy najczęściej kierują się potrzebami dowodowymi postępowania, zwłaszcza koniecznością umożliwienia oskarżonemu ustosunkowania się do istotnych w sprawie dowodów, które w przeciwnym wypadku byłyby przeprowadzone pod jego nieobecność. Możliwość niejako zmuszenia w ten sposób oskarżonego do ustosunkowania się do owych dowodów ma na celu dążenie do ustalenia w procesie prawdy (art. 2 § 2 k.p.k.). Tego samego rodzaju decyzje sąd podejmuje w przypadku, gdy oskarżony po złożeniu wyjaśnień nie stawia się bez usprawiedliwienia nieobecności na kolejny termin rozprawy przerwanej lub odroczonej.

W toku postępowania może również zaistnieć sytuacja, w której oskarżony sam z własnej winy wprowadził się w stan powodujący niezdolność do wzięcia przez niego udziału w rozprawie lub posiedzeniu, w których jego udział jest obowiązkowy (np. upił się, albo odurzył narkotykami). Wówczas sąd może prowadzić postępowanie pod jego nieobecność, nawet jeśli nie złożył on wyjaśnień. W tej kwestii sąd musi wydać postanowienie, po uprzednim zapoznaniu się ze świadectwem lekarza, który stwierdził ów stan niezdolności, albo po bezpośrednim przesłuchaniu takiego lekarza. Podstawą dla wydania w takiej sytuacji postanowienia o prowadzeniu rozprawy pod nieobecność oskarżonego mogą być również wyniki badania niepołączonego z naruszeniem integralności cielesnej oskarżonego za pomocą stosownego urządzenia (art. 377 § 2 k.p.k.), np. alkomatu, narkotestera itp.

W przypadku gdy udział oskarżonego w rozprawie jest obowiązkowy, mogą zaistnieć jeszcze inne wyjątkowe sytuacje. I tak, jeśli oskarżony:

- 1) będąc prawidłowo zawiadomiony o terminie rozprawy, oświadczy, że nie weźmie w niej udziału albo
- 2) uniemożliwia doprowadzenie go na rozprawę (np. będąc pozbawionym wolności, odmawia wyjścia z celi), albo
- 3) zawiadomiony o terminie przerwanej lub odroczonej rozprawy osobiście, zazwyczaj na którymś z poprzednich terminów rozpraw, nie stawia się na kolejną rozprawę bez usprawiedliwienia, wówczas sąd może prowadzić rozprawę bez jego udziału, chyba że postanowi o jego zatrzymaniu i przymusowym doprowadzeniu (art. 377 § 3 k.p.k.). Na to postanowienie

sądu przysługuje zażalenie do innego składu równorzędnego (art. 377 § 3 k.p.k.).

Wprowadzenie do polskiej procedury karnej omówionych wyżej unormowań było konsekwencją destrukcyjnych działań ze strony oskarżonych w związku z ich obowiązkowym udziałem w rozprawach. Dotyczyło to zwłaszcza spraw tzw. wieloosobowych, w których występowała łączność podmiotowa. Wówczas to wielokrotnie zdarzało się, iż przy istniejącym obowiązku obecności wszystkich oskarżonych na rozprawie w różnej konfiguracji osobowej nie stawiali się oni na przerywane lub odraczane rozprawy, skutecznie uniemożliwiając prowadzenie w ten sposób postępowań. Obecne regulacje są natomiast efektem wprowadzenia jako reguły fakultatywnego udziału oskarżonego w rozprawie, co jest prostą konsekwencją wzmocnienia na etapie postępowania sądowego zasady kontrydyktoryjności procesu karnego.

Nieco inaczej przedstawia się problem obecności oskarżonego w trakcie rozpraw w sprawach z oskarżenia prywatnego. Jego obecność jest tu fakultatywna. Niemniej, jeśli w takiej sprawie oskarżony wniósł tzw. oskarżenie wzajemne (art. 497 § 1 k.p.k., np. sprawa dotyczy wzajemnych pomówień albo znieważień), jego nieusprawiedliwiona nieobecność (oraz jego obrońcy), przy jednoczesnym prawidłowym zawiadomieniu o terminie rozprawy, skutkuje uznaniem, iż nastąpiło odstąpienia od owego oskarżenia i – w konsekwencji – postępowanie zostaje w tym zakresie umorzone.

W postępowaniu nakazowym oskarżony może, ale nie musi uczestniczyć w posiedzeniu, w trakcie którego sąd wydaje wyrok (art. 500 § 4 k.p.k.).

Zgola odmienne zasady dotyczą stawiennictwa oskarżonego przed sądem w postępowaniu przyspieszonym. Tutaj zasadą jest doprowadzenie do sądu uprzednio zatrzymanego oskarżonego (art. 517b § 1 k.p.k.), natomiast wyjątkowy charakter mają przypadki zaniechania zatrzymania i doprowadzenia go do sądu (art. 517b § 2a i § 3 k.p.k.). Unikatowy charakter ma przewidziane również w trybie przyspieszonym rozwiązanie dopuszczające udział oskarżonego w czynnościach postępowania sądowego w sytuacji, gdy przebywa on w zupełnie innym miejscu niż siedziba sądu prowadzącego postępowanie. Od przymusowego doprowadzenia oskarżonego do sądu można bowiem odstąpić, jeżeli zostanie zapewnione **uczestniczenie przez sprawcę we wszystkich czynnościach sądowych, w których ma on prawo uczestniczyć (np. wyjaśnienia), przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie tych czynności na odległość z jednoczesnym bezpośrednim przekazem obrazu i dźwięku** (art. 517b § 2a k.p.k.).

We wszystkich czynnościach sądowych przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie tych czynności na odległość bierze udział w miejscu przebywania sprawcy referendarz sądowy lub asystent sędziego zatrudniony w sądzie, w którego okręgu przebywa sprawca (art. 517b § 2b k.p.k.). Powyższe rozwiązanie w literaturze określane jest jako tzw. rozprawa odmiejscowiona. Jej praktyczne zastosowanie wiąże się przede wszystkim z potrzebą szybkiej reakcji na popełnienie czynu w związku z udziałem w imprezie

masowej, gdzie najczęściej dochodzi do popełnienia czynów w sposób uzasadniający szybką i zdecydowaną reakcję organów ścigania. Natomiast ustawy obowiązek monitorowania przebiegu imprezy masowej pozwala na szybkie zabezpieczenie i późniejsze przeprowadzenie materiału dowodowego w postaci zapisów audiowizualnych przebiegu całego zdarzenia.

W sprawie dotyczącej wydania wyroku łącznego nie ma obowiązku udziału oskarżonego w rozprawie, chyba że sąd postanowi inaczej (art. 573 § 2 k.p.k.).

Konsekwencją nieobecności oskarżonego, którego udział w rozprawie jest obowiązkowy, przy jednoczesnym braku jakiegokolwiek z wymienionych sytuacji dotyczących możliwości orzekania pod jego nieobecność jest tzw. bezwzględna przyczyna odwoławcza przewidziana w art. 439 § 1 pkt 11 k.p.k. W takim przypadku, w razie wniesienia środka odwoławczego od wydanego orzeczenia kończącego postępowanie, zostanie ono uchylone bez względu na to, czy uchybienie związane z nieobecnością oskarżonego zostanie podniesione w apelacji lub zażaleniu. Przy czym uchylenie w postępowaniu odwoławczym orzeczenia z tego powodu może nastąpić wyłącznie na korzyść oskarżonego (art. 439 § 2 k.p.k.).

B. obrońca

Brak udziału obrońcy powoduje, iż rozprawa nie powinna się toczyć, gdyż posiada on uprawnienie do wzięcia w niej udziału (art. 117 § 1 k.p.k.). Przepisy różnicują jednak konsekwencje braku udziału w rozprawie obrońcy w zależności od rodzaju sprawowanej przez niego obrony. W przypadku **obrony fakultatywnej** rozprawy nie przeprowadza się wtedy, gdy – po pierwsze – obrońca nie stawił się, a jednocześnie nie ma dowodu, że został on o niej powiadomiony. Najczęściej dotyczy to sytuacji, w której brak jest zwrotnego poświadczenia odbioru stosownego pisemnego zawiadomienia o terminie rozprawy albo brak jest w protokołach z poprzednich rozpraw lub posiedzeń informacji o ustnym powiadomieniu obrońcy o tym fakcie. Rozprawa nie może się odbyć także wówczas, gdy zachodzi uzasadnione przypuszczenie, że niestawiennictwo obrońcy wynikało z powodu przeszkód żywiołowych lub innych wyjątkowych przyczyn, a także wtedy, gdy obrońca usprawiedliwił należycie swe niestawiennictwo i wniósł o nieprzeprowadzenie rozprawy pod jego nieobecność (art. 117 § 2 k.p.k.).

Inaczej uregulowano konsekwencje nieobecności obrońcy w przypadku **obrony obligatoryjnej** (art. 79 k.p.k. i art. 80 k.p.k.). Wówczas udział obrońcy w rozprawie jest konieczny i niezbędny. Nieobecność obrońcy w takim przypadku skutkuje potrzebą odroczenia rozpoznania sprawy wraz ze wskazaniem oskarżonemu terminu do wyznaczenia sobie obrońcy z wyboru albo wyznaczeniem nowego obrońcy z urzędu. W tym ostatnim przypadku nieobecność obrońcy na rozprawie skutkuje bezwzględną przyczyną odwoławczą z art. 439 § 1 pkt 10 k.p.k., uwzględnianą wyłącznie na korzyść oskarżonego. Podobnie zachodzi obowiązek udziału obrońcy w rozprawie, jeśli został on wyznaczony na wniosek oskarżonego w przypadku określonym w art. 80a § 1 k.p.k.⁶ Jednak w takiej sytuacji ustawodawca nie potraktował już rozpoznania sprawy pod nieobecność

⁶ Przepis uchylony nowelą z dnia 8 stycznia 2016 roku.

obrońcy jako bezwzględnej przyczyny odwoławczej. Oznacza to, iż – podobnie jak w przypadku nieobecności na rozprawie obrońcy w razie obrony fakultatywnej – konsekwencją takiego uchybienia będzie jedynie tzw. względna przyczyna odwoławcza z art. 438 pkt 2 k.p.k. W razie podniesienia tego uchybienia w środku odwoławczym wniesionym od wydanego orzeczenia niezbędne będzie jednocześnie wykazanie, że wada ta mogła mieć wpływ na treść zaskarżonego wyroku albo postanowienia.

Jeśli obrońca bez należytego usprawiedliwienia nie stawił się na wezwanie organu prowadzącego postępowanie albo bez zezwolenia tego organu wydalili się z miejsca czynności przed jej zakończeniem, można nałożyć na niego karę pieniężną w wysokości do 10 000 zł. w wypadkach szczególnych, ze względu na ich wpływ na przebieg czynności (art. 285 § 1a w zw. z § 1 k.p.k.).

W noweli z dnia 8 stycznia 2016 roku zmieniono brzmienie art. 285 § 1 k.p.k. poprzez obniżenie wysokości wymienionej kary pieniężnej do kwoty 3000 zł.

Instytucja ta ma zastosowanie w postępowaniu sądowym w przypadku, gdy nieusprawiedliwione niestawiennictwo obrońcy albo jego wydalenie się przed zakończeniem czynności będzie dotyczyć rozprawy.

C. Pełnomocnik

Nieobecność pełnomocnika na rozprawie z reguły nie skutkuje koniecznością odroczenia rozprawy, gdyż ustawa nie przewiduje obowiązku jego obecności w rozprawie. Do pełnomocnika może mieć zastosowanie wspomniana już instytucja przewidziana w art. 285 § 1a k.p.k.

D. Prokurator

Udział prokuratora w rozprawie w sprawach z oskarżenia publicznego jest obowiązkowy, chyba że ustawa stanowi inaczej (art. 46 k.p.k.). Obowiązek ten zachodzi także w sprawach dotyczących wyroków łącznych i w postępowaniu przyspieszonym. Prokurator nie ma natomiast obowiązku udziału w rozprawach w sprawach wszczętych w następstwie wniesienia subsydiarnego aktu oskarżenia (art. 55 § 4 k.p.k.), a także w postępowaniu nakazowym, kiedy to sąd wydaje wyrok na posiedzeniu.

Nowelizacja z dnia 8 stycznia 2016 roku wprowadza zmiany w treści art. 46 k.p.k. Po pierwsze, przepis dotyczy wprost nie tylko prokuratora, ale także każdego innego oskarżyciela publicznego. W sprawach z oskarżenia publicznego regułą jest obligatoryjny udział oskarżyciela publicznego, chyba że ustawa stanowi inaczej (art. 46 § 1 k.p.k.). Po drugie, wprowadzono zasadę dotyczącą tych spraw, w których postępowanie przygotowawcze zakończyło się w formie dochodzenia. Oskarżyciel publiczny w takich sprawach może, ale nie musi brać udziału w rozprawie, a jego niestawiennictwo nie tamuje jej toku (art. 46 § 2 k.p.k.). Przy czym przewodniczący albo sąd mogą uznać obecność oskarżyciela publicznego za obowiązkową.

Brak udziału prokuratora w rozprawie, w której jego udział był obowiązkowy, skutkować może względną przyczyną odwoławczą z art. 438 pkt 2 k.p.k.

W takim wypadku we wniesionym środku odwoławczym od orzeczenia wydanego na rozprawie, w której nie uczestniczył prokurator, należy wykazać, że nieobecność ta co najmniej mogła wpłynąć na treść zaskarżonego orzeczenia.

E. Oskarżyciel prywatny i jego pełnomocnik

W razie nieusprawiedliwionego niestawiennictwa tych osób zachodzi domniemanie prawne odstąpienia od oskarżenia prywatnego i – w konsekwencji – podstawa do umorzenia postępowania (art. 496 § 3 k.p.k. i art. 497 § 2 k.p.k.).

F. Oskarżyciel posiłkowy

Jeśli oskarżyciel posiłkowy działa obok oskarżyciela publicznego (art. 54 § 1 k.p.k.), jego niestawiennictwo nie powoduje konieczności odraczenia rozprawy, co wynika z faktu, że nie ma on obowiązku uczestniczenia w rozprawie, a jedynie posiada takie uprawnienie. Jeśli działa on jako oskarżyciel samoistny, np. w razie złożenia przez prokuratora oświadczenia o cofnięciu aktu oskarżenia (art. 54 § 2 k.p.k.), w zasadzie należałoby uznać, iż jego udział jest obowiązkowy, aczkolwiek nie przewiduje tego żaden z przepisów. W takiej sytuacji konsekwencją jego nieobecności w trakcie rozprawy będzie wyłącznie uchybienie stanowiące tzw. względną przyczynę odwoławczą z art. 438 pkt 2 k.p.k.

G. Niestawiennictwo „osobowych źródeł dowodowych” (świadka, biegłego), oraz tłumacza i specjalisty

Z uwagi na charakter i powód wzywania tych osób, jakimi są potrzeby dowodowe spraw, ich niestawiennictwo skutkuje koniecznością przerwy lub odroczenia rozprawy. Jeśli jest to niestawiennictwo nieusprawiedliwione – zachodzi możliwość zastosowania wobec nich kar porządkowych (art. 285 § 1 k.p.k.). Brak będzie konieczności odraczenia rozprawy z powodu niestawiennictwa świadka, biegłego lub specjalisty, jeśli zajdzie podstawa do odczytania złożonych przez nich zeznań lub sporządzonych przez nich opinii (art. 391 k.p.k., art. 393 § 1 k.p.k.).

Rozprawa nie może być prowadzona również z powodu istnienia negatywnych przeszkód procesowych z art. 17 § 1 k.p.k., przeszkód faktycznie uzasadniających zawieszenie postępowania (art. 22 § 1 k.p.k.) czy też ewentualnych przyczyn wyłączenia sędziego z mocy prawa (art. 40 § 1 k.p.k.).

Nowela z dnia 8 stycznia 2016 roku likwiduje podział na paragrafy przepisu art. 381 k.p.k. oraz dodaje nową przyczynę wyłączenia sędziego z powodu naruszenia zasad wyboru do rozpoznania sprawy określonych w art. 351 k.p.k. (art. 40a k.p.k.).

Przeszkody te mogą być dostrzeżone przez sąd z urzędu albo w następstwie sygnalizacji ze strony obecnych na sali rozpraw uczestników postępowania poprzez złożenie przez nich stosownego wniosku albo oświadczenia. W zależności od charakteru takiej przeszkody dana sprawa może być skierowana na posiedzenie, w trakcie którego sąd może np. umorzyć albo zawiesić postępowanie – w razie zaistnienia okoliczności wymienionych we wspomnianych przepisach.

Na tym etapie postępowania dokonuje się również innych czynności procesowych, które można przeprowadzić **tylko do czasu rozpoczęcia przewodu sądowego**. Przykładowo, jeśli przyczyna wyłączenia sędziego znana była stronie przed rozpoczęciem przewodu sądowego, ma ona obowiązek złożyć wniosek w tej kwestii jedynie do tego momentu, gdyż tylko wówczas taki wniosek będzie rozpoznany. W przeciwnym wypadku wniosek taki będzie pozostawiony bez rozpoznania (art. 41 § 2 k.p.k.). Do czasu rozpoczęcia przewodu sądowego pokrzywdzony może zostać dopuszczony do udziału w postępowaniu sądowym w charakterze oskarżyciela posiłkowego (art. 54 § 1 k.p.k.). Podobna sytuacja zachodzi w przypadku możliwości złożenia wniosku o dopuszczenie do udziału w postępowaniu przedstawiciela organizacji społecznej (art. 90 § 1 k.p.k.). Oczywiście jest również to, iż do momentu rozpoczęcia przewodu sądowego powinna zapaść decyzja w kwestii ewentualnego wyłączenia jawności rozprawy (art. 359 i nast. k.p.k.). Zupełnie nowym rozwiązaniem jest przewidziany dla stron, obrońców i pełnomocników obowiązek złożenia do czasu otwarcia przewodu sądowego wniosku o zobowiązanie prokuratora przez sąd do uzupełnienia materiałów postępowania przygotowawczego dołączonych do aktu oskarżenia o inne dokumenty znajdujące się w aktach tego postępowania (art. 381 § 2 k.p.k.⁷). Przepis ten nakłada jedynie na wymienione w nim osoby obowiązek złożenia w tym czasie wniosku, który może być rozstrzygnięty przez sąd zarówno do czasu rozpoczęcia przewodu sądowego, jak i później.

W końcowym etapie części wstępnej rozprawy dokonuje się również innych czynności związanych z biegiem i organizacją rozprawy. Należy do nich podjęcie decyzji co do rozpatrywania sprawy – w pełni jawnie czy z wyłączeniem jawności, ustalenie na podstawie danych osobowych, czy któraś z osób wezwanych w charakterze świadka nie korzysta z prawa do odmowy zeznań jako osoba najbliższa (art. 182 k.p.k.) lub z uwagi na istnienie szczególnego związku osobistego (art. 185 k.p.k.).

Jeżeli na tym etapie okaże się, że nie ma żadnych przeszkód do rozpoznania sprawy, przewodniczący zarządza otwarcie przewodu sądowego.

3. Przewód sądowy

Przewód sądowy to ta podfaza rozprawy, w trakcie której przeprowadzane są przed sądem dowody stanowiące podstawę czynienia ustaleń faktycznych w sprawie, a w dalszej konsekwencji powstaje „grunt” do orzekania w przedmiocie procesu, a więc przede wszystkim w kwestii odpowiedzialności karnej osoby, przeciwko której prowadzone jest postępowanie. Od momentu rozpoczęcia przewodu sądowego postępowanie sądowe z reguły będzie musiało być zakończone wyrokiem. Tylko wyjątkowo sprawa po rozpoczęciu przewodu sądowego może zostać skierowana z rozprawy na posiedzenie, w trakcie którego wydane zostanie postanowienie kończące postępowanie karne. Przykładem takiej sytuacji jest wydane z powodu śmierci oskarżonego, która nastąpiła w trakcie

⁷ Przepis uchylony nowelą z dnia 8 stycznia 2016 roku

otwartego przewodu sądowego, postanowienie o umorzeniu postępowania na podstawie art. 17 § 1 pkt 5 k.p.k. W ramach przewodu sądowego można wyróżnić trzy podstawowe etapy rozprawy: **odczytanie aktu oskarżenia, postępowanie dowodowe i zamknięcie przewodu sądowego.**

W znowelizowanym Kodeksie postępowania karnego od 1 lipca 2015 roku przewidziano inne niż dotychczas reguły dotyczące postępowania dowodowego przed sądem. Postępowaniem dowodowym kieruje przewodniczący składu orzekającego, co wynika z określonej w art. 366 § 1 k.p.k. ogólnej zasady dotyczącej kierowania przez niego rozprawą. Na przewodniczącym ciąży również obowiązek umożliwienia każdej ze stron wypowiedzenia się odnośnie do każdej kwestii podlegającej rozstrzygnięciu (art. 367 § 1 k.p.k.). Dotyczy to m.in. problemów związanych z postępowaniem dowodowym, zwłaszcza załatwianiem wniosków dowodowych.

Podstawową zasadą postępowania dowodowego przed sądem jest przeprowadzanie dowodów przez strony postępowania, natomiast przeprowadzanie dowodów z urzędu przez sąd zostało zaliczone do wyjątków (art. 167 § 1 k.p.k.).

Jedną z najistotniejszych zmian wynikających z nowelizacji z dnia 8 stycznia 2016 roku jest przywrócenie wcześniejszego brzmienia art. 167 k.p.k. Do polskiego procesu karnego powraca zasada, iż dowody są przeprowadzane na wniosek stron albo z urzędu – w tym drugim przypadku bez jakichkolwiek ograniczeń, które w procesie karnym obowiązują od 1 lipca 2015 roku.

A. Przeprowadzanie dowodów przez strony i wniosek dowodowy

Aby można było przeprowadzić przed sądem dany dowód, po pierwsze, niezbędne jest złożenie w tym zakresie stosownego wniosku dowodowego. W przypadku postępowania sądowego inicjowanego w następstwie skargi, jaką jest akt oskarżenia, wykaz dowodów, o przeprowadzenie których oskarżyciel będzie wnosił na rozprawie, jest jednym z elementów tego pisma procesowego (art. 334 § 1 k.p.k.). Popieranie przez oskarżyciela aktu oskarżenia odzwierciedla w istocie taki właśnie wniosek dowodowy. Niezależnie od dowodów wnioskowanych w akcie oskarżenia, w toku postępowania sądowego strony, w tym również oskarżyciel, mogą wnosić także o przeprowadzenie innych dowodów. Zaniechanie złożenia stosownego wniosku dowodowego uniemożliwia przedstawienie sądowi przez stronę swoich racji, opartych na nieprzeprowadzonym dowodzie. Co więcej, niedopuszczalne w takiej sytuacji jest późniejsze powoływanie się na ewentualny brak dowodowy w środku odwoławczym wnoszonym od niekorzystnego orzeczenia (art. 427 § 4 k.p.k.).

Nowelizacja z dnia 8 stycznia 2016 roku wykreśla § 4 i 5 artykułu 427 k.p.k. Dlatego też wyeliminowane zostają opisane powyżej negatywne konsekwencje zaniechania złożenia wniosków dowodowych przez strony. Problem ten jest ponadto wyeliminowany z uwagi na przywrócenie, na mocy znowelizowanego art. 167 k.p.k., obowiązku inicjatywy dowodowej sądu.

Wniosek dowodowy (wniosek o dopuszczenie dowodu) obejmuje dwa elementy: oznaczenie dowodu (np. wskazanie świadka, który ma być przesłuchany, albo opinii biegłego, której zasięgnięcia domaga się strona) oraz okoliczności, które mają być udowodnione (tzw. teza dowodowa). Może on być złożony zarówno ustnie (do protokołu rozprawy), jak i przybrać postać pisemną. We wniosku dowodowym może być również wskazany sposób przeprowadzenia dowodu, np. rodzaj pomiarów, jakich specjalista albo biegły powinni dokonać na miejscu zdarzenia (art. 169 § 1 i 2 k.p.k.). Wniosek dowodowy może zostać cofnięty przez stronę. Jeśli druga strona nie sprzeciwia się wnioskowi dowodowemu, o jego przychylnym załatwieniu decyduje przewodniczący składu orzekającego. W razie sprzeciwu strony, który powinien w istocie przyjąć postać wniosku o oddalenie wniosku dowodowego, w kwestii załatwienia wniosku dowodowego – jego uwzględnienia albo nie – rozstrzyga sąd w drodze postanowienia (art. 368 k.p.k.). Wspomniane dopuszczenie dowodu przyjmuje postać wymaganą dla danego rodzaju dowodu, np. świadek, którego należy przesłuchać, jest wzywany w ten sposób, że pracownik sekretariatu sądu na zarządzenie przewodniczącego wypełnia i wysyła mu stosowny formularz wezwania. Natomiast opinia biegłego jest uzyskiwana na podstawie niezbędnego w tym wypadku postanowienia wydanego przez sąd (art. 194 k.p.k.).

W sytuacji gdy sąd dojdzie do przekonania, iż nie ma podstaw do uwzględnienia wniosku dowodowego (przychylnego jego załatwienia), bez względu na to, czy taką decyzję podejmie z własnej inicjatywy, czy też na wniosek strony innej niż wnioskodawca, powinien wydać postanowienie o oddaleniu wniosku dowodowego (art. 170 § 3 k.p.k.). Podstawą do wydania takiego postanowienia jest stwierdzenie jednej z sześciu precyzyjnie określonych przyczyn:

- 1) przeprowadzenie dowodu jest niedopuszczalne (np. wnioskodawca domaga się przesłuchania w charakterze świadka duchownego na okoliczności, o których dowiedział się w trakcie spowiedzi – art. 178 pkt 2 k.p.k.),
- 2) okoliczność, która ma być udowodniona nie ma znaczenia dla rozstrzyganej sprawy (np. wniosek dowodowy złożony w sprawie o zabójstwo dotyczy przesłuchania pokrzywdzonego innym przestępstwem, a pokrzywdzony i owo inne przestępstwo nie mają żadnego związku z daną sprawą),
- 3) okoliczność, której dotyczy teza dowodowa, jest już udowodniona zgodnie z twierdzeniem wnioskodawcy (np. prokurator domaga się przesłuchania kolejnego świadka na okoliczności, o których zeznawali inni świadkowie oraz którym nie przeczy oskarżony),
- 4) dowód jest nieprzydatny do stwierdzenia danej okoliczności (np. oskarżony domaga się ustalenia swego stanu zdrowia na podstawie wyłącznie zeznań świadka, którego dotyczy wniosek dowodowy),
- 5) dowodu nie da się przeprowadzić (np. wniosek dowodowy dotyczy przesłuchania osoby zmarłej),
- 6) wniosek dowodowy w sposób oczywisty zmierza do przedłużenia postępowania (art. 170 § 1 k.p.k.).

B. Przeprowadzanie przez sąd dowodów zawnioskowanych przez stronę oraz dopuszczanie i przeprowadzanie dowodów przez sąd z urzędu

Jak już wspomniano, obecnie regułą postępowania dowodowego przed sądem jest przeprowadzanie dowodów przez strony po ich dopuszczeniu przez przewodniczącego lub sąd. Niemniej, na zasadzie wyjątku, dopuszczono możliwość przeprowadzania przez sąd dowodów zawnioskowanych przez strony. Pierwszy taki przypadek, określony w art. 167 § 1 zd. 2 k.p.k., odnosi się do sytuacji, w której strona złożyła stosowny wniosek dowodowy o przeprowadzenie dowodu, wniosek ten został uwzględniony przez przewodniczącego lub sąd, ale jednocześnie strona z jakiegokolwiek powodu jest nieobecna na rozprawie, w trakcie której wnioskowany dowód ma być przeprowadzony. Wówczas sąd może osobiście przeprowadzić ten dowód, ale jedynie w granicach tezy dowodowej. Oznacza to, że np. świadek wskazany we wniosku dowodowym strony powinien być w takiej sytuacji przesłuchany przez sąd jedynie na okoliczności wskazane we wniosku dowodowym. Warto zauważyć, iż przepisy nie przewidują negatywnych konsekwencji dla zaistnienia takiej sytuacji, w której sąd w trakcie przeprowadzania dowodu zawnioskowanego wyjdzie poza tezę dowodową, np. zadając stosowne pytania wspomnianemu świadkowi, uzyska informacje o innych przestępstwach popełnionych przez oskarżonego niż to, którego dotyczy dana sprawa. Co więcej, zgodnie z art. 427 § 4 k.p.k. nie można takiej okoliczności procesowej podnosić w środoku odwoławczych od wyroku, który byłby oparty na dowodzie uzyskanym w ramach opisanej aktywności sądu wykraczającej poza granice określone w art. 167 § 1 zd. 2 k.p.k.

Po drugie, sąd może również przeprowadzić zawnioskowany dowód w granicach tezy dowodowej, nawet jeżeli strona, która wносиła o przeprowadzenie dowodu, jest obecna na rozprawie. W takim wypadku dopuszczalność tego rodzaju aktywności sądu jest uzależniona od tego, iż zachodzi wyjątkowy wypadek uzasadniony szczególnymi okolicznościami.

Niezależnie od tych sytuacji przepis art. 167 § 1 *in fine* k.p.k. przewiduje również możliwość dopuszczenia i przeprowadzenia dowodów z urzędu, przy czym sąd może to uczynić tylko w wyjątkowych wypadkach uzasadnionych szczególnymi okolicznościami. Wydaje się, iż wspomniane „wyjątkowe wypadki uzasadnione szczególnymi okolicznościami” powinny być związane z dokonaną przez sąd oceną, czy zaniechanie przeprowadzenia dowodu z urzędu może skutkować poważną wadą wyroku wydanego w sprawie, przy ewentualnych brakach w materiale dowodowym. Ową wadę można byłoby oceniać przez pryzmat przyczyny odwoławczej, jaką jest rażąca niesprawiedliwość takiego orzeczenia, o której mowa w art. 440 k.p.k.

W związku z sygnalizowaną już zmianą brzmienia art. 167 k.p.k. powyższe uwagi tracą znaczenie od momentu wejścia w życie noweli z dnia 8 stycznia 2016 roku. W polskim procesie karnym przewidziane będą dwie równorzędne metody wprowadzania dowodów do postępowania karnego – wniosek stron albo działanie organu procesowego, np. sądu – z urzędu. Zasada ta będzie oczywiście obowiązywała także na etapie postępowania sądowego. Nadto dowody w postępowaniu sądowym będą przeprowadzane

przez sąd (a nie przez strony), natomiast zróżnicowana będzie inicjatywa dla ich przeprowadzenia – wniosek strony albo „osobista” aktywność sądu. W dotychczasowej praktyce orzeczniczej przepis art. 167 k.p.k. w zakresie przeprowadzania dowodów z urzędu w toku postępowania sądowego zawsze był „odczytywany” razem z przepisem art. 366 § 1 k.p.k. regulującym obowiązki przewodniczącego składu orzekającego. Dotyczyło to w szczególności obowiązku dopilnowania, aby wyjaśnione zostały wszystkie istotne okoliczności sprawy.

Oczywistą konsekwencją tak skonstruowanego obowiązku będzie konieczność przeprowadzenia przez sąd wszystkich niezbędnych dla prawidłowego rozstrzygnięcia dowodów. Do dnia 1 lipca 2015 roku zaniechanie dopełnienia tego obowiązku traktowane było jako względna przyczyna odwoławcza (art. 438 pkt 2 k.p.k.), co oznaczało, iż wykazanie w środку odwoławczym co najmniej hipotetycznego wpływu na treść zaskarżonego wyroku owego „braku dowodowego” skutkowało uchynieniem takiego orzeczenia i przekazaniem sprawy do ponownego rozpoznania przez sąd I instancji. Sytuacja ta z pewnością zmieni się wobec pozostawienia w mocy przez wspomnianą nowelizację obowiązujących obecnie zobowiązań w zakresie postępowania dowodowego przed sądem odwoławczym, a także wprowadzenia nowego środka odwoławczego od orzeczeń odwoławczych uchylających orzeczenia pierwszoinstancyjne i przekazujących sprawę do ponownego rozpoznania – skargi na wyrok sądu odwoławczego (art. 539a i nast. znówelizowanego k.p.k.).

3.1. Odczytanie aktu oskarżenia

W aktualnym stanie prawnym czynność ta, zgodnie z treścią art. 385 § 1 k.p.k., polega **na zwięzłym przedstawieniu przez oskarżyciela zarzutów oskarżenia**. W rzeczywistości regulacja ta usankcjonowała dotychczasową praktykę dokonywania tej czynności, która polegała na odczytaniu przez oskarżyciela jedynie opisu czynu zarzucanego w akcie oskarżenia oraz jego kwalifikacji prawnej. Celem omawianej czynności jest oficjalne zaprezentowanie oskarżonemu tego, co w sprawie mu się zarzuca, czyli popełnienia czynu, który, zdaniem oskarżyciela, wyczerpuje znamiona danego przestępstwa. Należy sobie zdać sprawę z tego, iż znaczenie wspomnianej czynności w sporym zakresie sprowadza się do przypomnienia oskarżonemu tych informacji, które powinien poznać już wcześniej – na etapie postępowania przygotowawczego albo w związku z zapoznaniem się z treścią doręczonego mu odpisu aktu oskarżenia. W przypadku wniesienia przez oskarżonego albo jego obrońcę odpowiedzi na akt oskarżenia, o treści tego pisma informuje przewodniczący składu orzekającego (art. 385 § 2 k.p.k.).

Nowela z dnia 8 stycznia 2016 roku uzupełnia tę regulację o nałożony na przewodniczącego składu orzekającego obowiązek zwięzłego przedstawienia zarzutów oskarżenia w przypadku, gdy w rozprawie nie bierze udziału oskarżyciel (art. 385 § 1a k.p.k.).

3.2. Wyjaśnienia oskarżonego

Oskarżony jest szczególnym źródłem dowodowym, gdyż to właśnie jemu zarzuca się popełnienie przestępstwa, którego dotyczy prowadzone postępowanie. W związku z tym przysługuje mu w sprawie karnej prawo do obrony, z którego wynikają liczne konsekwencje, wpływające m.in. na przebieg czynności

przesłuchania go. Jak już wspomniano, udział w rozprawie oskarżonego jest jego uprawnieniem, a nie obowiązkiem. Jeśli bierze on udział w rozprawie, po przedstawieniu zarzutów oskarżenia przewodniczący poucza go o przysługujących mu uprawnieniach: prawie do składania wyjaśnień, odmowy składania wyjaśnień, odmowy udzielania odpowiedzi na pytania – w razie podjęcia decyzji o złożeniu wyjaśnień, prawie do składania wniosków dowodowych oraz o konsekwencjach zaniechania skorzystania z tego uprawnienia (art. 386 § 1 k.p.k.). W zakresie skutków nieskorzystania z prawa do złożenia wniosków dowodowych należy oskarżonemu uświadomić, iż sąd przeprowadza dowody z urzędu tylko w wyjątkowych przypadkach, a w razie wydania niekorzystnego dla oskarżonego wyroku oraz braku stosownych wniosków dowodowych z jego strony niedopuszczalne jest podnoszenie w apelacji zarzutu dotyczącego zaniechania przeprowadzenia przez sąd dowodu, który nie był przedmiotem wniosku dowodowego.

W związku z przywróceniem, w efekcie nowelizacji z dnia 8 stycznia 2016 roku, zasady równorzędności sposobów wprowadzania dowodów do procesu karnego (na wniosek i z urzędu) ten ostatni opisany problem traci znaczenie w postępowaniu karnym.

Przewodniczący nadto ma obowiązek poinformować oskarżonego o obowiązku doręczenia mu wyroku, postanowień i zarządzeń wydanych na rozprawie pod jego nieobecność (art. 100 § 3 i 4 k.p.k.), o możliwości zatrzymania i doprowadzenia go na rozprawę w przypadkach, gdy obecność oskarżonego w rozprawie jest obowiązkowa albo została uznana przez przewodniczącego lub sąd za obowiązkową (art. 376 k.p.k.), o możliwości rozpoznania sprawy pod jego nieobecność w przypadku przewidzianym w art. 377 § 1 k.p.k., o możliwości ogłoszenia wyroku pomimo niestawiennictwa oskarżonego (art. 419 § 1 k.p.k.) oraz o terminie i zasadach złożenia wniosku o sporządzenie uzasadnienia wyroku dla potrzeb ewentualnego wywiedzenia apelacji od tego orzeczenia (art. 422 k.p.k.). Następnie przewodniczący pyta oskarżonego, czy przyznaje się do zarzucanego mu czynu, a jego oświadczenie w tej kwestii zostaje odnotowane w protokole rozprawy. Kolejną czynnością jest zadanie pytania oskarżonemu, czy chce składać wyjaśnienia, a jeśli tak – jakiej treści. W tym zakresie odzwierciedla się podstawowa różnica pomiędzy charakterem dowodu z wyjaśnień oskarżonego oraz zeznań świadka. W przeciwieństwie do świadka, oskarżony ma prawo, a nie obowiązek do składania relacji (w formie wyjaśnień) dotyczącej zarzucanego mu przestępstwa, co oczywiście wynika z jego prawa do obrony. Zaniechanie składania wyjaśnień czy też odmowa odpowiedzi na zadawane pytania albo nawet składanie wyjaśnień kłamliwych (np. w zakresie zaprzeczania swego udziału w przestępstwie) nie mogą skutkować negatywnie w zakresie ustalania podstaw i zakresu odpowiedzialności karnej takiej osoby. Jeśli oskarżony skorzysta z prawa do składania wyjaśnień – ich treść stanowi pełnowartościowy dowód podlegający takim samym ocenom opartym na przepisie art. 7 k.p.k., jak pozostałe dowody.

3.3. Dobrowolne poddanie się karze przez oskarżonego na rozprawie

Jest to kolejna, obok opisanych już przypadków wydania wyroku bez rozprawy, przewidziana w art. 335 k.p.k. instytucja polegająca na konsensualnym zakończeniu postępowania karnego. Konsekwencją zastosowania określającego ją przepisu art. 387 k.p.k. jest znaczne przyspieszenie postępowania poprzez ograniczenie postępowania dowodowego, a tym samym obniżenie kosztów procesu.

Podstawą dla dobrowolnego poddania się przez oskarżonego karze jest złożony w tej kwestii przez niego lub jego obrońcę wniosek o wydanie wyroku skazującego oraz wymierzenie mu określonej kary lub środka karnego, orzeczenie przepadku lub środka kompensacyjnego. Wniosek ten musi być złożony do czasu zakończenia pierwszego przesłuchania wszystkich oskarżonych w trakcie rozprawy. Może on zostać złożony zarówno na pierwszej rozprawie, np. w formie ustnej, jak i wcześniej, np. na piśmie przed pierwszą rozprawą, albo nawet na kolejnej rozprawie, jeśli w dalszym ciągu przesłuchiwanie są w jej trakcie oskarżeni. Wniosek jest dopuszczalny zarówno w sprawach o występki, jak i zbrodnie.

Sąd może uwzględnić ten wniosek, gdy zaistnieje łącznie kilka przesłanek. Po pierwsze, okoliczności popełnionego przestępstwa oraz wina oskarżonego nie mogą budzić wątpliwości. Oznacza to w praktyce, iż oskarżony powinien przyznać się do popełnienia zarzuconego mu przestępstwa i – w zasadzie – złożyć wyjaśnienia zgodnie ze stanem faktycznym ustalonym w toku dotychczasowego postępowania (np. na etapie postępowania przygotowawczego). Niemniej odmowa z jego strony składania wyjaśnień przed sądem nie wyłącza możliwości zastosowania tej instytucji. Po drugie, w razie wydania wyroku w ramach omawianej instytucji osiągnięte zostaną cele postępowania określone w art. 2 § 1 k.p.k., mimo nieprzeprowadzenia rozprawy w całości. Po trzecie, możliwość uwzględnienia wniosku oskarżonego jest uzależniona od braku sprzeciwu co do takiego sposobu zakończenia postępowania ze strony prokuratora oraz pokrzywdzonego, który został należycie powiadomiony o terminie rozprawy oraz o możliwości złożenia przez oskarżonego wniosku o dobrowolne poddanie się karze (art. 387 § 2 *in fine* k.p.k.).

Zarówno prokurator, jak i pokrzywdzony mogą uzależnić brak swego sprzeciwu w kwestii uwzględnienia wniosku od poddania się przez oskarżonego określonej karze lub środkowi karnemu – innej niż wnioskowana przez niego. Wówczas może dojść do negocjacji z oskarżonym dotyczących treści proponowanego orzeczenia. W tym zakresie sąd, rozpoznając wniosek, może z urzędu uzależnić uwzględnienie wniosku oskarżonego od dokonania w nim zmiany z uwagi np. na dostrzeżenie potrzeby modyfikacji propozycji oskarżonego poprzez wskazanie innego rodzaju lub wyższej kary albo innego środka karnego – art. 387 § 3 k.p.k. Sąd może także w takiej sytuacji odroczyć rozprawę, wyznaczając oskarżonemu i pokrzywdzonemu termin do dokonania uzgodnień co do naprawienia szkody lub zadośćuczynienia, jeśli dostrzega konieczność zawarcia takiego porozumienia jako niezbędnego dla potrzeb wydania prawidłowego

wyroku. Sąd może również podjąć decyzję o przerwaniu lub odroczeniu rozprawy na wniosek pokrzywdzonego i oskarżonego, uzasadniony potrzebą dokonania uzgodnień w tej kwestii (art. 387 § 3 k.p.k. w zw. z art. 341 § 3 k.p.k.). W obowiązującym od 1 lipca 2015 roku brzmieniu przepisu przewidziano dodatkowy warunek umożliwiający uwzględnienie wniosku o dobrowolne poddanie się karze w przypadku, gdy oskarżonemu zarzucono popełnienie zbrodni, a ten ostatni proponuje zastosowanie wobec siebie instytucji nadzwyczajnego złagodzenia kary przewidzianej w art. 60 k.k. W takim wypadku wniosek będzie mógł być uwzględniony jedynie wówczas, gdy został złożony przed doręczeniem oskarżonemu zawiadomienia o terminie rozprawy (art. 387 § 4 k.p.k.⁸).

Skutkiem uwzględnienia wniosku przez sąd jest wspomniane już ograniczenie postępowania dowodowego. W takim wypadku sąd nie będzie musiał przeprowadzać dalszych dowodów, a jedynie uznać za ujawnione dowody wymienione w akcie oskarżenia lub dokumenty przedłożone przez stronę, m.in. nie będą wzywani i przesłuchiwani świadkowie i biegli (art. 387 § 5 k.p.k.).

Jeśli nie ma podstaw do uwzględnienia wniosku oskarżonego (np. wyrażony został sprzeciw przez prokuratora, który nie chce się zgodzić na proponowaną przez oskarżonego karę), sąd będzie prowadził postępowanie dowodowe na zasadach ogólnych.

Nowelizacja z dnia 8 stycznia 2016 roku w zakresie regulacji omawianej instytucji dobrowolnego poddania się karze wprowadza trzy zmiany. Po pierwsze, ograniczony został zakres zastosowania tej instytucji wyłącznie do spraw, w których przedmiotem zarzutu jest odpowiedzialność karna za przestępstwo zagrożone karą nie przekraczającą 15 lat pozbawienia wolności. Po drugie, w znowelizowanych przepisach przewidziano możliwość wyznaczenia przez sąd oskarżonemu, na jego wniosek, obrońcy z urzędu – o ile nie miał on dotychczas obrońcy. Trzecia zmiana polega na dodaniu art. 387 § 1a k.p.k. przewidującego nałożony na sąd obowiązek, przed uwzględnieniem wniosku oskarżonego o dobrowolne poddanie się karze, pouczenia go o wynikającym z art. 447 § 3 i 4 k.p.k. braku możliwości zaskarżenia ewentualnego wyroku skazującego, wydanego w efekcie uwzględnienia wniosku, poprzez kwestionowanie w apelacji ustaleń faktycznych (art. 438 pkt 3 k.p.k.) oraz wysokości kar i orzeczonych środków będących przedmiotem uzgodnień z oskarżonym (art. 438 pkt 4 k.p.k.).

3.4. Ograniczenie przewodu sądowego

Niezależnie od instytucji dobrowolnego poddania się karze w Kodeksie postępowania karnego przewidziano również jeszcze inny sposób ograniczenia przewodu sądowego oraz przyspieszenia postępowania i obniżenia jego faktycznych kosztów. **Za zgodą obecnych stron sąd może przeprowadzić postępowanie dowodowe tylko częściowo, jeżeli wyjaśnienia oskarżonego przynajmniej częściowo budzą wątpliwości** (art. 388 k.p.k.). W praktyce oznacza to, że na podstawie wyjaśnień oskarżonego sąd będzie w stanie odtworzyć przebieg zdarzenia będącego przedmiotem zarzutu stawianego oskarżonemu, dokonać jego prawidłowej oceny prawnej oraz wymierzyć karę (środki

⁸ Przepis uchylony nowelą z dnia 8 stycznia 2016 roku.

karne) zgodnie z dyrektywami ich wymiaru. Aby to uczynić, sąd powinien przeprowadzić ocenę wyjaśnień oskarżonego w konfrontacji z pozostałymi dowodami zebranymi dotychczas w toku postępowania. W zasadzie w takiej sytuacji wyjaśnienia oskarżonego powinny być zgodne z treścią pozostałych dowodów. Jeśli oskarżony zmienił wyjaśnienia w stosunku do treści poprzednio złożonych, art. 388 k.p.k. raczej nie powinien być stosowany.

W praktyce zastosowanie przepisu art. 388 k.p.k. często jest konsekwencją wniosku jednej ze stron, do którego przychylają się pozostałe strony. Może to również nastąpić w efekcie odpowiedniego pytania przewodniczącego co do zastosowania tej instytucji.

3.5. Dalsze postępowanie dowodowe

A. Zeznania świadków

Ta grupa dowodów, jak już wspomniano, obejmuje świadka oraz biegłego. Przeprowadzanie dowodów z tych źródeł dowodowych (w przypadku biegłego tylko w pewnym zakresie), odbywa się w drodze przesłuchania. Czynność ta jest dokonywana według następujących zasad wspólnych dla wszystkich tych źródeł dowodowych.

W pierwszej kolejności zachodzi **obowiązek umożliwienia osobie przesłuchiwanej swobodnego wypowiedzenia się w granicach określonych celem danej czynności**. Jeśli przesłuchiwany jest oskarżony, to posiada on uprawnienie do złożenia wyjaśnień w zasadzie odnośnie do okoliczności związanych z zarzucanym mu przestępstwem. W tym zakresie oskarżony może np. znegować w ogóle udział w zdarzeniu, przedstawiając informacje wskazujące na jego pobyt w innym miejscu w czasie zaistnienia czynu. Może on również znegować ustalony przez organy postępowania przygotowawczego przebieg zdarzenia, jaki stanowił podstawę do sporządzenia przeciwko niemu aktu oskarżenia, albo zaprezentować ocenę prawną niekwestionowanego zdarzenia, która wskazywać będzie na brak cech przestępstwa w zarzucanym mu zachowaniu. Każda z tych wersji jego wyjaśnień mieści się w granicach celu jego przesłuchania. W przypadku przesłuchania na rozprawie świadka ma on złożyć zeznania mieszczące się w granicach tezy dowodowej sformułowanej w dotyczącym go wniosku dowodowym, natomiast biegły, jeśli będzie przesłuchiwany w trakcie rozprawy, ma wydać opinię mieszczącą się w granicach wyznaczonych przez postanowienie o zasięgnięciu tej opinii lub o powołaniu danej osoby w charakterze biegłego.

Po etapie swobodnej wypowiedzi osoby przesłuchiwanej **można zadawać jej pytania, których celem jest uzupełnienie, wyjaśnienie lub kontrola wypowiedzi przesłuchiwanego**. Pytania zadaje przede wszystkim podmiot przesłuchujący, którym jest uczestnik procesu przeprowadzający dany dowód (wnioskodawca albo członkowie składu orzekającego, jeśli dowód jest przeprowadzony z urzędu przez sąd). Ponadto pytania mogą być zadawane także przez pozostałe strony (nie będące przesłuchującym), obrońców, pełnomocników, a także biegłych. W wyjątkowych wypadkach, uzasadnionych szczególnymi okolicznościami, pytania mogą być zadane przez członków składu orzekającego.

W efekcie nowelizacji z dnia 8 stycznia 2016 roku określone w art. 370 k.p.k. zasady przesłuchiwania osób, w szczególności zadawania im pytań, na podstawie art. 171 k.p.k. uległy modyfikacji poprzez przywrócenie reguł obowiązujących do dnia 30 czerwca 2015 roku. Między innymi przywrócono zasadę, że przesłuchanie przeprowadza sąd, a nie strona wnioskująca o dokonanie tej czynności. Utrzymano natomiast zasadę kolejności zadawania pytań osobom przesłuchiwanym: oskarżyciel publiczny, oskarżyciel posiłkowy, pełnomocnik oskarżyciela posiłkowego, oskarżyciel prywatny, jego pełnomocnik, biegły, obrońca, oskarżony, a na końcu członkowie składu orzekającego. Przy czym strona, która złożyła wniosek o przesłuchanie danej osoby, zadaje pytania w pierwszej kolejności, przed pozostałymi uczestnikami procesu. Nowela wprowadza wyjątek od tej kolejności – zgodnie z art. 307 § 2a k.p.k. w razie potrzeby członkowie składu orzekającego mogą zadawać dodatkowe pytania poza kolejnością. Rozwiązanie to z pewnością ułatwi tę czynność dowodową i pozwoli na prawidłowe zrealizowanie dążenia do odtworzenia prawdy, zgodnie z art. 2 § 2 k.p.k.

Pytania zadawane są zazwyczaj bezpośrednio osobie przesłuchiwanej, ale sąd może zarządzić, aby np. były one zadawane za jego pośrednictwem (art. 171 § 1 i 2 k.p.k.). **Niedopuszczalne jest zadawanie pytań sugerujących osobie przesłuchiwanej treść odpowiedzi oraz pytań nieistotnych.** Zostaną one uchylone przez sąd. W związku z przesłuchaniem osób **niedopuszczalne jest wpływanie na ich wypowiedzi za pomocą przymusu lub gróźb.** Działania takie, poza konsekwencjami procesowymi, mogą zostać potraktowane jako przestępstwo (art. 245 § 1 k.k.). Ponadto **niedopuszczalne jest stosowanie hipnozy albo środków chemicznych lub technicznych wpływających na procesy psychiczne osoby przesłuchiwanej albo mających na celu kontrolę nieświadomych reakcji jej organizmu w związku z przesłuchaniem** (art. 171 § 4 k.p.k.). Niedozwolone jest również ograniczanie swobody wypowiedzi osób przesłuchiwanym. Wyłączenie swobody wypowiedzi może nastąpić np. z uwagi na istniejące w trakcie przesłuchania warunki powodujące, iż przesłuchiwany, wypowiadając się, ma na uwadze inne okoliczności i jego wypowiedź nie odzwierciedla z tego powodu jego woli. Takim przykładem jest sytuacja, gdy w trakcie przesłuchania pokrzywdzonego w charakterze świadka na sali rozpraw znajduje się liczna grupa przyjaciół oskarżonego ostentacyjnie okazujących wrogość przesłuchiwanemu. Wyłączenie swobodnej woli osoby przesłuchiwanej może nastąpić również z powodu stanu, w jakim się ona znajduje (np. odurzenie narkotykami). **Wszystkie wyjaśnienia, zeznania lub oświadczenia złożone w warunkach wyłączających swobodę wypowiedzi albo uzyskane w następstwie wspomnianych niedopuszczalnych metod przesłuchania w postępowaniu karnym nie mogą stanowić dowodu.**

Osoby przesłuchiwane mogą być **konfrontowane w celu wyjaśnienia sprzeczności, jakie zachodzą w złożonych przez nich relacjach** (art. 172 k.p.k.). Konfrontowani mogą być przede wszystkim oskarżeni (także między sobą, w przypadku większej ich liczby w danej sprawie) oraz świadkowie (między sobą i z oskarżonymi).

B. Zeznania i odczytanie opinii biegłych

Dowód z opinii biegłego lub biegłych będących osobami fizycznymi musi być przeprowadzony wówczas, gdy stwierdzenie okoliczności mających istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy wymaga wiadomości specjalnych (art. 193 § 1 k.p.k.). Obowiązek zasięgnięcia opinii biegłego zachodzi nawet wówczas, gdy organ procesowy posiada niezbędną wiedzę specjalistyczną w danej dziedzinie, np. z uwagi na stosowne wykształcenie i praktykę zawodową.

Gwarancją wiarygodności i rzetelności wydawanej przez biegłego opinii jest składane przez niego przyrzeczenie oraz sankcjonowany odpowiedzialnością karną obowiązek złożenia opinii zgodnej z prawdą (art. 197 § 1 i 3 k.p.k. oraz art. 233 § 4 k.k.).

Biegły sporządza opinię w formie pisemnej albo ustnej. W tym pierwszym przypadku podlega ona odczytaniu w trakcie przewodu sądowego (art. 393 § 1 k.p.k.). Natomiast opinia ustna jest uzyskiwana w drodze przesłuchania biegłego i utrwalana w protokole (art. 143 § 1 pkt 2 k.p.k.).

C. Oględziny dowodu rzeczowego

Dowody rzeczowe, które najczęściej w toku postępowania przygotowawczego zostały już poddane czynności oględzin, można sprowadzać w trakcie przewodu sądowego na salę rozpraw, o ile nie stoją na przeszkodzie ich właściwości (np. z uwagi na rozmiary na salę rozpraw nie da się sprowadzić samochodu kierowanego przez sprawcę wypadku drogowego, który potrafił pieszego). Sprowadzone na salę rozpraw dowody udostępnia się stronom, a w razie potrzeby także świadkom i biegłym (art. 395 k.p.k.). Jeżeli zachodzi taka potrzeba, mogą one także być poddane oględzinom przez sąd.

3.6. Pozostałe sposoby przeprowadzania dowodów w trakcie przewodu sądowego

A. Odczytywanie protokołów wyjaśnień oskarżonego i zeznań świadków

W trakcie przewodu sądowego generalnie obowiązuje zasada bezpośredniości. Zgodnie ze składającymi się na nią trzema wyróżnianymi dyrektywami sąd powinien opierać swe ustalenia na dowodach przeprowadzanych w trakcie rozprawy, dowody te powinny być przeprowadzane bezpośrednio przed sądem orzekającym w danej sprawie, a nadto – sąd powinien korzystać przede wszystkim z dowodów pierwotnych⁹. Jak łatwo dostrzec, wszystkie przewidziane we współczesnym procesie karnym instytucje polegające na konsensualnym sposobie załatwiania sprawy karnej, w tym – orzekanie na posiedzeniu (art. 335 k.p.k., art. 338a k.p.k. i art. 387 k.p.k.) – stanowią odstępstwo od tej zasady, gdyż sąd, wydając wyrok, opiera się w tych przypadkach na dowodach przeprowadzanych w toku postępowania przygotowawczego. Niemniej, niezależnie od tych przypadków, w Kodeksie postępowania karnego przewidziano jeszcze inne przypadki, które także stanowią odstępstwo od zasady bezpośredniości.

⁹ Zob. K. Marszał, *Proces karny...*, s. 108 i nast.

Należą do nich m.in. te sytuacje, w których zachodzi potrzeba lub możliwość odczytywania wyjaśnień oskarżonego lub zeznań świadka.

Obowiązująca od dnia 1 lipca 2015 roku nowelizacja wraz z rozszerzeniem kontradiktoryjności postępowania sądowego wprowadziła m.in. zasadę, iż **to nie sąd, jak to miało miejsce dotychczas, ale strona przesłuchująca daną osobę dokonuje również czynności odczytania jej wcześniejszej zaprotokołowanej relacji**. Przy czym jest to możliwe tylko w razie zaistnienia przesłanek dla takiego sposobu przeprowadzenia omawianej czynności dowodowej. W przypadku stwierdzenia zaistnienia takiej przesłanki do odczytania wcześniejszej relacji osoby przesłuchiwanej (jej wyjaśnień lub zeznań) strona, która dokonuje przesłuchania, może – powołując się na jedną z tych okoliczności – oświadczyć, iż zamierza odczytać owe wcześniej złożone wyjaśnienia lub zeznania. Wówczas sąd traktuje tę wypowiedź jako swoisty wniosek dowodowy i odbiera od pozostałych stron i ich przedstawicieli oświadczenia w kwestii sposobu załatwienia tego wniosku (art. 367 k.p.k.). Jeśli nikt się temu nie sprzeciwia, strona przesłuchująca dokonuje odczytania protokołu. Jeżeli natomiast zgłoszony został sprzeciw – sąd rozstrzyga kwestię odczytywania w drodze postanowienia. W razie uznania przez sąd, iż nie zachodzi przesłanka do odczytania wcześniejszych wyjaśnień lub zeznań, wydane zostanie postanowienie o oddaleniu wniosku dowodowego z uwagi na niedopuszczalność przeprowadzenia w taki sposób dowodu (art. 170 § 1 pkt 1 k.p.k.).

Od wejścia w życie z dniem 1 lipca 2015 roku zmian w procedurze karnej **jako wyjątek przewidziano możliwość odczytywania wyjaśnień lub zeznań przez sąd, a nie przez przesłuchującą stronę**. Pierwszą z tych sytuacji jest „wyjątkowy wypadek uzasadniony szczególnymi okolicznościami”, gdy członek składu orzekającego dostrzega potrzebę zadania pytania przesłuchiwanej osobie (art. 171 § 2 k.p.k.). Druga sytuacja, również wyjątkowa według tej regulacji, w której sąd (a nie strona) będzie odczytywać wcześniejszą zaprotokołowaną relację osoby, dotyczy przesłuchania osoby przez sąd, w tym także w następstwie dowodu przeprowadzonego z urzędu (art. 167 § 1 zd. 2 i 3 k.p.k.) oraz w postępowaniu sądowym, które nie było wszczęte z inicjatywy strony (art. 167 § 2 k.p.k.).

W efekcie wprowadzonych nowelizacją z dnia 8 stycznia 2016 roku zmian dotyczących treści art. 389 k.p.k., art. 391 i nast. k.p.k. następuje powrót do rozwiązań obowiązujących do dnia 30 czerwca 2015 roku, a tym samym, w razie zaistnienia ku temu przesłanek, to nie strona będzie odczytywała stosowne dokumenty procesowe stanowiące materiał dowodowy, ale przewodniczący składu orzekającego.

Odczytaniu podlega nie cały protokół, a jedynie protokół „w odpowiednim zakresie” (art. 389 § 1 k.p.k.) lub „niezbędnym zakresie” (art. 389 § 2 k.p.k., art. 391 § 1 i § 1a k.p.k.¹⁰), np. w części odnoszącej się do istotnie zmienionych w trakcie rozprawy wyjaśnień oskarżonego.

¹⁰ Przepis art. 391 § 1a k.p.k. uchylony nowelą z dnia 8 stycznia 2016 roku.

Osobie obecnej na rozprawie i przesłuchiwanej, w przypadku której odczytywane są wcześniejsze protokoły wyjaśnień lub zeznań, należy umożliwić ustosunkowanie się do odczytanych fragmentów. Czynność ta ma na celu ustalenie aktualnego stanowiska takiej osoby co do wcześniej złożonej relacji albo wyjaśnienie sprzeczności pomiędzy wcześniejszą relacją a tą, która została zaprotokołowana w trakcie przesłuchania przed sądem.

Odczytywanie wyjaśnień oskarżonego następuje w trzech grupach przypadków. Pierwsza z nich dotyczy sytuacji, gdy obecny na rozprawie oskarżony w trakcie przesłuchania mającego miejsce w toku przewodu sądowego:

- oświadczy, że odmawia składania wyjaśnień,
- wyjaśnia odmiennie niż poprzednio
- albo oświadczy, że pewnych okoliczności nie pamięta (art. 386 k.p.k.).

W tych sytuacjach zachodzi możliwość odczytania wcześniejszych wyjaśnień oskarżonego w tej lub innej sprawie w postępowaniu przygotowawczym lub przed sądem albo w innym postępowaniu przewidzianym przez ustawę. Najczęściej odczytywane są w ten sposób wyjaśnienia oskarżonego składane wcześniej w tej samej sprawie w postępowaniu przygotowawczym, gdy był on przesłuchiwany w charakterze podejrzanego. Może się jednak zdarzyć, iż odczytany zostanie protokół przesłuchania tej osoby w charakterze oskarżonego przed sądem w tzw. poprzednim postępowaniu sądowym, zakończonym wydaniem wyroku, który został uchylony w postępowaniu odwoławczym, a sprawa – przekazana do ponownego, toczącego się obecnie, postępowania. Odczytaniu mogą podlegać także wyjaśnienia danego oskarżonego składane w jakiegokolwiek innej sprawie w postępowaniu zarówno przygotowawczym, jak i sądowym. Ważne jest to, aby wyjaśnienia te miały znaczenie dla rozstrzygnięcia danej sprawy, w trakcie której mają one być odczytywane. Ostatecznie odczytywane mogą być wyjaśnienia składane w charakterze „oskarżonego” w jakimkolwiek innym postępowaniu toczącym się na podstawie ustawy. Bezspornie nie mogą być w tym przypadku odczytywane składane wcześniej relacje przez osoby przesłuchiwane w charakterze świadka. Sytuacja taka może mieć miejsce zarówno w przypadku przesłuchiwania danej osoby – aktualnego oskarżonego – w charakterze świadka w tej samej sprawie, jak i w innej. Zakaz ten wynika z faktu, iż zeznając jako świadek, osoba taka miała sankcjonowany odpowiedzialnością karną obowiązek składania „prawdziwej” relacji, co pozostaje w jednoznacznej sprzeczności z przysługującym jej obecnie jako oskarżonemu prawem do obrony i możliwością prezentowania nieprawdziwych informacji.

Kolejnym przypadkiem, w którym zachodzi możliwość odczytywania wcześniej sporządzonych protokołów wyjaśnień oskarżonego, jest jego nieobecność na rozprawie. Odczytaniu podlegają również wyjaśnienia współoskarżonego, który zmarł.

W efekcie nowelizacji z dnia 8 stycznia 2016 roku, pomimo wyraźnej zmiany redakcyjnej treści art. 389 k.p.k., nie uległ zmianie zakres zastosowania omawianego sposobu przeprowadzenia w postępowaniu sądowym dowodu z wyjaśnień oskarżonego. Wcześniejsze wyjaśnienia mogą więc być odczytywane w razie niestawiennictwa oskarżonego na rozprawie, jego oświadczenia o odmowie składania wyjaśnień, w przypadku złożeniu wyjaśnień odmiennych niż poprzednio albo złożenia oświadczenia, że nie pamięta on pewnych okoliczności, których dotyczy jego przesłuchanie.

Dosyć podobnie przedstawiają się przypadki **odczytywania zeznań świadka** w trakcie rozprawy. Tak jak w sytuacji oskarżonego – strona przesłuchująca może odczytywać zeznania świadka, który bezpodstawnie odmawia składania przed sądem zeznań, zeznaje odmiennie niż poprzednio albo oświadcza, iż pewnych okoliczności nie pamięta (art. 393 § 1 k.p.k.). Kolejna grupa przypadków odczytywania zeznań obejmuje te, w których świadek nie był obecny na rozprawie. Zaliczone do niej są: pobyt świadka za granicą, brak możliwości doręczenia mu wezwania i jego niestawiennictwo na rozprawie z powodu nie dających się usunąć przeszkód. Do tej grupy zaliczony jest nadto przypadek, w którym, na wniosek prokuratora, przewodniczący zaniechał wzywania na rozprawę świadka mającego stwierdzić okoliczności, którym oskarżony nie zaprzecza, a nie są one na tyle doniosłe, aby niezbędne było bezpośrednio przesłuchiwanie go w trakcie przewodu sądowego (art. 333 § 2 k.p.k.). Oprócz tego zachodzi możliwość odczytywania wcześniej złożonych zeznań przez świadka, który zmarł (art. 391 § 1a k.p.k.¹¹).

Podobnie jak w przypadku odczytywania wyjaśnień oskarżonego, także i zakres przypadków, w których w sprawie karnej możliwe jest odczytywanie zeznań świadka, nie uległ zmianie w wyniku nowelizacji z dnia 8 stycznia 2016 roku. Wprowadzone zmiany dotyczą przede wszystkim podmiotu odczytującego zeznanie – protokoły odczytuje sąd, a nie strona.

Może zaistnieć sytuacja, gdy przestępstwo zostało popełnione przez więcej niż jednego sprawcę (tzw. współdział w przestępstwie – art. 18 § 1 k.k.). Jednocześnie, najczęściej z powodów organizacyjnych związanych z prowadzeniem postępowania karnego, równoległe toczą się dwie lub więcej spraw o to samo przestępstwo i w jednej z takich spraw w charakterze świadka przesłuchiwana jest osoba będąca oskarżonym o współdział w popełnieniu danego przestępstwa w innej sprawie. Świadcowi takiemu przysługuje m.in. prawo do odmowy składania zeznań w danej sprawie (art. 182 § 3 k.p.k.). Niemniej, bez względu na to, czy skorzysta on, czy też nie z tego prawa, w sprawie, w której występuje w charakterze świadka, można odczytywać złożone wcześniej przez niego wyjaśnienia w charakterze oskarżonego w postępowaniu przygotowawczym lub sądowym w tej lub innej sprawie. Możliwość odczytywania takich – uprzednio złożonych w charakterze oskarżonego (podejrzanego) wyjaśnień – dotyczy także świadków, którzy bezpodstawnie odmawiają złożenia zeznań,

¹¹ Przepis uchylony nowelą z dnia 8 stycznia 2016 roku.

zeznają odmiennie, niż wcześniej zeznawali lub wyjaśniali, albo powołują się na niepamięć odnośnie do pewnych okoliczności (art. 391 § 2 k.p.k.).

Niezależnie od wymienionych wyżej przypadków możliwe jest również odczytywanie w trakcie przewodu sądowego protokołów przesłuchania świadków i oskarżonych, sporządzonych w postępowaniu przygotowawczym lub przed sądem albo w innym postępowaniu przewidzianym przez ustawę, gdy bezpośrednio przeprowadzenie dowodu nie jest niezbędne, a żadna z obecnych stron temu się nie sprzeciwia (art. 392 § 1 k.p.k.).

W przypadku protokołów przesłuchania świadka *incognito*, sporządzonych na zasadach określonych w art. 184 k.p.k., możliwość ich odczytania na rozprawie jest uzależniona m.in. od wyłączenia jawności rozprawy (art. 393 § 4 k.p.k.).

B. Odczytywanie oraz uznanie za odczytane pozostałych dokumentów stanowiących materiał dowodowy

W trakcie przewodu sądowego mogą być odczytywane także inne dokumenty urzędowe wytworzone dla potrzeb danego postępowania karnego, a także w innym postępowaniu przewidzianym przez ustawę. **Dotyczy to w szczególności protokołów oględzin, przeszukania i zatrzymania rzeczy, opinii biegłych, instytutów, zakładów i instytucji, danych o karalności oraz wywiadu środowiskowego.** Odnosi się to też do zawiadomienia o przestępstwie, o ile nie zostało ono złożone w trakcie sporządzania tzw. wspólnego protokołu, o którym mowa w art. 304a k.p.k. Nie można jednak odczytywać notatek z czynności, które, zgodnie z art. 143 k.p.k., podlegają zaprotokołowaniu, oraz notatek z przesłuchania przez Policję świadka w toku śledztwa powierzonego na podstawie art. 311 § 5 k.p.k. W tym ostatnim wypadku, w sytuacji nie cierpiącej zwłoki, Policja może jednak sporządzić protokół, o którym mowa w art. 311 § 3 k.p.k. Taki protokół może podlegać odczytaniu na zasadach dotyczących protokołu przesłuchania świadka.

Nowelizacja z dnia 8 stycznia 2016 roku zmieniła unormowania dotyczące zasad prowadzenia śledztwa, w szczególności usunięto kontrowersyjne rozwiązanie polegające na utrwalaniu przez Policję, w prowadzonym w tej formie postępowaniu przygotowawczym, zeznań świadka w postaci notatki urzędowej (art. 311 § 5 k.p.k.). Stąd opisywany powyżej problem traci znaczenie w postępowaniu karnym

Odczytane na rozprawie mogą być też wszelkie dokumenty prywatne powstałe poza danym postępowaniem karnym, w szczególności oświadczenia, publikacje, listy oraz notatki. Można również odczytywać i odtwarzać zapisy stenogramu oraz zapisy dźwięku lub obrazu dotyczące czynności dowodowych (art. 393a k.p.k.).

Przepisy przewidują również możliwość znacznie bardziej uproszczonej formy wprowadzenia dowodów do procesu karnego – uznanie dokumentów za ujawnione bez ich odczytania. Istnienie tego sposobu przeprowadzania niektórych dowodów jest uzasadnione założeniem, iż zarówno sąd, jak i strony postępowania znają treść dowodów, których dotyczy omawiana instytucja, jak i faktem, że znacznie to przyspieszy bieg postępowania. Uznaje się za ujawnione

dane dotyczące oskarżonego oraz wyniki wywiadu środowiskowego, chyba że oskarżony lub jego obrońca zażądadają odczytania tych informacji (art. 394 § 1 k.p.k.). Można też uznać za ujawnione bez ich odczytywania wszystkie protokoły podlegające odczytaniu w trakcie przewodu sądowego – zarówno te dotyczące przesłuchania osób, jak i innych czynności. Podlegają one jednak odczytaniu, jeśli wnosi o to strona, która nie miała możliwości zapoznania się z ich treścią (art. 394 § 2 k.p.k.).

C. Tak zwane rekwizycyjne przeprowadzenie dowodów przez sędziego wyznaczonego lub sąd wezwany

Ten sposób przeprowadzenia dowodów w toku postępowania sądowego wynika z zaistniałej faktycznej trudności związanej z dokonaniem danej czynności na sali rozpraw przed składem orzekającym. Omawianych czynności dokonuje sędzia delegowany ze składu orzekającego, a w przypadku składów wieloosobowych – sędzia przewodniczący. Aktualnie można w ten sposób np. zapoznać się z dowodem rzeczowym, który z uwagi na swe rozmiary nie może zostać sprowadzony na salę rozpraw. Można też zastosować omawianą instytucję procesową do przeprowadzenia oględzin miejsca popełnienia przestępstwa czy też do przesłuchania świadka, który nie stawił się na rozprawę z powodu przeszkód trudnych do usunięcia (np. z uwagi na stan zdrowia). Nadto w ramach „rekwizycji” sędzia delegowany lub sąd wezwany może dokonać każdej innej czynności dowodowej, której potrzeba wyłoni się w ramach przeprowadzania wspomnianych wcześniej dowodów (art. 396 § 1, 2 i 4 k.p.k.). W czynnościach przeprowadzanych w ten sposób mogą wziąć udział strony, obrońcy i pełnomocnicy.

Usunięcie istotnych braków postępowania przygotowawczego w trakcie przewodu sądowego

W efekcie nowelizacji z dnia 8 stycznia 2016 roku przywrócono funkcjonującą do dnia 30 czerwca 2016 roku instytucję uzupełnienia istotnych braków postępowania przygotowawczego w trakcie przewodu sądowego. W nowo dodanym przepisie art. 396a § 1 k.p.k. przewidziano następujące przesłanki zastosowania tej instytucji:

- 1) w toku postępowania sądowego ujawnione zostają istotne braki postępowania przygotowawczego;
- 2) usunięcie tych braków przez sąd uniemożliwiłoby wydanie prawidłowego orzeczenia w rozsądnym terminie;
- 3) przeszkód tych nie można usunąć w trybie art. 396 k.p.k., czyli w drodze rekwizycji dowodowej – przez sędziego wyznaczonego ze składu albo sąd wezwany.

W razie wystąpienia łącznie wszystkich tych przesłanek sąd może przerwać lub odroczyć rozprawę, zakreślając oskarżycielowi publicznie termin do przedstawienia dowodów, których przeprowadzenie pozwoliłoby na usunięcie dostrzeżonych braków. Owe istotne braki postępowania przygotowawczego to z pewnością braki dowodowe, które już istniały na tamtym – przedsądowym – etapie sprawy. Nie są nimi np. potrzeba postawienia oskarżonemu zarzutu o inne przestępstwo czy też potrzeba poszukiwania zupełnie dodatkowych dowodów wobec zaistnienia jakiejś nowej sytuacji procesowej w trakcie postępowania sądowego. Dlatego też, jeśli potrzeba poszukiwania nowych dowodów ujawniła się dopiero na etapie postępowania sądowego, w ogóle nie można tej okoliczności uznać za przesłankę uzupełnienia postępowania w tym trybie.

Znowelizowany przepis powiela obowiązujące do dnia 30 czerwca 2015 roku dwa sposoby uzupełnienia omawianych braków postępowania:

- a) dokonanie czynności dowodowych osobiście przez oskarżyciela (nie musi to być prokurator) albo
- b) zlecenie Policji przez prokuratora dokonania poszczególnych czynności (art. 396a § 2 k.p.k.).

W razie niemożności dotrzymania określonego przez sąd terminu oskarżyciel publiczny może złożyć do sądu wniosek o jego przedłużenie (art. 396a § 3 k.p.k.).

Konsekwencją zaniechania przedstawienia sądowi w wyznaczonym terminie brakujących dowodów jest to, iż sąd rozstrzygnie na korzyść oskarżonego wątpliwości wynikające z nieprzeprowadzenia brakujących dowodów (art. 396a § 4 k.p.k.). Ale ta korzystna dla oskarżonego konsekwencja odnosi się tylko do takich dowodów, których w ogóle nie było można uzyskać albo przeprowadzić. W przeciwnym wypadku, w sytuacji gdyby np. prokurator spóźnił się z przedstawieniem dowodów, rozstrzygnięcie wątpliwości dowodowych na korzyść oskarżonego naruszałoby zasadę prawdy określoną w art. 2 § 2 k.p.k.

Taki kształt tej instytucji, w przeciwieństwie do obowiązującego jeszcze wcześniej, kiedy to zachodziła możliwość zwrotu sprawy do postępowania przygotowawczego z etapu postępowania sądowego, oznacza dążenie przez ustawodawcę do spowodowania przyspieszenia toku postępowania karnego.

3.7. Przerwa w rozprawie i jej odroczenie

Pozytywne konsekwencje obowiązywania zasady bezpośredniości w toku postępowania sądowego stwarzają możliwości polegające przede wszystkim na tym, iż skład orzekający sądu ma w krótkim czasie, np. w trakcie jednej rozprawy, kontakt z przeprowadzanymi dowodami. To z kolei powinno ułatwić sądowi prawidłowe konstruowanie ustaleń faktycznych w sprawie oraz – w konsekwencji – właściwe zastosowanie prawa karnego materialnego. W praktyce jednak wielokrotnie zachodzi sytuacja, w której nie jest możliwe rozpoznanie przez sąd sprawy w trakcie jednego terminu rozprawy. Tym samym dochodzi do sytuacji, w której dowody przeprowadzane są w ciągu znacznie dłuższego czasu. W takich wypadkach zastosowanie mają instytucje procesowe przerwy w rozprawie i odroczenia rozprawy. W Kodeksie postępowania karnego przewidziano trzy przyczyny naruszające ciągłość rozprawy, odnoszące się do obu tych instytucji:

- dla sprowadzenia dowodu,
- dla wypoczynku,
- z innej ważnej przyczyny (art. 401 § 1 k.p.k.).

Pierwszą jest konieczność przygotowania przez strony wniosków dowodowych. Dotyczy to w praktyce każdej sytuacji, w której w trakcie przewodu sądowego wyłoni się potrzeba przeprowadzenia nowych dowodów albo uzupełnienia dowodów dotychczas przeprowadzonych poprzez np. dodatkowe („uzupełniające”) przesłuchanie osób wcześniej już przesłuchanych czy też zasięgnięcie uzupełniającej opinii występującego już w sprawie biegłego. Przyczyną przerwy lub odroczenia w oparciu o tę przesłankę może być też potrzeba jedynie sprowadzenia na rozprawę dowodu. Może to dotyczyć np. dowodu rzeczowego

zdeponowanego w innym miejscu niż siedziba sądu. Przyczyną przerwy lub odroczenia jest także konieczność wypoczynku zarówno członków składu orzekającego, jak i pozostałych uczestników rozprawy, która trwa od wczesnych godzin rannych do późnych godzin popołudniowych. Niezależnie od tego powodem przerwy lub odroczenia rozprawy może być każda inna ważna przyczyna (np. planowany urlop sędziego albo obrońcy).

Przerwa może trwać do 35 dni (w tym np. kilka minut), chyba że rozprawa jest prowadzona w trybie przyspieszonym. W takim wypadku maksymalny łączny okres przerwy wynosi 14 dni (art. 517f § 1 k.p.k.). Przerwa jest zarządzana przez przewodniczącego, natomiast w kwestii odroczenia rozprawy (okres powyżej 35 dni) sąd orzeka, wydając postanowienie. **Rozprawę przerwana prowadzi się w dalszym ciągu, natomiast rozprawę odroczoną można prowadzić w dalszym ciągu**, aczkolwiek przepis jako regułę wskazuje tu konieczność prowadzenia jej od początku. W obydwu przypadkach należy prowadzić rozprawę od początku, jeśli skład sądu uległ zmianie. W przypadku przerwy prowadzenie rozprawy od początku ma także miejsce wówczas, gdy sąd uzna to za konieczne. Generalnie, z uwagi na potrzebę szybkiego i sprawnego rozpoznawania spraw karnych, prowadzenie rozpraw od początku w następstwie przerwy lub odroczenia ma miejsce niezmiernie rzadko.

Aktualnie przerwa lub odroczenie mogą zostać wykorzystane przez oskarżyciela publicznego do dokonania niezbędnych czynności, których celem jest przedstawienie przed sądem dowodów. Dotyczy to zwłaszcza takich sytuacji, w których dopiero w trakcie postępowania sądowego okazuje się, iż materiał dowodowy jest niekompletny (np. w sprawie, wobec wątpliwości co do przebiegu zdarzenia, którego dotyczy przestępstwo zarzucane oskarżonemu, zachodzi potrzeba ustalenia tożsamości dotychczas nieprzesłuchanego świadka zdarzenia czy też zachodzi konieczność zebrania materiału niezbędnego dla potrzeb wydania opinii przez biegłego). W tym zakresie prokurator może zlecić Policji przeprowadzenie omawianych czynności.

3.8. Proces wypadkowy i orzekanie w sprawie o wykroczenie

W trakcie przewodu sądowego może zaistnieć sytuacja, w której ujawnione zostanie inne niż zarzucane oskarżonemu przestępstwo albo też okaże się, że zarzucany oskarżonemu czyn zabroniony nie jest przestępstwem, natomiast wyczerpuje znamiona wykroczenia.

W tym pierwszym przypadku ujawnienie faktu popełnienia przez oskarżonego innego niż zarzucane przestępstwa najczęściej skutkuje tym, że taka informacja będzie podstawą do prowadzenia odrębnego postępowania karnego. W praktyce przebiega to tak, że obecny na rozprawie prokurator składa wnioski o sporządzenie i przesłanie do prokuratury odpisu protokołu rozprawy, w którym została utrwalona informacja o wspomnianym nowym przestępstwie. Następnie na podstawie treści tego dokumentu podjęta zostaje decyzja o przeprowadzeniu śledztwa lub dochodzenia. Ujawniona w trakcie rozprawy informacja o innym przestępstwie popełnionym przez oskarżonego może także skutkować tym, iż

oskarżyciel na tej samej rozprawie zarzuci oskarżonemu popełnienie takiego czynu. Oskarżyciel może to uczynić w formie ustnego oświadczenia (odnotowanego wówczas do protokołu rozprawy) albo na piśmie. W obydwu wypadkach istotne jest to, aby zarzut dotyczący takiego nowego czynu spełniał wymogi zarzutu aktu oskarżenia (wskazanie czasu, miejsca, sposobu i okoliczności popełnienia czynu, wysokości powstałej szkody, ewentualnych okoliczności działania w recydywie lub w grupie przestępczej, a nadto kwalifikację prawną czynu). Skutkiem takiego stanowiska oskarżyciela może być rozpoznanie tego nowego oskarżenia na tej samej rozprawie, w trakcie której rozpoznawane jest dotychczas zarzucane oskarżonemu przestępstwo (tzw. proces wpadkowy). Jednak może do tego dojść tylko wówczas, gdy zgodzi się oskarżony i jednocześnie w danym postępowaniu pozwalają na to przeprowadzone dowody, a tym samym nie ma potrzeby prowadzenia postępowania przygotowawczego co do owego ujawnionego na rozprawie przestępstwa (art. 398 k.p.k.). W praktyce orzeczniczej proces wpadkowy występuje niezmiernie rzadko, natomiast w razie ujawnienia nowego, dotychczas niezarzuconego przestępstwa popełnionego przez tego samego oskarżonego prowadzone jest zazwyczaj odrębne postępowanie karne dotyczące takiego czynu.

W trakcie przewodu sądowego może zaistnieć jeszcze inna sytuacja, a mianowicie może się okazać, iż czyn zarzucany oskarżonemu stanowi wykroczenie, a nie przestępstwo. W przypadku wykroczeń regułą jest ich ściganie i wymierzanie za nie sprawiedliwości w odrębnym postępowaniu, prowadzonym na podstawie Kodeksu postępowania w sprawach o wykroczenia¹². Ustawodawca, przewidując możliwość zaistnienia omawianej sytuacji, wprowadził rozwiązanie pozwalające na uproszczenie tej procedury i wydanie wyroku przez sąd, który dotychczas był właściwy w sprawie o przestępstwo. Omawiane „przekształcenie się” przestępstwa w wykroczenie w trakcie przewodu sądowego w istocie odnosi się m.in. do sporej liczby czynów zabronionych przeciwko mieniu, czyli tzw. czynów przepoławionych. Do takich należy np. kradzież, przywłaszczenie, paserstwo i zniszczenie mienia (art. 278 k.k., art. 284 k.k. oraz art. 119 § 1 k.w., art. 291 k.k., art. 292 k.k. oraz art. 122 k.w., art. 288 k.k. i art. 124 k.w.). Skutek ten może być spowodowany zmianą ustaleń faktycznych (w wyniku przeprowadzenia postępowania dowodowego przed sądem) odnośnie do wartości mienia będącego przedmiotem kradzieży, przywłaszczenia czy też paserstwa albo wysokości szkody wyrządzonej zniszczeniem mienia. To właśnie kwoty odnoszące się do tych wartości decydują, czy dany czyn jest przestępstwem, czy też wykroczeniem. Często zdarza się również, iż w trakcie przewodu sądowego okazuje się, że zamiast zarzucanego oskarżonemu spowodowania przestępstwa wypadku komunikacyjnego (art. 177 § 1 k.k.) można mu co najwyżej przypisać odpowiedzialność za wykroczenie polegające na naruszeniu zasad bezpieczeństwa w ruchu drogowym (art. 86 k.w.). Rozwiązanie przyjęte dla takiej sytuacji sprowadza się do tego, iż sąd rozpoznający dotychczas sprawę o przestępstwo

¹² Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 roku, tj. Dz.U. z 2013, poz. 395 ze zm.

nie przekazuje jej sądowi właściwemu w sprawie o wykroczenie, natomiast orzeka o odpowiedzialności za wykroczenie, stosując przepisy wspomnianego Kodeksu postępowania w sprawach o wykroczenia (art. 400 k.p.k.).

3.9. Zmiana opisu i kwalifikacji prawnej czynu

W wyniku przewodu sądowego mogą zaistnieć takie zmiany w ustaleniach faktycznych, jakich dokonuje sąd, iż niezbędna będzie modyfikacja opisu lub kwalifikacji prawnej czynu, który ma być przypisany oskarżonemu – względem tego, który był mu zarzucany w akcie oskarżenia. W istocie, z zasady skargowości wynika, że przedmiotem osądu może być tylko ten sam czyn, który został zarzucony w akcie oskarżenia. Oznacza to, że zmiany zarówno w jego opisie, jak i ocenie prawnej uzewnętrznionej w przyjętej ostatecznie przez sąd kwalifikacji prawnej, nie mogą przekraczać „ram historycznych” zarzucanego zachowania. Owe ramy to tzw. granice oskarżenia, które mają charakter podmiotowy oraz przedmiotowy. W konsekwencji, po pierwsze, nie można przypisać odpowiedzialności karnej innej osobie niż ta, która została oskarżona o popełnienie przestępstwa. Nadto nie wolno, z opisanym wcześniej wyjątkiem dotyczącym tzw. procesu wpadkowego, przypisać temu samemu oskarżonemu odpowiedzialności karnej za przestępstwo inne, niż zostało mu zarzucone. Zasad tych nie naruszają licznie występujące w praktyce przypadki, gdy opis tego samego czynu zostanie zmodyfikowany z uwagi na inne ustalenia faktyczne w trakcie postępowania sądowego niż te, które poczyniono w postępowaniu przygotowawczym. Sytuacja taka ma miejsce w razie np. stwierdzenia innej wartości szkody wyrządzonej przestępstwem, a czyn w dalszym ciągu pozostaje przestępstwem, a nie staje się wykroczeniem. Podobnie, z uwagi na treść uzupełniającej opinii biegłego lekarza sądowego, konieczne może okazać się dokonanie zmiany opisu przestępstwa polegającego na spowodowaniu u innej osoby obrażeń ciała. Nie stanowi wyjścia poza granice oskarżenia nieznaczna zmiana dotycząca czasu popełnienia przestępstwa czy też modyfikacja polegająca na tym, iż dwa odrębne zarzucane oskarżonemu przestępstwa zostaną potraktowane przez sąd jako jeden czyn ciągły (art. 12 k.k.). Wszelkie tego rodzaju modyfikacje opisu czynu, o ile nie wiążą się ze zmianą jego kwalifikacji prawnej, dokonywane są przez sąd poprzez wskazanie przeprowadzanej zmiany w treści wydawanego wyroku. Jeśli strona, zwłaszcza oskarżyciel publiczny, którego dotyczy obowiązek bezstronności i obiektywizmu, w trakcie przewodu sądowego dostrzeże potrzebę dokonania takiej zmiany – może złożyć w tej kwestii stosowny wniosek w przemowie kończącej postępowanie (w ramach tzw. głosów stron).

Nieco inaczej sytuacja przedstawia się w razie konieczności dokonania zmiany kwalifikacji prawnej czynu, i to bez względu na to, czy jest ona, czy też nie jest powiązana ze zmianą opisu czynu. Dokonanie takiej zmiany jest oczywiście możliwe, jednakże pod pewnymi warunkami. Po pierwsze, może być ona dokonana tylko w granicach oskarżenia. Oznacza to, że modyfikacja w tym zakresie nie może powodować tego, iż oskarżonemu np. przypisane zostanie inne zachowanie niż to, które mu zarzucono w akcie oskarżenia. Po drugie, jeśli sąd dostrzega potrzebę dokonania takiej zmiany, ma obowiązek uprzedzić

o tym obecne na rozprawie strony. Uprzedzenie o zamiarze dokonania zmiany kwalifikacji prawnej czynu może nastąpić tylko do czasu zamknięcia przewodu sądowego (art. 399 § 1 k.p.k.). Pomimo takiego uprzedzenia sąd nie jest związany jego treścią, co oznacza, że wydając wyrok, może ostatecznie albo dokonać zmiany w sygnalizowany stronom sposób, albo np. przypisać odpowiedzialność karną za przestępstwo zakwalifikowane na podstawie przepisu wskazanego w akcie oskarżenia.

3.10. Zamknięcie przewodu sądowego

Po przeprowadzeniu dowodów, które zostały dopuszczone w danej sprawie, przewodniczący składu orzekającego ma obowiązek zapytać strony, czy widzą jeszcze konieczność przeprowadzenia jakichś innych dowodów. W tym czasie strony mają ostatnią możliwość złożenia wniosków dowodowych, które zostaną rozpoznane przez przewodniczącego albo sąd według zasad ogólnych. Jeśli zostaną one uwzględnione – przewód sądowy będzie kontynuowany. Jeśli sąd oddali owe ewentualne wnioski dowodowe na podstawie art. 170 § 1 k.p.k., wówczas, w razie braku innych wniosków dowodowych, przewodniczący wydaje zarządzenie o zamknięciu przewodu sądowego. Zamknięcie przewodu sądowego następuje oczywiście również wówczas, gdy zapytane o to przez przewodniczącego strony nie złożą żadnych wniosków dowodowych (art. 405 k.p.k.). Decyzja o zamknięciu przewodu sądowego powoduje przejście postępowania sądowego do kolejnego etapu – wyrokowania. **Warto zauważyć, iż do czasu ogłoszenia wyroku przewód sądowy może być przez sąd wznowiony** (art. 409 k.p.k.). Powodem wydania postanowienia w tej kwestii może być zmiana oceny sądu co do kompletności przeprowadzonych dowodów albo potrzeba wspomnianej zmiany kwalifikacji prawnej czynu, co wymaga uprzedzenia stron w ramach przewodu sądowego. O potrzebie wznowienia przewodu sądowego sąd może nabrać przekonania z własnej inicjatywy, po przeanalizowaniu w trakcie narady nad wyrokiem albo w okresie odroczenia jego wydania, wszystkich informacji, które w danej sprawie zostały uzyskane w trakcie dotychczasowego przewodu sądowego (art. 411 § 1 k.p.k.). Na decyzję sądu w kwestii wznowienia przewodu sądowego mogą mieć również wpływ argumenty zaprezentowane przez strony postępowania w ramach wystąpień kończących postępowanie. Wznowienie przewodu sądowego skutkuje każdorazowo potrzebą ponownego zamknięcia przewodu sądowego w opisany wyżej sposób.

4. Przemówienia stron

Głosy stron (inaczej – przemówienia stron albo wystąpienia kończące postępowanie) to ten etap rozprawy, w trakcie którego, przed wydaniem wyroku, uczestniczącym w postępowaniu zainteresowanym podmiotom, a w szczególności stronie oskarżycielskiej oraz oskarżonemu i jego obrońcy umożliwia się wypowiedzenie się w kwestii wszystkich okoliczności, które mają być uwzględnione w wyroku. W wypowiedziach składających się na głosy stron powinny też znaleźć się wnioski osób przemawiających co do treści wyroku, w szczególności w kwestii

podstaw odpowiedzialności karnej oskarżonego oraz prawnokarnych konsekwencji przypisania mu odpowiedzialności za zarzucane przestępstwo, jakie miałyby zostać orzeczone wobec niego w przypadku skazania. „Pozostające w sporze” strony kontradiktoryjnego postępowania, poprzez zabranie głosu przed wydaniem wyroku, mają możliwość przekonać sąd, będący „arbitrem” w sporze, do swych poglądów we wszystkich kwestiach, których dotyczyć ma wyrok.

Kodeks postępowania karnego zawiera przepis nakładający na przewodniczącego obowiązek udzielania, po zamknięciu przewodu sądowego, głosu stronom procesowym, ich przedstawicielom i w miarę potrzeby przedstawicielowi społecznemu (art. 406 § 1 k.p.k.). Przepis ten ustala także następującą kolejność zabierania głosu przez uczestników postępowania: pierwszy występuje oskarżyciel publiczny (w postępowaniu prywatnoskargowym jako pierwszy występuje oskarżyciel prywatny). Następnie głos zabierają kolejno: oskarżyciel posiłkowy, obrońca oskarżonego i oskarżony. Zasadą jest też to, iż przedstawiciele procesowi stron zabierają głos przed stronami (np. pełnomocnik przed oskarżycielem posiłkowym, obrońca przed oskarżonym). Jeśli po przemowie oskarżonego oskarżyciele ponownie zabiorą głos, należy umożliwić ewentualnie ponowne zabranie głosu obrońcy i oskarżonemu (tzw. repliki). Do momentu wydania wyroku, np. przerywając naradę nad wyrokiem albo po wznowieniu przewodu sądowego, można udzielić dodatkowego głosu stronom (art. 409 k.p.k.).

5. Wyrokowanie

5.1. Narada i głosowanie nad wyrokiem

Zgodnie z art. 408 k.p.k. po wysłuchaniu głosów stron sąd niezwłocznie przystępuje do narady. Narada jest obowiązkowa także wówczas, gdy sąd orzeka w składzie jednoosobowym. W tym drugim przypadku w istocie nie odbywa się narada w sensie ścisłym, natomiast sąd ma wówczas możliwość przemyślenia treści mającego zapaść orzeczenia. Przebieg narady i głosowania nad orzeczeniem jest tajny, a zwolnienie od zachowania w tym względzie tajemnicy nie jest dopuszczalne (art. 108 § 1 k.p.k.). Z przebiegu narady nie sporządza się protokołu. W naradzie uczestniczą wszyscy członkowie składu orzekającego, a nadto może być wówczas obecny protokolant, chyba że przewodniczący uzna jego udział za zbędny (art. 108 § 2 k.p.k.). Przebiegiem narady i głosowania kieruje przewodniczący. On również rozstrzyga ewentualnie podniesione wątpliwości co do porządku i sposobu narady oraz głosowania nad wyrokiem (art. 109 § 1 k.p.k.). Narada i głosowanie nad wyrokiem odbywają się osobno co do winy i kwalifikacji prawnej czynu, co do kary, co do środków karnych, co do przypadku, odnośnie do środków kompensacyjnych oraz co do pozostałych kwestii mających znaleźć się w orzeczeniu, np. kosztów postępowania czy też zaliczenia okresu tymczasowego aresztowania na poczet orzeczonej kary pozbawienia wolności itd.

Po naradzie przewodniczący **zbiera głosy, poczynając od najmłodszego sędziego. Jeżeli skład jest ławniczy, głosowanie rozpoczyna się**

najpierw od ławników (według ich wieku), a następnie głosują sędziowie (według ich starszeństwa służbowego). W takim wypadku przewodniczący sam głosuje jako ostatni. Jeśli w składzie orzekającym występuje sędzia sprawozdawca, który nie jest przewodniczącym składu, zawsze głosuje on jako pierwszy (art. 109 § 2 k.p.k.). Ta ostatnia sytuacja ma miejsce np. w razie rozpoznawania spraw o przestępstwa zagrożone karą dożywotniego pozbawienia wolności (np. o zabójstwo). Wówczas sprawę rozpoznaje skład 5-osobowy złożony z dwóch sędziów zawodowych i trzech ławników, a tym samym w pełnym zakresie znajdują zastosowanie opisane zasady dotyczące głosowania nad wyrokiem.

Wyroki, podobnie jak postanowienia, jeśli są wydawane w składzie wieloosobowym, zapadają większością głosów (art. 111 § 1 k.p.k.). Zazwyczaj czynność ta nie stwarza problemów, gdyż wieloosobowe składy orzekające sądów są nieparzyste. Niemniej mogą zdarzyć się sytuacje, w których w danej kwestii nie można osiągnąć większości głosów. Przykładowo jeden z sędziów w składzie 3-osobowym chce uniewinnić oskarżonego, inny go skazać, a jeszcze inny – warunkowo umorzyć prowadzone wobec niego postępowanie. Innym razem może się zdarzyć, że każdy z członków składu orzekającego formułuje odmienną propozycję dotyczącą wymiaru kary, przy wcześniejszym jednomyślnym uzgodnieniu faktu przypisania oskarżonemu odpowiedzialności za zarzucane przestępstwo. Do rozstrzygnięcia tego rodzaju problemów służy instytucja „sztucznej większości”. Jeżeli zdania w trakcie głosowania tak się podzielią, że żadne z nich nie uzyska większości, zdanie najmniej korzystne dla oskarżonego przyłącza się do zdania najbardziej doń zbliżonego, aż do uzyskania większości (art. 111 § 2 k.p.k.). Przy czym wprowadzono tu dodatkową zasadę, iż sędzia, który głosował za uniewinnieniem oskarżonego, może wstrzymać się od głosowania nad dalszymi kwestiami (np. nad wymiarem kary, środków karnych itd.). Jego głos przyłącza się wówczas do zdania najprzychylniejszego dla oskarżonego (art. 112 k.p.k.).

We wspomnianym przykładzie propozycję uniewinnienia przyłącza się do propozycji dotyczącej warunkowego umorzenia i w ten sposób tworzy się większość. W drugim przykładzie propozycja wymiaru kary mieszcząca się pomiędzy najsurowszą i najłagodniejszą („wypośredkowana”) uzyska większość, gdyż przyłączyć do niej należy propozycję kary najłagodniejszej.

5.2. Zasady i forma sporządzania wyroku

Wyrok powinien zostać sporządzony na piśmie niezwłocznie po zakończeniu głosowania (art. 412 k.p.k.). W Kodeksie przewidziano wyjątek od zasady niezwłoczności wydania wyroku po naradzie. Jest to możliwość odroczenia wydania wyroku na czas nieprzekraczający 14 dni, przy czym w razie przekroczenia tego terminu rozprawę należy prowadzić od początku. Odroczyć wydanie wyroku można w dwóch przypadkach. Pierwszym jest tzw. **zawiłość sprawy**. Jest ona związana najczęściej z obszernym materiałem dowodowym lub trudnościami w ocenie dowodów, a niekiedy z zachodzącym w sprawie skomplikowanym

problemem prawnym dotyczącym kwalifikacji prawnej czynu. Odroczyć wydanie wyroku można również z **innych ważnych powodów**. Zaliczane są do nich bardziej „przyjemne” okoliczności, np. późna pora zakończenia rozprawy, złe samopoczucie lub zmęczenie członka składu orzekającego. Można kilkakrotnie odroczyć wydanie wyroku, ale łączny czas takiego odroczenia nie może przekroczyć 14 dni.

Jak już wspomniano, istnieje również możliwość wznowienia przewodu sądowego w terminie, w którym miał być wydany wyrok, a decyzja w tej kwestii nie powoduje konieczności prowadzenia rozprawy od początku. Wówczas to – w razie ponownego zamknięcia przewodu sądowego – należy udzielić głosu stronom i ponownie przeprowadzić naradę i głosowanie, także z możliwością kolejnego odroczenia wydania wyroku.

Podstawę wyroku może stanowić jedynie całokształt okoliczności ujawnionych w trakcie rozprawy głównej (art. 410 k.p.k.). Chodzi tu o takie okoliczności, które wynikają jedynie z dowodów przeprowadzonych bezpośrednio przed sądem oraz przeprowadzonych przez sąd w inny sposób, np. przez odczytanie protokołów dotyczących dowodów przeprowadzonych w postępowaniu przygotowawczym, uznanie dowodów za ujawnione albo dowodów przeprowadzonych w ramach czynności rekwizycyjnej przez sędziego delegowanego do dokonania czynności lub sąd wezwany. Należy zaznaczyć, iż zasada ta nie obowiązuje w przypadku wyroków wydawanych poza rozprawą (np. art. 343 k.p.k.). Orzeczenie takie zapada na posiedzeniu, w trakcie którego nie przeprowadza się postępowania dowodowego (art. 343 § 4 k.p.k.), a jego podstawę stanowią dowody zebrane w toku postępowania przygotowawczego.

Zgodnie z art. 412 k.p.k. wyrok ma zawsze formę pisemną. Oznacza to, iż niedopuszczalne jest ewentualne ogłaszanie wyroku „z pamięci” albo na podstawie treści notatek sporządzonych przez sędziego. Każdy wyrok powinien obejmować następujące elementy (art. 413 § 1 k.p.k.):

- 1) oznaczenie sądu, który go wydał, oraz sędziów, ławników, oskarżycieli i protokolanta,
- 2) datę oraz miejsce rozpoznania sprawy i wydania wyroku,
- 3) imię, nazwisko oraz inne dane określające tożsamość oskarżonego,
- 4) przytoczenie opisu i kwalifikacji prawnej czynu, którego popełnienie oskarżyciel zarzucił oskarżonemu,
- 5) rozstrzygnięcie sądu,
- 6) wskazanie zastosowanych przepisów ustawy karnej.

5.3. Rodzaje wyroków

A. Wyrok skazujący

Ten rodzaj orzeczenia, niezależnie od części składowych wskazanych w art. 413 § 1 k.p.k., powinien dodatkowo uwzględniać (art. 413 § 2 k.p.k.) dokładne określenie przypisanego oskarżonemu czynu oraz jego kwalifikację prawną i rozstrzygnięcia co do kary i środków karnych, środków kompensacyjnych, a w razie potrzeby – co do zaliczenia na ich poczet tymczasowego aresztowania

i zatrzymania oraz środków zapobiegawczych wymienionych w art. 276 k.p.k. Do tych ostatnich zaliczone są: zawieszenie oskarżonego w czynnościach służbowych lub w wykonywaniu zawodu oraz nakaz powstrzymania się przez niego od określonej działalności lub prowadzenia określonego rodzaju pojazdów.

Nowelizacja z dnia 8 stycznia 2016 roku wprowadza zmianę w treści art. 413 § 2 pkt 2 k.p.k. odnośnie do zaliczenia na poczet orzeczonych w wyroku kar i środków okresów dotyczących stosowanych środków zapobiegawczych. W miejsce dotychczasowej regulacji, wymieniającej wprost okresy tymczasowego aresztowania, zatrzymania i stosowania środków określonych w art. 276 k.p.k., w przepisie tym wprowadzono rozwiązanie polegające na odesłaniu do treści art. 63 k.k., który normuje materialnoprawną instytucję zaliczenia na poczet kary lub środka karnego okresów rzeczywistego pozbawienia wolności lub środków zapobiegawczych.

Wyrok skazujący jest oczywiście wydawany wówczas, gdy na podstawie przeprowadzonych w trakcie przewodu sądowych dowodów „wina”, a konkretnie – odpowiedzialność karna oskarżonego – nie budzi wątpliwości sądu.

B. Wyrok umarzający postępowanie

Orzeczenie takie zapada, gdy w toku postępowania zaistnieje jedna z przyczyn umorzenia, zwłaszcza przeszkód procesowych przewidzianych w art. 17 § 1 k.p.k. (np. stwierdzenie, iż zarzucony czyn nie stanowi przestępstwa z powodu znikomego stopnia jego społecznej szkodliwości, przedawnienie karalności przestępstwa, stwierdzenie zaistnienia ustawowej przesłanki niepodlegania przez oskarżonego karze i inne). Nie dotyczy to jednak przeszkód wymienionych w art. 17 § 1 pkt 1 i 2 k.p.k., gdyż wówczas niezbędne jest wydanie wyroku uniewinniającego (patrz dalej).

C. Wyrok umarzający postępowanie z powodu niepoczytalności oskarżonego

W razie ustalenia w trakcie przewodu sądowego, że oskarżony w chwili popełnienia zarzucanego mu przestępstwa był niepoczytalny, wydawany jest wyrok umarzający postępowanie, a nie uniewinniający, mimo że niepoczytalność to okoliczność wyłączająca winę oskarżonego, a więc – zgodnie z art. 31 § 1 k.k. w zw. z art. 17 § 1 pkt 2 k.p.k. – ustawa przewiduje, że sprawca nie popełnia przestępstwa (art. 414 § 1 *in fine* k.p.k.).

D. Wyrok warunkowo umarzający postępowanie

Jest on wydawany w razie ustalenia – po otwarciu przewodu sądowego – że zachodzą przesłanki do wydania takiego rozstrzygnięcia, przewidziane w art. 66 k.k. Sytuacja taka może zaistnieć np. wtedy, gdy wcześniej sąd nie uwzględnił stosownego wniosku prokuratora w tej kwestii (art. 336 k.p.k.), a następnie, po przeprowadzeniu przewodu sądowego, zmienił zdanie. Wyrok taki może być również wydany w razie wniesienia w danej sprawie aktu oskarżenia.

E. Wyrok uniewinniający (art. 414 § 1 k.p.k.)

Wyrok uniewinniający jest wydawany, gdy sąd po przeprowadzeniu przewodu sądowego uzna, że zaistniała jedna z przeszkód procesowych z art. 17 § 1 pkt 1 i 2 k.p.k.:

- 1) czynu nie popełniono;
- 2) brak jest danych dostatecznie uzasadniających popełnienie przestępstwa (treść przeprowadzonych dowodów nie przełamała zasady domniemania niewinności; często jest to efekt zastosowania zasady *in dubio pro reo* z art. 5 § 2 k.p.k.);
- 3) czyn nie zawiera ustawowych znamion czynu zabronionego (konsekwencja oceny z zakresu prawa karnego materialnego);
- 4) ustawa przewiduje, że sprawca nie popełnia przestępstwa z powodu okoliczności wyłączającej bezprawność czynu (kontratypy) albo winę (np. błąd). W tym drugim wypadku nie dotyczy to omówionej już sytuacji niepoczytalności oskarżonego.

F. Pozostałe rozstrzygnięcia zawarte w wyroku

Niezależnie od rozstrzygnięć w kwestii „winy”, czyli podstaw odpowiedzialności karnej oskarżonego, i „kary” (kary w sensie ścisłym, a także środków karnych, środków kompensacyjnych, przepadku i in.), w wyroku skazującym mogą znaleźć się inne rozstrzygnięcia, np. co do zaliczenia na poczet kary okresu tymczasowego aresztowania oraz zatrzymania lub zaliczenia okresów stosowania innych środków zapobiegawczych z art. 276 k.p.k. na poczet stosownych środków karnych. Nadto wyrok może zawierać także rozstrzygnięcie dotyczące rozdysonowania dotychczas zabezpieczonych dla potrzeb postępowania karnego dowodów rzeczowych (art. 230–231 k.p.k.). Brak tych elementów w wyroku nie jest uchybieniem, gdyż można w tych kwestiach orzekać w drodze postanowienia po wydaniu wyroku (art. 420 k.p.k.). Wyrok również z reguły powinien zawierać rozstrzygnięcie w kwestii kosztów postępowania (art. 616 i nast. k.p.k.).

5.4. Podpisanie wyroku i zdanie odrębne

Wyrok podpisują wszyscy członkowie składu orzekającego, łącznie z sędzią przegłosowanym (art. 112 k.p.k.). Podpisy są składane bezpośrednio po sporządzeniu pisemnej postaci tego orzeczenia, a przed ogłoszeniem jego treści. Brak podpisu pod treścią wyroku któregośkolwiek z członków składu orzekającego stanowi poważne uchybienie kwalifikowane jako tzw. bezwzględna przyczyna odwoławcza z art. 439 § 1 pkt 6 k.p.k., którego skutkiem jest uchylenie dotkniętego taką wadą orzeczenia w postępowaniu odwoławczym – niezależnie od zarzutów podniesionych w apelacji.

Wyrok musi być podpisany przez wszystkich członków składu orzekającego – także tego, który został przegłosowany (art. 113 § 1 k.p.k.). Jednakże ów przegłosowany sędzia przy podpisywaniu wyroku może zgłosić i zaznaczyć na orzeczeniu swoje zdanie odrębne (tzw. *votum separatum*), podając w jakiej części i w jakim kierunku nie zgadza się z treścią orzeczenia (art. 114 § 1 k.p.k.). W praktyce zdania odrębne są zamieszczane w formie pisemnej w odrębnym

stosownie zatytułowanym piśmie, które stanowi załącznik do wyroku. Zdanie odrębne może dotyczyć również samego uzasadnienia orzeczenia; wówczas oznacza się to przy podpisywaniu uzasadnienia (art. 114 § 2 k.p.k.).

5.5. Ogłoszenie wyroku

Ogłoszenie wyroku stanowi jego tzw. upublicznienie. Treść orzeczenia sądu w danej sprawie karnej staje się wówczas znana wszystkim zainteresowanym. Skutkiem tej czynności sądu jest brak możliwości zmiany wyroku przez sąd, który go wydał. Od momentu ogłoszenia wyroku upływa również termin do złożenia wniosku o sporządzenie uzasadnienia wyroku na piśmie. Złożenie takiego wniosku jest warunkiem formalnym umożliwiającym ewentualne zaskarżenie tego orzeczenia.

Wyrok ogłasza się jawnie, nawet jeśli rozprawa odbywała się niejawnie (art. 364 § 1 k.p.k.). Sposobem ogłoszenia wyroku jest jego odczytanie. Wyrok odczytuje przewodniczący składu orzekającego. W tym czasie wszyscy, z wyjątkiem członków składu orzekającego, stoją (art. 418 § 1 i 2 k.p.k.). Odmienna jest procedura ogłaszania wyroków nakazowych wydawanych na posiedzeniu niejawnym (art. 500 § 4 k.p.k.). W takim wypadku treść wyroku udostępnia się publicznie przez złożenie jego odpisu na okres 7 dni w sekretariacie sądu, o czym należy uczynić wzmiankę w protokole posiedzenia (art. 418a k.p.k.).

5.6. Ustne przytoczenie najważniejszych motywów wyroku

Najważniejsze motywy wyroku są przytaczane ustnie przez przewodniczącego albo, gdy skład jest kolegialny, przez sędziego sprawozdawcę (art. 418 § 3 k.p.k.). Ustne uzasadnienie najważniejszych motywów wyroku przy ogłaszaniu wyroku ma swoją doniosłość. Przekonywalność motywów oraz sposób ich przytoczenia mają wpływ na ocenę prawidłowości orzeczenia przez strony. Konsekwencją negatywnej oceny wyroku przez strony może być podjęcie działań inicjujących kontrolę odwoławczą danego orzeczenia.

Wyjątkowo, jeśli rozprawa była prowadzona z wyłączeniem jawności, ustne motywy wyroku mogą być podane niejawnie (art. 364 § 2 k.p.k.).

Po przytoczeniu ustnych motywów wyroku przewodniczący ma obowiązek pouczyć strony o prawie, terminie i sposobie wniesienia środka odwoławczego (art. 100 § 8 k.p.k.). Obowiązek ten istnieje także wówczas, gdy strony mają swoich profesjonalnych przedstawicieli (obrońcę, pełnomocnika).

§ 4. Czynności kończące sądowe postępowanie pierwszoinstancyjne

1. Doręczenie odpisu wyroku stronom i pokrzywdzonemu

W efekcie nowelizacji Kodeksu postępowania karnego od 1 lipca 2015 roku obowiązuje zasada, że wyrok zostaje doręczony stronom, jeśli nie były obecne przy jego ogłoszeniu, a także pokrzywdzonemu w przypadku wyroku warunkowo umarzającego postępowanie wydane na posiedzeniu, jeśli nie byli obecni na posiedzeniu, w trakcie którego było wydane to orzeczenie (art. 100 § 3 k.p.k.).

Nowela z dnia 8 stycznia 2016 roku zmienia brzmienie tej zasady. W przepisie art. 100 § 3 k.p.k. przewidziano, że wyrok doręcza się podmiotom uprawnionym do wniesienia środka odwoławczego, jeżeli ustawa tak stanowi. Oznacza to, iż doręczenie wyroku będzie miało charakter wyjątkowy.

Wraz z takim doręczeniem należy pisemnie dopełnić obowiązku pouczeń przewidzianych w art. 100 § 8 k.p.k. W praktyce polega to na dołączeniu do odpisu wyroku załącznika w postaci pisemnego pouczenia o prawie, terminie i sposobie zaskarżenia tego orzeczenia.

2. Uzupelnienie wyroku

Wyrok może nie obejmować niektórych umieszczonych tam rozstrzygnięć, co jednak nie będzie powodować jego procesowej wadliwości. Dotyczy to orzeczenia o przepadku (art. 44–45a k.k.), zaliczenia na poczet kary okresu tymczasowego aresztowania lub zatrzymania (art. 63 k.k.), zaliczenia na poczet stosownych środków karnych okresów zawieszenia oskarżonego w czynnościach służbowych lub w wykonaniu zawodu (art. 276 k.p.k.) oraz rozstrzygnięcia w przedmiocie rozdysponowania dowodów rzeczowych. Sąd może uzupełnić wyrok w tym zakresie poprzez wydanie postanowienia na podstawie art. 420 § 1 k.p.k. Przepis ten stosuje się odpowiednio także w razie dokonania w wyroku nieprawidłowego zaliczenia okresu tymczasowego aresztowania na poczet orzeczonej kary. W posiedzeniu, w trakcie którego wydawane jest takie postanowienie, mogą wziąć udział strony, a pozbawiony wolności oskarżony – jeśli prezes sądu uzna to za konieczne (art. 420 § 3 k.p.k.). Na postanowienia wydane w ramach uzupełnienia lub poprawienia wyroku przysługuje zażalenie (art. 420 § 4 k.p.k.).

3. Wniosek o sporządzenie uzasadnienia wyroku na piśmie

Kodeks postępowania karnego jako regułę przewiduje sporządzanie wyroku bez uzasadnienia. Wyjątkowo uzasadnienie wyroku sporządza się z urzędu w przypadku zgłoszenia zdania odrębnego (art. 114 § 3 k.p.k.) oraz wydania w I instancji wyroku przez sąd wojskowy. W tym ostatnim przypadku obowiązek ten nie obejmuje jednak konsensualnych sposobów zakończenia sprawy przewidzianych w art. 335 k.p.k. i art. 387 k.p.k. (art. 672 k.p.k.).

Nowelizacja z dnia 8 stycznia 2016 roku wprowadza redakcyjną zmianę treści art. 672 k.p.k. W przypadku odesłania do art. 335 k.p.k. wskazuje, iż chodzi tu o sytuacje, w których mowa w § 1 i 2.

W pozostałych przypadkach uzasadnienie wyroku sporządzane jest na wniosek. Taki wniosek może być złożony w terminie zawitym 7 dni od daty ogłoszenia wyroku albo doręczenia jego odpisu stronie lub pokrzywdzonemu. Fakt sporządzenia przez sąd uzasadnienia z urzędu nie zwalnia uprawnionego od złożenia wniosku o sporządzenie takiego uzasadnienia (art. 422 § 1 k.p.k.). Zaniechanie złożenia wniosku o sporządzenie uzasadnienia wyroku we wskazanym terminie uniemożliwia późniejsze złożenie go, chyba że uruchomiona zostanie procedura przywrócenia terminu (art. 126 § 1 k.p.k.) i uwzględniony zostanie wniosek uprawnionego o przywrócenie tego terminu. Jeżeli wniosek o sporządzenie uzasadnienia zostanie złożony po terminie, prezes sądu albo referendarz sądowy odmawia przyjęcia go (art. 422 § 3 i 4 k.p.k.).

Nowelizacja z dnia 8 stycznia 2016 roku wprowadza zasadę, iż 7-dniowy termin zawity do złożenia wniosku o sporządzenie uzasadnienia wyroku na piśmie płynie od dnia ogłoszenia wyroku. Termin ten wyjątkowo biegnie dla oskarżonego, który nie ma obrońcy – od dnia doręczenia mu wyroku. Przy czym dotyczy to tylko takiej sytuacji, w której oskarżony, będąc pozbawionym wolności, mimo swego wniosku w tej kwestii nie został doprowadzony na termin rozprawy, w trakcie której wyrok był ogłaszany (art. 422 § 2a k.p.k.).

Wniosek o sporządzenie uzasadnienia wyroku musi mieć formę pisemną. Należy w nim wskazać, czy dotyczy on całości wyroku, czy też niektórych czynów, których popełnienie oskarżyciel zarzucił oskarżonemu, bądź też jedynie rozstrzygnięcia o karze lub innych konsekwencjach prawnych czynu. Wniosek nie pochodzący od oskarżonego powinien również wskazywać tego z oskarżonych, którego dotyczy (art. 422 § 2 k.p.k.). Wyrok wraz z uzasadnieniem doręcza się wyłącznie osobom, które złożyły wniosek o sporządzenie uzasadnienia (art. 423 § 2 k.p.k.).

Podmiotami uprawnionymi do złożenia wniosku o sporządzenie uzasadnienia są strony, a w razie wydania na posiedzeniu wyroku warunkowo umarzającego postępowanie – także pokrzywdzony (art. 422 § 1 k.p.k.).

Powodem złożenia wniosku o sporządzenie uzasadnienia wyroku na piśmie jest zazwyczaj zamiar wniesienia apelacji, czyli zaskarżenia wyroku. Niemniej może to być również jakikolwiek inny powód, np. zamiar zapoznania się z dokładniej opisanymi przyczynami wydania tego orzeczenia niż te, które zawarte były w ustnych motywach wyroku ogłoszonych na zakończenie rozprawy. Kwestią najistotniejszą związaną ze złożeniem wniosku o pisemne uzasadnienie wyroku jest to, iż dokonanie tej czynności jest warunkiem niezbędnym dla zaistnienia możliwości późniejszego wniesienia apelacji. Zaniechanie skorzystania z tego prawa uniemożliwia zainicjowanie przez uprawniony podmiot postępowania odwoławczego.

4. Sporządzenie uzasadnienia wyroku

Złożenie wniosku o sporządzenie uzasadnienia wyroku stwarza dla sądu obowiązki sporządzenia tego dokumentu. Uzasadnienie jest dokumentem sprawozdawczym, w którym zamieszcza się informacje dotyczące motywów wydania wyroku o takiej, a nie innej treści. Powinno ono być sporządzone zgodnie z wymogami zawartymi w art. 424 § 1 k.p.k. Zdarza się jednak niekiedy, że wadliwość uzasadnienia jest tak daleka, iż uniemożliwia przeprowadzenie kontroli odwoławczej całego orzeczenia i z tego powodu jest traktowana jako przyczyna odwoławcza z art. 438 pkt 2 k.p.k.

Uzasadnienie powinno być sporządzone na piśmie (art. 422 § 1 k.p.k.) w terminie 14 dni od złożenia wniosku w tej kwestii albo od daty ogłoszenia wyroku – w przypadku sporządzenia uzasadnienia wyroku z urzędu (art. 423 § 1 k.p.k.). W sprawie zawiłej, w razie braku możliwości sporządzenia uzasadnienia w tym terminie, prezes sądu może przedłużyć termin do sporządzenia uzasadnienia wyroku na czas oznaczony. Znaczne obciążenie pracą sędziów orzekających w sprawach karnych skutkuje tym, że rzadko uzasadnienia są sporządzane w terminie 14-dniowym.

Zakres uzasadnienia wyroku jest uzależniony od treści wniosku o jego sporządzenie. W razie złożenia wniosku o uzasadnienie wyroku w części odnoszącej się wyłącznie do niektórych czynów zarzucanych oskarżonemu bądź jedynie co do rozstrzygnięcia o konsekwencjach prawnych czynu (np. co do kary, środka karnego itd.) lub części dotyczącej niektórych oskarżonych (zawężony zakres podmiotowy), sąd może ograniczyć zakres uzasadnienia tylko do tych części wyroku, których wniosek dotyczy (art. 423 § 1a k.p.k.).

Zgodnie z art. 424 § 1 pkt 1 i 2 k.p.k. uzasadnienie wyroku powinno obejmować następujące zwięzłe sformułowane elementy:

- 1) wskazanie, jakie fakty sąd uznał za udowodnione lub nieudowodnione, na jakich w tej mierze oparł się dowodach i dlaczego nie uznał dowodów przeciwnych,
- 2) wyjaśnienie podstawy prawnej wyroku,
- 3) okoliczności, które sąd miał na względzie przy wymiarze kary, a zwłaszcza przy zastosowaniu nadzwyczajnego złagodzenia kary, środków zabezpieczających oraz przy innych rozstrzygnięciach zawartych w wyroku.

Nieco inaczej określono elementy, jakie powinno zawierać uzasadnienie wyroku wydanego w sytuacji zastosowania konsensualnego sposobu zakończenia sprawy (art. 343 k.p.k., art. 343a k.p.k. i art. 387 k.p.k.), a także w przypadku, gdy wniosek o jego sporządzenie odnosi się wyłącznie do rozstrzygnięcia o karze lub innych konsekwencjach prawnych czynu. W takich przypadkach można ograniczyć zakres uzasadnienia do wyjaśnienia podstawy prawnej tego orzeczenia oraz wskazanych rozstrzygnięć.

Uzasadnienie wyroku powinien sporządzić przewodniczący składu orzekającego, a w przypadku gdy w składzie występowało więcej sędziów zawodowych – sędzia sprawozdawca. Jest ono podpisywane przez wszystkich sędziów, chyba że skład miał charakter ławniczy. Zasadą jest, że uzasadnienia wyroku ławnicy

nie podpisują, chyba że zgłoszone zostało zdanie odrębne. W takim wypadku uzasadnienie wyroku zawsze podpisuje cały skład orzekający (art. 115 k.p.k.). Odpis wyroku wraz z uzasadnieniem jest doręczany tylko tym podmiotom, które złożyły wniosek o sporządzenie pisemnego uzasadnienia. Od daty doręczenia uprawnionemu wyroku wraz z uzasadnieniem biegnie 14-dniowy termin do złożenia apelacji.

dr Katarzyna Sychta

ROZDZIAŁ IV

POSTĘPOWANIA KONTROLNE

Literatura: T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2011; P. Hofmański, S. Zabłocki, *Dowodzenie w postępowaniu apelacyjnym – kwestie modelowe* [w:] *Funkcje procesu karnego. Księga jubileuszowa Profesora Janusza Tylmana*, T. Grzegorzczak (red.), Warszawa 2011; J. Izydorczyk, *Granice orzekania sądu odwoławczego w polskiej procedurze karnej*, Łódź 2010; M. Klejnowska, *Ograniczenia sądu odwoławczego orzekającego w sprawie karnej po wniesieniu środka zaskarżenia*, Rzeszów 2008; Z. Muras, *Postępowanie odwoławcze w procesie karnym. Komentarz*, Warszawa 2004; S. Paweła, *Względne przyczyny odwoławcze*, Warszawa 1970; M. Rogacka-Rzewnicka, *Kasacja w polskim procesie karnym*, Warszawa 2001; M. Szewczyk, *Zakaz reformationis in peius w procesie karnym*, Warszawa 2015; D. Świecki, *Apelacja w postępowaniu karnym*, Warszawa 2012; S. Zabłocki, *Postępowanie apelacyjne, kasacyjne i wznowieniowe w procesie karnym*, Warszawa 1999; M. Zbrojewska, *Rola i stanowisko prawne Sądu Najwyższego w procesie karnym*, Warszawa 2013.

§ 1. Modele, cel i struktura postępowań kontrolnych

W najszerszym ujęciu kontrola prawna oznacza **weryfikowanie działalności organów państwowych z perspektywy ich zgodności z wzorami określonymi normatywnie, realizowane przez wyodrębnione i powołane do tego instytucje oraz organy sądowe i quasi sądowe poprzez gromadzenie informacji o stanie faktycznym mającym znaczenie dla ustalenia działań kontrolowanego, w szczególności zaś tych, które kolidują z prawnymi imperatywami postępowania, oraz dokonywanie czynności obejmujących stosowanie środków zmierzających do ostatecznego skorygowania stanu odbiegającego od wzorca normatywnego**. Przedmiot kontroli prawnej stanowią czynności podejmowane przez organy państwowe i rezultaty tych czynności, w szczególności przybierające postać decyzji. Zdolność objęcia zakresem kontroli mają jednak wyłącznie decyzje instytucjonalne zewnętrzne, tj. decyzje wydane i publikowane w trybie normowanym prawnie, adresowane do podmiotów sytuowanych poza aparatem państwowym.

Kontrola procesowa w sprawach karnych jest rodzajem szeroko definowanej kontroli prawnej, jej istotą jest badanie zgodności decyzji procesowych z obowiązującym prawem karnym materialnym oraz obowiązująca obowiązującą procedurą karną. Kontrolą procesową mogą zostać objęte także pozostałe czynności procesowe, w szczególności oświadczenia postulatywne, oświadczenia wiedzy, czynności materialne, inne czynności uczestników postępowania, niekiedy zaś również inercja organów procesowych. Zasada kontroli ma prawnomiędzynarodowe i konstytucyjne umocowanie. Artykuł 14 ust. 5 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych¹ zapewnia każdej osobie skazanej za przestępstwo prawo odwołania się do sądu wyższej instancji w celu ponownego rozpatrzenia orzeczenia o winie i karze, zgodnie z ustawą. Podobny standard kontroli określa także art. 2 ust 1 Protokołu numer 7 do Konwencji

¹ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 19 grudnia 1966 roku, ratyfikowany oświadczeniem rządowym z dnia 23 kwietnia 1977 roku, Dz.U. z 1977, Nr 38, poz. 168.

o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności², wyposażając każdego, kto został przez sąd I instancji uznany za winnego popełnienia przestępstwa, w prawo do rozpatrzenia przez sąd wyższej instancji jego sprawy, zarówno w przedmiocie orzeczenia o winie, jak i co do kary. W polskim wewnątrz krajowym porządku prawnym uniwersalną zasadę kontroli ogółu orzeczeń i decyzji wydanych w I instancji statuuje art. 78 Konstytucji RP – przepisem zagwarantowano każdej stronie prawo do ich zaskarżenia. W art. 176 ust. 1 Konstytucji RP tę uniwersalną zasadę kontroli rozwinęto, dookreślając, że w sprawach w całości objętych kognicją sądownictwa obowiązuje zasada co najmniej dwuinstancyjnego postępowania. Istotą kontroli dwuinstancyjnej jest wyposażenie stron procesowych w uprawnienie do inicjowania rzeczywistej kontroli orzeczenia realizowane poprzez zapewnienie zainteresowanym możliwości wniesienia środka odwoławczego uruchamiającego w ujęciu modelowym działalność weryfikacyjną sądu usytuowanego w hierarchicznej strukturze sądów wyżej niż sąd wydający kontrolowane orzeczenie.

Kontrola procesowa spełnia funkcję prewencyjną oraz korekcyjną (reformacyjną). Prewencyjny cel kontroli procesowej jest zorientowany na urzeczywistnienie poprawności działania organów procesowych, samo istnienie systemu środków zaskarżenia powoduje bowiem, że organ dokonujący czynności, mając świadomość możliwości ich uchylenia, zmiany lub zastosowania innych prawnie określonych konsekwencji, działa, starając się uniknąć błędów postępowania i orzeczenia. Funkcja korekcyjna (reformacyjna) polega na usunięciu wadliwości kontrolowanych czynności poprzez uchylenie lub zmianę zakwestionowanej decyzji lub – jeśli to możliwe – powtórzenie czy też uzupełnienie nieprawidłowej czynności.

Możliwe jest wyodrębnienie trzech modeli kontroli realizowanej w ramach zwykłego toku instancji – apelacyjnego, rewizyjnego oraz kasacyjnego.

Model apelacyjny cechuje wieloaspektowość kontroli instancyjnej, rozpoznanie apelacji polega bowiem na ponownym merytorycznym zbadaniu sprawy. Sąd apelacyjny jest uprawniony do nieograniczonego postępowania dowodowego będącego podstawą samodzielnych ustaleń faktycznych. Postępowanie kończy orzeczenie rozstrzygające istotę sprawy karnej – albo poprzez zatwierdzenie merytorycznego wyroku sądu I instancji, albo samodzielne rozstrzygnięcie kwestii odpowiedzialności karnej oskarżonego. Ponowne rozstrzygnięcie sprawy dokonane przez sąd apelacyjny podlega dalszej kontroli w zwykłym toku instancji, apelacja funkcjonuje bowiem w powiązaniu z modelem kasacyjnym, oba zwyczajne środki odwoławcze tworzą trójinstancyjny przebieg procesu karnego. **Kontrola kasacyjna służy zbadaniu zgodności z prawem materialnym i procedurą wyroku sądu apelacyjnego, sąd kasacyjny bada prawidłowość orzeczenia sądu II instancji wyłącznie**

² Protokół numer 7 do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzony w dniu 22 listopada 1984 roku w Strasburgu. Protokół został ratyfikowany przez Rzeczpospolitą Polską, tekst ujednolicony, uwzględniający zmiany wprowadzone Protokołem numer 11 do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, Dz.U. z 2003, Nr 42, poz. 364.

w granicach wytyczonych w środku odwoławczym, co wyklucza dowodzenie ściśle i rekonstruowanie faktów istotnych dla sprawy. Sąd kasacyjny poprzestaje na lekturze akt sprawy, dowodzenie nieformalne wystarcza bowiem do stwierdzenia lub wykluczenia uchybień prawnych w orzeczeniu sądu apelacyjnego. Sąd kasacyjny nie orzeka merytorycznie w kwestii odpowiedzialności karnej, proces finalizuje oddalenie kasacji lub uchylenie zaskarżonego wyroku, połączone z następczym przekazaniem sprawy celem jej ponownego rozpoznania.

Model rewizyjny ogranicza kontrolę pierwszoinstancyjnego orzeczenia. Zasadniczym celem postępowania rewizyjnego jest wyłącznie weryfikacja działalności orzeczniczej sądu I instancji, wykrycie błędów postępowania lub orzeczenia determinuje uchylenie orzeczenia i skierowanie sprawy sądowi I instancji celem jej ponownego merytorycznego rozpoznania. Brak uprawnień do ponownego rozpoznania sprawy skutkuje pozbawieniem instancji rewizyjnej prawa do autonomicznego przeprowadzania dowodów ścisłych dotyczących meritum sprawy. Obecny model kontroli odwoławczej, wbrew nazwie środka służącego weryfikacji wyroków pierwszoinstancyjnych, ma charakter mieszany, stanowi połączenie elementów typowych dla systemu apelacyjnego i kasacyjnego. Po zmianach dokonanych ustawami z dnia 27 września 2013 roku oraz 20 lutego 2015 roku zwiększył się zakres elementów charakterystycznych dla systemu apelacyjnego, dotychczasowy model typowo kontrolny przekształcono bowiem w model kontrolno-rozpoznawczy, umożliwiając m.in. dowodzenie formalne w zakresie faktów doniosłych dla rozstrzygnięcia merytorycznego, zezwalając na dokonywanie przez sąd odwoławczy ustaleń faktycznych oraz znacznie ograniczając sytuacje, w których dopuszczalne jest wydanie typowo rewizyjnego rozstrzygnięcia, tj. uchylenie wadliwego wyroku połączone z przekazaniem sprawy do ponownego rozpoznania sądowi I instancji.

§ 2. System środków zaskarżenia

Ogół środków umożliwiających stronie procesowej zainicjowanie kontroli niekorzystnej dla niej czynności organu, w szczególności czynności polegającej na wydaniu decyzji, określa się zbiorczo jako środki zaskarżenia. **System środków zaskarżenia obowiązujący na gruncie k.p.k. składa się z trzech komponentów:**

- 1) **sprzeciwów,**
- 2) **natychmiastowego odwołania od zarządzeń przewodniczącego,**
- 3) **środków odwoławczych.**

Właściwości charakteryzujące poszczególne środki zaskarżenia odnoszą się kolejno do sposobu wszczęcia postępowania odwoławczego, organu rozpoznającego merytorycznie środek odwoławczy i sposobu przekazania mu sprawy, skutków wywoływanych wniesieniem środka w zakresie prawomocności i wykonalności zaskarżonego orzeczenia oraz formalnego lub merytorycznego charakteru kontroli i decyzji zapadających w jej następstwie. Poszczególne cechy mogą przysługiwać środkom zaskarżenia w różnych wariantach, w pierwszej kolejności zastaną więc w sposób zbiorczy scharakteryzowane określone właściwości środków kontroli, następnie zaś środki tworzące system zaskarżenia zostaną opisane z perspektywy posiadania lub braku poszczególnych przymiotów.

Inaugurację postępowania kontrolnego może charakteryzować:

- 1) **skargowość** polegająca na inicjowaniu kontroli przez strony procesowe poprzez wniesienie skargi; skargowość wyklucza dopuszczalność wszczęcia postępowania kontrolnego z urzędu przez organ uprawniony do przeprowadzenia weryfikacji pierwszoinstancyjnego orzeczenia,
- 2) **uruchomienie kontroli z urzędu, *ex officio*** – kontrolę orzeczenia inicjuje organ legitymowany do jej przeprowadzenia, stronie przysługuje wówczas jedynie możliwość sygnalizowania w trybie art. 9 § 2 k.p.k. konieczności skontrolowania orzeczenia, wniosek strony nie obliuguje jednak do uruchomienia kontroli *ex officio*, stanowi jedynie impuls do podjęcia kontroli z urzędu.

Cechą określającą sposób przekazania sprawy organowi legitymowanemu do przeprowadzenia kontroli procesowej jest **dewolutywność środka zaskarżenia**, jej istotą jest przesunięcie sprawy do rozpoznania organowi wyższego rzędu, następujące wskutek wniesienia środka zaskarżenia. Dewolutywność może mieć charakter:

- 1) **bezwzględny**, cechujący się automatycznym, każdorazowym przesunięciem sprawy organowi wyższego rzędu celem jej rozpoznania,
- 2) **względny** – istotą środka posiadającego tego typu właściwość jest możliwość uwzględnienia środka w tej samej instancji, w której wydano zakwestionowane orzeczenie przez organ tożsamy podmiotowo, dopuszczalna wówczas, gdy spełnione są warunki określone w ustawie, ich brak skutkuje przesunięciem sprawy do rozpoznania organowi wyższego rzędu oraz

- 3) spłaszczona, pozioma** – dla środka o tej właściwości istotna jest niemożność przesunięcia sprawy do rozpoznania organowi wyższego rzędu, kontrola zawsze dokonywana jest w tej samej instancji, w której wydano zakwestionowane orzeczenie, organ uprawniony do rozstrzygnięcia zasadności każdorazowo wskazuje przepis przewidujący zaskarżalność orzeczenia, może nim być wyłącznie sąd właściwy do rozpoznania sprawy rozpoznający zażalenie od zarządzenia prezesa sądu lub inny równorzędny skład tego samego sądu, tj. skład całkowicie różny pod względem podmiotowym, jednakże tożsamy liczebnie, z zachowaną proporcją pomiędzy sędziami zawodowymi i ławnikami.

Właściwością odnoszącą się do skutków wywoływanych wniesieniem środka w zakresie prawomocności i wykonalności zaskarżonego orzeczenia jest **suspensywność**, polegająca na powstrzymaniu uzyskania przez zaskarżone orzeczenie obu tych cech; oba aspekty suspensywności mogą w różnym zakresie przysługiwać poszczególnym środkom, i tak:

- 1) powstrzymanie prawomocności** dotyczy tylko środków zwyczajnych, ich wniesienie uniemożliwia uzyskanie prawomocności do czasu rozpoznania zasadności środka zaskarżenia w sposób bezwzględny, tj. każdorazowo i bez wyjątków,
- 2) powstrzymanie wykonalności** zaskarżonego orzeczenia może mieć charakter bezwzględny lub względny – w pierwszym przypadku powstrzymanie wykonania orzeczenia stanowi immanentny skutek samego wniesienia środka zaskarżenia, w drugim przypadku orzeczenie mimo wniesienia środka podlega wykonaniu, jego wykonalność może powstrzymać dopiero fakultatywna decyzja organu, który wydał zaskarżone orzeczenie lub jest uprawniony do rozpoznania wniesionego środka odwoławczego.

Z perspektywy charakteru kontroli i decyzji zadających w jej następstwie środki odwoławcze może cechować:

- 1) reformacyjność** polegająca na możliwości merytorycznej kontroli orzeczenia i dopuszczalności jego merytorycznej modyfikacji oraz
- 2) kasacyjność** powodująca, że zaskarżone orzeczenie traci *ex lege* moc prawną, a kwestia rozstrzygnięta zaskarżonym orzeczeniem podlega rozpoznaniu w sądzie, który je wydał, lub rozstrzyga ją inny podmiot procesowy (prezes sądu, sąd lub inny referendarz sądowy) usytuowany na tym samym poziomie sądownictwa co podmiot wydający zaskarżone sprzeciwem rozstrzygnięcie.

1. Sprzeciwy

Sprzeciwy stanowią procesową formę braku zgody uczestnika procesu na decyzję procesową, ta stanowi pewnego rodzaju propozycję określonego rozstrzygnięcia. Jej byt prawny zależy od akceptacji, nawet wyrażonej w sposób dorozumiany strony procesowej. Do tej kategorii środków zaskarżenia można zakwalifikować:

- 1) **sprzeciw od wyroku nakazowego** będący jedynym środkiem służącym oskarżycielowi i oskarżonemu do zakwestionowania wyroku nakazowego, wyrok nakazowy nie jest bowiem zaskarżalny apelacją,
- 2) **sprzeciw od postanowień i zarządzeń referendarza sądowego** przysługujący osobie uprawnionej, tj. stronie lub osobie, której postanowienie lub zarządzenie dotyczy bezpośrednio.

2. Natychmiastowe odwołanie od zarządzeń przewodniczącego

Natychmiastowe odwołanie umożliwia zakwestionowanie zarządzeń przewodniczącego wydanych na rozprawie głównej, środek jest dopuszczalny w ograniczonym zakresie. Warunkiem jego wniesienia jest kolegialność składu orzekającego, to bowiem pełny skład, włącznie z przewodniczącym, bezzwłocznie rozpoznaje odwołanie, wydając postanowienie o utrzymaniu w mocy zaskarżonego zarządzenia, o jego zmianie lub uchyleniu.

3. Środki odwoławcze

Środki odwoławcze stanowią najbardziej istotną grupę środków zaskarżenia. Ich ogół można skategoryzować w dwóch grupach:

- 1) **zwyczajne środki odwoławcze** umożliwiające zaskarżenie i kontrolę orzeczeń nieprawomocnych; do grupy środków uruchamiających weryfikację decyzji przez organ II instancji należą:
 - a) **apelacja** umożliwiająca kontrolę wyroków wydanych w I instancji, z wyjątkiem wyroków nakazowych oraz
 - b) **zażalenie** uruchamiające kontrolę nieprawomocnych postanowień i zarządzeń, pozwalające na kontrolę czynności faktycznych (np. przeszukania, zatrzymania), służące kontroli bezczynności organu ścigania przez prokuratora w razie, gdy zawiadamiający o przestępstwie nie zostanie zawiadomiony w ciągu 6 tygodni o wszczęciu lub odmowie wszczęcia postępowania przygotowawczego;
- 2) **nadzwyczajne środki odwoławcze** uruchamiające kontrolę prawomocnych orzeczeń kończących postępowania sądowe, kontrolę orzeczeń ostatecznych umożliwiając:
 - a) **kasacja** pozwalająca na kontrolę prawomocnych wyroków, wyjątkowo zaś także innych prawomocnych orzeczeń sądu, kończących postępowanie oraz
 - b) **wniosek o wznowienie postępowania** zakończonego prawomocnym orzeczeniem sądu.

Ustawa z dnia 11 marca 2016 roku o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. 2016, poz. 437) przewiduje trzeci nadzwyczajny środek odwoławczy w postaci skargi na kasatoryjny wyrok sądu odwoławczego, tj. wyrok uchylający zaskarżony wyrok sądu pierwszoinstancyjnego z następczym przekazaniem sprawy do ponownego rozpoznania.

ŚRODKI ZASKARŻENIA	SKARGOWOŚĆ	DEWOLUTYWNOŚĆ WZGLĘDNA	DEWOLUTYWNOSC WZGLĘDNA	DEWOLUTYWNOSC WZGLĘDNA	SUSPENSYWNOŚĆ WZGLĘDNA	SUSPENSYWNOŚĆ WZGLĘDNA	SUSPENSYWNOŚĆ WZGLĘDNA	SUSPENSYWNOŚĆ WZGLĘDNA	REFORMACYJNOŚĆ
APELACJA	tak	nie	tak	tak	tak	tak	tak	nie	tak
ZAŻALENIE	tak	tak, zażalenie może w całości uwzględnić ten sam sąd, który je wydał, jeżeli orzeka w tym samym składzie, w którym wydał zaskarżoną decyzję	nie	tak	tak	nie, wyj. bezwzględna suspensywność zażalenia na postanowienie o aresztowaniu i zastosowaniu jako kara porządkowa	nie, wykonanie może wstrzymać sąd, który wydał postanowienie, lub sąd powołany do rozpoznania zażalenia, wyj. zażalenie na postanowienie o aresztowaniu i zastosowaniu	tak	tak
KASACJA	tak	nie	tak, kasację rozpoznaje zawsze Sąd Najwyższy, nie może jej uwzględnić sąd odwoławczy	tak	nie	nie	tak, wykonanie orzeczenia może wstrzymać Sąd Najwyższy	tak, wykonanie orzeczenia może wstrzymać Sąd Najwyższy	nie, z wyj. sytuacji gdy skazanie jest oczywiście niesłuszne, Sąd Najwyższy może bowiem wówczas po uchyleniu zaskarżonego orzeczenia uniewinnić oskarżonego
WNIOSEK O WZNOWIENIE POSTĘPOWANIA	tak, z wyj. wznowienia postępowania z powodu bezwzględnych przyczyn uchylenia orzeczenia, które następuje z urzędu	nie	tak	tak	nie	nie	tak, wykonanie orzeczenia wstrzymuje sąd, do którego wniesiono wniosek o wznowienie postępowania	tak, wykonanie orzeczenia wstrzymuje sąd, do którego wniesiono wniosek o wznowienie postępowania	nie, z wyj. sytuacji, gdy nowe fakty lub dowody wskazują na to, że orzeczenie jest oczywiście niesłuszne, sąd orzekając o wznowieniu, może bowiem wówczas uniewinnić oskarżonego
PROJEKTOWANA SKARGA NA WYROK SĄDU ODWOŁAWCZEGO	tak	tak, skargę na wyrok sądu odwoławczego rozpoznaje Sąd Najwyższy	tak	nie	tak	tak	tak	nie	nie
SPRZECIWI	tak	nie	nie	nie	nie	nie	nie	nie	nie, sprzeciw są kasacyjny, ich wniesienie powoduje, że zaskarżone orzeczenie traci ex lege moc prawną
NATYCHMIASTOWE ODWOŁANIE	tak	nie, natychmiastowe odwołanie cechuje splaszczona	nie, natychmiastowe odwołanie cechuje splaszczona	tak	tak	tak	nie	nie	tak

Podobne systemy zaskarżania orzeczeń kończących postępowanie obowiązują w postępowaniach karnych dotyczących kwestii odpowiedzialności jednostki za czyny zabronione pod groźbą kary, niebędące jednak przestępstwami, oraz w innych postępowaniach o charakterze represyjnym umożliwiającym realizację tzw. odpowiedzialności karnej sensu largo, tj. innej formy odpowiedzialności prawnej niż odpowiedzialność karna za przestępstwa i inne czyny zabronione pod groźbą kary, skutkującej jednak wymierzeniem jednostce kary. Systemy kontroli funkcjonujące w innych procedurach może jednak cechować mniejsza niż określona w k.p.k. liczba środków nadzwyczajnych. Możliwe jest wyodrębnienie następujących, innych niż normowany w k.p.k., systemów kontroli orzeczeń kończących postępowania w kwestii odpowiedzialności karnej sensu stricto i sensu largo:

- 1) model kontroli w postępowaniu w sprawach o wykroczenia zgodnie z Kodeksem postępowania w sprawach o wykroczenia³ tworzą środki odwoławcze o charakterze zwyczajnym i nadzwyczajnym, sprzeciw od wyroku nakazowego oraz wnioski o uchylenie prawomocnego mandatu karnego.** Rozstrzygnięcia nieprawomocne mogą być kwestionowane apelacją przysługującą stronie od wyroku sądu I instancji oraz zażaleniem umożliwiającym zakwestionowanie postanowień, zarządzeń oraz innych czynności określonych w ustawie stroną i osobie, której dotyczy kwestionowane postanowienie, zarządzenie lub czynność. Od rozstrzygnięć prawomocnych może być wniesiona kasacja umożliwiająca wyłącznie Prokuratorowi Generalnemu – Ministrowi Sprawiedliwości, Rzecznikowi Praw Obywatelskich oraz Rzecznikowi Praw Dziecka zaskarżenie każdego prawomocnego orzeczenia kończącego postępowanie. Prawomocne orzeczenia sądowe kończące postępowanie mogą być też zakwestionowane przez strony wnioskiem o wznowienie postępowania, zaś prawomocny mandat karny może zostać uchylony *ex officio* lub wskutek złożenia wniosku przez ukaranego grzywną nałożoną w drodze mandatu karnego;
- 2) model kontroli obowiązujący w postępowaniu w sprawach o przestępstwa i wykroczenia skarbowe tworzą, zgodnie z Kodeksem karnym skarbowym⁴, zwyczajne i nadzwyczajne środki odwoławcze, sprzeciw, odwołanie do składu sądu oraz wnioski o uchylenie prawomocnego mandatu karnego.** Status zwyczajnych środków odwoławczych ma apelacja umożliwiająca stronie zakwestionowanie wyroku sądu I instancji oraz zażalenie na postanowienia i zarządzenia, czynności inne niż decyzje procesowe oraz brak czynności, jeżeli ich zaskarżalność przewidziano w ustawie. Do środków nadzwyczajnych w procedurze karnej skarbowej należy kasacja od prawomocnych orzeczeń

³ Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 roku – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia, Dz.U. z 2013, tekst jedn., poz. 395 z późn. zm.

⁴ Ustawa z dnia 10 września 1999 roku – Kodeks karny skarbowy, Dz.U. z 2013, tekst jedn., poz. 1036 z późn. zm.

sądu kończących postępowanie w sprawach o przestępstwa skarbowe składana przez strony i podmioty specjalne, tj. Prokuratora Generalnego – Ministra Sprawiedliwości oraz Rzecznika Praw Obywatelskich; kasacja od prawomocnych orzeczeń sądów kończących postępowanie w sprawach o wykroczenia skarbowe, przysługująca wyłącznie podmiotom specjalnym. Sprzeciw przysługuje od wyroku nakazowego wydanego w sprawie o przestępstwo i wykroczenie skarbowe, odwołanie zaś stanowi środek zaskarżenia przysługujący do składu sądzącego od zarządzeń przewodniczącego wydanych na rozprawie głównej;

- 3) model kontroli obowiązujący w sprawach o demoralizację osób małoletnich oraz o czyny karalne nieletnich tworzą, zgodnie z ustawą o postępowaniu w sprawach nieletnich⁵ środki zaskarżenia normowane Kodeksem postępowania cywilnego⁶, rozpoznawane przez wydział cywilny sądu okręgowego.** Jednolita cywilno-procesowa forma postępowania odwoławczego funkcjonuje niezależnie od rodzaju środków zastosowanych wobec osoby wykazującej przejawy demoralizacji lub dopuszczającej się czynu karalnego. Przepisy procedury cywilnej znajdują więc zastosowanie bez względu na to, czy wobec nieletniego orzeczono łagodniejsze środki opiekuńczo-wychowawcze, czy też zastosowano najsurowszy z dopuszczalnych wobec osób nieletnich środków poprawczy w postaci umieszczenia w zakładzie poprawczym, czy też zdecydowano o środkach leczniczo-wychowawczych. **Zgodnie z ustawą i procedurą cywilną komponentami systemu kontroli w postępowaniu wobec nieletnich są środki zwyczajne oraz jeden środek nadzwyczajny.** Status zwyczajnego środka odwoławczego ma apelacja umożliwiająca zakwestionowanie merytorycznych postanowień sądu rodzinnego oraz zażalenie przysługujące od innych ściśle wskazanych postanowień. Jedynym nadzwyczajnym środkiem odwoławczym w sprawach o demoralizację i czyny karalne osób nieletnich jest wznowienie postępowania zakończonego prawomocnym orzeczeniem sądu. Od postanowienia końcowego nie przysługuje natomiast skarga kasacyjna (art. 519¹ § 2 k.p.c.);
- 4) model kontroli obowiązujący w postępowaniu w sprawie odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary⁷ składa się ze środków odwoławczych o charakterze zwyczajnym i nadzwyczajnym.** Status zwyczajnego środka odwoławczego ma apelacja umożliwiająca zakwestionowanie wyroku sądu I instancji przez podmiot zbiorowy lub podmiot uprawniony do złożenia wniosku o wszczęcie postępowania w sprawie odpowiedzialności podmiotu

⁵ Ustawa z dnia 26 października 1982 roku o postępowaniu w sprawach nieletnich, Dz.U. z 2014, tekst jedn., poz. 382 z późn. zm.

⁶ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 roku – Kodeks postępowania cywilnego, Dz.U. z 2014, tekst jedn., poz. 101 z późn. zm.

⁷ Ustawa z dnia 28 października 2002 roku o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary, Dz.U. z 2014, tekst jedn., poz. 1417, z późn. zm.

zbiorowego, tj. prokuratora, pokrzywdzonego lub Prezesa Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów. Nadzwyczajnym środkiem odwoławczym w procedurze dotyczącej odpowiedzialności podmiotu zbiorowego jest kasacja stron oraz Prokuratora Generalnego i Rzecznika Praw Obywatelskich mających status podmiotów specjalnych;

- 5) model kontroli obowiązujący w postępowaniu przed Trybunałem Stanu⁸ tworzą jedynie zwyczajne środki odwoławcze**, od nieprawomocnego wyroku Trybunału Stanu stronom przysługuje apelacja rozpoznawana przez Trybunał Stanu orzekający w innym składzie jako sąd odwoławczy w sprawach, zaś nieprawomocne postanowienia i zarządzenia mogą być przez strony kwestionowane zażaleniem. System odwoławczy ograniczony do środków zwyczajnych funkcjonuje zarówno w sprawach o tzw. czyste delikty konstytucyjne, tj. czyny niebędące przestępstwami popełnione w zakresie urzędowania lub w związku z zajmowanym stanowiskiem, zawinione, naruszające Konstytucję lub ustawę i popełnione przez krąg najważniejszych urzędników państwowych enumeratywnie wskazanych w Konstytucji oraz w sprawach o przestępstwa jednocześnie będące deliktami konstytucyjnymi i przestępstwa popełnione przez Prezydenta RP oraz niektóre przestępstwa członków Rady Ministrów.

⁸ Ustawa z dnia 26 marca 1982 roku o Trybunale Stanu, Dz.U. z 2002, tekst jedn., Nr 101, poz. 925 z późn. zm.

§ 3. Dopuszczalność i wymogi formalne skargi odwoławczej

1. Dopuszczalność środka odwoławczego

Zasada dwuinstancyjnego przebiegu procesu karnego powoduje, że **regułą stanowi zaskarżalność zwyczajnym środkiem odwoławczym orzeczeń i zarządzeń wydanych w I instancji (art. 425 § 1 k.p.k.)**. *Lex generalis* doznaje jednak wyjątków, *lex specialis* mogą poszerzać lub zawężyć zakres orzeczeń podlegających kontroli w zwyczajnym toku instancji. Wyjątki umożliwiające szerszą kontrolę niż ta, która wynika z formuły ogólnej, polegają na dopuszczalności zakwestionowania zwyczajnym środkiem odwoławczym decyzji wydanych w toku postępowania odwoławczego, **poszerzenie reguły dotyczy wyłącznie wydanych w instancji odwoławczej: 1) wydanych na skutek zażalenia postanowień o zastosowaniu tymczasowego aresztowania po raz pierwszy lub kolejny oraz podjętych wskutek zażalenia postanowień o przedłużeniu tymczasowego aresztowania, 2) postanowień o przeprowadzeniu obserwacji oskarżonego w zakładzie leczniczym, 3) postanowień o zastosowaniu środka zapobiegawczego oraz 4) postanowień o nałożeniu kary porządkowej**

PROCEDURA	APELACJA	ZAŻALENIE	KASACJA	WZNOWIENIE POSTĘPOWANIA	UCHYLENIE MANDATU	SPRZECIW
POSTĘPOWANIE KARNE	tak	tak	tak	tak	nie	tak
POSTĘPOWANIE WYKROCZENIOWE	tak	tak	tak	tak	tak	tak
POSTĘPOWANIE W SPRAWIE O PRZESTĘPSTWA I WYKROCZENIA SKARBOWE	tak	tak	tak	tak	tak	tak
POSTĘPOWANIE W SPRAWIE ODPOWIEDZIALNOŚCI PODMIOTU ZBIOROWEGO	tak	tak	tak	nie	nie	nie
POSTĘPOWANIE W SPRAWACH NIELETNICH	tak, według przepisów k.p.c.	tak, według przepisów k.p.c.	nie	tak, według przepisów k.p.c.	nie	nie
POSTĘPOWANIE PRZED TRYBUNAŁEM STANU	tak	tak	nie	nie	nie	nie

Ogół zażeń dopuszczalnych w ramach poszerzonej formuły cechuje dewolutywność spłaszczona. Wyjątki zawężające krąg orzeczeń podlegających kontroli w zwyczajnym toku instancji polegają na enumeratywnym wyliczeniu kategorii zaskarżalnych decyzji wydanych w I instancji, **ograniczenia zaskarżalności dotyczą postanowień i zarządzeń, zażaleniem można zakwestionować wyłącznie niektóre z nich, kompletnie wskazane w przepisie art. 459 § 1–2 k.p.k.** przewidującym możliwość zakwestionowania zażaleniem wyłącznie postanowień i zarządzeń zamykających drogę do wydania wyroku (np. postanowień o umorzeniu postępowania, postanowień o absorpcyjnym umorzeniu postępowania, postanowień o kompensacyjnym umorzeniu postępowania), decyzji co do środka zabezpieczającego oraz decyzji, których zaskarżalność ustawa przewiduje *expressis verbis* (np. postanowienie w przedmiocie zawieszenia postępowania, wszystkie postanowienia w przedmiocie środka zapobiegawczego, zarządzenie prezesa sądu o zwrocie aktu oskarżenia oskarżycielowi w trybie art. 337 § 1 k.p.k.).

W postępowaniu kontrolującym prawidłowość decyzji stosowania prawa dominuje zasada dyspozycyjności oznaczająca wyłączne uprawnienie stron do dysponowania procesem i jego tokiem. Procesowy aspekt zasady dyspozycyjności uzależnia od woli stron samą inaugurację postępowania odwoławczego, określenie granic kontroli orzeczenia oraz wszelkie dyspozycje odnoszące się do ofensywnych i defensywnych środków służących uzyskaniu korzystnego dla siebie rozstrzygnięcia sprawy. Jej przejawem jest więc m.in. pozostawienie stronom określenia fragmentów orzeczenia poddanych kontroli. Zgodnie z art. 425 § 2 k.p.k. odwołujący się może zaskarżyć orzeczenie w całości, kwestionując wszystkie zawarte w nim rozstrzygnięcia, dopuszczalne jest też zaskarżenie części orzeczenia wyodrębnionych horyzontalnie (np. wyłącznie rozstrzygnięć dotyczących kar, rozstrzygnięć dotyczących zaliczenia na poczet kary okresu uprzednio stosowanych środków zapobiegawczych), niewykluczone jest również objęcie zaskarżeniem podmiotowych lub przedmiotowych części wyroku (tylko co do niektórych czynów jednego oskarżonego lub co do niektórych oskarżonych). Ponadto w sytuacji gdy strona, akceptując ogół rozstrzygnięć zawartych w dyspozytywnym fragmencie orzeczenia, ma zastrzeżenia co do samego uzasadnienia, dopuszczalne jest zakwestionowanie wyłącznie motywacyjnej części decyzji. Swoiście definiowaną, zaskarżalną częścią orzeczenia jest brak rozstrzygnięcia w przedmiocie środka karnego (art. 447 § 3 zd. 2 k.p.k.), dopuszczalność zaskarżenia tego typu braku orzeczenia stanowi jedyny wyjątek od ogólnej zasady wykluczającej traktowanie braku rozstrzygnięcia jako części orzeczenia, tym samym zaś umożliwiającą kwestionowanie wyłącznie istniejącej części orzeczenia.

Nowelizacja procedury karnej likwiduje zasadę zaskarżalności wyłącznie istniejącej części orzeczenia, dopuszczając możliwość samodzielnego zaskarżenia braku określonego rozstrzygnięcia (projektowane brzmienie art. 425 § 2 k.p.k.).

Dopuszczalność zaskarżenia orzeczeń, poza ich przynależnością do ogólnych decyzji zaskarżalnych, warunkuje istnienie po stronie odwołującego się w konkretnej sprawie tzw. *gravamenu*, tj. uciążliwości generowanej przez określone rozstrzygnięcie lub ustalenie. Podmiot generalnie legitymowany do wniesienia środka odwoławczego, walcząc o korzystne dla siebie rozstrzygnięcie procesu, może kwestionować wyłącznie te rozstrzygnięcia lub ustalenia, które naruszają jego prawa lub szkodzą jego interesom. Powiązanie dopuszczalności środka z procesowym interesem strony nie dotyczy oskarżyciela publicznego. Jego obowiązkiem jest kierowanie się zasadą obiektywizmu, co legitymuje oskarżyciela publicznego do wniesienia środka odwoławczego zarówno na niekorzyść oskarżonego, jak i w kierunku dla niego korzystnym.

Dopuszczalność skargi odwoławczej podlega dwukrotnej kontroli. Pierwszym podmiotem kontrolującym jest prezes sądu I instancji, w drugiej kolejności dopuszczalność wniesionej skargi poddaje procedurze sprawdzającej sąd odwoławczy. Prezes sądu I instancji weryfikuje dopuszczalność środka odwoławczego bezpośrednio po jego wniesieniu. Stwierdzając niedopuszczalność skargi, prezes sądu wydaje zarządzenie o odmowie jej przyjęcia zaskarżalne względnie dewolutywnym zażaleniem, adresowanym do sądu odwoławczego (art. 429 § 2 k.p.k.). Sąd *ad quem* weryfikuje dopuszczalność skargi bezpośrednio po przekazaniu przyjętego środka do sądu odwoławczego. W razie stwierdzenia niedopuszczalności przyjętej skargi sąd pozostawia bez rozpoznania nieprawidłowo przyjęty środek odwoławczy, wydając postanowienie zaskarżalne zażaleniem o dewolutywności spłaszczonej, rozpoznaje je bowiem inny równorzędny skład sądu odwoławczego (art. 430 § 2 k.p.k.).

2. Dopuszczalność dysponowania środkiem odwoławczym

Przejaw swobody w dokonywaniu aktów dyspozycji tokiem procesu stanowi nie tylko możliwość zainicjowania postępowania odwoławczego, ale również dopuszczalność rezygnacji z prowadzenia walki o korzystne rozstrzygnięcie w sądzie odwoławczym. **Zgodnie z art. 431 k.p.k. podmiot, który wniósł środek odwoławczy, może go cofnąć.** Legitymacja do cofnięcia środka odwoławczego może być warunkowana koniecznością uzyskania zgody innego uczestnika niż ten, który uruchomił postępowanie odwoławcze, może też zostać rozszerzona na inny podmiot niż uczestnik wnoszący środek odwoławczy i dążący do jego wycofania. Konieczność pozyskania dodatkowych zgód dotyczy środka wniesionego na korzyść oskarżonego bez względu na to, kto jest autorem skargi. Zgodę na jej cofnięcie musi bowiem, w sposób niebudzący wątpliwości co do rzeczywistych intencji, wyrazić oskarżony. Uzależnienie dokonania aktu dyspozycji sporem od zgody oskarżonego ma charakter gwarancyjny, oskarżony, który wiedząc o środku wniesionym przez innego uczestnika, sam zrezygnował z samodzielnego środka odwoławczego, nie może być pozbawiony prawa do reakcji na dyspozycję środkiem dla niego korzystnym. Poszerzenie legitymacji do cofnięcia środka odwoławczego także dotyczy środków ukierunkowanych korzystnie dla oskarżonego, niezależnie od autorstwa skargi niemal nieograniczonym

prawem do jej samodzielnego wycofania dysponuje oskarżony. Bierna strona procesu nie może dysponować skargą wniesioną na jej korzyść przez oskarżyciela publicznego lub obrońcę obligATORYJNEGO ze względu na okoliczności podmiotowe wskazane w art. 79 k.p.k., tj.:

- 1) głuchotę, ślepotę lub niemotę oskarżonego,
- 2) nieukończenie przez niego 18. roku życia,
- 3) stwierdzoną całkowitą lub częściową niepoczytalność oskarżonego albo
- 4) spowodowaną stanem zdrowia psychicznego niemożność udziału oskarżonego w postępowaniu i niemożność prowadzenia obrony w sposób rozsądny i samodzielny,
- 5) uznaną przez sąd niezbędność obrony implikowaną jeszcze innymi okolicznościami utrudniającymi obronę.

Uprawnienie do rozporządzania tokiem uruchomionego przez odwołującego się procedowania nie jest ograniczone temporalnie, może więc zostać zrealizowane do czasu powstania stanu nieodwracalnego, tj. do chwili wydania orzeczenia przez sąd odwoławczy. **Skutkiem cofnięcia środka odwoławczego dokonanego przy zachowaniu ustawowych warunków jest pozostawienie go bez rozpoznania przez sąd odwoławczy, rozstrzygający w tej kwestii niezaskarżonym postanowieniem (art. 432 k.p.k.).** Wydanie decyzji o pozostawieniu bez rozpoznania cofniętego środka odwoławczego skutkuje formalnym uprawomocnieniem się decyzji zakwestionowanej środkiem, z którego popierania wycofał się odwołujący. Przed wydaniem tej decyzji niezbędne jest zweryfikowanie zaskarżonego orzeczenia z perspektywy bezwzględnych przyczyn odwoławczych w postaci uchybień wskazanych w art. 439 § 1 k.p.k. oraz rażącej niesprawiedliwości orzeczenia normowanej art. 440 k.p.k. Wadliwości kategoryzowane jako bezwzględne przyczyny odwoławcze są najpoważniejszymi błędami obciążającymi orzeczenie, w interesie wymiaru sprawiedliwości jest ich jak najszybsza eliminacja z obrotu prawnego, w razie więc ich stwierdzenia w orzeczeniu zaskarżonym cofniętym środkiem odwoławczym sąd odwoławczy zamiast rozstrzygnięcia formalnego rozpoznania cofnięty środek odwoławczy.

3. Warunki formalne skargi odwoławczej

Środek odwoławczy może być sformułowany wyłącznie w formie pisemnej. **Jako pismo procesowe skarga powinna więc spełniać minimalne warunki formalne określone dla każdego pisma procesowego,** wskazane w art. 119 k.p.k. Formalna poprawność skargi wymaga umieszczenia w niej:

- 1) oznaczenia organu będącego adresatem pisma oraz oznaczenia sprawy stanowiącej przedmiot postępowania,
- 2) oznaczenia podmiotu odwołującego się,
- 3) treści wniosku lub oświadczenia skarżącego, w miarę potrzeby z uzasadnieniem, oraz
- 4) daty i podpisu wnoszącego pismo.

W stosunku do środka odwoławczego ustawa formułuje dalsze wymogi formalne, nadając im charakter kwalifikowanych pism procesowych. *De lege lata* niezależnie od tego, czy autorem skargi jest strona, czy też podmiot profesjonalny, tj. oskarżyciel publiczny, obrońca, czy też pełnomocnik, standard formalny środków odwoławczych jest niemal identyczny. Obligatoryjnymi składnikami treści skargi podmiotu zarówno niekwalifikowanego, jak i zawodowo przygotowanego do występowania przed sądem są bowiem:

- 1) zakres zaskarżenia**, tj. kwestionowane przez skarżącego rozstrzygnięcia i ustalenia zawarte w podważanym orzeczeniu; możliwość wskazania ogółu lub tylko niektórych determinuje zasada dyspozycyjności,
- 2) zarzuty odwoławcze** będące subiektywnymi, weryfikowanymi przez sąd odwoławczy twierdzeniami skarżącego o nieprawidłowościach popełnionych przez sąd I instancji w toku postępowania lub w treści finalizującego je orzeczenia. Formalna konstrukcja zarzutu ma strukturę trójelementową. Pierwszym składnikiem konstrukcji jest czasownik „zarzucam” użyty w liczbie pojedynczej. Kolejną formalnie wyodrębnianą część w konstrukcji zarzutu stanowi ogólne wskazanie rzekomych uchybień następujące poprzez odwołanie się do ustawowych błędów kwalifikowanych jako względne i bezwzględne przyczyny odwoławcze. Ostatnim elementem struktury zarzutu jest wskazanie konkretnego naruszenia w zakresie prawa materialnego, procedury, ustaleń faktycznych oraz trafności i sprawiedliwości rozstrzygnięć zawartych w zakwestionowanej decyzji.
- 3) wnioski odwoławcze (*petitum*)** wskazujące na to, czego domaga się skarżący, tj. uchylenia lub zmiany oraz rodzaju żądanej zmiany; żądania skarżącego ujawnione w treści środka odwoławczego nie wiążą sądu odwoławczego, rodzaj i treść rozstrzygnięcia finalizującego kontrolę sądu odwoławczego zależą bowiem wyłącznie od jej rezultatów, nie zaś od sugestii wnoszącego skargę.

Jedynym kryterium różnicującym środki odwoławcze formułowane przez podmioty nieprofesjonalne i kwalifikowane stanowi **uzasadnienie środka odwoławczego**, stanowi ono dodatkowy wymóg skarg pochodzących od oskarżyciela publicznego, obrońcy lub pełnomocnika. Argumentacja uzasadniająca środek odwoławczy musi być ściśle powiązana z podnoszonymi zarzutami. Podmiot fachowy skarżący orzeczenie jest więc każdorazowo zobligowany do szczegółowej charakterystyki uchybienia popełnionego jego zdaniem przez sąd I instancji. Z kolei profesjonalista podważający orzeczenie ze względu na niektóre uchybienia kwalifikowane jako względne przyczyny odwoławcze winien wykazać prawdopodobieństwo wpływu podnoszonych wadliwości na treść kwestionowanego wyroku. Część motywacyjna może zawierać też przyczyny dysproporcji pomiędzy karą lub środkiem karnym, wymierzonymi i należnymi stosownie do prawidłowo użytych dyrektyw ich wymiaru.

W apelacji zakres dopuszczalnych zarzutów może dotyczyć nie tylko pierwszoinstancyjnego wyroku, ale również postanowień i zarządzeń wydanych w toku postępowania przed sądem *in meriti*. Zgodnie z art. 447 § 4 k.p.k.

w apelacji można podnosić zarzuty, które nie stanowiły lub nie mogły stanowić przedmiotu zażalenia, zarówno wówczas, gdy pierwszoinstancyjne postanowienia i zarządzenie były niezaskarżalne, jak i w sytuacji, w której strona nie skorzystała z możliwości wniesienia dopuszczalnego zażalenia.

Dopuszczalność formułowania niektórych zarzutów odwoławczych ściśle wiąże się z kontrydiktoryjnym modelem postępowania. Warunkiem przebiegu procesowego jako sporu pomiędzy równouprawnionymi stronami przed bezstronnym sądem jest powierzenie organizacji i realizacji postępowania dowodowego stronom pozostającym w sporze. Aktywne uczestnictwo w prezentowaniu obciążających i odciążających okoliczności faktycznych mających znaczenie dla rozstrzygnięcia ukazuje bowiem wszechstronnie ich właściwości, stanowiąc tym samym najbardziej efektywną metodę umożliwiającą realizację dyrektywy wynikającej z zasady prawdy. Celem zagwarantowania zasady kontrydiktoryjności i zasady prawdy **ustawa wyklucza dopuszczalność zarzutów braku lub niedostatecznej aktywności sądu oraz jego nadmiernej aktywności w przeprowadzaniu dowodów.** Dla zmotywowania stron do aktywnego działania w zakresie poszukiwania, wprowadzania do procesu i przeprowadzania dowodów już na etapie postępowania przed sądem I instancji ustawa zakazuje podnoszenia w apelacji od wyroku kończącego postępowanie wszczęte z inicjatywy strony zarzutu niedopuszczenia dowodu z urzędu oraz niedostatecznej aktywności sądu w przeprowadzeniu dowodu dopuszczonego na wniosek strony. Ograniczenie dotyczące formułowania zarzutów związanych z pasywną postawą sądu w zakresie postępowania dowodowego nie dotyczy dowodów obowiązkowych, tj. danych osobopoznawczych (art. 213 § 1 k.p.k.), informacji z systemu teleinformatycznego (art. 213 § 1a k.p.k.), dowodów z dokumentu w postaci odpisu lub wyciągu wyroku oraz danych dotyczących odbycia kary przez oskarżonego uprzednio karanego (art. 213 § 2 i 2a k.p.k.), dowodu z wywiadu środotowskiego (art. 214 § 2 k.p.k.) oraz dowodu z opinii biegłego (art. 193 § 1 i 2 k.p.k. oraz art. 202 § 1 k.p.k.). Z kolei wówczas, gdy sąd, uznając wyjątkowość sytuacji generowanej przez szczególne okoliczności, dopuścił i przeprowadził dowód z urzędu albo przeprowadził dowód dopuszczony na wniosek strony w zakresie lub poza zakresem wskazanej tezy dowodowej (art. 167 § 1 zd. 2 k.p.k.) celem zagwarantowania zasady prawdy zakazano podnoszenia w apelacji od wyroku kończącego postępowanie wszczęte z inicjatywy strony zarzutu przeprowadzenia dowodu pomimo braku wniosku strony oraz zarzutu przeprowadzenia dowodu poza zakresem wniosku dowodowego (art. 427 § 4 k.p.k.).

Nowelizacja procedury karnej zwalnia podmioty nieprofesjonalne od obowiązku formułowania zarzutów, ponadto ze względu na przywrócenie zasady instrukcyjności zakładającej dopuszczalność wprowadzenia dowodów do procesu przez sąd działający z urzędu, zlikwidowano zakazy podnoszenia zarzutów braku lub niedostatecznej aktywności sądu oraz jego nadmiernej aktywności w przeprowadzaniu dowodów.

Ograniczenia dotyczące zakresu dopuszczalnych zarzutów obowiązują również we wszystkich trybach konsensualnych. Niezależnie od tego, czy wyrok

skazujący wydano na wniosek oskarżyciela publicznego domagającego się wymierzenia kary wynegocjowanej z oskarżonym na posiedzeniu bez przeprowadzenia rozprawy (art. 343 k.p.k.), czy też skutek dobrowolnego poddania się odpowiedzialności przez oskarżonego wnioskującego o skazanie i wymierzenie zaproponowanych kar i innych środków reakcji karnej na posiedzeniu (art. 343a k.p.k.) lub na rozprawie (art. 387 k.p.k.), **strony nie mogą podnosić w apelacji zarzutów błędu w ustaleniach faktycznych stanowiących podstawę wyroku konsensualnego (art. 438 pkt 3 k.p.k.) oraz rażącej niewspółmierności kary, środka karnego, nawiązki lub niesłusznego zastosowania albo niezastosowania środka zabezpieczającego, przypadku lub innego środka (art. 438 pkt 4 k.p.k.)**. Zakaz kwestionowania wyroków kontraktowych z powodu ściśle wskazanych nieprawidłowości obowiązuje wszystkie strony procesowe. Niedopuszczalność zaskarżenia wyroku kontraktowego z powołaniem się na wadliwą podstawę faktyczną oraz rodzaj i wysokość zastosowanych sankcji wymusza realizację zasady *pacta sunt servanda*, zakładającej obowiązek przestrzegania kontraktu przez podmioty porozumiewające się, wykluczając kwestionowanie przesłanki zastosowania instytucji konsensualnych, tj. niebudzących wątpliwości okoliczności popełnienia przestępstwa oraz rozstrzygnięć, na które strony się zgodziły.

Zmiany procedury karnej przewidują likwidację możliwości dobrowolnego poddania się odpowiedzialności przez oskarżonego wnioskującego o skazanie i wymierzenie zaproponowanych kar i innych środków reakcji karnej na posiedzeniu (art. 343a k.p.k.). Ograniczenia w zakresie podnoszenia zarzutów będą więc obowiązywać wyłącznie wówczas, gdy wyrok skazujący wydano na wniosek oskarżyciela publicznego na posiedzeniu bez przeprowadzania rozprawy (art. 343 k.p.k.) oraz skutek dobrowolnego poddania się odpowiedzialności przez oskarżonego na rozprawie (art. 387 k.p.k.).

Dopełnienie wymogów formalnych skargi odwoławczej jest weryfikowane najpierw przez prezesa sądu I instancji, następnie przez sąd odwoławczy. Prezes sądu I instancji, stwierdzając braki formalne, wzywa do uzupełnienia skargi o brakujące elementy w terminie 7 dni. W razie dopełnienia wymogów formalnych w wyznaczonym terminie prezes wydaje zarządzenie o przyjęciu środka, bezskuteczny upływ terminu wyznaczonego do uzupełnienia brakujących komponentów skargi skutkuje zarządzeniem o odmowie jej przyjęcia, zaskarżalnym dewolutywnym zażaleniem adresowanym do sądu odwoławczego (art. 429 § 2 k.p.k.). Sąd odwoławczy bezpośrednio po przekazaniu skargi odwoławczej ponownie sprawdza formalną poprawność skargi, po stwierdzeniu faktu przyjęcia środka odwoławczego, mimo braku lub nieskuteczności pierwszego wezwania do uzupełnienia braków formalnych skargi powtarza się procedurę zmierzającą do uzupełnienia skargi o brakujące elementy formalne (art. 430 § 1 w zw. z art. 429 § 1 k.p.k.). Bezskuteczny upływ drugiego terminu do uzupełnienia elementów, których nie umieszczono w skardze, skutkuje pozostawieniem bez rozpoznania przyjętego środka odwoławczego postanowieniem zaskarżalnym zażaleniem o dewolutywności spłaszczony, rozpoznawanym przez inny, równorzędny skład sądu odwoławczego (art. 430 § 2 k.p.k.).

§ 4. Względne i bezwzględne przyczyny odwoławcze

1. Względne przyczyny odwoławcze

Przyczyny odwoławcze stanowią rzeczywiście istniejące wady orzeczenia generujące obowiązek jego uchylenia lub zmiany. Subiektywne twierdzenie o ich zaistnieniu może stanowić substrat zarzutu sformułowanego przez stronę w skardze odwoławczej pod adresem wydanego orzeczenia. Zarzut nie jest więc tożsamy z uchybieniem będącym przyczyną odwoławczą, twierdzenie o uchybieniach ma bowiem charakter subiektywny, uchybienie istnieje obiektywnie, weryfikacja lub falsyfikacja subiektywnych twierdzeń o rzekomych uchybieniach popełnionych przez sąd I instancji stanowi przedmiot kontroli odwoławczej. **Przyczyny odwoławcze można kategoryzować jako względne lub bezwzględne. Zasadnicze kryterium różnicujące obie grupy przyczyn odwoławczych stanowi możliwość ich uwzględnienia wyłącznie w ramach granic kontroli wytyczonych skargą odwoławczą lub także poza tymi granicami.** Względne przyczyny odwoławcze skutkują uchyleniem lub zmianą zakwestionowanego orzeczenia wyłącznie wówczas, gdy uchybienia w ten sposób kategoryzowane stanowiły przedmiot zarzutu zawartego w skardze odwoławczej i stwierdzono ich wystąpienie w zakresie zaskarżenia, tj. w kwestionowanych fragmentach zaskarżonego wyroku. Uchybienia mające status bezwzględnych przyczyn odwoławczych wywołują skutek także wówczas, gdy występują poza zakresem zaskarżenia i odniesionymi zarzutami, sąd odwoławczy ma obowiązek ich uwzględnienia *ex officio*, z urzędu nie badając potencjalnego wpływu popełnionych błędów na treść orzeczenia. Katalog względnych przyczyn odwoławczych określa art. 438 k.p.k. Zakwestionowane orzeczenie podlega uchyleniu lub zmianie w razie stwierdzenia w granicach kontroli odwoławczej uchybień, których istotę stanowi:

- 1) obraza przepisów prawa materialnego** (art. 438 pkt 1 k.p.k.),
- 2) obraza przepisów postępowania**, jeżeli mogła ona mieć wpływ na treść orzeczenia (art. 438 pkt 2 k.p.k.),
- 3) błąd w ustaleniach faktycznych** przyjętych za podstawę orzeczenia, jeżeli mógł on mieć wpływ na treść tego orzeczenia (art. 438 pkt 3 k.p.k.),
- 4) rażąca niewspółmierność kary, środka karnego, nawiązki lub niesłusznego zastosowania albo niezastosowania środka zabezpieczającego lub innego środka** (art. 438 pkt 4 k.p.k.).

1.1. Obraza przepisów prawa materialnego

Stanowi przyczynę odwoławczą z istoty determinującą treść orzeczenia, sąd, stwierdzając jej istnienie, nie ma więc obowiązku dokonywania dodatkowej oceny rzeczywistego czy też choćby potencjalnego wpływu wywieranego przez naruszenie prawa materialnego na zawartość treściową kwestionowanego orzeczenia. Naruszenie prawa materialnego wiąże się ze stosowalnością wyłącznie przepisów w danym układzie obligatoryjnych lub zakazanych, nie należy go

natomiast wiązać z samym faktem zastosowania lub niezastosowania norm uprawniających. Oznacza to, że obraza prawa materialnego zachodzi wówczas, gdy sąd I instancji zastosował przepis prawa materialnego, mimo że w danej konfiguracji było to niedopuszczalne bądź w sprawie nie zastosowano przepisu w zaistniałych okolicznościach obowiązkowego. Natomiast gdy ustawa tylko uprawnia do zastosowania określonej normy, jej zastosowanie lub niezastosowanie nie może być kwalifikowane jako obraza prawa materialnego. Obraza prawa materialnego może stanowić przyczynę odwoławczą bez względu na dziedzinę prawa materialnego stosowanego przez skład orzekający, w obrębie której doszło do naruszenia. Naruszonym przepisem może być zatem norma prawa karnego, cywilnego, administracyjnego, handlowego, administracyjnego czy też prawa wykroczeń. W granicach zastosowalności prawa obcego, używanego na potrzeby oceny warunku podwójnej karalności za przestępstwo popełnione za granicą (art. 111 § 1 k.k.), względną przyczynę odwoławczą stanowi również naruszenie prawa materialnego innego państwa. Typowe przypadki obrazy prawa materialnego stanowią:

- 1) uchybienia dotyczące stwierdzenia przestępczości czynu** polegające na: skazaniu oskarżonego mimo braku znamion przestępstwa w zachowaniu oskarżonego lub zrealizowaniu znamion w okolicznościach wyłączających bezprawność albo uniewinnieniu pomimo istnienia ustawowych znamion przestępstwa w zrealizowanym przez oskarżonego zachowaniu,
- 2) uchybienia dotyczące subsumpcji stanu faktycznego pod hipotezę zastosowanej normy prawnej** polegające na wadliwym zakwalifikowaniu prawidłowo odtworzonego stanu faktycznego,
- 3) uchybienia w zakresie sankcji karnych zastosowanych wobec sprawy** polegające na ich orzeczeniu pomimo istnienia ustawowo określonych okoliczności wyłączających karalność, ustalenia rozmiaru orzeczonych kar lub środków karnych powyżej górnego lub poniżej dolnego progu ustawowego zagrożenia albo zastosowanie kary lub środków karnych określonych w ustawie, ale nieprzewidzianych za dany czyn,
- 4) uchybienia w zakresie wykładni** prawa polegające na wadliwej interpretacji zastosowanej normy prawnej przez sąd I instancji.

1.2. Obraza przepisów postępowania (*error in procedendo*)

Stanowi względną przyczynę odwoławczą pod warunkiem, że choćby hipotetycznie mogła wpłynąć na treść orzeczenia, ustawa nie wymaga natomiast stwierdzenia rzeczywistego popełnionego błędu wpływu na zawartość treściową kwestionowanej decyzji. Wadliwość procedury kwalifikowana, jako względna przyczyna uchylenia orzeczenia, może następnie wystąpić zarówno w toku postępowania jurysdykcyjnego, jak też w przebiegu postępowania przygotowawczego, pod warunkiem że błędu organów ścigania nie usunięto w czasie procedowania przed sądem i mógł on rzutować na treść rozstrzygnięcia sądowego. Zarzut nieprawidłowości proceduralnych może odnosić się do ogółu przepisów procesowych znajdujących zastosowanie w trakcie rozstrzygnięcia kwestii odpowiedzialności karnej oskarżonego, jako względną przyczynę odwoławczą należy

więc kategoryzować zarówno uchybienia przepisom kodeksowym, przepisom ratyfikowanych przez Polskę traktatów międzynarodowych oraz stosowanym przez sąd karny przepisom procedury cywilnej, m.in. regulującej nieunormowane w k.p.k. zagadnienia dotyczące pełnomocnika (art. 89 k.p.k.), używanej w procedurze nadawania klauzuli wykonalności orzeczeniom podlegającym wykonaniu w drodze egzekucji (art. 107 k.p.k.), określającej sposób zabezpieczenia majątkowego (art. 292 § 1 k.p.k.) oraz normującej przebieg procesów o odszkodowanie i zadośćuczynienie z tytułu niesłusznego skazania i niesłusznego zastosowania środków przymusu w zakresie nieprzewidzianym w k.p.k. (art. 558 k.p.k.). Prawidłowo sformułowany zarzut obrazy procedury musi obejmować wskazanie konkretnego przepisu naruszonego w określonej sytuacji procesowej, niewystarczające jest poprzestanie na stwierdzeniu o niezgodności procedowania z przepisami k.p.k. lub procedowania w sposób sprzeczny z przepisami co prawda zawartymi w k.p.k., nie regulującymi jednak przebiegu procesowego, tylko jego cele i zasady kształtujące model (np. sprzecznie z zasadą prawdy określonej w art. 2 § 1 k.p.k.). Typowe błędy proceduralne kwalifikowane jako względne powody odwoławcze polegają na:

- 1) **dokonaniu czynności procesowej mimo zakazu określonego działania (*error in faciendo*)** – egemplifikacyjnie można wskazać przeprowadzenie dowodu objętego względnym zakazem dowodzenia bez uprzedniego uchylenia obowiązującego zakazu,
- 2) **niezastosowaniu przepisów proceduralnych pomimo obowiązującego nakazu (*error in omittendo*)** – jako przykłady zaniechania zastosowania przepisów nakazujących można wskazać niewezwanie tłumacza przy przesłuchaniu osoby niewładającej językiem polskim (art. 204 § 1 pkt 2 k.p.k.), nieodroczenie rozprawy pomimo niedochowania 7-dniowego terminu pomiędzy doręczeniem zawiadomienia a terminem rozprawy i zgłoszenia żądania czasowego wstrzymania biegu procesu przez oskarżonego (art. 353 § 2 k.p.k.) czy też nieudzielenie oskarżonemu ostatniego głosu w trakcie przemówień stron (art. 406 § 1–2 k.p.k.),
- 3) **naruszenie reguł dotyczących orzekania i konstruowania orzeczeń (*error in iudicando*)** – status błędów co do orzekania mogą uzyskać usterki polegające np. na dokonaniu oceny wiarygodności poszczególnych dowodów wbrew zasadom prawidłowego rozumowania, wskazań wiedzy i doświadczenia życiowego (art. 7 k.p.k.) czy też sprzeczne z zasadami oparcie wyroku na okolicznościach nieujawnionych w toku rozprawy głównej (art. 410 k.p.k.).

1.3. Błąd w ustaleniach faktycznych przyjętych za podstawę orzeczenia

Może być kwalifikowany jako względna przyczyna odwoławcza tylko pod warunkiem, że mógł wpłynąć na treść tego orzeczenia, ocena wpływu błędnej rekonstrukcji stanu faktycznego na treść orzeczenia musi uwzględniać znaczenie, jakie błędnie ustalona okoliczność miała dla rozstrzygnięcia. Prawidłowo sformułowany zarzut wadliwie odtworzonego stanu faktycznego nie może ograniczać

się wyłącznie do prezentacji własnej wersji zdarzeń mających znaczenie prawne, odmiennej od ustalonej przez sąd I instancji, skarżący jest bowiem zobowiązany do wskazania konkretnego uchybienia popełnionego w trakcie ustalania stanu faktycznego w sprawie. Istotę nieprawidłowości mogących zaistnieć w zakresie rekonstrukcji faktów sprawy stanowi niezgodność ocen i wniosków wyprowadzonych przez sąd z okoliczności ujawnionych w toku przewodu sądowego z zasadami logicznego rozumowania. Naruszenie zasad prawidłowego rozumowania prowadzące do błędnych rekonstrukcji faktycznych może mieć miejsce wyłącznie wówczas, gdy ustaleń faktycznych dokonano na podstawie wszystkich, prawidłowo ocenionych dowodów stanowiących podstawę dowodową w sprawie. Typowe błędy rozumowania popełnione w zakresie ustalania faktów mających znaczenia prawne są kategoryzowane jako **błędy braku lub dowolności**. Błąd braku polega na zrekonstruowaniu stanu faktycznego z pominięciem niektórych okoliczności wynikających z przeprowadzonych dowodów, istotą ustaleń dowolnych jest natomiast przyjęcie faktów w ogóle niewynikających z zaprezentowanych dowodów lub co prawda z nich wynikających, ale zniekształconych. Wyłącznie w procesach poszlakowych może zaistnieć jeszcze błąd dowolności polegający na arbitralnym ustaleniu faktu głównego, tj. sprawstwa oskarżonego poprzez wadliwe przeprowadzenie wnioskowania co do istnienia lub nieistnienia czynu zarzucanego oskarżonemu z prawidłowo odtworzonych faktów ubocznych.

1.4. Rażąca niewspółmierność kary, środka karnego, nawiązki lub niesłusznego zastosowania albo niezastosowania środka zabezpieczającego, przypadku lub innego środka

Stanowi uchybienie mogące zaistnieć dopiero na etapie ustalania konsekwencji prawnych prawidłowo ustalonych faktów w procesie przebiegającym bez naruszenia reguł procedowania. Wadliwości w określaniu konsekwencji prawnych czynu mogą więc zostać popełnione już po dokonaniu rekonstrukcji faktycznych w sposób zgodny z obiektywną rzeczywistością i po objęciu ich hipotezą prawidłowej normy prawnej. Błędy w zakresie sankcji karnych mogą być kwalifikowane jako względna przyczyna odwoławcza wówczas, gdy kary i środki zastosowano w granicach ustawowego zagrożenia, sąd I instancji nie uwzględnił jednak w stopniu należyтым dyrektyw sądowego wymiaru kary. Naruszenie dyrektyw obowiązujących przy doborze sankcji karnych może odnosić się do wyboru rodzaju kary lub środka, ich nadmiernej wysokości albo orzeczenia bądź rezygnacji z orzeczenia środków probacyjnych wiążących się z poddaniem sprawcy próbie. Nieprawidłowości w zakresie konsekwencji prawnych czynu mogą zostać popełnione przy orzekaniu kar, ogółu bezpośrednio wskazanych w przepisie środków, wszystkich środków zabezpieczających wyliczonych w rozdziale X Kodeksu karnego, tj. zarówno nakazów lub zakazów określonego rodzaju zachowania, jak i środków o charakterze leczniczo-izolacyjnym oraz środków poprawczych, wychowawczych lub leczniczych przewidzianych dla nieletnich (art. 10 § 4 k.k.). Dysproporcja pomiędzy karami i środkami orzeczonymi w konkretnej sprawie a tymi, które rzeczywiście należało zastosować, tak by w odczuciu społecznym

orzeczone represje karne były sprawiedliwe, musi być znaczna. Niewspółmierność sankcji orzeczonych i należnych musi być więc na tyle zasadnicza i widoczna już przy pierwszym oglądzie, że dotychczas zastosowanych kar i środków nie można zaakceptować. Ustalenie dysproporcji pomiędzy represjami rzeczywiście orzeczonymi a tymi, które zastosować należało, może nastąpić na podstawie porównania sankcji zastosowanych w konkretnej sprawie i dolegliwości orzekanych względem podobnych sprawców w zbliżonych sprawach. Jeżeli relacja rozmiaru represji orzeczonych w rozpoznawanej sprawie odbiega w sposób rażąco nieproporcjonalny od standardowych sankcji stosowanych w ekwiwalentnych sprawach, konkretne sankcje w określonym procesie można kwalifikować jako rażąco niewspółmierne lub niesprawiedliwe.

2. Bezwzględne przyczyny odwoławcze

2.1. Istota bezwzględnych przyczyn odwoławczych

Bezwzględne przyczyny odwoławcze stanowią kategorię uchybień obligujących sąd odwoławczy do skontrolowania orzeczenia w zakresie szerszym niż wytyczony granicami kontroli odwoławczej wskazanymi w treści skargi odwoławczej. Ich wystąpienie umożliwia rozpoznanie sprawy poza zakresem zaskarżenia, także skorygowanym domniemaniami prawnymi określonymi w art. 447 § 1–3 k.p.k. oraz poza zakresem zarzutów sformułowanych w środku odwoławczym. Ich uwzględnienie następuje więc także wtedy, gdy wadliwości kategoryzowane jako bezwzględne przyczyny odwoławcze dostrzeżono przy środku niezaskarżającym całości orzeczenia, a więc i *ex officio*. Wyjście poza granice kontroli odwoławczej może mieć charakter przedmiotowy; w takim przypadku bezwzględne przyczyny odwoławcze umożliwiają kontrolę z urzędu i poza zakresem wytyczonym poprzez zaskarżenie i zarzuty niezakwestionowanych rozstrzygnięć wyodrębnionych horyzontalnie lub niezaskarżonych przedmiotowych części wyroku. Potraktowanie niektórych uchybień w tak szczególny sposób generuje ich wyjątkowy ciężar, orzekanie z urzędu poza zakresem zaskarżenia, nawet już rozszerzonym oraz poza zakresem zarzutów, najczęściej dotyczy tak poważnych usterek orzeczenia, że ich pozostawienie w obrocie prawnym byłoby sprzeczne z zasadą rzetelnego procesu karnego. Kategorię bezwzględnych przyczyn odwoławczych tworzą:

- 1) **bezwzględne przyczyny uchylenia orzeczenia (art. 439 § 1 k.p.k.),**
- 2) **stan rażącej niesprawiedliwości orzeczenia (art. 440 k.p.k.),**
- 3) **potrzeba dokonania tzw. pierwotnej zmiany kwalifikacji prawnej czynu (art. 455 k.p.k.),**
- 4) **konieczność dokonania niekorzystnej dla małego świadka koronnego modyfikacji orzeczenia** zorientowanego na poprawę jego procesowego położenia w razie odwołania lub istotnej zmiany zeznań lub wyjaśnień już po wydaniu wyroku nagradzającego oskarżonego za współpracę z organami ścigania; odwrócenie kierunku środka odwoławczego

jest bowiem możliwe także poza zakresem zaskarżenia i zakresem podniesionych zarzutów (art. 434 § 4 k.p.k.).

Dopuszczalne jest również orzekanie poza podmiotowymi granicami skargi. W ramach korzystania z tzw. **dobrodziejstwa cudzego środka odwoławczego** sąd rozstrzyga także co do nieobjętych skargą podmiotowych części wyroku, tj. części dotyczących innych oskarżonych niż oskarżony, na rzecz którego wniesiono środek odwoławczy (art. 435 k.p.k.).

2.2. Bezwzględne przyczyny uchylecia orzeczenia

Bezwzględne przyczyny uchylecia orzeczenia stanowią kategorię uchybień uwzględnianych *ex officio* poza granicami zaskarżenia i podniesionych zarzutów, niezależnie od wpływu usterek kwalifikowanych jako bezwzględne przyczyny uchylecia orzeczenia na jego treść oraz bez względu na cofnięcie skargi odwoławczej. Usterki objęte katalogiem zawartym w art. 439 § 1 k.p.k. stanowią szczególną kategorię naruszeń, których komponentami są przede wszystkim uchybienia o charakterze proceduralnym. Jedyną usterkę prawa materialnego kategoryzowaną jako bezwzględna przyczyna uchylecia orzeczenia stanowi orzeczenie nienormowanych ustawą środków reakcji karnej. Katalog uchybień wyliczonych w art. 439 § 1 k.p.k. jest enumeratywny i z uwagi na wyjątkowy charakter podlega interpretacji zawężającej. Stwierdzenie uchybienia mającego status bezwzględnego powodu odwoławczego generuje obowiązek uchylecia orzeczenia połączonego z następczym umorzeniem postępowania lub przekazaniem sprawy sądowi *in meriti* celem jej ponownego rozpoznania. Wadliwości kwalifikowane jako bezwzględne przyczyny uchylecia orzeczenia są zróżnicowane zależnie od dopuszczalności orzekania na niekorzyść oskarżonego w postępowaniu ponownym toczącym się po uchyleciu orzeczenia obciążonego usterkami wskazanymi w art. 439 § 1 k.p.k. Nieprawidłowości wyliczone w art. 439 § 1 pkt 1–7 k.p.k., stanowiące podstawę uchylecia orzeczenia zaskarżonego w kierunku niekorzystnym dla oskarżonego, umożliwiają w postępowaniu raz jeszcze toczącym się przed sądem I instancji wydanie orzeczenia pogarszającego procesowe położenie oskarżonego w stosunku do tego, które ukształtowało w uchylonym orzeczeniu. Wady wskazane w art. 439 § 1 pkt 9–11 k.p.k. legitymują do uchylecia orzeczenia wyłącznie na korzyść oskarżonego, co niezależnie od kierunku środka odwoławczego ogranicza sąd ponownie rozpoznający sprawę, ten może bowiem tylko poprawić sytuację procesową oskarżonego, którego dotyczyło uchylone orzeczenie. W katalogu bezwzględnych przyczyn uchylecia orzeczenia znajdują się następujące uchybienia:

- 1) błędy związane ze składem sądu** polegające na tym, że w wydaniu orzeczenia brała udział osoba w ogóle nieuprawniona do orzekania lub niemająca uprawnień do orzekania w danej sprawie, w danym sądzie albo niezdolna do orzekania (np. ze względu na stan zdrowia) bądź podlegająca wyłączeniu na podstawie art. 40;

Nowelizacja rozszerza katalog uchybień związanych z obsadą sądu, kwalifikowanych jako bezwzględna przyczyna uchylenia orzeczenia. Nowym uchybieniem kwalifikowanym jako bezwzględna przyczyna uchylenia orzeczenia stały się błędy polegające na wydaniu orzeczenia przez sędziego lub sędziów powołanych do orzekania sprzecznie z metodą chronologiczną określoną w art. 351 § 1 k.p.k. albo niewyznaczonych metodą losowania, pomimo złożenia prawidłowego wniosku w sprawie, w której dopuszcza się taki sposób doboru sędziów – jeżeli nie uwzględniono wniosku o ich wyłączenia złożonego przez stronę do czasu rozpoczęcia przewodu sądowego.

- 2) **błędy dotyczące obsadzenia sądu** polegające na tym, że sąd był nie-należycie obsadzony (tj. orzekał w składzie w ogóle nieznanym ustawie albo w składzie co prawda znanym, lecz nieprzewidzianym dla danej kategorii spraw w sądzie danego szczebla czy w danym postępowaniu) lub którykolwiek z jego członków nie był obecny na całej rozprawie, bez względu na czas trwania nieobecności;
- 3) **błędy dotyczące naruszenia podziału kompetencji pomiędzy sądami powszechnymi i szczególnymi** polegające na tym, że sąd powszechny orzekł w sprawie należącej do właściwości sądu szczególnego (tj. sądu wojskowego) albo sąd szczególny orzekł w sprawie należącej do właściwości sądu powszechnego;
- 4) **błędy dotyczące poziomu sądu orzekającego** polegające na orzekaniu przez sąd niższego rzędu w sprawie należącej do właściwości sądu wyższego rzędu, uchybienie jest następstwem naruszenia przepisów o właściwości rzeczowej, ale i funkcjonalnej; sądem niższego rzędu jest sąd niższy według przepisów ustrojowych;
- 5) **błędy związane z rodzajem zastosowanych sankcji karnych** polegające na orzeczeniu kary, środka karnego, środka kompensacyjny lub środka zabezpieczający nieznanymi ustawie, chodzi o kary i środki w ogóle nieznanymi polskiemu systemowi prawnemu, czyli rodzajowo niewystępujące w polskim prawie karnym (np. kara śmierci, chłosty, kara mutilacyjna, kara aresztu domowego, kara pozbawienia wolności orzeczona powyżej górnej dopuszczalnej granicy przewidzianej dla tego rodzaju kary, tj. 15 lat);
- 6) **błędy dotyczące głosowania lub podpisania orzeczenia** polegające na wydaniu orzeczenia z naruszeniem zasady większości głosów (naturalnej lub sztucznej) lub braku podpisu pod częścią dyspozytywną orzeczenia niezłożonego przez którąkolwiek z osób biorących udział w jego wydaniu, bez względu na przyczyny nieumieszczenia podpisu i niezależnie od tego, czy brak podpisu został dostrzeżony jeszcze w sądzie I instancji, obowiązujące przepisy nie przewidują bowiem możliwości uzupełnienia orzeczenia już po jego ogłoszeniu poprzez złożenie brakujących podpisów;
- 7) **błędy dotyczące treści orzeczenia**, których istotę stanowi sprzeczność w treści orzeczenia uniemożliwiająca jego wykonanie; chodzi o sprzeczność w treści orzeczenia pomiędzy jego poszczególnymi rozstrzygnięciami, nie zaś o sprzeczność pomiędzy orzeczeniem i jego uzasadnieniem;

- 8) powaga rzeczy osądzonej (*res iudicata*)** zachodząca wówczas, gdy orzeczenie wydano, mimo że postępowanie karne co do tego samego czynu tej samej osoby zostało już prawomocnie zakończone, bez względu na to, czy to prawomocne orzeczenie zapadło już wcześniej w tym samym postępowaniu, czy też innym. Powaga rzeczy osądzonej immanentnie łączy się więc z prawomocnością w jej dwóch możliwych aspektach, tj. formalnym i materialnym, istotę obu aspektów prawomocności stanowi odpowiednio niezaskarżalność orzeczenia zwyczajnymi środkami odwoławczymi oraz niedopuszczalność powtórnego procedowania w przedmiocie odpowiedzialności karnej co do tego samego czynu tej samej osoby, o których rozstrzygnięto prawomocnym formalnie orzeczeniem (zakaz *ne bis in idem*);
- 9) wydanie orzeczenia pomimo istnienia przeszkód procesowych o charakterze formalnym określonych w art. 17 § 1 pkt 5, 6 i 8–11 k.p.k.**, tj. orzekano pomimo śmierci oskarżonego, przedawnienia karalności, niepodlegania orzecznictwu sądów polskich, braku skargi uprawnionego oskarżyciela, braku wniosku lub zezwolenia na ściganie lub innych okoliczności wyłączających ściganie;
- 10) błędy polegające na naruszeniu prawa oskarżonego do obrony** polegające na tym, że oskarżony w postępowaniu sądowym nie miał obrońcy w ogóle lub obronę wykonywała osoba do tego nielegitymowana (np. nieuprawniony aplikant adwokacki), i to pomimo tego, że obrona była obligatoryjna ze względu na okoliczności podmiotowe związane ze stanem zdrowia lub wiekiem oskarżonego określone w art. 79 § 1 i 2 k.p.k. lub ze względu na okoliczności przedmiotowe dotyczące czynu zarzuconego oskarżonemu, wskazane w art. 80 k.p.k. Błąd naruszający prawo do obrony może też polegać na nieuczestniczeniu obrońcy w jakimkolwiek fragmencie czynności, w której udział obrońcy jest obowiązkowy;
- 11) rozpoznanie sprawy pod nieobecność oskarżonego, którego obecność była obowiązkowa** bez względu na to, czy brak uczestnictwa oskarżonego dotyczy całej czynności (od chwili jej rozpoczęcia do zakończenia), czy też jej części.

2.3. Stan rażącej niesprawiedliwości orzeczenia

Bezwzględna przyczynę odwoławczą kwalifikowaną jako stan rażącej niesprawiedliwości orzeczenia generują uchybienia będące względnymi przyczynami odwoławczymi określonymi w art. 438 pkt 1–4 k.p.k., stwierdzonymi poza granicami zaskarżenia i niezależnie od podniesionych zarzutów pod warunkiem, że rzeczywiście, nie zaś tylko potencjalnie wpłynęły one na treść orzeczenia, a ich natężenie jest takie, że w sposób rażący czyni to orzeczenie niesprawiedliwym. Rażąca niesprawiedliwość rozstrzygnięcia jest więc powodowana przez popełnione przed sądem I instancji błędy w zakresie prawa materialnego, procedury, ustaleń faktycznych oraz trafności i sprawiedliwości zastosowanych sankcji karnych, niewskazanych

w środku odwoławczym tak istotnie wpływających na treść orzeczenia, że w sposób rażąco narusza ono poczucie sprawiedliwości. Stwierdzenie przez sąd oczywistej niesprawiedliwości zakwestionowanego orzeczenia obliguje do jego zmiany na korzyść oskarżonego lub uchylenia. Stan rażącej niesprawiedliwości podlega uwzględnieniu zarówno, gdy orzeczenie zaskarżono na korzyść, jak i w sytuacji apelacji ukierunkowanej niekorzystnie względem procesowych interesów oskarżonego. Zmiana orzeczenia może nastąpić jednak wyłącznie na korzyść oskarżonego, już jego uchylenie, samo będące co prawda rozstrzygnięciem neutralnym względem interesów oskarżonego, nie wyklucza wydania orzeczenia surowszego w postępowaniu ponownym, toczącym się po następczym przekazaniu sprawy do ponownego rozpoznania. Uwzględnienie stanu rażącej niesprawiedliwości orzeczenia jest obligatoryjne, stwierdzenie tego typu usterki obciążającej orzeczenie powoduje, że orzeczenie podlega zmianie na korzyść lub uchyleniu.

Zmiany k.p.k. modyfikują dotychczasowe brzmienie art. 440 k.p.k. Ustawodawca przewiduje, że w razie zaistnienia stanu rażącej niesprawiedliwości orzeczenie podlega zmianie na korzyść oskarżonego niezależnie od granic zaskarżenia i podniesionych zarzutów. Uchylenie z następczym przekazaniem do ponownego rozpoznania dopuszcza zaś wyłącznie w sytuacji określonej w art. 437 § 2 zdanie drugie k.p.k., tj. wówczas, gdy zachodzi bezwzględna przyczyna uchylenia orzeczenia określona w art. 439 § 1 k.p.k., sąd odwoławczy nie może zreformować zaskarżonego orzeczenia ze względu na obowiązywanie reguł nie peius określonych w art. 454 k.p.k. albo konieczne jest przeprowadzenie na nowo przewodu sądowego w całości. Ratio legis stanowiło dążenie do zsynchronizowania przepisu art. 440 k.p.k. do zawartego w art. 437 § 2 zdanie drugie k.p.k. zamkniętego katalogu sytuacji, w których ustawodawca dopuszcza wydanie wyroku kasatoryjnego połączonego z następczym przekazaniem sprawy do ponownego rozpoznania – co w zamierzeniu projektodawcy ma doprowadzić do korzystnego dla oskarżonego zreformowania rażąco niesprawiedliwego wyroku we wszystkich sytuacjach, w których sąd odwoławczy dysponuje wystarczającym materiałem dowodowym łącznie zgromadzonym w postępowaniu przed sądem I i II instancji, tak by uchylenie wyroku połączone z przekazaniem sprawy do ponownego rozpoznania następowało tylko w razie niemożności reformacji. Jednocześnie jednak enumeratywne wyliczenie przypadków, w których dopuszczalne będzie skasowanie wyroku rażąco niesprawiedliwego, ogranicza stosowanie instytucji rażącej niesprawiedliwości w razie wniesienia apelacji ukierunkowanej niekorzystnie względem procesowych interesów oskarżonego. Ponieważ zmiana wyroku w instancji odwoławczej może nastąpić wyłącznie na korzyść oskarżonego, a przypadki uchylenia wyroku rażąco niesprawiedliwego są limitowane, uchylenie wyroku zaskarżonego na niekorzyść oskarżonego i następcze przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania sądowi I instancji, który będzie mógł orzekać na niekorzyść oskarżonego, będzie dopuszczalne wyłącznie w trzech przypadkach enumeratywnie wyliczonych w art. 437 § 2 zdanie drugie k.p.k.

2.4. Potrzeba dokonania zmiany kwalifikacji prawnej czynu

Poprawienie wadliwie dokonanej kwalifikacji prawnej czynu przypisanego oskarżonemu w wyroku sądu I instancji następuje niezależnie od granic zaskarżenia i podniesionych zarzutów. **Bezwzględna przyczyna odwoławcza związana z wadliwą kwalifikacją prawną zachodzi tylko wówczas, gdy zmiana ma**

charakter pierwotny, tj. sąd poprawia błędną kwalifikację prawną, nie zmieniając ustaleń faktycznych. Warunek orzekania na podstawie rekonstrukcji stanu faktycznego tkwiącego u podstaw zakwestionowanego orzeczenia zostanie spełniony, gdy sąd I instancji po prawidłowym ustaleniu faktów sprawy popełnił błąd, dokonując jego subsumpcji pod hipotezę nieprawidłowo wybranej normy prawnej. **Sąd odwoławczy nie jest natomiast uprawniony do dokonywania tzw. wtórnej zmiany kwalifikacji prawnej czynu** generowanej przez zmiany w zakresie opisu czynu. Wtórna poprawa wiąże się więc z uprzednią zmianą ustaleń faktycznych, która powoduje, że kwalifikacja prawna dotychczas korelująca z wadliwymi ustaleniami faktycznymi musi zostać dostosowana do nowych, już prawidłowych rekonstrukcji stanu faktycznego. Uprawnienie do dokonywania wtórnej kwalifikacji prawnej przez sąd odwoławczy oznaczałoby daleko idącą zmianę w opisie czynu, rzutuującą na jego prawną ocenę. W istocie więc sąd nie poprawiałby błędnej kwalifikacji prawnej, ale rozstrzygał zupełnie nową kwestię, w ogóle uprzednio nierozważaną przez sąd I instancji. Dopuszczalność zmiany kwalifikacji prawnej na surowszą powiązано z kierunkiem środka odwoławczego. **Poprawienie błędnej kwalifikacji prawnej czynu na niekorzyść oskarżonego jest bowiem możliwe tylko wtedy, gdy wniesiono środek odwoławczy na jego niekorzyść.** Niedopuszczalne jest więc przełamanie kierunku środka zorientowanego korzystnie względem interesów procesowych oskarżonego wówczas, gdy sąd odwoławczy dostrzeże wadliwość kwalifikacji prawnej zastosowanej przez sąd I instancji. **Planowana zmiana kwalifikacji prawnej powinna zostać notyfikowana stronom obecnym na rozprawie odwoławczej postanowieniem sygnalizującym możliwość dokonania subsumpcji pod hipotezę odmiennej wskazanej normy prawa karnego materialnego.** Postanowienie ma charakter wyłącznie sygnalny, realnej zmiany kwalifikacji prawnej czynu można bowiem dokonać wyłącznie w wyroku. Uprzedzenia stron o potencjalnej zmianie wymaga zasada lojalności procesowej. Sąd nie może dokonywać odmiennej subsumpcji w sposób nieoczekiwany, zaskakując tym niespodziewające się zmian strony; planowana zmiana kwalifikacji prawnej może mieć znaczenie dla prezentowanej przez nie argumentacji. Sygnalizacja jest niezbędna bez względu na kierunek planowanych zmian – każda odmienna od dotychczasowej kwalifikacja prawna może mieć znaczenie dla stron, zwłaszcza dla oskarżonego, ten nie może być pozbawiony wiedzy o potencjalnej zmianie na niekorzyść, uniemożliwia mu to bowiem jakąkolwiek obronę przed potencjalnie surowszą kwalifikacją prawną. Dla obrony oskarżonego może mieć też znaczenie zmiana kwalifikacji prawnej na łagodniejszą. Dopiero udzielenie przez sąd informacji uprzedzającej planowaną zmianę kwalifikacji prawnej gwarantuje stronom możliwość zaprezentowania własnego stanowiska w kwestii odmiennej subsumpcji.

§ 5. Zakres kontroli odwoławczej i jego ograniczenia

1. Pojęcie zakresu kontroli odwoławczej i kierunku środka odwoławczego

Zakres kontroli odwoławczej można zdefiniować jako obszar orzeczenia podlegający badaniu z perspektywy poprawności przez sąd odwoławczy. Możliwe jest wyodrębnienie dwóch przeciwstawnych rozwiązań dogmatycznych. Pierwszy model kontroli umożliwia poddanie orzeczenia kontroli totalnej obejmującej ogół rozstrzygnięć i ustaleń niezależnie od tego, jakie elementy kwestionuje skarżący, drugi model kontrolny ogranicza ją wyłącznie do zakwestionowanych fragmentów. *De lege lata* **wyznaczenie obszaru orzeczenia objętego kontrolą odwoławczą determinują trzy elementy:**

- 1) **granice kontroli odwoławczej,**
- 2) **kierunek środka odwoławczego oraz**
- 3) **omówione wyżej bezwzględne przyczyny odwoławcze.**

Wytyczenie granic kontroli odwoławczej wiąże się z zasadą dyspozycyjności przedmiotem i tokiem postępowania. Rozporządzalność w toku postępowania sprawdzającego jest bowiem realizowana także poprzez pozostawienie odwołującemu się określenia granic rozpoznania sprawy z jednoczesnym sformułowaniem zakazu dokonywania przez sąd odwoławczy sprawdzeń i korektur ponad wyraźnie określone żądania. Zasadę dyspozycyjności unormowano w art. 433 § 1 k.p.k. Zgodnie z tym przepisem zakres kontroli odwoławczej wyznaczają dwa elementy stanowiące obligatoryjne składniki skargi odwoławczej, tj. granice zaskarżenia oraz zarzuty odwoławcze. **Przy ustalaniu granic zaskarżenia obowiązują domniemania prawne dotyczące winy, kary i środka karnego określone w art. 447 § 1–3 k.p.k., kształtujące tzw. rozszerzony zakres zaskarżenia.** Ustawa w sposób domniemany poszerza zakres zaskarżenia wskazany w środku odwoławczym, nakazując po stwierdzeniu zarzutu podniesionego przez odwołującego się w zaznaczonym skargą fragmencie orzeczenia modyfikację rozstrzygnięć, co prawda niezaskarżonych, ale pozostających w ścisłym związku z rozstrzygnięciem kwestionowanym przez odwołującego się, łącznie tworzących nierozzerwalną całość. Domniemania modyfikujące zakres zaskarżenia powodują, że:

- 1) kontrola wyroku zaskarżonego apelacją **co do winy obejmie całość wyroku,**
- 2) weryfikacja wyroku zakwestionowanego apelacją **co do kary będzie dotyczyć całości rozstrzygnięcia o karze oraz środkach karnych,**
- 3) kontrola wyroku zaskarżonego apelacją zwróconą przeciwko rozstrzygnięciu co do tylko jednego z orzeczonych środków karnych obejmie także pozostałe rozstrzygnięcia o środkach karnych, zaś podważenie wyłącznie braku rozstrzygnięcia o środku karnym w wyroku jednocześnie orzekającym o zastosowaniu innego środka karnego spowoduje kontrolę także istniejącego rozstrzygnięcia o środku karnym.

Zmiany k.p.k. modyfikują zakres kontroli odwoławczej, aktualnie wytycza go *de lege ferenda*: 1) zakres zaskarżenia i zarzuty sformułowane fakultatywnie przez nieprofesjonalne strony oraz obligatoryjnie przez prokuratora lub kwalifikowanych przedstawicieli stron lub 2) wyłącznie zakres zaskarżenia orzeczenia zakwestionowanego przez nieprofesjonalistę niepodnoszącego zarzutów. Zmiany nieco inaczej kształtują też tzw. rozszerzony zakres zaskarżenia, modyfikacja dotyczy trzeciego domniemania rozszerzającego zakres zaskarżenia. Zgodnie z nowym brzmieniem art. 447 § 3 k.p.k. apelacja co do środka karnego, środka kompensacyjnego albo przepadku będzie uznawana za zwróconą odpowiednio przeciwko całości rozstrzygnięcia o środkach karnych albo o środkach kompensacyjnych, albo o przepadku.

Kierunek środka odwoławczego stanowi cechę określającą jego stosunek do procesowych interesów oskarżonego, atrybutem każdej skargi jest bowiem dążenie do zmiany jego procesowej sytuacji określonej w wyroku sądu I instancji. Cechą środka odwoławczego wniesionego na niekorzyść oskarżonego jest doprowadzenie do pogorszenia procesowego położenia oskarżonego określonego przez sąd *in meriti*, z kolei atrybutem środka ukierunkowanego korzystnie dla oskarżonego jest zamiar polepszenia jego prawnej sytuacji rozstrzygniętej w I instancji. *De lege lata* brak jest środków nieukierunkowanych, tj. neutralnych względem procesowych interesów oskarżonego. Do dnia 1 lipca 2015 roku, tj. do dnia wejścia w życie przepisów likwidujących instytucję osoby odpowiedzialnej posiłkowo, apelację tego podmiotu traktowano jako obojętną dla procesowej sytuacji oskarżonego. Osoba odpowiedzialna posiłkowo mogła bowiem kwestionować wyłącznie nałożony na nią obowiązek zwrotu korzyści majątkowej uzyskanej z cudzego przestępstwa, nie zaś jakiegokolwiek rozstrzygnięcia i ustalenia dotyczące oskarżonego. Powiązanie dopuszczalności środka odwoławczego z istnieniem po stronie skarżącego uciążliwości powodowanej konkretnym rozstrzygnięciem lub ustaleniem powoduje, że kierunek środka odwoławczego determinuje procesowy status odwołującego się. Niekorzystnie ukierunkowany dla interesów oskarżonego środek odwoławczy może wnieść wyłącznie strona czynna, tj. oskarżyciel posiłkowy, oskarżyciel prywatny oraz pokrzywdzony niebędący stroną, ale uprawniony do kwestionowania wyroku warunkowo umarzającego postępowanie karne, wydane na posiedzeniu. Korzystnie zorientowany dla oskarżonego środek odwoławczy może z kolei pochodzić tylko od strony biernej, tj. samego oskarżonego oraz jego obrońcy. Wyjątkiem od zasady wiążącej kierunek środka z procesową pozycją skarżącego jest przypadek, w którym dopuszczalności środka nie warunkuje *gravamen*. Środek odwoławczy pochodzący od oskarżyciela publicznego może zmierzać zarówno do likwidacji lub zredukowania środków penalnych orzeczonych wobec oskarżonego, jak i do ich zastosowania lub powiększenia. Oskarżyciela publicznego obciąża obowiązek wyraźnego określenia kierunku środka odwoławczego. W razie braku jednoznacznej wypowiedzi co do ukierunkowania środka powinien on zostać zdekodowany przez sąd odwoławczy na podstawie treści zarzutów i wniosków odwoławczych sformułowanych przez skarżącego. Ostatecznie zaś, zgodnie z regułą *in dubio pro reo*, skarga oskarżyciela publicznego

o niemożliwym do odkodowania kierunku powinna być potraktowana jako środek zorientowany korzystnie dla procesowych interesów oskarżonego. Kierunek środka odwoławczego programuje rodzaj dopuszczalnych modyfikacji orzeczenia. **Sąd odwoławczy orzeka bowiem zgodnie z kierunkiem środka odwoławczego** (art. 434 § 1–2 k.p.k.). W razie więc wniesienia zasadnego środka odwoławczego zmierzającego do polepszenia procesowej pozycji oskarżonego sąd może rozstrzygnąć wyłącznie na jego korzyść, zasadny środek zorientowany na niekorzyść oskarżonego implikuje rozstrzygnięcia o zastosowaniu lub zwiększeniu jego procesowych obciążeń. W dwóch konfiguracjach procesowych kierunek środka odwoławczego zarówno korzystnego, jak i niekorzystnego dla oskarżonego może zostać odwrócony, sąd odwoławczy może bowiem wyjątkowo orzekać wbrew kierunkowi, polepszając lub pogarszając procesową sytuację oskarżonego. **Przełamanie środka zorientowanego niekorzystnie względem interesów procesowych oskarżonego jest dopuszczalne jedynie wówczas, gdy sąd odwoławczy stwierdzi, że utrzymanie w mocy rozstrzygnięć i ustaleń niekorzystnych dla oskarżonego byłoby rażąco niesprawiedliwe** (art. 440 k.p.k.).

Przepisy zmieniające k.p.k. przewidują poszerzenie przypadków, w których możliwe będzie przełamanie kierunku środka odwoławczego zorientowanego niekorzystnie względem procesowych interesów oskarżonego. Orzekanie wbrew kierunkowi środka wniesionego celem pogorszenia procesowej pozycji oskarżonego jest dopuszczalne wówczas, gdy sąd stwierdzi rażąco niesprawiedliwość orzeczenia (art. 440 k.p.k.) oraz potrzebę poprawienia błędnej kwalifikacji zastosowanej do prawidłowo odtworzonego stanu faktycznego, tj. potrzebę dokonania tzw. pierwotnej zmiany kwalifikacji prawnej (art. 455 k.p.k.).

2. Zakaz *reformationis in peius*

Wdrożenie kontroli odwoławczej stanowi szansę wyeliminowania z obrotu prawnego decyzji obciążonych określonymi uchybieniami. Możliwość reformacji lub kasacji orzeczenia wydanego przez organ pierwszoinstancyjny nie ma jednak charakteru bezwzględny. Istnieją bowiem takie sytuacje, w których ustawodawca ustanawia zakaz zmiany lub uchylecia kontrolowanej decyzji. Ich konstrukcja ma we wzbogaconym toku postępowania zagwarantować ochronę procesowych interesów stron. **Zniwelowaniu obaw przed zaskarżeniem niekorzystnego rozstrzygnięcia służy mechanizm uniemożliwiający pogorszenie procesowej pozycji jedynego odwołującego się, tj. zakaz *reformationis in peius***. W postępowaniu karnym swoboda kwestionowania orzeczeń stanowi przywilej *explicite* zarezerwowany wyłącznie dla oskarżonego. Zakaz pogorszenia procesowej pozycji oskarżonego, gwarantując zachowanie sytuacji prawnej wyznaczonej treścią kwestionowanego orzeczenia, eliminuje ryzyko doprowadzenia do eskalacji zastosowanych dolegliwości poprzez własną skargę oskarżonego lub skargę podmiotów działających w zamiarze likwidacji lub redukcji procesowych obciążeń oskarżonego. Jednocześnie jednak niemożność swobodnego modyfikowania rozstrzygnięć zakwestionowanych

skargą ukierunkowaną korzystnie względem procesowych interesów oskarżonego może pozostawać w kolizji z zasadą trafnej represji, której komponentami są m.in. postulaty ustalenia zakresu odpowiedzialności karnej osoby, której winę udowodniono w stopniu nie mniejszym, niż na to zasługuje, oraz uniemożliwienia uchylecia się od odpowiedzialności karnej przez każdego, którego winę wykazano (art. 2 § 1 pkt 1 i 2 k.p.k.). **Warunkiem działania ochrony wynikającej z zakazu *reformationis in peius* jest zaskarżenie orzeczenia środkiem zorientowanym korzystnie względem interesów procesowych oskarżonego**, niezależnie od liczby skarg korzystnych i procesowego statusu podmiotu odwołującego się celem polepszenia procesowej pozycji oskarżonego. Ochronę oskarżonego wyłącza zatem jednoczesne zaskarżenie orzeczenia środkami ukierunkowanymi korzystnie oraz niekorzystnie względem procesowych interesów oskarżonego. Na przykład: zakaz *reformationis in peius* nie zadziała w razie jednoczesnego zakwestionowania orzeczenia przez oskarżyciela publicznego działającego na niekorzyść oskarżonego oraz obrońcy mogącego podejmować czynności wyłącznie korzystne dla procesowych interesów mandanta albo w sytuacji jednoczesności środków oskarżyciela posiłkowego i oskarżonego. Stosując kryterium rodzaju postępowania, w toku którego zakaz *reformationis in peius* ogranicza sąd orzekający przed eskalacją dolegliwości zastosowanych względem oskarżonego, można wyodrębnić **zakaz bezpośredni chroniący oskarżonego w postępowaniu odwoławczym oraz zakaz pośredni obowiązujący w toku ponownego rozpoznawania sprawy przed organem pierwszoinstancyjnym**. Bezpośrednią ochronę gwarantuje art. 434 § 1 k.p.k., zezwalając sądowi odwoławczemu orzec na niekorzyść oskarżonego tylko wtedy, gdy wniesiono na jego niekorzyść środek odwoławczy – *a contrario* zakazując więc orzekania na niekorzyść oskarżonego w razie rozpoznawania środka odwoławczego wniesionego w kierunku dla niego korzystnym.

Nowelizacja k.p.k. pozostawia bezpośredni zakaz *reformationis in peius* w zasadniczo niezmienionym kształcie. Jednak w konsekwencji przeprowadzonej likwidacji obowiązku formułowania zarzutów przez podmioty nieprofesjonalne przyjęto zasadę, że sąd odwoławczy może orzekać na niekorzyść oskarżonego w granicach podniesionych zarzutów, chyba że środek odwoławczy pochodzi od podmiotu nieprofesjonalnego niepodnoszącego zarzutów – wówczas sąd odwoławczy może orzekać na niekorzyść oskarżonego w granicach zaskarżenia obejmujących zakwestionowane rozstrzygnięcia.

Mechanizm pośrednio chroniący wynika z art. 443 k.p.k. – *a contrario* konstruuje on bowiem zasadę, zgodnie z którą w razie gdy uchylene kwestionowanej decyzji i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania następuje w rezultacie uwzględnienia środka odwoławczego wniesionego wyłącznie w kierunku korzystnym dla oskarżonego, w dalszym postępowaniu wykluczone jest wydanie orzeczenia surowszego. Bezpośredniego i pośredniego zakazu *reformationis in peius* nie różnicuje zakres zabronionych modyfikacji, oba rozwiązania odnoszą się do ogółu decyzji realnie zwiększających niekorzystne dla oskarżonego rozstrzygnięcia zawarte w kwestionowanym orzeczeniu – *lege non distinguente* – zakaz pogarszania procesowego położenia oskarżonego uniemożliwia surowsze

rozstrzygnięcia w przedmiocie kary oraz innych stosowanych względem oskarżonego środków penalnych. Wyłącza powiększanie dolegliwości wynikających z orzeczenia środków kompensacyjnych, wyklucza mniej korzystne dla oskarżonego ustalenia faktyczne, nie pozwala na zastosowanie surowszej kwalifikacji prawnej, zabrania też podwyższenia zasądzonych kosztów procesowych.

Bezpośredni i pośredni zakaz pogarszania procesowej pozycji oskarżonego ma względny charakter, dopuszczalne są bowiem wyjątki pozwalające na zwiększenie dolegliwości procesowych pomimo zakwestionowania orzeczenia środkami odwoławczymi zorientowanymi na likwidację lub redukcję procesowych obciążeń oskarżonego. Dla przykładu można wskazać wyjątek od zakazu *reformationis in peius* funkcjonujący jedynie w postępowaniu i wprowadzony do procedury karnej ze względów prewencyjnych. Wyjątek od pośredniego zakazu pogarszania procesowej pozycji oskarżonego wprowadzono bowiem w celu skutecznej ochrony społeczeństwa przed sprawcą niepoczytalnym, którego pozostawianie na wolności grozi ponownym popełnieniem czynu zabronionego. Dla uniknięcia tego **niebezpieczeństwa dopuszczono możliwość zastosowania wobec sprawcy niepoczytalnego leczniczo-izolacyjnych środków zabezpieczających** w postaci elektronicznej kontroli miejsca pobytu, terapii, terapii uzależnień oraz pobytu w zakładzie psychiatrycznym nawet wówczas, gdy oznaczałoby to pogorszenie jego procesowej sytuacji określonej w zaskarżonym na korzyść oskarżonego, już uchylonym wyroku.

3. Reguły *ne peius*

Reguły *ne peius* ograniczają sąd odwoławczy w orzekaniu na niekorzyść oskarżonego. Zakazy określonego modyfikowania wyroku w instancji odwoławczej stanowią przywilej oskarżonego, chroniąc go przed wskazanymi niekorzystnymi rozstrzygnięciami co do istoty sprawy wówczas, gdy nie działa zakaz *reformationis in peius*. Zakazami orzekania na niekorzyść w instancji odwoławczej objęto dwa przypadki pogorszenia położenia oskarżonego:

- 1) **niedopuszczalne jest skazanie w sądzie odwoławczym oskarżonego, który w I instancji został uniewinniony albo postępowanie wobec niego umorzono lub warunkowo umorzono** – zakaz wyklucza więc wyłącznie zmianę wyroku niebędącego skazaniem na wyrok skazujący. Dopuszczalna jest natomiast inna niekorzystna dla oskarżonego zmiana rozstrzygnięcia w zakresie winy, niewykluczona jest zatem modyfikacja wyroku uniewinniającego na orzeczenie niebędące skazaniem, a umorzeniem lub warunkowym umorzeniem;
- 2) **niedopuszczalne jest orzeczenie kary dożywotniego pozbawienia wolności w instancji odwoławczej** – zakaz wyklucza zaostrenie jakiegokolwiek kary wymierzonej w I instancji poprzez wymierzenie kary dożywotniego pozbawienia wolności. Jej wymierzenie jest bezwzględnie zakazane niezależnie od tego, czy podstawę jej zastosowania stanowiłyby ustalenia faktyczne sądu I instancji, czy też nowe, odmienne od dotychczasowych rekonstrukcje faktów sprawy. Zakaz nie wyklucza natomiast

obostrzenia kary i innych środków reakcji karnej poprzez orzeczenie surowszej kary i środków, podwyższenie rozmiaru zastosowanych sankcji lub zastosowanie dodatkowych sankcji, nawet jeżeli obostrzenie sankcji karnych poprzedza zmiana ustaleń faktycznych przyjętych za podstawę zaskarżonego wyroku.

Ograniczenia odmiennego orzekania co do kwestii odpowiedzialności karnej oskarżonego funkcjonują wyłącznie wówczas, gdy wniesiono środek odwoławczy zorientowany niekorzystnie wobec procesowych interesów oskarżonego. Adresatem zakazów *ne peius* jest wyłącznie sąd odwoławczy. Zawężają one w instancji odwoławczej możliwość wydania określonych reformacyjnych rozstrzygnięć, mimo że po przeprowadzeniu kontroli odwoławczej uruchomionej w kierunku niekorzystnym dla oskarżonego rozstrzygnięcia te uznano za zasadne. Sądowi odwoławczemu wolno wówczas jedynie uchylić zakwestionowany wyrok i przekazać sprawę celem jej ponownego rozpoznania sądowi I instancji mogącemu orzekać bez ograniczeń wynikających z reguł *ne peius*. Istotą zakazów uniemożliwiających niekorzystne dla oskarżonego rozstrzygnięcia wyłącznie w instancji odwoławczej, ale już nie w toku postępowania ponownego jest wyłączenie możliwości skazania tylko w instancji, w której zapadają orzeczenia niepodlegające kontroli za pomocą zwyczajnych środków odwoławczych, a tym samym zabezpieczenie dwuinstancyjnego orzekania przy kwestionowaniu najbardziej surowych dla oskarżonego rozstrzygnięć.

4. Dobrodziejstwo skorzystania z cudzego środka odwoławczego

Wyjście poza podmiotowe granice skargi, w ramach korzystania z tzw. dobrodziejstwa cudzego środka odwoławczego, polega na korzystnym rozstrzygnięciu co do nieobjętych skargą podmiotowych części dotyczących innych oskarżonych niż oskarżony, na rzecz którego wniesiono środek odwoławczy (art. 435 k.p.k.). *Ratio legis* zastosowania wobec nieobjętych skargą współoskarżonych instytucji dobrodziejstwa cudzej skargi stanowi zasada wewnętrznej sprawiedliwości orzeczenia wydanego w sprawie złożonej podmiotowo. Dobrodziejstwem cudzego środka odwoławczego można bowiem objąć wszystkich współoskarżonych w jednym postępowaniu, tj. współsprawców, pomocników, podżegaczy oraz inne osoby, których czyny pozostają w ścisłym związku z przestępstwem sprawcy. Wykluczone jest natomiast uczynienie beneficjentem cudzej skargi oskarżonych w odrębnym postępowaniu. **Orzekanie poza podmiotowymi granicami zaskarżenia jest dopuszczalne tylko wówczas, gdy sąd uchylił lub zmienił orzeczenie na rzecz współoskarżonego, którego dotyczył środek, jeżeli jednocześnie te same względy przemawiają za uchyleniem lub zmianą na rzecz oskarżonych nieobjętych skargą.** Warunkiem wyjścia poza podmiotowe granice zaskarżenia jest więc rozpoznanie wniesionego środka odwoławczego dotyczącego przynajmniej jednego z kilku oskarżonych i orzeczenie na jego korzyść poprzez uchylenie lub zmianę zakwestionowanego orzeczenia. **Poszerzenie podmiotowych granic kontroli polega na uchyleniu lub**

zmianie niezaskarżonych podmiotowych części orzeczenia na korzyść współoskarżonych nieobjętych skargą. Orzekanie korzystne dla współoskarżonych nieobjętych skargą warunkuje wyłącznie uprzednie uchylenie lub zmiana orzeczenia korzystna dla współoskarżonych, których środek odwoławczy dotyczył, nie jest natomiast uzależniona od tego, czy środek odwoławczy wniesiono na korzyść, czy na niekorzyść oskarżonego. Brak środka odwoławczego dotyczącego współoskarżonego korzystającego z dobrodziejstwa cudzej skargi oznacza ogół przypadków, w których brak jest skutecznie wniesionych środków odwoławczych odnoszących się do współoskarżonych będących potencjalnymi beneficjentami cudzego środka odwoławczego. Wyjście poza podmiotowe granice zaskarżenia będzie więc możliwe wówczas, gdy współoskarżeni sami nie wnieśli środków odwoławczych, środków odwoławczych dotyczących współoskarżonych na ich korzyść lub niekorzyść nie wniósł żaden inny legitymowany do tego uczestnik procesu oraz środki odwoławcze dotyczące współoskarżonych zostały skutecznie cofnięte. **Orzekanie poza podmiotowymi granicami skargi oznacza kasację lub reformację tych części orzeczenia, które wskutek ich niezaskarżenia lub skutecznego wycofania skargi uzyskały już cechę prawomocności.** Do wyjścia poza podmiotowe granice skargi odwoławczej legitymuje identyczność uchybień popełnionych względem współoskarżonych, których dotyczył środek odwoławczy i tych nieobjętych skargą. Zastosowanie instytucji dobrodziejstwa cudzego środka odwoławczego jest możliwe tylko wówczas, gdy przemawiają za tym te same względy, które generują uchylenie lub zmianę orzeczenia na rzecz współoskarżonych objętych skargą. Tożsamość stwierdzonego uchybienia zachodzi wówczas, gdy w stosunku do wszystkich oskarżonych sąd I instancji popełnił ten sam błąd, który wpłynął lub mógł wpłynąć w identyczny sposób na treść orzeczenia w częściach dotyczących współoskarżonych nieobjętych i objętych skargą, np. w stosunku do obu grup oskarżonych sąd I instancji popełnił to samo uchybienie kategoryzowane jako bezwzględna przyczyna uchylenia orzeczenia, wobec wszystkich oskarżonych nastąpiło identyczne naruszenie przepisów proceduralnych, tożsamy błąd dotyczący oskarżonych objętych i nieobjętych skargą popełniono, rekonstruując stan faktyczny, lub w identycznie wadliwy sposób uwzględniono przesłankę wpływającą na rażącą niewspółmierność kary. Stwierdzenie ogółu warunków dopuszczalności wyjścia poza podmiotowe granice zaskarżenia obliuguje do uchylenia lub zmiany zaskarżonego orzeczenia na korzyść wszystkich oskarżonych, wobec których popełniono to samo uchybienie, bez względu na wniesienie lub brak środka odwoławczego dotyczącego poszczególnych współoskarżonych.

§ 6. Przebieg postępowań odwoławczych

1. Postępowanie apelacyjne

1.1. Skarga apelacyjna

Apelacja stanowi środek odwoławczy przysługujący od wyroków sądów I instancji z wyjątkiem wyroków nakazowych, podlegających zaskarżeniu wyłącznie sprzeciwem. Poza tą jedną kategorią wyroków apelacja umożliwia zakwestionowanie każdego wyroku wydanego w I instancji, bez względu na jego treść i tryb wydania. Apelacją można więc zakwestionować wyrok uniewinniający, skazujący, warunkowo umarzający postępowanie, umarzający postępowanie oraz wyrok zaoczny, wydane zarówno w trybach konsensualnych, jak i w przebiegu typowym przez sąd orzekający na forum mającym formę posiedzenia lub rozprawy. Apelacją można skarżyć także samo uzasadnienie wyroku, kwestionując umieszczone w nim ustalenia faktów pozbawione wpływu na treść poszczególnych rozstrzygnięć, mające jednak krzywdzący dla skarżącego charakter ze względu na użyte przez sąd zwroty, np. oskarżyciel posiłkowy może zakwestionować fragmenty uzasadnienia wskazujące na jego przyczynienie się do wypadku komunikacyjnego. Apelacją można objąć ogół lub wybiórczo dobrane rozstrzygnięcia, jednak zaskarżenie ograniczone do rozstrzygnięcia o kosztach sądowych zamieszczone w wyroku następuje w drodze zażalenia (art. 626 § 3 k.p.k.). **Apelację cechuje dewolutywność i suspensywność mające charakter bezwzględny,** samo wniesienie apelacji skutkuje bowiem automatycznym, każdorazowym przesunięciem sprawy sądowi wyższego rzędu celem jej rozpoznania oraz bezwarunkowym powstrzymaniem uzyskania przez zaskarżone orzeczenie atrybutu prawomocności oraz wykonalności. **Legitymowanymi do wniesienia apelacji są strony,** tj. oskarżony oraz oskarżyciel publiczny, oskarżyciel posiłkowy uboczny, oskarżyciel posiłkowy subsydiarny oraz oskarżyciel prywatny. Ponadto apelacja od wyroku warunkowo umarzającego postępowanie wydanego na posiedzeniu w trybie art. 341 k.p.k. przysługuje również pokrzywdzonemu nieposiadającego statusu strony. Kompetencję do wniesienia apelacji posiadają również zawodowi przedstawiciele tych podmiotów działający w imieniu i na rzecz swoich mandantów, tj. obrońcy i pełnomocnicy strony oraz pełnomocnik pokrzywdzonego. Skargę apelacyjną warunkuje uprzednie złożenie wniosku o sporządzenie uzasadnienia wyroku na piśmie i jego doręczenie lub, w razie gdy uzasadnienie sporządzane jest z urzędu – wniosku o samo doręczenie uzasadnienia wyroku. Złożenie odpowiednich wniosków wyłącznie przez stronę obliuguje do dokonania doręczeń nie tylko na rzecz wnioskującego, ale także na rzecz jej zawodowego przedstawiciela, co otwiera możliwość zaskarżenia także temu podmiotowi, dotychczas nieaktywnemu w toku czynności końcowych. Również w sytuacji odwrotnej, a więc w razie samodzielnego wniosku przedstawiciela strony, doręczeń dokonuje się na rzecz obu zainteresowanych, tj. wnioskującego i jego mandanta, otwierając możliwość wniesienia apelacji zarówno dla przedstawiciela procesowego, jak i strony.

Termin do wniesienia apelacji wynosi 14 dni, jego bieg rozpoczyna doręczenie wyroku wraz z pisemnymi motywami. Termin do wniesienia apelacji jest terminem zawitym, istotą zawitości jest bezskuteczność czynności dokonanej po upływie terminu (art. 122 § 1 i 2 k.p.k.), jednak w razie gdy niedotrzymanie terminu było spowodowane okolicznościami niezależnymi od strony, na jej wniosek termin do dokonania czynności może być przywrócony (art. 126 k.p.k.). **Sądem właściwym do wniesienia apelacji jest sąd *ad quo*, tj. sąd I instancji, który wydał zaskarżone orzeczenie.** Omyłkowe wniesienie apelacji do innego sądu nie pozbawia jej znaczenia prawnego, a jedynie obliguje do przekazania apelacji właściwemu organowi celem nadania jej prawidłowego biegu. Obowiązek przekazania apelacji istnieje także wówczas, gdy wniesiono ją bezpośrednio do sądu odwoławczego uprawnionego do kontroli orzeczenia, sąd odwoławczy nie może zaniechać przekazania apelacji sądowi *ad quo* i przystąpić do rozpoznania sprawy z pominięciem kontroli środka dokonywanej przez prezesa sądu I instancji.

1.2. Postępowanie apelacyjne przed sądem *ad quo*, tj. przed sądem I instancji

Po wniesieniu apelacji prezes sądu I instancji przeprowadza wstępną kontrolę skargi, badając dochowanie terminu do wniesienia skargi, legitymację wnoszącego, ustawową dopuszczalność środka, w tym istnienie po stronie wnoszącego *gravamenu*, oraz dochowanie ogólnych wymogów formalnych właściwych dla każdego pisma procesowego i wymogów szczególnych, charakterystycznych wyłącznie dla apelacji. Prezes sądu I instancji, stwierdzając braki formalne, wzywa do uzupełnienia skargi o brakujące elementy w terminie 7 dni. Jeżeli w ramach wstępnej kontroli skargę zweryfikowano negatywnie, tj. stwierdzono przekroczenie terminu, brak legitymacji, ustawową niedopuszczalność oraz nieusunięcie wymogów ogólnych i szczególnych apelacji jako pisma procesowego, prezes sądu wydaje zarządzenie o odmowie jej przyjęcia zaskarżalne dewolutywnym zażaleniem, adresowanym do sądu odwoławczego (art. 429 § 2 k.p.k.). W razie pozytywnej weryfikacji skargi stwierdzającej dopełnienie wymogów odnoszących się do terminu, legitymacji dopuszczalności apelacji oraz jej strony formalnej bez potrzeby uzupełniania skargi pisemnej lub po uzupełnieniu jej braków w terminie wyznaczonym w wezwaniu do usunięcia nieprawidłowości formalnych, prezes sądu wydaje zarządzenie o przyjęciu środka odwoławczego. O przyjęciu apelacji zarządzeniem prezes sądu *ad quo* zawiadamia wszystkich zainteresowanych postępowaniem odwoławczym, tj. oskarżyciela publicznego, strony oraz ich profesjonalnych przedstawicieli. Ponieważ do apelacji sporządzonej przez podmiot kwalifikowany jej autor jest zobowiązany dołączyć odpowiednią liczbę odpisów dla strony przeciwnej, wraz z zarządzeniem o przyjęciu apelacji adwersarzowi odwołującego się jednocześnie doręcza się odpisy apelacji, chyba że w toku postępowania przed sądem I instancji wyłączono jawność rozprawy ze względu na konieczność ochrony informacji niejawnych o klauzuli tajności „tajne” lub „ściśle tajne”.

Nowelizacja procedury karnej przewiduje modyfikację zasad dotyczących odpisów apelacji – dołączanie odpowiedniej liczby odpisów dla stron przeciwnych stanie się obowiązkiem każdego podmiotu skarżącego pierwszoinstancyjny wyrok. Zawiadomienie o przyjęciu apelacji każdorazowo będzie więc połączone z doręczeniem odpisu apelacji stronie przeciwnej, chyba że w toku postępowania przed sądem I instancji wyłączono jawność rozprawy ze względu na konieczność ochrony informacji niejawnych o klauzuli tajności „tajne” lub „ściśle tajne”.

Procesowy przeciwnik odwołującego się może złożyć pisemną odpowiedź na środek odwoławczy, podnosząc niezasadność zarzutów odwołującego się, istnienie uchybień kwalifikowanych jako bezwzględne przyczyny odwoławcze albo niespełnienie warunków skutecznego wniesienia skargi. Po pozytywnym zweryfikowaniu skargi i dokonaniu odpowiednich zawiadomień bezpośrednio po potwierdzeniu ich odbioru akta sprawy przekazuje się niezwłocznie sądowi odwoławczemu. Przekazaniu podlega też pisemne stanowisko strony przeciwnej względem odwołującego się. Gdyby złożono je sądowi *ad quo* już po przekazaniu sprawy do sądu odwoławczego, pisemną odpowiedź na środek odwoławczy przekazuje się sądowi *ad quem* w ślad za przekazaną już uprzednio skargą.

1.3. Postępowanie apelacyjne przed sądem *ad quem*, tj. przed sądem II instancji

A. Przygotowanie do rozprawy apelacyjnej

Po wpłynięciu do sądu odwoławczego apelacji wraz z aktami sprawy ponownie weryfikuje się warunki skutecznego wniesienia skargi. Dodatkową ewaluację z urzędu przeprowadza sąd odwoławczy, poddając analizie identyczne elementy jak prezes sądu *ad quo* w ramach wstępnej kontroli środka odwoławczego, tj. terminowość środka, legitymację wnoszącego, dopuszczalność skargi oraz kompletność strony formalnej. W razie gdy środek przyjęto wskutek przywrócenia terminu, sąd odwoławczy dodatkowo poddaje kontroli zasadność tej decyzji. Jeżeli w toku ponownej kontroli ustalono niedopełnienie ogólnych warunków formalnych właściwych dla każdego pisma procesowego i wymogów szczególnych charakterystycznych wyłącznie dla apelacji, sąd odwoławczy wzywa do uzupełnienia brakujących elementów skargi. Po zakończeniu ponownej weryfikacji stwierdzeniem, że zarządzenie o przyjęciu środka odwoławczego było niesłuszne, skargę wniesiono bowiem po terminie, termin jej wniesienia przywrócono niezasadnie, skargę wniósł podmiot nieuprawniony lub zaskarżenie było niedopuszczalne, **sąd odwoławczy postanowieniem pozostawia błędnie przyjęty środek odwoławczy bez rozpoznania.** Decyzja kończąca procedowanie ze względów formalnych podlega zaskarżeniu zażaleniem cechującym się dewolutywnością spłaszczoną, jego rozpoznanie następuje bowiem w instancji poziomej przez inny, równorzędny skład sądu odwoławczego. Zażaleniem nie można jednak zaskarżyć postanowienia o pozostawieniu bez rozpoznania przyjętego środka odwoławczego wydanego przez Sąd Najwyższy. W sytuacji gdy pisemne motywy uzasadnienia ograniczono, przychyłając

się do wniosku strony lub jej przedstawiciela domagających się uzasadnienia wyłącznie podmiotowych (dotyczących tylko jednego lub niektórych oskarżonych) lub przedmiotowych (dotyczących jednego lub niektórych czynów albo odnoszących się do kary i innych konsekwencji prawnych czynu) części wyroku, a **sąd odwoławczy uzna, że niepełne uzasadnienie wyklucza prawidłowe wyrokowanie w sprawie**, sąd odwoławczy może zdecydować o zwrocie akt sprawy sądowi **I instancji w celu uzupełnienia uzasadnienia w niezbędnym zakresie**, jednocześnie szczegółowo wskazując zakres uzupełnienia i kwestie, o które należy uzupełnić uzasadnienie. Zwrotu sprawy celem rozszerzenia zakresu pisemnych motywów wyroku nie można dokonać w zamiarze skorygowania lub zmiany nieprawidłowo sporządzonego uzasadnienia. Decyzja w przedmiocie uzupełnienia uzasadnienia musi zostać podjęta przed wydaniem orzeczenia kończącego postępowanie kontrolne, zwrotu można więc dokonać na posiedzeniu odbywającym się jeszcze przed rozprawą, ale także już w przebiegu rozprawy odwoławczej aż do chwili ogłoszenia wyroku. Jeżeli procesowy adwersarz odwołującego się nie zrealizował uprawnień do złożenia pisemnej odpowiedzi na środek odwoławczy jeszcze przed sądem *ad quo*, może przedstawić swoje pisemne stanowisko bezpośrednio sądowi odwoławczemu. Pisemne ustosunkowanie się do apelacji strony przeciwnej może zostać zaprezentowane sądowi odwoławczemu w całym przebiegu postępowania przed sądem *ad quem*, aż do chwili wydania orzeczenia finalizującego kontrolę procesową. **Forum właściwym dla rozpoznania apelacji jest rozprawa**, tylko wyjątkowo, wyłącznie w przypadkach wskazanych w ustawie, dopuszczalne jest rozpoznanie sprawy na posiedzeniu. Określone *verba legis* odstępstwo od zasady procedowania na rozprawie dotyczy sytuacji, w której zaskarżone orzeczenie obciąża wada kwalifikowana jako bezwzględna przyczyna uchylenia (art. 439 § 1 k.p.k.). Prezes sądu, uznając możliwość uchylenia orzeczenia z powodu wystąpienia najpoważniejszej kategorii uchybień, kieruje sprawę na posiedzenie.

B. Przebieg rozprawy apelacyjnej

a. Część wstępna rozprawy apelacyjnej

Rozprawa apelacyjna rozpoczyna się z chwilą wywołania sprawy realizowanej na zarządzenie przewodniczącego składu orzekającego poprzez głośne oznajmienie w sali rozpraw i przed nią o rozpoczęciu rozpoznania kolejnej sprawy zgodnie z porządkiem określonym w okładzie. **We wstępnym fragmencie rozprawy apelacyjnej niezbędna jest weryfikacja warunków umożliwiających kontynuację rozprawy, ponadto niektóre uprawnienia stron mogą być skutecznie zrealizowane tylko w tym etapie rozprawy apelacyjnej.** Kontynuację rozprawy apelacyjnej może wykluczyć przede wszystkim niestawiennictwo stron i ich przedstawicieli, ale także wniosek oskarżonego o odroczenie rozprawy ze względu na niedochowanie terminu 7dniowego pomiędzy doręczeniem jemu lub jego obrońcy zawiadomienia a terminem rozprawy apelacyjnej, wyznaczenie obrońcy z urzędu, wypowiedzenie stosunku obrończego, złożenie wniosku o wyznaczenie innego obrońcy czy też zaistnienie okoliczności

faktycznych uzasadniających zawieszenie postępowania albo okoliczności prawnych kwalifikowanych jako przeszkody procesowe. Pierwszą czynnością weryfikującą możliwość kontynuacji rozprawy odwoławczej jest sprawdzenie obecności osób wzywanych lub zawiadamianych o terminie rozprawy, tj. mających odpowiednio obowiązek lub prawo stawiennictwa na rozprawie przed sądem *ad quem*. Niestawiennictwo uczestników zobowiązanych do uczestnictwa w rozprawie odwoławczej generuje odroczenie rozprawy, natomiast niestawiennictwo prawidłowo zawiadomionych o terminie rozprawy stron i ich zawodowych przedstawicieli tylko uprawnionych do osobistego udziału w postępowaniu odwoławczym nie tamuje postępowania odwoławczego. Udział w rozprawie poszczególnych uczestników może być obowiązkowy z mocy ustawy, zależny od decyzji prezesa sądu lub sądu albo fakultatywny:

- 1) obowiązek udziału w rozprawie apelacyjnej z mocy ustawy obejmuje prokuratora** niezależnie od tego, czy postępowanie toczy się w trybie zwyczajnym, czy też kontrola orzeczenia obejmuje orzeczenie wydane w jedynym publicznoskargowym trybie dopuszczającym możliwość zakwestionowania wyroku apelacją, tj. w trybie przyspieszonym. **Obowiązek udziału w rozprawie odwoławczej istniejący z mocy ustawy dotyczy również obrońcy w wypadkach obrony obowiązkowej** ze względu na upośledzenie zmysłów, wiek, poczytalność, prowadzenie postępowania w sprawie objętej właściwością sądu okręgowego, okoliczności utrudniające obronę. **Ustawowy obowiązek uczestnictwa w rozprawie apelacyjnej ma także obrońca ustanowiony z urzędu na wniosek oskarżonego, niezależnie od jego statusu majątkowego. Ustawą nakazano ponadto udział w rozprawie apelacyjnej obrońcy oskarżonego pozbawionego wolności**, który zgłosił wniosek o doprowadzenie go na rozprawę, jego żądania jednak nie uwzględniono, uznając za wystarczającą obecność obrońcy oskarżonego;

Ze względu na zniesienie instytucji obrońcy i pełnomocnika ustanawianych z urzędu na wniosek oskarżonego lub strony innej niż oskarżony, inaczej niż dotychczas kształtuje się obowiązek udziału w rozprawie odwoławczej. Obligatoryjne uczestnictwo określone ustawą aktualnie obejmuje prokuratora, obrońcę ustanowionego w przypadku obrony obowiązkowej oraz obrońcę oskarżonego pozbawionego wolności, którego pomimo odpowiedniego wniosku nie doprowadzono na rozprawę, uznając za wystarczającą obecność jego obrońcy.

- 2) udział zależny od decyzji prezesa sądu lub sądu** obejmuje dwa przypadki generowane różnymi przesłankami i odnoszące się do odmiennych kategorii uczestników procesu. Pierwszy przypadek, w którym udział jest warunkowany decyzją czynnika sądowego, dotyczy nałożenia obowiązku stawiennictwa **przez prezesa sądu lub sąd w razie uznania tego za konieczne**. Zobowiązanie do udziału może objąć wszystkie poza prokuratorem strony, obrońcę fakultatywnego oraz pełnomocnika. Decyzja kształtująca obowiązek uczestnictwa w rozprawie apelacyjnej powinna zostać podjęta przede wszystkim wówczas, gdy w przewodzie sądowym

planowane jest przeprowadzanie postępowania dowodowego. Druga sytuacja, w której udział warunkuje decyzja czynnika sądowego, dotyczy wyłącznie **oskarżonego pozbawionego wolności w sprawie, w której wniesiono apelację, lub w jakiegokolwiek innej sprawie**. Osobiste uczestnictwo oskarżonego pozbawionego wolności umożliwia urzeczywistnienie zasady prawa do obrony oraz rzetelnego procesu, gwarantuje też kontrydiktoryjność postępowania odwoławczego. Decyzję o sprowadzeniu oskarżonego pozbawionego wolności na rozprawę apelacyjną podejmuje sąd odwoławczy wyłącznie wówczas, gdy oskarżony w formie pisemnej złożył wniosek o doprowadzenie go na rozprawę, wbrew woli oskarżonego nie należy go bowiem zmuszać do osobistego uczestnictwa w procedurze kontrolnej. O prawie do złożenia wniosku oskarżonego należy pouczyć, niepouczenie lub mylne pouczenie oskarżonego może być kwalifikowane jako inne rażące naruszenie prawa procesowego, które in concreto może mieć istotny wpływ na treść wyroku sądu odwoławczego, a tym samym uzasadnić wniesienie kasacji (art. 523 § 1 k.p.k.). Celem przyspieszenia przebiegu postępowania złożenie wniosku o sprowadzenie na rozprawę odwoławczą ograniczono pod względem czasowym, oskarżony może bowiem wystąpić z odpowiednim żądaniem w terminie 7 dni od daty doręczenia mu zawiadomienia o przyjęciu apelacji. Brak wniosku pochodzącego od oskarżonego prawidłowo pouczonego jest tożsamy ze świadomą rezygnacją oskarżonego z prawa do osobistego uczestnictwa w rozprawie apelacyjnej. Sprowadzenie oskarżonego domagającego się uczestnictwa w rozprawie apelacyjnej powinno stanowić regułę, jedynie wyjątkowo sąd może odmówić żądaniu oskarżonego, uznając za wystarczającą obecność jego obrońcy już występującego w sprawie lub ustanowionego przez sąd, prezesa sądu lub referendarza sądowego w razie wydania postanowienia o nieuwzględnieniu wniosku oskarżonego nieposiadającego obrońcy. Poprzestanie na udziale obrońcy może okazać się wystarczające w szczególności wówczas, gdy przedmiotem zarzutów są wyłącznie kwestie prawne lub powiązane z rodzajem i wymiarem zastosowanych sankcji karnych;

- 3) fakultatywny udział w rozprawie odwoławczej** dotyczy stron niebędących prokuratorem, obrońcy fakultatywnego oraz pełnomocnika, jeżeli nie podjęto decyzji statuującej obowiązek ich uczestnictwa w rozprawie apelacyjnej. Fakultatywny jest również udział przedstawiciela społecznego, który zgłosił swój udział w postępowaniu przed sądem I instancji.

b. Przewód sądowy w toku rozprawy apelacyjnej

Przewód sądowy w sądzie odwoławczym odbiega od tej części rozprawy odbywającej się przed sądem I instancji. Dla przykładu można wskazać, że w ramach tej części nie następuje zwięzłe przedstawienie przez oskarżyciela zarzutów oskarżenia, oskarżony nie jest przesłuchiwany na okoliczność zarzutu stawianego mu przez oskarżyciela. W ramach przewodu sądowego w instancji odwoławczej w pierwszej kolejności niezbędne jest ustalenie zaistnienia uchybień kwalifikowanych jako względne lub bezwzględne przyczyny odwoławcze;

dopiero przyjęcie nieprawidłowości orzeczenia uprawnia sąd odwoławczy do dokonywania własnych ustaleń faktycznych dotyczących odpowiedzialności karnej oskarżonego odmiennych od pierwszoinstancyjnych odtworzeń faktów sprawy.

Przewód sądowy w instancji odwoławczej inauguruje ustne sprawozdanie sędziego sprawozdawcy, jego referat dotyczy przebiegu i wyników dotychczasowego postępowania. Relacją należy objąć w szczególności treść zakwestionowanego wyroku, zarzuty i wnioski apelacyjne oraz kwestie podlegające uwzględnieniu z urzędu, tj. stwierdzone przez sąd odwoławczy okoliczności uzasadniające przekroczenie przedmiotowych (art. 439, 440, 455 oraz 434 § 4 k.p.k.) lub podmiotowych (art. 435 k.p.k.) granic skargi odwoławczej. Sprawozdanie sędziego sprawozdawcy stanowi obligatoryjną część przewodu, niedopuszczalna jest rezygnacja ze zreferowania sprawy, nawet wówczas gdy strony wyrażą zgodę na pominięcie tej czynności lub same o to wnioskuje. **W ramach apelacyjnego przewodu sądowego strony mogą składać w formie ustnej lub pisemnej wyjaśnienia, oświadczenia i wnioski dotyczące kwestii podniesionych w apelacji lub odpowiedzi na nią.** Pisemne oświadczenia stron mogą być sporządzone także poza rozprawą. Ogół dokumentów zawierających ich oświadczenia podlega odczytaniu w toku przewodu instancyjnego, wystarczające jest jednak uznanie ich za odczytane w trybie art. 394 k.p.k. W razie zaistnienia takiej potrzeby dopuszczalne jest także odczytanie z akt sprawy ich poszczególnych części, decyzja w tej kwestii stanowi prerogatywę sędziego sprawozdawcy rozstrzygającego w tej kwestii z urzędu lub na wniosek strony. **W toku przewodu sądowego sąd odwoławczy zobowiązany jest rozważyć wszystkie wnioski i zarzuty wskazane w treści środka odwoławczego;** pominięcie niektórych może stanowić podstawę kasacji jako inne rażące naruszenie prawa o potencjalnie istotnym wpływie na treść wyroku sądu odwoławczego (art. 523 k.p.k.). Ustawa dopuszcza jednak fakultatywne zawężenie zakresu wniosków i zarzutów objętych analizą sądu odwoławczego, ze względu na ekonomię procesową sąd może bowiem ograniczyć rozpoznanie środka odwoławczego tylko do poszczególnych uchybień podniesionych przez stronę lub podlegających uwzględnieniu z urzędu, gdy wystarcza to do wydania orzeczenia, zaś rozpoznanie pozostałych uchybień byłoby przedwczesne lub bezprzedmiotowe. Taki układ procesowy powstanie w szczególności wówczas, gdy dostrzegając bezwzględne przyczyny odwoławcze wskazane w art. 439 § 1 k.p.k., zawsze skutkujące uchynieniem orzeczenia, zrezygnuje z rozpoznania przyczyn względnych określonych w art. 438 k.p.k. Po zmianach dokonanych w latach 2013–2015 dotychczasowy typowo kontrolny model postępowania odwoławczego przekształcono w model kontrolnorozpoznawczy, m.in. **umożliwiając w instancji odwoławczej dowodzenie formalne w zakresie faktów mających znaczenie dla rozstrzygnięcia kwestii odpowiedzialności karnej oskarżonego oraz zezwalając na dokonywanie przez sąd odwoławczy ustaleń faktycznych zmieniających wadliwe rekonstrukcje faktów sprawy dokonane w sądzie I instancji.** Wprowadzenie dowodów dotyczących meritum sprawy oraz ich przeprowadzenie w toku przewodu w instancji odwoławczej regulują ogólne przepisy o dowodach znajdujące zastosowanie we

wszystkich postępowaniach sądowych wszczętych z inicjatywy stron (art. 167 § 1 k.p.k.). Sąd odwoławczy nie jest legitymowany do rozstrzygania na nowo kwestii odpowiedzialności karnej, ogół wniosków dowodowych stron może dotyczyć więc wyłącznie okoliczności powiązanych z własnymi zarzutami odwoławczymi lub zarzutami sformułowanymi przez odwołującego się przeciwnika procesowego albo okoliczności odnoszących się do kwestii podlegających uwzględnieniu z urzędu. Wnioski dowodowe stron można skategoryzować w dwóch grupach:

- 1) **wnioski dowodowe składane przez odwołującego się** – skarżący już w treści skargi odwoławczej, ale i później, w całym przebiegu postępowania instancyjnego, aż do ogłoszenia wyroku finalizującego kontrolę odwoławczą, jest uprawniony do wskazania **nova, tj. nowych faktów i dowodów, których nie mógł powołać w pierwszoinstancyjnym przebiegu**. Przepis dopuszczający powołanie przez skarżącego dopiero w instancji odwoławczej dowodów objętych niemożnością wskazania w sądzie I instancji *a contrario* kreuje termin do powoływania dowodów znanych później skarżącemu i możliwych do powołania w sądzie *in meriti* jako termin instrukcyjny, tj. nieprzekraczalny i niepodlegający przywróceniu. Celem wprowadzenia instrukcyjności w zakresie dowodzenia jest wymuszenie aktywności dowodowej stron w sądzie właściwym do rozstrzygania kwestii odpowiedzialności karnej oskarżonego, opieszałość wykazana w sądzie I instancji naraża bowiem stronę na przegraną w sądzie *ad quo* i ogranicza ją w możliwości składania wniosków dowodowych w instancji odwoławczej;
- 2) **wnioski dowodowe składane przez inne strony niż strona odwołująca się** – ich uprawnienia dowodowe nie są ograniczone prekluzją dowodową powiązaną wyłącznie ze skarżącym, efektywne przeciwstawienie się apelacji wymaga bowiem możliwości reagowania na nowe elementy dowodowe skarżącego powołaniem kontrdowodów.

W toku przewodu sądowego w instancji odwoławczej możliwa jest też, jednak jako mocno limitowany wyjątek, dowodowa aktywność sądu odwoławczego. Włączenie się sądu w proces dowodzenia może polegać na: 1) przeprowadzeniu dowodów dopuszczonych na wniosek niestającej na rozprawie strony zobowiązanej do udziału w rozprawie odwoławczej w granicach wskazanej przez nią tezy dowodowej albo 2) w razie gdy zachodzi wyjątkowy wypadek uzasadniony szczególnymi okolicznościami, na wprowadzeniu i przeprowadzeniu dowodu z urzędu lub przeprowadzeniu przez sąd dowodu zawnioskowanego przez stronę stającą na rozprawie w granicach wskazanej przez nią tezy dowodowej. Nadzwyczajna sytuacja, wyjątkowo uzasadniająca dowodową aktywność sądu odwoławczego, może być powodowana nieporadnością strony, biernością procesowych przedstawicieli strony ustanowionych z urzędu lub ich brakiem umiejętności, potrzebą zweryfikowania innych dowodów, ryzykiem nieodtworzenia stanu faktycznego zgodnie z obiektywną rzeczywistością lub istniejącym z mocy prawa obowiązkiem przeprowadzenia dowodu niezależnie od bierności stron, np. dowód z opinii dwóch biegłych lekarzy psychiatrów, dowód z danych o karalności, dowody dotyczące ustalenia zaistnienia recydywy.

Nowelizacja przewiduje ograniczenie kontrydiktoryjności postępowania karnego przejawiające się przede wszystkim powrotem zasady instrukcyjności, obligującej sąd do aktywnej postawy w zakresie poszukiwania, wprowadzania do procesu oraz przeprowadzania dowodów zmierzających do wyjaśnienia wszystkich istotnych okoliczności sprawy. Zgodnie z przywróconym brzmieniem art. 167 k.p.k. dowody będą przeprowadzane na wniosek stron albo z urzędu. Ponieważ ogólne przepisy o dowodach znajdują zastosowanie we wszystkich postępowaniach sądowych, zasada instrukcyjności będzie stosowana także w postępowaniu odwoławczym. Jednocześnie, ze względu na ograniczony zakres przypadków, w których dopuszczalne jest wydanie wyroku kasatoryjnego, połączonego z następczym przekazaniem sprawy do ponownego rozpoznania (art. 437 § 2 zdanie drugie k.p.k.), ustawodawca ustanowił aktualną wyłączenie w postępowaniu odwoławczym podstawę oddalenia wniosku dowodowego, umożliwiającą jego nieuwzględnienie w razie niemożności prowadzenia postępowania dowodowego w instancji odwoławczej ze względu na konieczność uchylecia wyroku i przekazania sprawy do ponownego rozpoznania. W dodanym art. 452 § 2 k.p.k. ustawodawca przewiduje, że sąd odwoławczy odda wniosek dowodowy, jeżeli przeprowadzenie dowodu przez ten sąd byłoby niecelowe z przyczyn określonych w art. 437 § 2 zdanie drugie k.p.k.

c. Przemówienia stron

Głosy stron stanowią odrębny etap rozprawy apelacyjnej, rozpoczynający się po zamknięciu przewodu sądowego, jednak w przeciwieństwie do wystąpień odbywających się przed sądem I instancji nie jest konieczne przystąpienie do przemówień stron niezwłocznie po zakończeniu przewodu sądowego, dopuszczalne jest więc zarządzenie przerwy w rozprawie apelacyjnej przed głosami stron. **Przewodniczący ma obowiązek udzielenia głosu stronom**; pozbawienie ich możliwości przedstawienia swoich argumentów w instancji odwoławczej stanowi naruszenie prawa procesowego. **Celem przemówień jest prezentacja przez strony i ich procesowych przedstawicieli stanowiska dotyczącego zakwestionowanego wyroku poprzez poparcie własnej apelacji lub ustosunkowanie się do apelacji wniesionej przez inną stronę oraz sformułowanie wniosków odnoszących się do wyczekiwanego rozstrzygnięcia sądu odwoławczego.** Przemówienia stron rozpoczyna wystąpienie strony skarżącej, pozostałe strony przemawiają w kolejności ustalonej przez przewodniczącego. Przedstawiciele procesowi stron przemawiają przed stronami, których interesy reprezentują. Prawo do zabrania głosu podczas przemówień końcowych w trakcie rozprawy apelacyjnej przysługuje także przedstawicielowi społecznemu, uprawnienie reprezentanta interesu społecznego jest jednak warunkowane decyzją przewodniczącego udzielającego mu głosu w miarę potrzeby. Prawo do przedstawienia własnego stanowiska dotyczącego zarzutów apelacyjnych i sugestii odnoszących się do oczekiwanego rozstrzygnięcia sądu odwoławczego przysługuje także pokrzywdzonemu niebędącemu stroną w sprawie toczącej się wskutek zaskarżenia wyroku warunkowo umarzającego postępowanie, wydanego na posiedzeniu. **Bezwzględny charakter ma nakaz umożliwienia oskarżonemu i jego obrońcy wypowiedzenia się po przemówieniach innych stron.** Uprawnienie to jest wyrazem *favor defensionis* gwarantującej zagrożonemu karą możliwość reakcji na wypowiedzi innych

stron. Inni przemawiający mają prawo do repliki po ostatnim głosie oskarżonego; jeżeli jednak oskarżyciel uzyskał dodatkowy głos, to oskarżony lub jego obrońca mają prawo do zabrania głosu raz jeszcze w ramach tzw. dupliki, będącej w istocie repliką oskarżonego na replikę oskarżyciela.

d. Wyrokowanie

Merytoryczną kontrolę dyspozytywnej lub motywacyjnej części wyroku finalizują rozstrzygnięcia dotyczące wprost zakwestionowanego wyroku lub jego uzasadnienia, sąd nie wypowiada się natomiast w przedmiocie apelacji, nie wydaje więc orzeczenia o jej oddaleniu lub uwzględnieniu. Rozpoznanie apelacji od ogółu lub niektórych rozstrzygnięć zawartych w części dyspozytywnej wyroku sądu I instancji zawsze finalizuje orzeczenie mające formę wyroku, niezależnie od wyników postępowania apelacyjnego oraz niezależnie od tego, czy forum postępowania jest rozprawa, czy posiedzenie. Przeformatowanie modelu postępowania odwoławczego zrealizowane nowelizacjami z 27 września 2013 roku i 20 lutego 2015 roku przesunęło go w stronę postępowania rozpoznawczo-kontrolnego, m.in. poprzez redukcję typowo rewizyjnych rozstrzygnięć polegających na uchyleniu orzeczenia z następczym przekazaniem sprawy celem jej kontynuowania przed sądem I instancji, tym samym zaś rozszerzenie dopuszczalnego zakresu orzekania przez instancję odwoławczą co do istoty sprawy. Rezultaty kontroli instancyjnej uprawniają sąd do wydania **trzech rozstrzygnięć pierwotnych**:

- 1) orzeczenia aprobacyjnego utrzymującego w mocy całość lub część zakwestionowanego orzeczenia,**
- 2) orzeczenia reformatoryjnego zmieniającego całość lub część zaskarżonych rozstrzygnięć oraz**
- 3) orzeczenia kasatoryjnego uchylającego całość lub część zaskarżonego orzeczenia, ponieważ zaś uchylenie orzeczenia jedynie eliminuje je z obrotu prawnego, orzeczenie kasatoryjne musi zawierać rozstrzygnięcie następcze określające dalszy przebieg postępowania.**

Sąd odwoławczy może wydać orzeczenie aprobacyjne **utrzymujące w mocy zakwestionowany wyrok** wówczas, gdy kontrola przeprowadzona w ramach granic wynikających ze skargi oraz poza nimi nie potwierdziła zaistnienia uchybień stanowiących przedmiot zarzutów sformułowanych w skardze lub podlegających uwzględnieniu z urzędu. Utrzymując w mocy wyrok sądu I instancji, sąd odwoławczy uznaje go za prawidłowy, a tym samym nie przychyła się do apelacji i nie stwierdza powodów do jego zmiany lub uchylenia. Orzeczenie aprobatywne finalizuje zwyczajny tok instancji i skutkuje uprawnieniem się pierwszoinstancyjnego orzeczenia kończącego procedowanie.

Wyrok reformacyjny zmieniający zaskarżone orzeczenie w całości lub w części oznacza odmienne od pierwszoinstancyjnego rozstrzygnięcie kwestii odpowiedzialności karnej oskarżonego za zarzucane mu przestępstwo. Reformacja obejmuje wszelkie formy orzekania merytorycznego, dopuszczalna jest więc modyfikacja jakiegokolwiek części zakwestionowanego orzeczenia. W ramach możliwych zmian wyroku znajduje się rozstrzygnięcie

uniewinniające zastępujące skazanie, korekta błędnej kwalifikacji prawnej, odbiegające od pierwszoinstancyjnych ustalenia faktów istotnych w sprawie samodzielnie zrekonstruowane przez sąd odwoławczy, a także odmienne ustalenie rodzaju i rozmiaru zastosowanych kar i innych środków reakcji karnej. Reformacja korzystna dla oskarżonego nie podlega limitacji, natomiast zakres zmian pogarszających procesowe położenie oskarżonego jest reglamentowany zakazem *reformationis in peius*, regułami *ne peius* oraz regulacją umożliwiającą poprawienie błędnej kwalifikacji prawnej na niekorzyść oskarżonego wyłącznie wówczas, gdy środek odwoławczy wniesiono w kierunku niekorzystnym względem jego interesów procesowych.

Orzeczenia następcze immanentnie powiązane z wyrokiem kasatoryjnym uchylającym w całości lub w części zaskarżone orzeczenie polegają na: 1) następczym umorzeniu postępowania, najczęściej ze względu na zaistnienie przeszkód procesowych (art. 439 § 1 pkt 9 k.p.k.), 2) przekazaniu sprawy do ponownego rozpoznania sądowi I instancji oraz 3) dopuszczalnym wyłącznie w postępowaniu przyspieszonym wtórnym przekazaniu sprawy prokuratorowi w celu przeprowadzenia postępowania przygotowawczego na zasadach ogólnych (art. 517 § 1 k.p.k.). Przypadki, w których dopuszczalne jest wydanie wyroku kasatoryjnego uchylającego w całości lub w części zaskarżone orzeczenie z następczym przekazaniem sprawy do ponownego rozpoznania sądowi I instancji, podlegają ścisłej reglamentacji, ustawa enumeratywnie wylicza bowiem wyłącznie cztery okoliczności generujące pierwotne pozbawienie bytu zaskarżonego wyroku i wtórne rozstrzygnięcie o kontynuowaniu postępowania w sądzie I instancji. Poza przypadkami dozwolonymi ustawą sądowi odwoławczemu nie wolno uchylić zaskarżonego orzeczenia z następczym przekazaniem sprawy sądowi *in meriti*, stwierdzenie uchybień niebędących podstawami skasowania wyroku i kontynuowania procesu w sądzie I instancji obliuguje sąd do dokonania reformacji wadliwego orzeczenia. W katalogu przyczyn uzasadniających uchylenie orzeczenia i kontynuowanie postępowania w sądzie I instancji znalazły się:

- 1) te z **bezwzględnych przyczyn uchylenia orzeczenia**, których wystąpienie nie wyklucza kontynuowania postępowania w przedmiocie odpowiedzialności karnej, uchylenie wyroku z następczym przekazaniem sprawy sądowi I instancji nie jest więc dopuszczalne, gdy wada orzeczenia polega na merytorycznym orzeczeniu pomimo przeszkód procesowych w postaci *res iudicata* lub przeszkód wskazanych w art. 17 § 1 pkt 5, 6 i 8–11 k.p.k.;
- 2) zasadność apelacji wniesionej na niekorzyść oskarżonego z jednoczesnym stwierdzeniem **konieczności zreformowania zaskarżonego orzeczenia w sposób zakazany w instancji odwoławczej ze względu na obowiązywanie reguł *ne peius* określonych w art. 454 § 1 i 3 k.p.k.**;
- 3) **konieczność przeprowadzenia na nowo przewodu sądowego w całości** – pełne powtórzenie postępowania dowodowego przed sądem

I instancji jest niezbędne wówczas, gdy należy raz jeszcze przeprowadzić wszystkie dowody, na podstawie których sąd będzie merytorycznie orzekać w kwestii odpowiedzialności karnej oskarżonego;

- 4) konieczność wydania orzeczenia surowszego względem dotychczasowego położenia oskarżonego oznaczonego w wyroku zakwestionowanym w kierunku niekorzystnym dla oskarżonego, powodowana stanem rażącej niesprawiedliwości orzeczenia** (art. 440 k.p.k.) – zmiana orzeczenia w instancji odwoławczej generowana tą bezwzględną przyczyną odwoławczą może bowiem nastąpić wyłącznie w kierunku korzystnym dla procesowych interesów biernej strony postępowania, wydanie orzeczenia surowszego jest więc dopuszczalne tylko w postępowaniu ponownym toczącym się po następczym przekazaniu sprawy do ponownego rozpoznania.

Ustawodawca przewiduje synchronizację przepisu art. 440 k.p.k. i zawartego w art. 437 § 2 zdanie drugie k.p.k. zamkniętego katalogu sytuacji, w których ustawodawca dopuszcza wydanie wyroku kasatoryjnego połączonego z następczym przekazaniem sprawy do ponownego rozpoznania. De lege lata uzasadniają go jedynie bezwzględne przyczyny uchylecia orzeczenia określone w art. 439 § 1 k.p.k., niemożność zreformowania orzeczenia przez sąd odwoławczy ze względu na obowiązywanie reguł ne peius określonych w art. 454 k.p.k. albo konieczność przeprowadzenia na nowo przewodu sądowego w całości. W konsekwencji uchylecie wyroku zaskarżonego na niekorzyść oskarżonego i następcze przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania sądowi I instancji, który będzie mógł orzekać na niekorzyść oskarżonego, będzie dopuszczalne wyłącznie w trzech przypadkach, enumeratywnie wyliczonych w art. 437 § 2 zdanie drugie k.p.k.

Odmienne kształtują się reguły orzekania po przeprowadzeniu kontroli ograniczonej do uzasadnienia wyroku. W zestawieniu z orzeczeniami finalizującymi weryfikację dyspozytywnej części orzeczenia rozstrzygnięcia sądu odwoławczego sprawdzającego prawidłowość uzasadnienia wyroku mają inną formę oraz treść. Rozstrzygnięcie w formie wyroku jest zarezerwowane wyłącznie do rozstrzygnięć utrzymujących w mocy, zmieniających lub uchylających wyrok sądu I instancji, *a contrario* sąd odwoławczy orzeka w formie postanowienia wówczas, gdy weryfikacja w instancji odwoławczej dotyczyła wyłącznie uzasadnienia takiego wyroku. Celem weryfikacji motywacyjnej części wyroku jest ustalenie dopuszczalności jego korekty w zakresie żądanym przez skarżącego, sądowi odwoławczemu wolno więc sfinalizować kontrolę samego uzasadnienia wyłącznie orzeczeniem aprobacyjnym lub reformacyjnym polegającym na **zastąpieniu wadliwych ustaleń faktów prawidłowymi rekonstrukcjami stanu faktycznego**. Wykluczone jest natomiast orzeczenie kasatoryjne nakazujące sądowi I instancji ponowne sporządzenie zaskarżonego uzasadnienia, motywacyjna część wyroku nie jest bowiem rozstrzygnięciem określonej kwestii prawnej, nie może samoistnie uzyskać cechy prawomocności. Nie jest więc dopuszczalne, by stanowiła przedmiot samodzielnego rozpoznania w postępowaniu ponownym.

C. Czynności końcowe

Czynności końcowe są realizowane w czasookresie pomiędzy zamknięciem rozprawy apelacyjnej a odesłaniem akt sprawy sądowi I instancji. **Obejmują one przede wszystkim działania związane z doręczeniem wyroku sądu odwoławczego oraz działania odnoszące się do sporządzenia i doręczenia pisemnego uzasadnienia wyroku wydanego w instancji odwoławczej.** Ogół wyroków wydanych na rozprawie, *lege non distinguente* także na rozprawie apelacyjnej, podlega doręczeniu wyłącznie stronie nieobecnej podczas ogłoszenia wyroku (art. 100 § 3 k.p.k.). Tryb sporządzania pisemnych motywów wyroku sądu odwoławczego zależy od wyników kontroli odwoławczej. Posługując się tym kryterium, można wyodrębnić tryb wnioskowy lub realizowany z urzędu:

- 1) sporządzenie uzasadnienia na wniosek dotyczy orzeczeń aprobacyjnych oraz reformacyjnych,** do trybu wnioskowego stosuje się odpowiednio przepisy regulujące złożenie wniosku, sporządzenie i doręczenie pisemnych motywów wyroku sądu I instancji. Tryb wnioskowy nie obowiązuje w razie, gdy względem orzeczenia aprobacyjnego lub reformacyjnego złożono zdanie odrębne – wówczas uzasadnienie orzeczenia sądu odwoławczego następuje z urzędu;
- 2) sporządzenie uzasadnienia z urzędu dotyczy ogółu orzeczeń kasatoryjnych, niezależnie od rodzaju rozstrzygnięcia następczego oraz orzeczeń aprobacyjnych i reformacyjnych, w stosunku do których zgłoszono *votum separatum*.**

Sąd odwoławczy powinien opracować pisemne motywy uzasadnienia w terminie 14 lub wyjątkowo 7 dni, w trybie wnioskowym obowiązuje termin 14-dniowy, biegnący od daty wpływu wniosku o sporządzenie uzasadnienia. W trybie realizowanym z urzędu, gdy zapadło orzeczenie kasatoryjne, uzasadnienie także powinno zostać opracowane w ciągu 14 dni liczonych od momentu ogłoszenia wyroku sądu odwoławczego, natomiast w trybie realizowanym z urzędu w razie gdy wobec orzeczeń aprobacyjnych lub reformacyjnych złożono zdanie odrębne, uzasadnienie powinno zostać sporządzone w terminie przewidzianym w przepisie szczególnym regulującym zasady sporządzania uzasadnienia każdego orzeczenia, w stosunku do którego zgłoszono *votum separatum*, tj. 7 dni od ogłoszenia wyroku w instancji odwoławczej. W sprawach zawiłych terminy 14-dniowe mogą zostać przedłożone na czas oznaczony zarządzeniem prezesa sądu odwoławczego. **Wszystkie terminy do sporządzenia pisemnych motywów wyroku sądu odwoławczego mają charakter instrukcyjny,** ich przekroczenie przez sędziego sprawozdawcę nie wpływa na skuteczność opóźnionych motywów wyroku, może być jednak przyczyną pociągnięcia sędziego do odpowiedzialności służbowej lub dyscyplinarnej. Pisemne uzasadnienie wyroku sądu odwoławczego sporządza sędzia sprawozdawca. Zwalnia go od tego obowiązku złożenie zdania odrębnego, uzasadnienie orzeczenia sporządza wówczas inny sędzia biorący udział w jego wydaniu. **Uzasadnienie powinno prezentować tok rozumowania prowadzącego do wydania wyroku oraz wyjaśniać podstawy rozstrzygnięć zawartych w dyspozytywnej części wyroku.** Sąd ma więc

obowiązek wskazania argumentów decydujących o wyborze rodzaju orzeczenia pierwotnego i następczego, musi też odnieść się do wszystkich zarzutów i wniosków sformułowanych w apelacji, wyjaśniając powody uznania ich za zasadne lub niezasadne. Dodatkowe elementy zawierają pisemne motywy wyroków uchylających zakwestionowane orzeczenie z jednoczesnym następczym przekazaniem sprawy do ponownego rozpoznania oraz wyroki reformacyjne zmieniające orzeczenie co do istoty. Uzasadnienie wyroku kasatoryjnego powinno wyjaśniać granice przekazania sprawy sądowi *in meriti* oraz formułować zapatrywania prawne i wskazania co do dalszego postępowania. Z kolei pisemne motywy wyroku reformacyjnego powinno zawierać wyjaśnienie dokonanej zmiany według reguł obowiązujących przy sporządzaniu uzasadnienia sądu I instancji. Sąd dokonujący zmiany musi więc szczegółowo wskazać fakty uznane za udowodnione, dowody stanowiące podstawę ustaleń faktycznych oraz przyczyny powodujące odmowę przyznania wiarygodności dowodom przeciwnym.

1.4. Postępowanie ponowne

Postępowaniem ponownym jest powtórne procedowanie przed sądem I instancji odbywające się w następstwie uchylenia zaskarżonego orzeczenia i przekazania sprawy celem jej ponownego rozpoznania. Powtórne rozpoznanie sprawy może odbywać się po pierwotnym uchyleniu i następczym przekazaniu sprawy do ponownego rozpoznania w ramach każdej procedury kontrolnej przewidującej możliwość wydania tego typu orzeczenia kasatoryjnego, postępowanie ponowne może więc toczyć się wówczas, gdy uchylenie orzeczenia i przesłanie sprawy celem jej kontynuowania nastąpiło w trybie apelacji i zażalenia. Może jednak odbywać się także w następstwie decyzji wydanych w ramach nadzwyczajnych środków odwoławczych, tj. kasacji i wznowienia postępowania zakończonego prawomocnym orzeczeniem sądu. **Postępowanie ponowne przebiega zgodnie z przepisami regulującymi tok postępowania przed sądem I instancji z odmiennościami dotyczącymi: 1) zakresu rozpoznania sprawy, 2) postępowania dowodowego, 3) samodzielności sądu rozpoznającego sprawę po raz kolejny, 4) składu powtórnie orzekającego w sprawie i 5) rozwiązań chroniących oskarżonego przed pogorszeniem jego sytuacji procesowej.**

Zakres ponownego rozpoznania sprawy wyznacza instancja odwoławcza, wydając orzeczenie pierwotne, **sąd rozpoznający sprawę po raz kolejny orzeka bowiem w granicach, w jakich nastąpiło przekazanie.** Sądowi orzekającemu w postępowaniu ponownym nie wolno, wzorem sądu odwoławczego, orzekać poza przedmiotowymi (art. 434 § 4, art. 439 § 1, art. 440 oraz art. 455 k.p.k.) lub podmiotowymi (art. 435 k.p.k.) granicami kontroli wyznaczonymi skargą, wyjątkiem jest dopuszczalność przekroczenia granic przekazania na korzyść oskarżonego. **Wyjście poza granice przekazania jest możliwe wyłącznie wówczas, gdy zakres przekazania obejmuje rozstrzygnięcie o karze albo o innym środku, zaś w toku postępowania dowodowego prowadzonego w zakresie przekazanym wyjdą na jaw okoliczności takiej rangi, że gdyby je znał sąd odwoławczy, zostałyby wzięte pod uwagę.**

Ich uwzględnienie powoduje bowiem konieczność uniewinnienia oskarżonego lub umorzenia postępowania. Przekraczając granice przekazania obejmujące wyłącznie rozstrzygnięcia o środkach reakcji karnej, nie zaś kwestię winy, sądowi *in meriti* wolno wówczas wydać orzeczenie w odniesieniu do nowych okoliczności, tj. uniewinnić oskarżonego albo umorzyć postępowanie. Modyfikacja orzeczenia poza granicami, w jakich nastąpiło przekazanie, oznacza reformowanie prawomocnej już części orzeczenia, poszczególne części orzeczenia uzyskują bowiem atrybut prawomocności wskutek ich niezaskarżenia lub wyczerpania co do nich toku instancji poprzez nieobjęcie zakresem przekazania do ponownego rozpoznania. **Zasadą jest, że sąd ponownie rozpoznający sprawę przeprowadza bezpośrednio po raz kolejny wszystkie dowody** dotyczące ustaleń faktycznych będących podstawą zakwestionowanego, wadliwego i uchylonego orzeczenia. Z zasady ekonomii procesowej wynika jednak, że zbędne byłoby powtarzanie postępowania dowodowego w zakresie niekwestionowanym co do jego przebiegu i wyników. Rozpoznając sprawę ponownie, sąd I instancji nie zawsze będzie więc obligowany do całościowego powtórzenia postępowania dowodowego. Wolno mu samodzielnie, bez potrzeby uzyskania zgody stron, ograniczyć postępowanie dowodowe tylko do tych dowodów, które miały wpływ na uchylenie wyroku, i porzucić na ujawnieniu dowodów uznanych przez sąd odwoławczy za niemające znaczenia dla orzeczenia kasatoryjnego. Związanie sądu I instancji orzeczeniem sądu odwoławczego odnoszącego się do dowodów polega na obowiązku powtórnego przeprowadzenia tych, które zdeterminowały uchylenie wyroku, nie obejmuje natomiast oceny wiarygodności ponownie przeprowadzanych dowodów. Sąd ponownie rozpoznający sprawę nie jest w pełni samodzielny jurysdykcyjnie, zasada samodzielności w zakresie orzekania oznacza, że sąd karny, niezależnie od decyzji podjętych przez inne podmioty, rozstrzyga kwestie należące do jego kognicji, tymczasem **sąd orzekający w wyniku przekazania sprawy jest związany sformułowanymi przez sąd odwoławczy zapatrywaniami prawnymi i wskazaniem instruującymi co do dalszego postępowania.** Zapatrywania prawne dotyczą wykładni przepisów znajdujących zastosowanie w konkretnej sprawie zależnie od tego, czy zawierają gotową wykładnię normy, czy też określają jedynie sposób dokonania wykładni. W postępowaniu ponownym zapatrywania mają charakter bezpośredni lub pośredni. Wskazania co do dalszych kierunków postępowania w sprawie mogą w szczególności określać zakres uzupełnienia materiału dowodowego, sprawdzenia i wyjaśnienia nasuwających się wątpliwości, ponownego rozważenia już ustalonych okoliczności lub przeprowadzenia konkretnych czynności dowodowych. Wyjątki od zasady samodzielności jurysdykcyjnej nie funkcjonują natomiast, gdy sąd odwoławczy sugeruje sposób rozstrzygnięcia sprawy albo narzuca sądowi w postępowaniu ponownym określony sposób oceny dowodów. Nieuwzględnienie przez sąd zapatrywań prawnych i wskazań co do dalszego postępowania stanowi naruszenie zasad procedowania, kwalifikowane jako względna przyczyna odwoławcza określona w art. 438 pkt 2 k.p.k. Dla zagwarantowania bezstronnego wymiaru sprawiedliwości sędziego, który wydał uchylone orzeczenie, podlega obligatoryjnemu wyłączeniu od ponownego

rozpoznania sprawy. Sędziemu orzekającemu w pierwszym pierwszoinstancyjnym procesie trudno byłoby bowiem zachować obiektywizm w rozpatrywaniu tej samej kwestii, mógłby on bowiem sugerować się treścią własnego uprzednio wydanego rozstrzygnięcia. Niewyłączenie od ponownego rozpoznania sprawy sędziego uprzednio w niej już orzekającego stanowi bezwzględłą przyczynę uchylenia orzeczenia obejmującą błędy związane ze składem sądu (art. 439 § 1 pkt 1 k.p.k.). Urealnienie gwarancyjnego charakteru zakazu *reformationis in peius* wymaga jego obowiązywania także w postępowaniu ponownym toczącym się po uchyleniu orzeczenia zakwestionowanego w kierunku korzystnym dla oskarżonego. Ochrona przed pogorszeniem jego procesowego położenia ograniczona wyłącznie do postępowania odwoławczego miałaby w istocie iluzoryczny charakter, niewykluczone byłyby bowiem rozstrzygnięcia surowsze, tyle że należałoby je orzec w postępowaniu ponownym. **Przed sądem *in meriti* raz jeszcze rozpoznającym sprawę oskarżonego chroni zakaz pośredni**, z wyłączeniem spraw toczących się z udziałem m.in. sprawcy niepoczytalnego.

2. Postępowanie zażaleniowe

Zażalenie stanowi zwyczajny środek odwoławczy przysługujący od nieprawomocnych postanowień i zarządzeń, wyjątkowo też od niektórych rozstrzygnięć zawartych w wyroku. Umożliwi też weryfikację czynności faktycznych (np. przeszukania, zatrzymania), zaś prokuratorowi daje możliwość kontroli bezczynności organu ścigania w razie, gdy zawiadamiający o przestępstwie nie zostanie zawiadomiony w ciągu 6 tygodni o wszczęciu lub odmowie wszczęcia postępowania przygotowawczego. Ze względu na fakt, że kontrolowane decyzje i czynności mogą być realizowane zarówno w stadium przygotowawczym, jak i jurysdykcyjnym, kontrola bezczynności dotyczy zaś wyłącznie zaniechań związanych z wszczęciem postępowania przygotowawczego, przepisy o zażaleniu *verba legis* odnoszące się do kontroli postanowień wydanych przez sąd znajdują odpowiednie zastosowanie do: 1) zażaleń na postanowienia prokuratora i prowadzącego postępowanie przygotowawcze, 2) zażaleń na zarządzenia oraz 3) zażaleń na czynności lub zaniechania czynności.

Dopuszczalność zażalenia stanowi wyjątek od reguły zaskarżalności zwyczajnym środkiem odwoławczym orzeczeń i zarządzeń wydanych w I instancji, *lex specialis* zawęża zakres postanowień podlegających kontroli w zwyczajnym toku instancji **do niektórych z nich, enumeratywnie wskazanych w przepisie art. 459 § 1–2 k.p.k.** Wadliwości postanowień i zarządzeń wydanych w toku postępowania pierwszoinstancyjnego, które nie stanowiły lub nie mogły stanowić przedmiotu zażalenia, mogą następnie stać się substratem zarzutów podnoszonych w apelacji, zarówno wówczas, gdy pierwszoinstancyjne postanowienia i zarządzenia były niezaskarżalne, jak i w sytuacji, w której strona nie skorzystała z możliwości wniesienia dopuszczalnego zażalenia. Ich uwzględnienie jest warunkowane rzeczywistym wpływem na treść kwestionowanego wyroku, wadliwości determinujące merytoryczną zawartość rozstrzygnięcia mogą być zarówno uchybieniami sądu I instancji, jak i usterkami zaistniałymi jeszcze

w postępowaniu przygotowawczym, jeżeli nie skonwalidowano ich w postępowaniu jurysdykcyjnym. **Lex specialis stanowi też rozwiązanie umożliwiające zakwestionowanie zażaleniem niektórych rozstrzygnięć zawartych w wyroku.** Odstępstwa od zasady zaskarżalności wyroku apelacją są możliwe jedynie wówczas, gdy przedmiotem skargi jest kwestia uboczna, w takich bowiem przypadkach kontrola apelacyjna byłaby procesowo nieekonomiczna. Zgodnie z treścią art. 459 § 1–2 oraz art. 342 § 4 i art. 626 § 3 k.p.k. substrat skargi zażaleniowej mogą stanowić:

- 1) postanowienia i zarządzenia zamykające drogę do wydania wyroku** – warunkiem uznania decyzji za taką, która blokuje drogę do merytorycznego rozstrzygnięcia, jest uznanie jej za zamykającą możliwość wydania wyroku w sposób trwały i bezwarunkowy;
- 2) postanowienia i zarządzenia co do środka zabezpieczającego** – przedmiotem zażalenia mogą stać się zarówno postanowienia o zastosowaniu takiego środka, jak i postanowienia o charakterze negatywnym, tj. postanowienia zapadające po rozpoznaniu wniosku o orzeczenie środka zabezpieczającego, którymi odmówiono ich zastosowania, zaskarżalne zażaleniem są również postanowienia w przedmiocie dalszego stosowania środków zabezpieczających oraz postanowienia modyfikujące wykonywanie środków wydawane w trakcie ich realizacji;
- 3) inne postanowienia i zarządzenia, których zaskarżalność *expressis verbis* przewiduje przepis ustawy** – uprawnienie do zaskarżenia statutowane szczególnymi przepisami ustawy dotyczy m.in. postanowień w przedmiocie zawieszenia postępowania (art. 22 § 1 k.p.k.), postanowień w przedmiocie własności (art. 35 § 3 k.p.k.), postanowień w przedmiocie przywrócenia terminu zawitego (art. 126 § 3 k.p.k.), postanowień o umieszczeniu oskarżonego w zakładzie leczniczym celem przeprowadzenia badań psychiatrycznych oraz przedłużenia czasu takich badań (203 § 3 k.p.k.), postanowień w przedmiocie środków zapobiegawczych (art. 252, art. 254 § 2 oraz art. 263 § 5 k.p.k.), postanowień i zarządzeń w przedmiocie kar porządkowych (art. 290 § 2 k.p.k.), postanowień i zarządzeń wydanych w postępowaniu przygotowawczym (art. 302 § 1 i 2 k.p.k.), zarządzeń prezesa sądu o zwrocie aktu oskarżenia oskarżycielowi (art. 337 § 2 k.p.k.), postanowień sądu uzupełniających wyrok (art. 420 § 4 k.p.k.) oraz postanowień w przedmiocie kosztów (art. 626 § 3 k.p.k.);
- 4) zawarte w każdym wyroku rozstrzygnięcia w przedmiocie kosztów postępowania** pod warunkiem, że od wyroku nie wniesiono apelacji, przedmiot kontroli zażaleniowej może stanowić zarówno prawidłowość rachunkowa i formalna orzeczenia o kosztach, jak i jego zasadność, tj. zgodność ustaleń faktycznych rzutujących na sposób orzeczenia o ponoszeniu kosztów z rzeczywistym stanem rzeczy.

Legitymacja do inicjowania kontroli zażaleniowej przysługuje uczestnikom procesu mającym status strony oraz tym uczestnikom

i innym osobom niebędącym stronami, których postanowienie dotyczy bezpośrednio, chyba że ich przepis szczególny inaczej reguluje krąg legitymowanych do wniesienia zażalenia. Bezpośredniość warunkująca legitymację podmiotów niebędących stronami istnieje wówczas, gdy wydane postanowienie wprost odnosi się do określonej osoby, *explicite* naruszając jej prawa lub szkodząc jej interesom. Przepisy dotyczące wymogów formalnych środków odwoławczych są wspólne dla apelacji i zażalenia, **skarga zażaleniowa musi więc spełniać minimalne warunki formalne określone dla każdego pisma procesowego, wskazane w art. 119 k.p.k. oraz te, które nadają skargom odwoławczym charakter kwalifikowanego pisma procesowego**. Dopełnienie wymogów formalnych zażalenia jest weryfikowane w trybie właściwym dla każdego środka odwoławczego, tj. dwukrotnie najpierw przez prezesa sądu I instancji, następnie przez sąd odwoławczy. Oba te organy w razie stwierdzenia braków formalnych muszą uruchomić procedurę zmierzającą do uzupełnienia skargi o brakujące elementy, jej bezskuteczność skutkuje odpowiednio zarządzeniem prezesa sądu o odmowie przyjęcia zażalenia lub postanowieniem sądu odwoławczego o pozostawieniu bez rozpoznania przyjętego wadliwie środka odwoławczego. Specyficznym dla zażaleń jest formalny wymóg dołączenia odpowiedniej liczby odpisów dla osób, których dotyczy zaskarżone postanowienie. Obowiązek dołączenia odpisów ma jednak ograniczony charakter, aktualizuje się bowiem wyłącznie wówczas, gdy zażalenie pochodzi od podmiotów kwalifikowanych (prokuratora, obrońcy i pełnomocnika) skarżących postanowienia kończące postępowanie. Do tej kategorii należą zarówno postanowienia zamykające drogę do wydania wyroku, jak i postanowienia finalizujące uboczny nurt procedowania w sposób, który uniemożliwia dalsze rozstrzygnięcie określonej kwestii. Doręczenie odpisów dołączonych do postanowień kończących postępowanie, kwestionowanych przez podmioty profesjonalne, powinno nastąpić niezwłocznie, tak by w kontrykcyjnym procesie jak najszybciej umożliwić osobom prawnie zainteresowanym rozstrzygnięciem przygotowanie się do udziału w posiedzeniu, na forum którego nastąpi rozpoznanie zażalenia, m.in. poprzez złożenie pisemnej odpowiedzi na środek odwoławczy. Jeżeli postanowienie kończące postępowanie zakwestionował inny podmiot niż zawodowo przygotowany do występowania przed sądem prokurator, obrońca lub pełnomocnik, o wniesieniu zażalenia jedynie zawiadamia się osoby, których dotyczy zaskarżone postanowienie. Obowiązek dołączania odpisów lub zawiadamiania o wniesionym zażaleniu nie istnieje, gdy zakwestionowano postanowienie niekończące postępowania niezależnie od tego, kto jest autorem skargi zażaleniowej.

Zasady doręczania odpisów zażaleń i zawiadamiania o ich wniesieniu zostały przekształcone nowelizacją procedury karnej. Zgodnie z dokonanymi zmianami obowiązek dołączania odpowiedniej liczby odpisów zażalenia dla osób, których dotyczy zaskarżone postanowienie kończące postępowanie, obejmuje wszystkich skarżących. Doręczenie odpisów będzie realizowane bezzwłocznie. O wniesieniu zażalenia na postanowienie niekończące postępowania oraz o wniesieniu sprzeciwu osoby, których dotyczą kwestionowane decyzje, są jedynie zawiadamiane.

Termin do wniesienia zażalenia wynosi 7 dni, jego bieg rozpoczyna ogłoszenie decyzji obecnym stronom lub osobom, którym przysługuje środek odwoławczy lub doręczenie zaskarżalnych postanowień bądź zarządzeń podmiotom nieobecnym przy jego ogłoszeniu. Zaskarżalne postanowienia i zarządzenia doręcza się wraz z uzasadnieniem, to bowiem stanowi immanentną część postanowienia i z zasady sporządzane jest z urzędu wraz z wydaniem postanowienia lub zaskarżalnego zarządzenia. Przepisy szczególne mogą odmiennie regulować długość lub sposób określenia terminu do uruchomienia kontroli zażaleniowej, przykładowo czasokres do zaskarżenia postanowienia o utajnieniu świadka anonimowego określono na 3 dni (art. 184 § 5 k.p.k.). Z kolei zażalenie na bezczynność organu procesowego niereagującego na zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa można złożyć dopiero po upływie 6 tygodni od zasygnalizowania możliwości popełnienia przestępstwa (art. 306 § 3 k.p.k.). Terminy do uruchomienia kontroli zażaleniowej mają charakter zawity, tj. są nieprzekraczalne, ale podlegają przywróceniu.

Zażalenie cechuje względna suspensywność oraz względna lub spłaszczona dewolutywność. Regułą stanowi względna dewolutywność zażalenia, jedynie zaś w sytuacjach przewidzianych *expressis verbis* dewolutywność zażalenia ma charakter spłaszczony. **Względna suspensywność zażalenia oznacza, że samo jego wniesienie jeszcze nie wstrzymuje wykonania zakwestionowanej decyzji, zaprzestanie jej wykonania wymaga decyzji zatrzymującej realizację.** Legitymację do jej wydania posiada zarówno sąd, który orzekł zakwestionowanym postanowieniem (sąd *a quo*), jak i sąd uprawniony do rozpoznania wniesionego zażalenia (sąd *ad quem*) oraz inne podmioty legitymowane do wydania decyzji lub jej skontrolowania w trybie zażaleniowym. Organ uprawniony do wstrzymania wykonalności postanowienia może w tym przedmiocie decydować, działając z urzędu lub na wniosek osoby, której dotyczy zakwestionowane postanowienie. Postanowienie zatrzymujące wykonanie decyzji w trakcie jej realizacji wymaga uzasadnienia sporządzanego automatycznie wraz z samym postanowieniem, nie jest natomiast uzasadniana decyzja odmowna. Żadna z decyzji w przedmiocie wstrzymania wykonania zakwestionowanego postanowienia nie jest zaskarżalna. **Względna dewolutywność zażalenia polega na dopuszczalności całościowego uwzględnienia środka w tej samej instancji, w której wydano zakwestionowane orzeczenie przez organ orzekający w tym samym składzie co przy ferowaniu zaskarżonego postanowienia.** Warunek merytorycznego orzekania przez sąd, który wydał skarżoną decyzję, jest spełniony dopiero wówczas, gdy organ uwzględnia skargę odwoławczą w całości. Niedopuszczalna jest więc jedynie częściowa zmiana zaskarżonego postanowienia zgodnie z żądaniem skarżącego z jednoczesnym częściowym utrzymaniem zakwestionowanego postanowienia w mocy. Dopełnienie warunku podmiotowego dotyczącego składu orzekającego merytorycznie w tej samej instancji wymaga zebrania się tego samego składu, tj. składu tożsamego imiennie, nie zaś takiego samego składu, tj. składu tożsamego liczebnie i zachowującego identyczne proporcje pomiędzy sędziami

zawodowymi i ławnikami. Oba warunki orzekania w tej samej instancji muszą zaistnieć koniunkcyjnie, brak jednego z nich skutkuje przesunięciem sprawy do rozpoznania organowi wyższego rzędu. W przypadku gdy przedmiotem zażalenia jest postanowienie lub zarządzenie wydane przez prokuratora, organ nieprokuratorski prowadzący postępowanie przygotowawcze, prezesa sądu I instancji, przewodniczącego składu orzekającego, upoważnionego sędziego oraz referendarza sądowego, zasada identyczności organu ferującego zakwestionowaną decyzję i uprawnionego do całościowego uwzględnienia zażalenia oznacza, że skargę zażaleniową może w całości uznać za zasadną ta sama osoba, która wydała zakwestionowaną decyzję. Zasada tożsamości podmiotu wydającego zakwestionowaną decyzję i całościowo uwzględniającego zażalenie nie obowiązuje wówczas, gdy przedmiotem skargi jest decyzja prokuratora. Jednostki organizacyjne prokuratury działają bowiem, opierając się na zasadzie indyferencji, zgodnie z którą skuteczność czynności prokuratora określonej prokuratury jest niezależna od tego, który z prokuratorów ją realizuje. Skargę na postanowienie prokuratora może więc w całości uwzględnić każdy prokurator danej prokuratury.

Istotą dewolutywności spłaszczonej zażalenia jest niemożność przesunięcia sprawy do rozpoznania organowi wyższego rzędu i każdorazowe kontrolowanie zakwestionowanej decyzji w tej samej instancji, w której ją wydano. Organ uprawniony do rozstrzygnięcia zasadności każdorazowo wskazuje przepis przewidujący zaskarżalność orzeczenia, może nim być wyłącznie sąd właściwy do rozpoznania sprawy rozpoznający zażalenie od zarządzenia prezesa sądu lub inny równorzędny skład tego samego sądu, tj. skład całkowicie różny pod względem podmiotowym, jednakże tożsamy liczebnie, z zachowaną proporcją pomiędzy sędziami zawodowymi i ławnikami. W tzw. instancji poziomej dokonuje się kontrola m.in. postanowienia sądu apelacyjnego o przedłużeniu stosowania tymczasowego aresztowania (art. 263 § 5 k.p.k.), zarządzenia prezesa sądu o zwróceniu aktu oskarżenia oskarżycielowi (art. 337 § 2 k.p.k.), zaskarżalnych postanowień sądu odwoławczego wydanych w toku postępowania odwoławczego (art. 426 § 2 k.p.k.), postanowienia sądu odwoławczego o pozostawieniu bez rozpoznania przyjętego środka odwoławczego (art. 430 § 2 k.p.k.).

Wielość decyzji, czynności lub braku czynności mogących stanowić substrat skargi zażaleniowej powoduje, że uprawnionymi do przeprowadzenia kontroli instancyjnej są różne organy. **Weryfikacja zakwestionowanej decyzji, czynności lub beczynności może stanowić kompetencje następujących organów:**

- 1) sądu odwoławczego** uprawnionego do kontrolowania postanowień sądu I instancji nieuwzględnionych przez ten sąd oraz zarządzeń wydanych przez prezesa sądu I instancji, przewodniczącego składu orzekającego, upoważnionego sędziego oraz referendarza sądowego nieuwzględnionych w całości przez tę samą osobę, która wydała zaskarżone zarządzenie. Kontrola zażaleniowa zarządzeń oraz postanowień wydanych w I instancji

przez skład jednoosobowy jest realizowana przez sąd odwoławczy orzekający w składzie jednego sędziego, kontrolę postanowień wydanych w składzie innym niż jednoosobowy realizuje natomiast trzyposobowy skład sądu odwoławczego (art. 30 § 2 k.p.k.);

- 2) **sądu będącego tzw. instancją poziomą** w przypadkach spłaszczonej dewolutywności zażalenia, może nim być wyłącznie sąd właściwy do rozpoznania sprawy rozpoznający zażalenie od zarządzenia prezesa sądu lub inny równorzędny skład tego samego sądu;
- 3) **sądu właściwego do rozpoznania sprawy w I instancji**, który wówczas, gdy ustawa nie przewiduje w tym zakresie regulacji wyjątkowych, jest uprawniony do rozpoznania zażaleń na postanowienia prokuratora, postanowienia zatwierdzone przez prokuratora oraz czynności prokuratora lub prokuratorskie zaniechania czynności. Nadzór instancyjny sądu nad postępowaniem przygotowawczym jest realizowany w składzie jednoosobowym (art. 329 § 2 k.p.k.), w tym trybie weryfikowane są np. postanowienia prokuratora o odmowie wszczęcia lub umorzeniu postępowania przygotowawczego, prokuratorskie postanowienia o absorpcyjnym lub kompensacyjnym umorzeniu postępowania, postanowienia prokuratora o zwolnieniu z obowiązku zachowania w tajemnicy niektórych informacji niejawnych oraz danych chronionych ze względu na wykonywany zawód lub funkcje (art. 180 § 1 k.p.k.), prokuratorskie decyzje o anonimizacji okoliczności umożliwiających ujawnienie tożsamości świadka (art. 184 § 5 k.p.k.);
- 4) **prokuratora nadrzędnego lub bezpośrednio przełożonego** uprawnionego do kontroli postanowień i zarządzeń prokuratora, zrealizowanych lub zaniechanych przez niego czynności wówczas, gdy ustawa bezpośrednio wskazuje jego właściwość, stanowiąc w tym zakresie inaczej niż ogólna reguła przewidująca uprawnienie sądu właściwego do rozpoznania sprawy w I instancji. Kontrolą w ramach prokuratury objęte są m.in. prokuratorskie postanowienia, zarządzenia i czynności kwestionowane zażaleniem przez osoby niebędące stronami, których prawa zostały naruszone (art. 302 § 3 k.p.k.), oraz postanowienia prokuratora odmawiające objęcia ściganiem z urzędu przestępstw prywatnoskargowych (art. 465 § 2a k.p.k.);
- 5) **prokuratora sprawującego nadzór nad postępowaniem przygotowawczym**, kompetentnego do rozpoznania zażalenia na postanowienia i zarządzenia organu nieprokuratorskiego prowadzącego postępowanie przygotowawcze, niewymagające zatwierdzenia przez prokuratora oraz zrealizowane bądź zaniechane przez ten organ czynności.

Przekazanie każdego nieuwzględnionego zażalenia organowi odwoławczemu powinno nastąpić niezwłocznie, w przypadku dwóch decyzji *verba legis* uznanych za ingerujące w sposób szczególny w prawo do wolności oraz w sferę praw majątkowych ustawa określa termin do przekazania kwestionujących je zażaleń, posługując się liczbą godzin, w ciągu których powinno to nastąpić. Szybka procedura przekazania obejmuje wszystkie postanowienia

w przedmiocie tymczasowego aresztowania oraz zabezpieczenia majątkowego, tj. zarówno te z nich, którymi orzeczono o zastosowaniu obu środków przymusu procesowego, jak i postanowienia o odmowie ich zastosowania. Termin do ich przekazania określono na 48 godzin liczonych od wpłynięcia zażalenia lub od daty posiedzenia, w toku którego sąd tożsamy imiennie nie zdecydował o całościowym uwzględnieniu zażalenia. Termin 48 godzin określony dla przekazania sądowi odwoławczemu obu postanowień w przedmiocie środków przymusu ma charakter instrukcyjny, jego niedotrzymanie nie generuje zatem żadnych skutków w sferze procesowej.

W postępowaniu sądowym forum właściwym dla rozpoznania zażalenia jest posiedzenie, jego jawność wewnętrzna kształtuje się zależnie od przedmiotu postępowania zażaleniowego. **Udział w posiedzeniu odwoławczym stron, ich procesowych przedstawicieli lub innych podmiotów może mieć charakter bezwzględny lub realizowany za zezwoleniem sądu, odrębne regulacje dotyczące jawności wewnętrznej posiedzenia obowiązują w razie, gdy oskarżony jest pozbawiony wolności.** Bezwzględne prawo udziału przysługuje stronom, ich obrońcom lub pełnomocnikom wówczas, gdy sąd odwoławczy rozpoznaje trzy rodzaje zażaleń. Bezwzględność uprawnienia do udziału oznacza, że osoby mające prawo uczestnictwa w posiedzeniu muszą być zawiadomione o jego czasie i miejscu, faktyczny udział w posiedzeniu jest zaś realizowany zależnie od woli uprawnionych. Nieobecność prawidłowo zawiadomionych stron i ich profesjonalnych przedstawicieli nie wstrzymuje czynności procesowych. Prawo stron, ich obrońców i pełnomocników do udziału w posiedzeniu ma charakter bezwzględny wówczas, gdy przedmiot postępowania odwoławczego stanowi:

- 1) zażalenie na postanowienie kończące postępowanie, także wówczas, gdy postępowanie w stadium przygotowawczym zakończyło postanowienie o umorzeniu śledztwa lub dochodzenia,
- 2) zażalenie na zatrzymanie dokonane w związku z podejrzeniem popełnienia przestępstwa (art. 244 k.p.k.) oraz zrealizowane w związku z przymusowym doprowadzeniem (art. 75 § 2, art. 247 § 1 i § 2, art. 285 § 2 oraz 377 § 3 k.p.k.),
- 3) zażalenie złożone przez strony lub ich procesowych przedstawicieli, którym przysługiwało bezwzględne uprawnienie do udziału w posiedzeniu sądu I instancji kończącym się wydaniem zaskarżalnego postanowienia lub których udział w posiedzeniu sądu I instancji był obligatoryjny.

Odrębne regulacje obowiązują w zakresie uczestnictwa oskarżonego i zatrzymanego pozbawionych wolności w posiedzeniach odwoławczych dotyczących zażaleń na postanowienia kończące postępowanie oraz zatrzymanie. Konieczność zabezpieczenia interesów osób pozbawionych wolności zainteresowanych udziałem w posiedzeniu odwoławczym generuje obowiązek ich sprowadzenia na posiedzenie, w każdym przypadku gdy oskarżony lub zatrzymany w terminie 7 dni od doręczenia obligatoryjnego pouczenia sądu odwoławczego o uprawnieniu do żądania sprowadzenia na posiedzenie złożą wnioski domagający się

realizacji przysługującego im prawa. Nieuwzględnienie wniosku osoby pozbawionej wolności jest możliwe tylko w razie uznania, że jej interesy wystarczająco będzie reprezentował uczestniczący w posiedzeniu obrońca albo adwokat lub radca prawny działający w imieniu zatrzymanego. Dla zagwarantowania realnej reprezentacji profesjonalnych przedstawicieli osoby pozbawionej wolności, której nie sprowadza się na posiedzenie zażaleniowe, dla oskarżonego lub zatrzymanego, dotychczas nieposiadających przedstawicieli ustanowionych z wyboru, ustanawia się obrońcę mającego zastąpić nieobecnego oskarżonego albo adwokata lub radcę prawnego działającego na rzecz zatrzymanego. Rozwiązaniem zabezpieczającym realną reprezentację nieobecnych jest również obowiązek uczestnictwa w posiedzeniu zażaleniowym profesjonalnych przedstawicieli osób pozbawionych wolności, obejmujący zarówno obrońców, adwokatów lub radców prawnych umocowanych przez nieobecnych, jak i ustanowionych dla nich z urzędu. Udział stron i ich przedstawicieli w posiedzeniach odwoławczych nieobjętych regulacjami zapewniającymi bezwzględne prawo udziału albo gwarantujących udział pozbawionego wolności lub jego profesjonalnego przedstawiciela jest warunkowany zezwoleniem sądu. Dopuszczenie do udziału w posiedzeniu wymaga wydania postanowienia; sąd odwoławczy orzeka w tej kwestii na wniosek strony, obrońcy lub pełnomocnika zainteresowanych udziałem w posiedzeniu, uwzględniając interesy poszczególnych stron, których dotyczy zakwestionowane postanowienie.

Nowelizacja zmienia regulacje dotyczące jawności wewnętrznej posiedzeń sądu odwoławczego. Niezależnie od tego, czy strona jest pozbawiona wolności, czy też pozostaje na wolności, obecność stron, ich obrońców i pełnomocników ma charakter bezwzględny w razie kontrolowania:

- 1) zażalenia na postanowienie kończące postępowanie,
- 2) zażalenia na postanowienie w przedmiocie środka zapobiegawczego innego niż tymczasowe aresztowanie,
- 3) zażalenia na postanowienia w przedmiocie zabezpieczenia majątkowego,
- 4) zażalenia na każde zatrzymanie oraz
- 5) zażalenia złożonego przez strony lub ich procesowych przedstawicieli, którym przysługiwało bezwzględne prawo udziału w posiedzeniu sądu I instancji lub których udział w posiedzeniu sądu I instancji był obligatoryjny.

Udział stron oraz ich profesjonalnych przedstawicieli w posiedzeniach nieobjętych bezwzględnym prawem uczestnictwa jest warunkowany zezwoleniem sądu odwoławczego.

Przed wydaniem orzeczenia, które dla rozstrzygnięcia zasadności zażalenia wymaga sprawdzenia okoliczności faktycznych, obligatoryjne jest przeprowadzenie czynności sprawdzających, polegających przede wszystkim na uzupełnieniu materiału dowodowego. Weryfikacja okoliczności faktycznych może przebiegać w czterech trybach:

- 1) sprawdzenia może dokonać sąd orzekający w toku posiedzenia odwoławczego,
- 2) czynności sprawdzające może wykonać sędzia wyznaczony,

- 3) przeprowadzenie dowodów można powierzyć sądowi wezwanemu,
- 4) sprawdeń niewymagających przeprowadzenia dowodu może też dokonać referendarz sądowy.

Orzeczenie finalizujące kontrolę zażaleniomą ma formę postanowienia, jego treść zależy od tego, czy przedmiotem skargi była decyzja, czy też czynność lub jej brak. Ze względu na fakt, że przepisy regulujące rozstrzygnięcia sądu odwoławczego są wspólne dla wszystkich skarg odwoławczych, **pierwotne orzeczenie rozstrzygające w przedmiocie zasadności postanowienia lub zarządzenia, identycznie jak w przypadku apelacji, może mieć charakter w całości lub części aprobujący, reformatoryjny lub kasatoryjny. Uchylenie części lub całości zaskarżonej decyzji musi być połączone z następczym umorzeniem postępowania lub przekazaniem sprawy do ponownego rozpoznania organowi pierwszoinstancyjnemu.** Specyfika kontrolowanych decyzji może jednak powodować zawężenie zakresu podejmowanych rozstrzygnięć, limitacja rozstrzygnięć cechuje np. rozstrzygnięcie w przedmiocie zasadności postanowienia o odmowie wszczęcia albo umorzenia postępowania przygotowawczego. Sąd będący wówczas organem odwoławczym może bowiem jedynie utrzymać w mocy zakwestionowane postanowienie lub je uchylić i jednocześnie przekazać prokuratorowi w celu kontynuacji. **Postanowieniem, które wydaje się w razie zakwestionowania czynności lub jej braku, orzeka się o zasadności lub niezasadności skargi,** brak jest bowiem wówczas substratu nadającego się do aprobaty, reformacji lub kasacji. Uwzględnienie zażalenia musi być połączone ze stwierdzeniem niezgodności czynności z prawem lub brakiem czynności i, jeżeli to możliwe, w celu naprawienia skutków uchybienia oraz zapobieżenia podobnym uchybieniom w przyszłości zarządzeniem, zależnie od okoliczności konkretnej sprawy. W wypadku zasadności zażalenia na zatrzymanie sąd powinien pierwotnie stwierdzić nielegalność, niezasadność lub bezzasadność zatrzymania, następnie zaś, dokonując tego, co należy, zarządzić natychmiastowe zwolnienie zatrzymanego oraz zawiadomić o bezzasadności, nielegalności lub nieprawidłowości zatrzymania prokuratora i organ nadrzędny nad organem dokonującym zatrzymania (art. 246 § 3 i 4 k.p.k.). Jeżeli przedmiotem skargi była bezczynność organu ścigania niepodjęającego działań w terminie 6 tygodni od zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa po pierwotnym stwierdzeniu naruszenia przepisu obligującego do wszczęcia lub odmowy wszczęcia postępowania przygotowawczego, najpóźniej w ciągu 30 dni od uzyskania zawiadomienia, prokurator rozpoznający zażalenie powinien następnie, zarządzając, co należy, nakazać podjęcie przez Policję stosownych decyzji albo samodzielnie zdecydować o wszczęciu lub odmowie wszczęcia śledztwa albo dochodzenia (art. 306 § 3 k.p.k.).

§ 7. Nadzwyczajne środki odwoławcze

1. Kasacja

1.1. Podstawa kasacji i tryby uruchomienia postępowania kasacyjnego

Kasacja stanowi nadzwyczajny środek odwoławczy umożliwiający reformację orzeczeń obciążonych najbardziej rażącymi uchybieniami prawa materialnego lub wydanych z najbardziej kardynalnymi błędami procesowymi. Kasacja nie pozwala więc na wszechstronną kontrolę zaskarżonego orzeczenia, to podlega weryfikacji wyłącznie z perspektywy naruszeń prawa. Katalog podstaw kasacji ma charakter enumeratywny, a jego zakres, w zestawieniu z podstawami zwyczajnych środków odwoławczych, jest znacznie ograniczony. Kontrola kasacyjna może być uruchomiona z powodu dwóch grup uchybień. **Podstawę kasacji mogą stanowić:**

- 1) **bezwzględne przyczyny uchylenia orzeczenia wskazane w art. 439 § 1 k.p.k.**, ich uwzględnienie następuje także poza granicami zaskarżenia, niezależnie od zarzutów sformułowanych w skardze kasacyjnej oraz bez względu na wpływ uchybienia na treść zaskarżonego orzeczenia. W wypadku wystąpienia tej kategorii uchybień Sądowi Najwyższemu wolno bowiem przekroczyć określone skargą granice rozpoznania sprawy (art. 536 k.p.k.);
- 2) **inne rażące naruszenie prawa, jeżeli mogło mieć istotny wpływ na treść orzeczenia** – warunki dotyczące rangi naruszenia oraz jego wpływu na treść orzeczenia będą spełnione, jeżeli obraza prawa będzie niewątpliwa i łatwa do ustalenia, jednocześnie zaś stopień popełnionego uchybienia będzie poważny, niemal zbliżony rangą do wad kwalifikowanych jako bezwzględne (rażące naruszenie) i tak wyraźny oraz kardynalny błąd przynajmniej hipotetycznie mógł w sposób istotny wpłynąć na treść orzeczenia, tak że ponownie przeprowadzone postępowanie, wolne już od tych wad, może doprowadzić do wydania orzeczenia odmiennego.

Zachowanie modelu kasacji jako środka służącego kontrolowaniu orzeczenia wyłącznie poprzez pryzmat najbardziej kardynalnych uchybień prawa materialnego i procesowego wyklucza weryfikowanie w tym trybie stanu faktycznego oraz orzeczonych sankcji karnych. **Podstawą kasacji nie może zatem stać się zarzut błędu w ustaleniach faktycznych**, choć dopuszczalne jest kwestionowanie sposobu dokonania kontroli ustaleń faktycznych dokonanych przez sąd odwoławczy. Kasacji nie można wnieść też, powołując się na zarzut niewspółmierności kary, dopuszczalne jest natomiast twierdzenie, że kara jest niewspółmierna z jednoczesnym sformułowaniem zarzutu rażącej obrazy prawa materialnego lub procesowego, która mogła mieć istotny wpływ na treść rozstrzygnięcia o karze. Dbałość o zachowanie kontradiktoryjnego modelu postępowania w sądzie I i II instancji stanowi z kolei *ratio* **niedopuszczalności**

powoływania się przez strony na naruszenie art. 440 k.p.k. Istota tego zakazu polega na wykluczeniu formułowania przez strony dotychczas nieaktywne w dowodzeniu swoich racji, zwłaszcza zaś bierne w zakresie przeprowadzania dowodów, zarzutu nieuwzględnienia uchybień z urzędu poza zakresem kontroli wyznaczonym skargą, w szczególności zaś niewprowadzenia do procesu i nieprzeprowadzenia przez sąd dowodów z urzędu – w konsekwencji zaś doprowadzenia poprzez brak aktywności sądu do wydania rażąco niesprawiedliwego orzeczenia.

Powrót do zasady instrukcyjności zakładającej aktywną rolę sądu w zakresie poszukiwania, wprowadzania do procesu oraz przeprowadzania dowodów skutkuje także w zakresie podstaw kasacyjnych. Zgodnie z projektowanymi zmianami został bowiem zlikwidowany zakaz powoływania się przez stronę na naruszenie art. 440 k.p.k., mający wymusić aktywną postawę stron w toku kontradiktoryjnego postępowania. Nowelizacja przewiduje też wyjątek od zakazu wnoszenia kasacji wyłącznie z powodu niewspółmierności kary, w sprawach o zbrodnie takie uprawnienie uzyskał Prokurator Generalny – Minister Sprawiedliwości.

Kontrola kasacyjna może być realizowana w dwóch trybach zależnych od kręgu podmiotów uprawnionych do inicjowania nadzwyczajnej weryfikacji prawomocnego orzeczenia. Posługując się tym czynnikiem, można wyodrębnić:

- 1) **kasację stron** – legitymowanymi do jej wniesienia są wyłącznie strony prawomocnie zakończonych procesów, tj. oskarżyciel publiczny, oskarżyciel posiłkowy oraz oskarżony, do inicjowania kontroli nadzwyczajnej nie jest natomiast uprawniony pokrzywdzony niebędący stroną, legitymowany wyłącznie do apelowania, nie zaś do uruchamiania kasacji od wyroku warunkowo umarzającego postępowanie wydane na posiedzeniu,
- 2) **kasację podmiotów specjalnych**, tj. Prokuratora Generalnego, Rzecznika Praw Obywatelskich oraz Rzecznika Praw Dziecka, jeżeli przez wydanie orzeczenia doszło do naruszenia praw dziecka.

Każdy podmiot legitymowany do wniesienia kasacji może swoje uprawnienie w odniesieniu do tego samego oskarżonego i tego samego orzeczenia zrealizować tylko raz. Bez względu na wynik poprzedniego postępowania kasacyjnego strona lub podmiot specjalny, którzy je uruchomili, mają zamkniętą drogę do powtórnego zaskarżenia kasacji tego samego orzeczenia w stosunku do tego samego oskarżonego. **Legitymacja do wniesienia kasacji nie obejmuje uprawnienia do zainicjowania superkasacji**, tj. kasacji od orzeczenia Sądu Najwyższego, które zapadło po merytorycznym rozpoznaniu kasacji. Ograniczenie nie dotyczy natomiast postanowień zapadających w procedurze okołokasacyjnej.

Kontrolę kasacyjną realizowaną z inicjatywy stron oraz podmiotów specjalnych różnicują regulacje odnoszące się do: 1) rodzaju orzeczeń podlegających zaskarżeniu w trybie kasacji, 2) wymogu uprzedniego wniesienia apelacji, 3) warunków powoływania się na poszczególne podstawy kasacyjne, 4) terminu uruchomienia kontroli nadzwyczajnej, 5) przymusu adwokackoradcowskiego

w zakresie sporządzania skargi kasacyjnej, 6) opłaty uiszczanej przy wnoszeniu kasacji, 6) sąd, do którego poszczególne grupy uprawnionych podmiotów wnoszą pisemnie sporządzoną kasację oraz 7) forum, na którym sąd uprawniony do rozpoznania kasacji, tj. Sąd Najwyższy, rozstrzyga w przedmiocie zasadności kasacji.

1.2. Kasacja stron

Substratem skargi kasacyjnej strony może być wyłącznie prawomocny wyrok sądu odwoławczego kończący postępowanie, przedmiotu skargi nie mogą więc stanowić wyroki sądu I instancji, które się uprawomocniły bez zaskarżenia, prawomocne postanowienia sądu odwoławczego, prawomocne wyroki sądu odwoławczego niekończące postępowania oraz prawomocne wyroki nakazowe. Jedynie wyjątkowo strona może zakwestionować kasacją decyzję niebędącą wyrokiem. Przedmiotem kasacji stron może stać się bowiem także prawomocne postanowienie sądu odwoławczego o utrzymaniu w mocy postanowienia sądu I instancji, który zdecydował o umorzeniu postępowania i zastosowaniu środka zabezpieczającego w postaci umieszczenia sprawcy w odpowiednim zakładzie psychiatrycznym. Ze względu na wyjątkowość rozwiązania dopuszczającego kasację stron od decyzji niebędącej wyrokiem nadzwyczajny środek odwoławczy nie będzie przysługiwał w sytuacji, gdy sąd I instancji odmówił uwzględnienia wniosku o umorzenie postępowania i zastosowanie środka zabezpieczającego, a sąd odwoławczy utrzymał w mocy negatywne postanowienie. Przedmiotem kasacji strony nie może być też uzasadnienie wyroku sądu odwoławczego. **Warunkiem skutecznego wniesienia kasacji przez stronę jest uprzednia apelacja wniesiona przez nią samą lub na jej rzecz przez inny uprawniony podmiot.** Wymóg uprzedniej apelacji nie obowiązuje, gdy strona, która nie wniosła apelacji, powołuje się na bezwzględne przyczyny uchylenia orzeczenia wskazane w art. 439 § 1 k.p.k., obciążające wyrok sądu odwoławczego wydany wskutek apelacji innej strony lub występujące już w wyroku sądu I instancji, niedostrzeżone w toku kontroli instancyjnej uruchomionej przez inną stronę. Bez konieczności uprzedniej apelacji dopuszczalne jest też uruchomienie kontroli instancyjnej przez dotychczas nieaktywną stronę, gdy wskutek apelacji strony przeciwnej wyrok zmieniono na jej niekorzyść. Ogólnie dopuszczalne podstawy kasacyjne w niektórych układach procesowych mogą być podnoszone przez strony z ograniczeniami dotyczącymi treści kwestionowanego wyroku i kierunku skargi kasacyjnej. Bez jakichkolwiek ograniczeń strona może bowiem formułować jedynie zarzuty wystąpienia uchybień kwalifikowanych jako bezwzględne przyczyny uchylenia orzeczenia wskazane w art. 439 § 1 k.p.k., natomiast już **inne rażące naruszenie prawa, jeżeli mogło mieć istotny wpływ na treść orzeczenia, może być podstawą kasacji jedynie od niektórych wyroków kończących postępowanie w przedmiocie odpowiedzialności karnej oskarżonego.** Powołanie się na inne rażące naruszenie prawa o potencjalnie istotnym wpływie na treść orzeczenia kwestionowanego na korzyść oskarżonego jest dopuszczalne tylko w razie skarżenia wyroków skazujących za przestępstwo lub przestępstwo skarbowe na bezwzględną karę

pozbawienia wolności. Z kolei w kasacjach niekorzystnych dla procesowych interesów oskarżonego zarzut innego rażącego naruszenia prawa hipotetycznie rzutującego na treść wyroku jest dopuszczalny wyłącznie wówczas, gdy strona podważa wyrok uniewinniający lub umarzający postępowanie z powodu znikomego stopnia społecznej szkodliwości czynu, niepodleganiu karze albo niepożyteczności sprawy.

Zmiany procedury przewidują poszerzenie zakresu przypadków, w których strona, skarżąc wyrok na niekorzyść oskarżonego, może powołać zarzut innego rażącego naruszenia prawa o potencjalnie istotnym wpływie na treść orzeczenia. Kasacja oparta na tym zarzucie stanie się dopuszczalna w razie zaskarżenia wyroku uniewinniającego oraz, bez względu na podstawę, wyroku umarzającego.

Wniesienie kasacji warunkuje uprzednie złożenie wniosku o doręczenie uzasadnienia wyroku lub postanowienia sądu odwoławczego niezależnie od tego, czy pisemne motywy wyroku sporządzane są z urzędu, czy też dopiero na żądanie strony. Termin do złożenia wniosku o dokonanie odpowiednich doręczeń wynosi 7 dni i biegnie od daty ogłoszenia orzeczenia stronom obecnym na rozprawie lub jego doręczenia podmiotom niestającym. Dopiero **doręczenie orzeczenia otwiera termin do wniesienia kasacji, jego długość wynosi 30 dni**. Do biegu 30 dniowego terminu nie wlicza się okresu, w którym skazany ubiega się o wyznaczenie obrońcy z urzędu dla sporządzania kasacji przez profesjonalnego przedstawiciela procesowego. Terminy limitujące pod względem czasowym dokonanie doręczeń poprzedzających wniesienie kasacji i samo uruchomienie kontroli kasacyjnej mają charakter zawity, tj. są nieprzekraczalne, ale podlegają przywróceniu. Formalnym warunkiem kasacji strony jest jej odpowiedni standard formalny. Poza kasacją prokuratora będącego stroną zawodowo przygotowaną do występowania przed sądem **gwarancją odpowiedniego standardu kasacji jest jej osobiste sporządzenie i podpisanie przez obrońcę lub pełnomocnika, tj. adwokata lub radcę prawnego** występującego w roli profesjonalnego przedstawiciela strony. Wymogu przymusu adwokacko-radcowskiemu nie spełnia więc kasacja sporządzona i podpisana osobiście przez stronę wykonującą zawód adwokata lub radcy prawnego albo przez podmioty niemające jeszcze statusu adwokata lub radcy prawnego, tj. aplikantów adwokackich lub radcowskich. Nieprawidłowa pod względem formalnym jest też kasacja sporządzona przez stronę i tylko podpisana przez obrońcę lub pełnomocnika albo też wyrażona w osobnym piśmie akceptacja skargi strony lub tylko odwołanie się przez profesjonalnego przedstawiciela do własnoręcznego pisma strony. Formalnym warunkiem rozpoczęcia procedury kasacyjnej zainicjowanej kasacją wszystkich, poza prokuratorem, stron jest **obowiązek uiszczenia opłaty sądowej w dniu wniesienia kasacji**. Opłata stanowi swoistą kaucję, której funkcją jest zniechęcenie stron do wnoszenia zupełnie bezzasadnych kasacji, uiszczona opłata podlega więc zwróceniu w wypadku, gdy orzeczenie rzeczywiście było wadliwe lub strona zrezygnowała z nadzwyczajnej procedury kontrolnej. Kaucję kasacyjną zwraca się bowiem w razie choćby częściowego

uwzględnienia kasacji niezależnie od tego, czy nastąpiło to wskutek uznania za zasadne zarzutów sformułowanych przez stronę, czy też Sąd Najwyższy orzekł z urzędu poza granicami kontroli odwoławczej. Opłata podlega zwrotowi także po skutecznym cofnięciu kasacji. Ustawa przewiduje bezwzględne i względne zwolnienia od obowiązku uiszczenia kaucji kasacyjnej. Zwolnienie bezwzględne polega na trwałym, niezależnym od wyniku rozpoznania kasacji uchyleniu obowiązku uiszczenia opłaty, całkowite zwolnienie dotyczy jedynie żołnierzy pełniących służbę w charakterze kandydata na żołnierza zawodowego. Względna rezygnacja z obowiązku opłacenia kasacji polega na wstępnym niepobieraniu opłaty, zasądzanej jednak od wnoszącego w razie pozostawienia bez rozpoznania jego skargi lub jej oddalenia jako niezasadnej. Zwolnienie warunkowe dotyczy tylko stron, które w momencie wnoszenia kasacji były pozbawionych wolności w jakiegokolwiek formie, i to niekoniecznie w sprawie zakończonej wyrokiem skarżonym kasacją. **Strona wnosi kasację do Sądu Najwyższego za pośrednictwem sądu odwoławczego, który wydał wyrok kwestionowany kasacją.** Skierowanie kasacji bezpośrednio do Sądu Najwyższego skutkuje jej przekazaniem do sądu odwoławczego, jedynie właściwego do przeprowadzenia postępowania przedkasacyjnego badającego kasację pod kątem jej dopuszczalności. **Forum właściwym dla merytorycznego rozpoznania kasacji stron jest rozprawa**, jednak w trzech przypadkach *expressis verbis* wskazanych przez ustawę nadzwyczajny środek odwoławczy pochodzący od stron może być rozpoznany na posiedzeniu. Uproszczone procedury są dopuszczalne dla: 1) oddalenia kasacji wniesionej przez stronę ze względu na jej oczywistą bezzasadność, 2) uwzględnienia kasacji wniesionej na korzyść oskarżonego w całości w razie jej oczywistej zasadności oraz 3) rozpoznania kasacji opartej na bezwzględnych przyczynach uchylenia orzeczenia.

1.3. Kasacja podmiotów specjalnych

Kasacja podmiotów specjalnych obejmuje szerszy zakres orzeczeń niż te, które podlegają zaskarżeniu przez strony. Przedmiot kasacji wnoszonej przez piastunów określonych urzędów może bowiem stanowić **każde prawomocne orzeczenie sądu kończące postępowanie, niezależnie od jego postaci (wyrok czy postanowienie) i od tego, w jakiej instancji się uprawomocniło.** Ze względu na rodzaj orzeczeń podlegających zaskarżeniu kasacją podmiotów specjalnych **ta nie jest warunkowana uprzednim poddaniem orzeczenia procedurze kontrolnej w trybie apelacji.** Podmiotów specjalnych nie obowiązują też inne wymogi formalne, **ich nadzwyczajny środek odwoławczy nie jest bowiem objęty przymusem adwokackoradcowskim, nie podlega też opłacie kasacyjnej.** Zarzuty kasacyjne formułowane przez piastunów określonych urzędów nie są warunkowane treścią kwestionowanego orzeczenia i kierunkiem skargi kasacyjnej, podmioty **specjalne nie są bowiem ograniczone w podnoszeniu zarzutów** innego rażącego naruszenia prawa o potencjalnie istotnym wpływie na treść orzeczenia. **Kasacja specjalna może zostać wniesiona w każdym czasie**, jednak w razie gdy ta jest niekorzystna względem procesowych interesów oskarżonego, jej uwzględnienie jest ograniczone

terminem 6-miesięcznym, liczonym od momentu uprawomocnienia się orzeczenia. Kasacja niekorzystna dla oskarżonego wniesiona po upływie tego terminu jest jednak dopuszczalna, jakkolwiek więc nie można pogorszyć już sytuacji prawnej oskarżonego, możliwe jest odwrócenie kierunku środka odwoławczego i dopiero wówczas, gdy to nie wchodzi w rachubę, kasacja podlega oddaleniu.

Nowelizacja wydłużyła okres, w ciągu którego dopuszczalne jest uwzględnienie kasacji specjalnej wniesionej na niekorzyść oskarżonego. Termin 6-miesięczny został bowiem zastąpiony terminem 1-rocznym, liczonym od momentu uprawomocnienia się orzeczenia. Zmiany legitymizują również Prokuratora Generalnego – Ministra Sprawiedliwości w sprawach o zbrodnię do wniesienia kasacji wyłącznie z powodu niewspółmierności kary.

Kasację podmiotów specjalnych wnosi się w trybie uproszczonym, **ich kasacja jest bowiem kierowana bezpośrednio do Sądu Najwyższego** i to jego Prezes przeprowadza kontrolę kasacji z perspektywy jej dopuszczalności. Już jednak procedury rozpoznania kasacji pochodzącej od piastunów określonych urzędów są bardziej sformalizowane aniżeli w przypadku stron. Posiedzenie może stanowić forum właściwe dla rozpoznania zasadności ich kasacji wyłącznie wówczas, gdy podlega ona uwzględnieniu w całości na korzyść oskarżonego ze względu na oczywistą zasadność lub oparto ją na bezwzględnych przyczynach uchylenia orzeczenia. Oddalenie kasacji pochodzącej od podmiotów specjalnych jako oczywiście bezzasadnej może nastąpić wyłącznie na rozprawie.

1.4. Postępowanie w przedmiocie kasacji

Uruchomienie procedury kasacyjnej i uwzględnienie kasacji mającej na celu rehabilitację skazanego może mieć miejsce, mimo że orzeczoną karę wykonano już w całości lub w części, prawomocne orzeczenie zostało zmienione poprzez zastosowanie aktu łaski, skazanie uległo zatarciu. Uwzględnienie kasacji na korzyść skazanego jest też możliwe w procesie, w którym wystąpiły prawne lub faktyczne przeszkody procesowe, w typowych okolicznościach wyłączające dopuszczalność procedowania lub uzasadniające zawieszenie postępowania. **Wniesienie kasacji rozpoczyna procedurę okołokasacyjną, w ramach której prezes sądu odwoławczego (w przypadku kasacji stron) lub Prezes Sądu Najwyższego (w przypadku kasacji pochodzącej od podmiotów specjalnych) analizuje nadzwyczajny środek odwoławczy z perspektywy warunków jego skutecznego wniesienia**, tj. jego dopuszczalności, legitymacji wnoszącego, terminowości wniesienia, oparcia nadzwyczajnego środka na uchybieniach stanowiących podstawy kasacyjne oraz dopełnienia ogółu wymogów formalnych łącznie z opłaceniem kasacji i sporządzeniem jej przez profesjonalnego przedstawiciela procesowego. Stwierdzenie braków formalnych rozpoczyna procedurę ich uzupełnienia przebiegającą identycznie jak w sądzie *ad quo* po wniesieniu apelacji. Brak któregośkolwiek warunku skutecznego wniesienia kasacji skutkuje zarządzeniem prezesa o odmowie jej przyjęcia zaskarżalnym zażaleniem adresowanym do Sądu Najwyższego. Kasację dopuszczalną, wniesioną w terminie, opartą na uchybieniach będących

podstawami kasacyjnymi i poprawną formalnie prezes przyjmuje zarządzeniem, jednocześnie doręczając odpisy dołączone do kasacji innym stronom niż wnoszący. **Jeżeli autorem kasacji nie jest prokurator, oskarżyciel publiczny składa obligatoryjną pisemną odpowiedź na skargę innej strony.** Stanowisko prokuratora w przedmiocie kasacji determinuje zasady jego doręczania i formułowania przez pozostałe strony pisemnej odpowiedzi na prokuratorскую opinię dotyczącą zasadności kasacji. Prokurator, odpowiadając na kasację, powinien ustosunkować się do niej według ustawowego wzorca:

- 3) uznanie kasacji za oczywiście bezzasadną** – stanowisko prokuratora nie jest wiążące dla Sądu Najwyższego, po negatywnym stosunkowaniu się do zasadności kasacji prokurator doręcza swoją odpowiedź do sądu odwoławczego, a jej odpis pozostałym stronom, ich obrońcom lub pełnomocnikom. Podmioty te w instrukcyjnym terminie 14 dni od otrzymania odpisu stanowiska prokuratora mają prawo ustosunkować się na piśmie do odpowiedzi prokuratora na kasację, wnosząc pismo do sądu odwoławczego lub bezpośrednio do Sądu Najwyższego;
- 4) nieuznanie kasacji za oczywiście bezzasadną, tj. uznanie jej za zasadną, oczywiście zasadną lub bezzasadną, ale nie w stopniu oczywistym** – stanowisko niebędące jednoznacznie negatywnym prokurator wraz z odpowiednią liczbą odpisów przekazuje sądowi odwoławczemu i to jego prezes zarządza doręczenie odpisów pisemnej odpowiedzi prokuratora pozostałym stronom i ich profesjonalnym przedstawicielom. Podmioty te mają nieograniczone pod względem czasowym prawo pisemnego przedstawienia swojego stosunku do stanowiska wyrażonego przez prokuratora, ich pismo powinno być przesłane bezpośrednio do Sądu Najwyższego.

Przekazanie sądowi odwoławczemu prokuratorского stanowiska w przedmiocie kasacji kończy procedurę okołokasacyjną w sądzie odwoławczym, a po jej zakończeniu jego prezes przesyła akta sprawy Sądowi Najwyższemu. **Sąd uprawniony do rozpoznania kasacji po uzyskaniu akt przeprowadza ponowną kontrolę warunków skutecznego wniesienia kasacji.** W razie gdy kasację przyjęto wskutek przywrócenia terminu, Sąd Najwyższy dodatkowo kontroluje zasadność tej decyzji. Jeżeli dodatkowa ewaluacja ujawniła braki formalne, do usunięcia których skarżący nie był dotychczas wyzwany, Sąd Najwyższy zwraca sprawę sądowi odwoławczemu celem dopełnienia czynności zmierzających do usunięcia brakujących elementów formalnych skargi kasacyjnej. Po zakończeniu ponownej weryfikacji stwierdzeniem, że zarządzenie o przyjęciu środka odwoławczego było niesłuszne lub podjęto je po nieuzasadnionym przywróceniu terminu do wniesienia skargi, **Sąd Najwyższy na posiedzeniu odbywającym się bez udziału stron postanowieniem pozostawia błędnie przyjęty środek odwoławczy bez rozpoznania**, a decyzja kończąca procedowanie ze względów formalnych nie podlega już kontroli w drodze zażalenia. **Jeszcze przed rozprawą na posiedzeniu odbywającym się bez udziału stron Sąd Najwyższy jednoosobowo może podjąć decyzje związane**

z wykonalnością kar w związku z możliwością uwzględnienia kasacji.

Nadzwyczajne środki odwoławcze są tylko względnie suspensywne, prawomocne orzeczenie mimo wniesienia kasacji cały czas jest więc wykonywane, jego wykonalność może zatamować dopiero fakultatywna decyzja Sądu Najwyższego. Postanowienie o zablokowaniu wykonania orzeczenia może objąć zarówno zaskarżone orzeczenie, jak i inne, którego wykonanie zależy od rozstrzygnięcia kasacji. Jego podjęcie jest uzasadnione wówczas, gdy szczególnie duże jest prawdopodobieństwo uwzględnienia kasacji, a wykonanie orzeczenia spowodowałoby wyjątkowo dolegliwe i nieodwracalnie negatywne dla skazanego skutki. Równocześnie z powstrzymaniem wykonania kary Sąd Najwyższy może zdecydować o zastosowaniu określonych nieizolacyjnych środków zapobiegawczych w postaci poręczeń, dozoru Policji oraz zakazu opuszczania kraju. Jeżeli Sąd Najwyższy nie zdecydował o zablokowaniu wykonania kary i środka karnego, ich wykonalność ustaje dopiero z chwilą uchylenia zaskarżonego wyroku. Przeciwnie względy mogą wpłynąć na fakultatywne postanowienie o zastosowaniu każdego środka zapobiegawczego względem oskarżonego, którego dotyczy kasacja wniesiona na niekorzyść. Funkcją tych środków jest wówczas zabezpieczenie wykonania przyszłego rozstrzygnięcia, które może zostać podjęte w wyniku uwzględnienia kasacji niekorzystnej dla procesowych interesów oskarżonego.

Nowelizacja doprecyzowuje reguły obowiązujące w zakresie ustania wykonania sankcji karnych następującego w chwili uchylenia wyroku. Nowe brzmienie art. 538 § 1 k.p.k. określa, że z chwilą uchylenia wyroku ustaje wykonanie kary, środka karnego, przepadku i środka kompensacyjnego.

Forum właściwym dla merytorycznego rozpoznania kasacji jest rozprawa i tylko we wskazanych sytuacjach obowiązują procedury uproszczone, dopuszczające rozstrzygnięcie o zasadności kasacji na posiedzeniu. Mniej sformalizowany tryb obowiązuje w razie: 1) oddalenia kasacji wniesionej przez stronę ze względu na jej oczywistą bezzasadność, 2 i 3) uwzględnienia kasacji wniesionej przez stronę lub podmioty specjalne na korzyść oskarżonego w całości w razie jej oczywistej zasadności oraz kasacji opartej na bezwzględnych przyczynach uchylenia orzeczenia. Rozprawa kasacyjna toczy się z obligatoryjnym udziałem prokuratora oraz obrońców reprezentujących oskarżonego w ramach obrony obligatoryjnej oraz ustanowionych z urzędu na wniosek oskarżonego nieposiadającego obrońcy z wyboru. Prawem do udziału w rozprawie dysponują natomiast oskarżony, oskarżyciel posiłkowy, oskarżyciel prywatny oraz profesjonalni przedstawiciele stron ustanowieni z urzędu celem sporządzenia i podpisania kasacji. **Merytoryczne rozpoznanie kasacji odbywa się w granicach zaskarżenia i podniesionych zarzutów.** Podniesienie kolejnych zarzutów dopiero w trakcie rozprawy kasacyjnej powoduje ich rozpoznanie wyłącznie wówczas, gdy dotyczą uchybień stanowiących podstawy kasacji lub wskazują na uchybienia, które Sąd Najwyższy musi wziąć pod uwagę z urzędu. Wyjście poza granice wytyczone skargą jest możliwe w przypadku trzech bezwzględnych przyczyn odwoławczych, tj.: 1) ustalenia bezwzględnych przyczyn

uchylenia orzeczenia zaistniałych poza granicami kasacji, 2) potrzeby dokonania pierwotnej zmiany kwalifikacji prawnej czynu oraz 3) konieczności zastosowania dobrodziejstwa cudzego środka odwoławczego.

Kontrolę kasacyjną finalizują rozstrzygnięcia odnoszące się wprost do zasadności nadzwyczajnego środka odwoławczego, nie zaś do samego wyroku. Rezultaty kontroli kasacyjnej uprawniają Sąd Najwyższy do wydania **trzech rozstrzygnięć pierwotnych**:

- 1) oddalenie kasacji w razie jej bezzasadności** – decyzja o oddaleniu kasacji zawsze ma formę postanowienia niezależnie od tego, czy przedmiotem kasacji był wyrok, czy też postanowienie,
- 2) uchylenie orzeczenia w całości lub w części** – decyzja eliminująca orzeczenie z obrotu prawnego może objąć zaskarżony wyrok sądu odwoławczego oraz jednocześnie wyrok sądu odwoławczego i sądu I instancji. Uchylenie wszystkich wyroków wydanych w sprawie jest możliwe, gdy orzeczenie sądu I instancji obciążają uchybienia o randze zarzutów kasacyjnych, których nie skorygowano w postępowaniu odwoławczym. Forma orzeczenia kasatoryjnego zależy od przedmiotu skargi kasacyjnej. Jeżeli substratem kasacji był wyrok, jego uchylenie wymaga wyroku, dla uznania zasadności kasacji od postanowienia wystarczające jest postanowienie. Z decyzją o pozbawieniu orzeczenia bytu prawnego powinno wiązać się rozstrzygnięcie wtórne określające dalsze losy postępowania. Orzeczenia następcze powiązane z rozstrzygnięciem kasatoryjnym mogą polegać na:
 - a) przekazaniu sprawy do ponownego rozpoznania** sądowi odwoławczemu lub sądowi I instancji zależnie od tego, orzeczenia których sądów zostały przez sąd kasacyjny uchylone. Kierując się zasadą, by sankcje rzeczywiście wykonane odpowiadały sankcjom ostatecznie orzeczonym w wyniku nadzwyczajnego środka karnego, kara i środki karne wykonane na podstawie uchylonego wyroku podlegają zaliczeniu na poczet kar i środków orzeczonych w postępowaniu ponownym. Natomiast w razie uchylenia wyroku warunkowo umarzającego postępowanie lub wyroku orzekającego karę z warunkowym zawieszeniem jej wykonania i ponownego orzeczenia środków probacyjnych na poczet okresu próby określonego w postępowaniu ponownym zaliczeniu podlega okres próby, który upłynął od uprawomocnienia się wyroku do daty jego uchylenia przez Sąd Najwyższy;
 - b) uniewinnieniu oskarżonego**, stanowiącym jedyny wyjątek od zasady wykluczającej reformatoryjne orzekanie przez Sąd Najwyższy. Zmiana zakwestionowanego orzeczenia jest dopuszczalna wyłącznie wówczas, gdy ustalenia faktyczne stanowiące podstawę zaskarżonego wyroku pozwalają przyjąć oczywistą niesłuszność skazania;
 - c) umorzeniu postępowania kasacyjnego** – likwidacja toku ograniczona do przebiegu nadzwyczajnego następuje, jeżeli w trakcie procedury kasacyjnej uruchomionej zasadną skargą ukierunkowaną niekorzystnie względem procesowych interesów oskarżonego ujawniła się przeszkoda procesowa.

2. Wznowienie postępowania zakończonego prawomocnym orzeczeniem sądu

2.1. Przedmiot i podstawy wznowienia postępowania sądowego

Wniosek o wznowienie postępowania zakończonego prawomocnym orzeczeniem stanowi nadzwyczajny środek odwoławczy umożliwiający reformację decyzji wadliwych dopiero w perspektywie okoliczności zaistniałych po prawomocnym zakończeniu postępowania. W kategorii orzeczeń kontrolowanych w trybie wznowieniowym mieszczą się wszystkie orzeczenia sądu, tj. zarówno wyroki, jak i postanowienia kończące postępowanie sądowe niezależnie od instancji, w której uzyskały cechę prawomocności. Ze względu na brak ostatecznego charakteru do katalogu orzeczeń weryfikowanych w trybie wznowieniowym nie należą orzeczenia kasatoryjne sądu odwoławczego połączone z następczym przekazaniem sprawy do ponownego rozpoznania. Podstawą wznowienia postępowania jest określona wada prawomocnego orzeczenia uzasadniająca jego wzruszenie. Ogół podstaw można kategoryzować zależnie od kierunku zmian dopuszczalnych po uchyleniu wadliwego orzeczenia. Posługując się tym kryterium, można wyodrębnić trzy grupy podstaw wznowienia postępowania sądowego:

- 1) **podstawy umożliwiające wznowienie postępowania wyłącznie na korzyść oskarżonego**, tzn. po wznowieniu dopuszczalne jest jedynie orzeczenie polepszające procesowe położenie oskarżonego. Do kategorii podstaw działających wyłącznie korzystnie dla oskarżonego należą **podstawa *propter nova*, podstawa *propter decreta*, podstawa *propter errores in procedendo*, podstawa *propter in absentia***;
- 2) **podstawy umożliwiające wznowienie postępowania w obu kierunkach, a więc zarówno na korzyść, jak i na niekorzyść oskarżonego** – podstawy działające w obu kierunkach umożliwiają po uchyleniu orzeczenia zarówno bardziej, jak i mniej korzystne niż dotychczasowe uregulowanie sytuacji oskarżonego. W kategorii podstaw działających w obu kierunkach mieści się podstawa ***propter crimina* określana także jako *propter falsa* lub podstawa *de novis***, wznowienie na korzyść i na niekorzyść umożliwia także **podstawa *propter errores in procedendo***;
- 3) **podstawy umożliwiające wznowienie postępowania wyłącznie na niekorzyść oskarżonego** – dopuszczające po uchyleniu orzeczenia tylko zmiany pogarszające procesowe położenie oskarżonego. Do kategorii podstaw niekorzystnych dla oskarżonego należy zaliczyć **niedotrzymanie warunków łagodniejszego skazania przez małego świadka koronnego oraz niezasadność absorpcyjnego umorzenia postępowania**.

Podstawa *propter nova* umożliwia wznowienie postępowania ze względu na pojawienie się już po uprawomocnieniu orzeczenia nowych faktów lub dowodów. Przymiot nowości mają wyłącznie fakty lub dowody nieznanе uprzednio zarówno sądowi I i II instancji, jak i stronom (*noviter reperta*). W kategorii nowych elementów dowodowych mieszczą się zarówno nieznanе uprzednio źródła

dowodowe (np. świadek, biegły, dokument), jak i nowe środki dowodowe (np. zeznanie świadka), nawet jeżeli pochodzą one ze znanego już uprzednio źródła (np. nowe fakty nieujawnione w zeznaniach świadka przesłuchanego z zakończonym postępowaniem, przekazane dopiero w kolejnym procesie toczącym się w innej sprawie). Nowe fakty lub dowody stanowią podstawę wznowienia wyłącznie wówczas, gdy wskazują na jedną z enumeratywnie wyliczonych ustawą okoliczności, tj.: 1) **okoliczności dotyczące sprawstwa, przestępczości lub karalności czynu** polegające na tym, że skazany nie popełnił czynu lub został skazany, mimo że jego czyn nie stanowił przestępstwa bądź też skazano go za czyn będący przestępstwem, choć zachodziły ustawowe okoliczności wyłączające karalność, 2) **okoliczności wskazujące na zbyt surową kwalifikację lub karę**, których istotę stanowi skazanie oskarżonego za przestępstwo zagrożone karą surowszą albo nieuwzględnienie okoliczności zobowiązującej do nadzwyczajnego złagodzenia kary lub błędne przyjęcie w rzeczywistości nieistniejących okoliczności wpływających na nadzwyczajne obostrzenie kary oraz 3) **okoliczności dotyczące niepopelnienia czynu** charakteryzujące się umorzeniem lub warunkowym umorzeniem postępowania karnego orzeczonym w oparciu o błędne przyjęcie popełnienia przez oskarżonego czynu. Umorzenie związane z błędnym przyjęciem sprawstwa będzie więc miało miejsce, gdy oskarżony faktycznie czynu nie popełnił i umorzenie powinno nastąpić z tego powodu, nie zaś z przyczyn, z jakich zapadło. **Podstawa propter decreta** pozwala na wznowienie postępowania wówczas, gdy po uprawomocnieniu się orzeczenia Trybunał Konstytucyjny lub organ międzynarodowy działający na podstawie umowy międzynarodowej ratyfikowanej przez RP wydały rozstrzygnięcie wskazujące na niepoprawność przepisów zastosowanych w konkretnej sprawie. Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego może stanowić podstawę wznowienia, jeżeli jego konsekwencją była utrata mocy lub zmiana przepisu prawnego będącego podstawą orzeczenia bez względu na tryb, w jakim nastąpiło stwierdzenie niekonstytucyjności albo niezgodności z umową międzynarodową lub ustawą. Potrzeba wznowienia wynikająca z rozstrzygnięcia organu międzynarodowego zachodzi wówczas, gdy orzeczenie wydane przez organ międzynarodowy działający na podstawie umowy ratyfikowanej przez RP (Europejski Trybunał Praw Człowieka, Komitet Praw Człowieka, Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej, Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości) wskazuje na jej naruszenie przez przepis wewnętrzny lub na sprzeczną z międzynarodowymi gwarancjami interpretację przepisu wewnętrznego, ogólnie zgodnego ze standardami międzynarodowymi.

Podstawa propter errores in procedendo, działająca wyłącznie w kierunku korzystnym dla oskarżonego, umożliwia wznowienie postępowania zakończonego wydaniem orzeczenia mimo istnienia bezwzględnych przyczyn uchylenia określonych w art. 439 § 1 pkt 9–11 k.p.k., tj. orzekania mimo istniejących przeszkód procesowych lub procedowania bez ustanowienia obrońcy obligatoryjnego, podczas nieobecności obrońcy lub oskarżonego mających obowiązek stawiennictwa. Bezwzględne przyczyny uchylenia orzeczenia mogą

stanowią podstawę wznowienia wyłącznie wówczas, gdy uprzednio nie rozpoznawano ich już w trybie kasacji.

Podstawa *propter in absentia* polega na wydaniu orzeczenia pod nieobecność oskarżonego bądź w przypadku niedoręczenia lub nieosobistego doręczenia orzeczeń wydanych pod nieobecność oskarżonego. Wydanie orzeczenia pod nieobecność oskarżonego może uzasadnić wznowienie postępowania, gdy nieobecnemu nie doręczono lub inaczej niż osobiście doręczono zawiadomienie o terminie rozprawy lub posiedzenia, wskutek czego oskarżony nie dysponował wiedzą o terminie rozpoznania sprawy oraz przysługującym mu prawie do zaskarżenia orzeczenia, terminie i trybie wniesienia środka zaskarżenia. Nieprawidłowości w zakresie doręczeń orzeczeń wydanych pod nieobecność skazanego uzasadniają wznowienie tylko w razie niedoręczenia skazanemu wyroku, zaskarżalnego postanowienia albo zarządzenia lub ich nieosobistym doręczeniu, skutkiem czego skazany nie wiedział o treści orzeczenia oraz przysługującym mu prawie, terminie i sposobie wniesienia środka zaskarżenia. **Podstawa *propter crimina*, określana także jako *propter falsa* lub *podstawa de novis***, polega na ustaleniu możliwego wpływu na treść orzeczenia przestępstwa popełnionego w związku z postępowaniem. Wznowienie uzasadnia każde przestępstwo popełnione w związku z postępowaniem (np. fałszerstwo, przekupstwo, fałszywe zeznanie) bez względu na to, kto je popełnił (może to być sędzia, prokurator, świadek czy też osoba niebędąca uczestnikiem). Ustalenie podstawy *propter crimina* następuje na podstawie prawomocnego wyroku skazującego za przestępstwo pozostające w związku z postępowaniem, w którym zapadł wyrok zakwestionowany w trybie wznowieniowym. Fakt popełnienia przestępstwa uzasadnia wznowienie tylko wówczas, gdy koniunkcyjnie ustalono, że istnieje uzasadniona podstawa do przyjęcia przynajmniej hipotetycznego wpływu przestępstwa na treść orzeczenia. Potencjalny wpływ oznacza zaś, że gdyby przestępstwa nie popełniono, w sprawie mogłoby zapaść orzeczenie innej treści niż to, które zakończyło postępowanie.

Podstawa *propter errores in procedendo*, umożliwiająca wznowienie postępowania w obu kierunkach, zachodzi ze względu na obciążenie prawomocnego orzeczenia kończącego postępowanie bezwzględnymi przyczynami uchylenia określonymi w art. 439 § 1 pkt 1–8, k.p.k., tj. wydaniem orzeczenia przez niewłaściwy skład lub sąd, procedujący z naruszeniem reguł głosowania, orzeczeniem niepodpisany lub zawierającym sprzeczną treść albo rozstrzygającym kwestię już stanowiącą przedmiot prawomocnego orzeczenia. Podobnie jak w przypadku grupy uchybień bezwzględnych uzasadniających wznowienie wyłącznie na korzyść, uchybienie podlegające uwzględnieniu w obu kierunkach może stanowić podstawę wznowienia wyłącznie wtedy, gdy dotychczas nie były one przedmiotem rozpoznania przez Sad Najwyższy w trybie kasacji.

Podstawa wznowienia na niekorzyść oskarżonego, związana z **niedotrzymaniem warunków łagodniejszego skazania przez małego świadka kornego**, stanowi swoistą sankcję za niezrealizowanie układu, który oskarżony zawarł z organami ścigania, uzyskując w zamian koncesje w zakresie kary.

Wznowienie postępowania wobec niełojalnego małego świadka koronnego jest bowiem dopuszczalne, gdy oskarżonego prawomocnie skazano z nadzwyczajnym złagodzeniem kary na podstawie art. 60 § 3 lub 4 k.k. lub art. 36 § 3 k.k.s., tj. w zamian za ujawnienie informacji dotyczących osób uczestniczących i okoliczności przestępstwa popełnionego przez siebie lub innego przestępstwa, następnie zaś oskarżony nie potwierdził w innym postępowaniu karnym ujawnionych przez siebie we własnym procesie okoliczności dotyczących przestępstwa zarzucanego innym oskarżonym.

Wyłącznie niekorzystna dla oskarżonego podstawa wznowienia związana z niezasadnością absorpcyjnego umorzenia postępowania umożliwia powrót do orzekania w sprawie absorpcyjnie umorzonych wówczas, gdy już po oportunistycznej rezygnacji ze ścigania przestępstwa drobnego ze względu na niecelowość orzeczenia kary ocenianą poprzez pryzmat kary uprzednio już prawomocnie orzeczonej w sprawie o inne poważniejsze przestępstwo tego samego sprawcy w trybie nadzwyczajnych środków odwoławczych dojdzie do uchylenia lub istotnej zmiany wyroku będącego podstawą umorzenia postępowania w sprawie o drobne przestępstwo. Odstąpienie od ścigania przestępstwa drobnego popełnionego przez sprawcę odpowiadającego jednocześnie za przestępstwo znacznie poważniejsze, za które podlega znacznie surowszej karze, nie może być akceptowana w sytuacji, w której odpowiedzialność za poważniejsze przestępstwo została całkowicie zniesiona lub też mocno ograniczona.

2.2. Przebieg postępowania w przedmiocie wznowienia postępowania sądowego

W przedmiocie wznowienia postępowania sądowego zasadą jest orzekanie przez sąd wyższego rzędu nad tym, który wydał orzeczenie kończące postępowanie. Właściwym funkcjonalnie dla wznowienia postępowania zakończonego prawomocnym orzeczeniem sądu rejonowego jest więc sąd okręgowy. Kwestia wznowienia postępowania sfinalizowanego prawomocnym orzeczeniem sądu okręgowego należy do kognicji sądu apelacyjnego, zaś wznowienie postępowania zakończonego prawomocnym orzeczeniem sądu apelacyjnego i Sądu Najwyższego leży w gestii Sądu Najwyższego. **Uruchomienie kontroli wznowieniowej może nastąpić w trybie skargowym lub z urzędu.** Oba tryby inicjują postępowanie ze względu na odmienne podstawy wznowienia, nie jest więc możliwe wznowienie *ex officio* w odniesieniu do przyczyn uzasadniających wznowienie na wniosek, wykluczone jest też inicjowanie przez strony postępowania wznowieniowego wszczynanego z urzędu przez sąd. W trybie realizowanym *ex officio* strona może jedynie, korzystając z instytucji określonej w art. 9 § 2 k.p.k., zasygnalizować sądowi istnienie uchybienia uzasadniającego wznowienie postępowania z urzędu. Zasadą jest tryb skargowy realizowany poprzez złożenie wniosku o wznowienie postępowania, tryb *ex officio* jest zastrzeżony do sytuacji, w której podstawą wznowienia postępowania jest ujawnienie się jednego z uchybień stanowiących bezwzględne przyczyny uchylenia orzeczenia. Wniosek inicjujący tryb skargowy powinien spełniać wymogi formalne zwykłego pisma procesowego, ponadto powinien on wskazywać podstawę wznowienia

i okoliczności ją uzasadniające. Wniosek jest objęty przymusem adwokacko-radcowskim, każda skarga niepochodząca od prokuratora musi być bowiem sporządzona i podpisana przez adwokata lub radcę prawnego występującego w sprawie w charakterze obrońcy lub pełnomocnika. Podobnie jak w przypadku kasacji wymogu przymusu adwokacko-radcowskiego nie spełnia więc osobisty wniosek strony będącej adwokatem lub radcą prawnym, wniosek aplikanta oraz wniosek strony jedynie autoryzowany przez obrońcę lub pełnomocnika. Wszystkie wnioski muszą zawierać odpowiednią liczbę odpisów dla stron przeciwnych, ponadto wniosek obrońcy lub pełnomocnika musi być opłacony. **Zakresem zaskarżenia można objąć wszystkie rozstrzygnięcia zawarte w orzeczeniu bądź tylko niektóre z nich**, substratem wniosku nie może natomiast być samo uzasadnienie prawomocnego orzeczenia kończącego postępowanie sądowe. **Legitymację do złożenia wniosku o wznowienie postępowania ma strona i jej profesjonalny przedstawiciel procesowy**. W razie śmierci skazanego o wznowienie postępowania w kierunku dla niego korzystnym może wnioskować osoba najbliższa, zaś o wznowienie ze względu na podstawę *propter in absentia* może wnioskować wyłącznie skazany. **Uruchomienie postępowania w trybie skargowym nie jest ograniczone pod względem czasowym, bezterminowo** można wznowić postępowanie zarówno na korzyść, jak i na niekorzyść oskarżonego, nieograniczona czasowo dopuszczalność modyfikowania orzeczeń w sposób pogarszający procesowe położenie oskarżonego może jednak budzić wątpliwości z gwarancyjnego punktu widzenia. **Czasowe ograniczenia dotyczące wszczęcia postępowania wznowieniowego obowiązują jedynie w razie, gdy podstawą powrotu do postępowania jest zaistnienie podstawy *propter in absentia***. Oskarżony, pod nieobecność którego wydano określone kategorie decyzji procesowych, powinien złożyć wniosek o wznowienie postępowania w zawitym, tj. podlegającym przywróceniu terminie miesiąca od dnia, w którym oskarżony dowiedział się o zapadłym wobec niego orzeczeniu. Uruchomienie postępowania *ex officio* jest czasowo nieograniczone wyłącznie wówczas, gdy następuje na korzyść oskarżonego, uruchomienie trybu z urzędu w kierunku niekorzystnym względem procesowych interesów oskarżonego, możliwe wyłącznie w razie wystąpienia bezwzględnych przyczyn uchylecia orzeczenia określonych w art. 439 § 1 pkt 1–8 k.p.k., musi nastąpić w terminie 6 miesięcy od daty uprawomocnienia się orzeczenia. Termin ograniczający dopuszczalność wznowienia postępowania z urzędu na niekorzyść oskarżonego jest prekluzyjny, tj. nie podlega przywróceniu.

Nowelizacja wydłużyła okres, w ciągu którego dopuszczalne jest wznowienie postępowania z urzędu na niekorzyść oskarżonego. Termin 6-miesięczny został bowiem zastąpiony terminem rocznym, liczonym od momentu uprawomocnienia się orzeczenia.

Uruchomienie procedury wznowieniowej i wznowienie postępowania w celu rehabilitacji oskarżonego, niezależnie od tego, czy następuje w trybie skargowym, czy też z urzędu, może mieć miejsce, mimo że orzeczoną karę wykonano już w całości lub w części, prawomocne orzeczenie zostało zmienione

poprzez zastosowanie aktu łaski, skazanie uległo zatarciu. Wznowienie na korzyść skazanego jest też możliwe w procesie, w którym istnieją przeszkody procesowe wyłączające prawną dopuszczalność procedowania lub przeszkody natury prawnej uzasadniające zawieszenie postępowania.

Wniesienie wniosku o wznowienie rozpoczyna procedurę kontroli formalnej. W jej ramach prezes sądu, do którego wniesiono wniosek, analizuje jego dopuszczalność, legitymację wnoszącego, oparcie nadzwyczajnego środka na uchybieniach stanowiących podstawy wznowienia, terminowość wniesienia przez oskarżonego, pod nieobecność którego wydano określone decyzje procesowe, dopełnienie ogółu wymogów formalnych łącznie z opłaceniem wniosku i sporządzeniem jej przez profesjonalnego przedstawiciela procesowego. Stwierdzenie braków formalnych rozpoczyna procedurę ich uzupełnienia przebiegającą identycznie jak w sądzie *ad quo* po wniesieniu apelacji. Procedury uzupełniającej nie przeprowadza się, jeżeli wniosek sporządziła strona, nie zaś jej profesjonalny przedstawiciel, a z treści wniosku wynika jego oczywista bezzasadność. Ustawowo wskazanym przykładem przyczyny oczywistej bezzasadności wniosku jest tożsamość okoliczności powołanych przez wnioskodawcę z podanymi już w poprzednim wniosku i rozpoznanych we wcześniej toczącym się postępowaniu o wznowienie postępowania. **Prezes sądu po stwierdzeniu potencjalnej oczywistej bezzasadności osobistego wniosku strony kieruje sprawę na posiedzenie, w trakcie którego sąd, orzekając jednoosobowo postanowieniem, odmawia przyjęcia oczywiście bezzasadnej skargi.** Negatywna decyzja sądu wznowieniowego jest zaskarżalna zażaleniem cechującym się dewolutywnością spłaszczoną, właściwym do rozpoznania skargi strony jest bowiem ten sam sąd orzekający w składzie trzech sędziów. **Brak któregośkolwiek z pozostałych warunków skutecznego wniesienia wniosku lub jego nieuzupełnienie skutkuje zarządzeniem prezesa o odmowie przyjęcia skargi** zaskarżalnym zażaleniem adresowanym do sądu wyższego nad sądem, którego prezes odmówił przyjęcia wniosku, a gdy był to Prezes Sądu Najwyższego, zażalenie przysługuje do Sądu Najwyższego. Wniosek dopuszczalny, terminowy, oparty na podstawach uzasadniających wznowienie, wniesiony przez osobę legitymowaną i poprawny formalnie prezes sądu przyjmuje zarządzeniem, jednocześnie doręczając jego odpisy stronom przeciwnym. Jeżeli autorem wniosku nie jest prokurator, **oskarżyciel publiczny ma obowiązek złożenia pisemnej odpowiedzi na skargę innej strony**, ustosunkowując się do niej w trybie i na zasadach przewidzianych dla kasacji. Tożsame z obowiązującymi w procedurze kasacyjnej są również reguły formułowania **pisemnej odpowiedzi pozostałych stron na stanowisko prokuratora**, ponieważ jednak całość postępowania wznowieniowego przebiega przed sądem *ad quo*, uprawnieni do repliki wobec prokuratorskiej odpowiedzi na wniosek o wznowienie wszystkie swoje pisma zawierające ich stanowisko względem poglądów prokuratora muszą adresować do sądu wznowieniowego. Po dokonaniu wymiany pism określających stosunek poszczególnych uczestników do kwestii wznowienia **sąd wznowieniowy kontroluje zasadność zarządzenia**

o przyjęciu skargi. Weryfikacja negatywna kończy się postanowieniem o pozostawieniu bez rozpoznania błędnie przyjętego wniosku, zaskarżalnym względnie dewolutywnym zażaleniem wyłącznie wówczas, gdy postępowanie wznowieniowe toczy się przed sądem okręgowym. Wniosek o wznowienie postępowania, identycznie jak kasacja, jest tylko względnie suspensywny, tożsame są więc reguły dotyczące podejmowania decyzji o wstrzymaniu wykonania prawomocnego orzeczenia kończącego postępowanie i ich połączeniu z zastosowaniem środków zapobiegawczych. **Forum właściwym dla merytorycznego rozpoznania wniosku o wznowienie postępowania jest posiedzenie.** W jego trakcie istnienie podstaw wznowienia analizuje zawsze skład trzech sędziów zawodowych z wyłączeniem tych, którzy w I lub II instancji brali udział w wydaniu orzeczenia, aktualnie zaś są już sędziami sądu wznowieniowego. Posiedzenie w przedmiocie zasadności wznowienia zasadniczo jest niejawne wobec stron, ich udział jest możliwy wyłącznie wówczas, gdy zdecyduje o tym prezes sądu lub sąd. Prawdopodobieństwo zaistnienia podstawy wznowienia może zostać zweryfikowane na podstawie dodatkowego materiału dowodowego pozyskanego poprzez przeprowadzenie w trybie art. 97 k.p.k. czynności sprawdzających przez sąd uprawniony do wznowienia, pojedynczego sędziego ze składu orzekającego lub sąd miejscowo właściwy. We wszystkich czynnościach sprawdzających mogą uczestniczyć strony oraz ich obrońcy lub pełnomocnicy, ich prawo do uczestnictwa jest niezależne od podmiotu przeprowadzającego dodatkowe dowody. Uprawnienie do uczestnictwa ma charakter bezwzględny. Decyzja o wzięciu udziału w dodatkowych czynnościach dowodowych należy do strony, ta jednak musi dysponować wiedzą o czynnościach sprawdzających, w każdym więc przypadku niezbędne jest ich zawiadomienie o terminie i miejscu przeprowadzania dodatkowych dowodów. **Merytoryczną kontrolę wniosku o wznowienie postępowania sąd wznowieniowy może sfinalizować dwoma rozstrzygnięciami pierwotnymi:**

- 1) oddalenie wniosku o wznowienie postępowania** następujące w razie niewykazania podstaw wznowienia – decyzja o oddaleniu wniosku zawsze ma formę postanowienia bez względu na rodzaj prawomocnego orzeczenia kończącego postępowanie, decyzja negatywna jest zaskarżalna zażaleniem o względnej dewolutywności wyłącznie wówczas, gdy wydano ją w procedurze wznowieniowej toczącej się przed sądem okręgowym. Niedopuszczalne jest zaskarżenie negatywnych decyzji sądu apelacyjnego i Sądu Najwyższego;
- 2) uchylenie orzeczenia kończącego postępowanie lub jednocześnie orzeczenia sądu odwoławczego i sądu I instancji,** gdy i ono jest dotknięte wadą będącą podstawą wznowienia. Forma orzeczenia uchylającego zależy od rodzaju orzeczenia kończącego wznowiane postępowanie. Jeżeli zakwestionowano wyrok, jego uchylenie musi nastąpić w identycznej formie; dla uznania zasadności wznowienia postępowania sfinalizowanego postanowieniem wystarczające jest wydanie postanowienia. Żadna z decyzji uchylających nie jest zaskarżalna. W procedurach

uruchomionych w trybie skargowym, wznawiając postępowanie w sprawach złożonych podmiotowo, sąd jest zobowiązany zastosować instytucję dobrodziejstwa cudzego środka odwoławczego, uchylając także niezaskarżoną część orzeczenia dotyczącą współoskarżonych wówczas, gdy wznowienie następuje na korzyść oskarżonego, którego dotyczy wnioski, i te same względy przemawiają za wznowieniem postępowania także na korzyść współoskarżonych. Decyzji eliminującej z obrotu prawnego wadliwe orzeczenia musi towarzyszyć rozstrzygnięcie następcze określające późniejszy przebieg postępowania. Z uchYLENIEM można połączyć decyzje wtórnie ustalające dalsze losy postępowania poprzez:

- a) przekazanie sprawy sądowi właściwemu, tj. sądowi I lub II instancji celem jej ponownego rozpoznania.** Zwrot sprawy sądowi in meriti jest możliwy, gdy orzeczenie tego sądu kończyło postępowanie, podstawy wznowienia dotyczą orzeczeń obu instancji lub postępowanie wznowiono ze względu na podstawę *propter nova*, merytoryczne rozstrzygnięcie oparte na nowych elementach dowodowych musi zostać objęte typową kontrolą instancyjną, gwarantuje ją zaś tylko ponowne pierwszoinstancyjne orzeczenie;
- b) uniewinnienie oskarżonego** – możliwe tylko w razie podstawy *propter nova*, gdy ocena wszystkich dowodów, z uwzględnieniem nowych faktów i dowodów, prowadzi do niewątpliwego ustalenia, że skazanie jest oczywiście niesłuszne, dopuszczalność decyzji rozstrzygającej kwestię odpowiedzialności karnej uzasadniają względy ekonomii procesowej, niecelowym byłoby przedłużanie procedowania, gdy już na etapie postępowania wznowieniowego oczywista jest decyzja uwalniająca od odpowiedzialności karnej. Wyrok uniewinniający wydany po uchYLENIU orzeczenia przez sąd wznowieniowy podlega zaskarżeniu środkiem typowym, tj. apelacją, ta jednak nie przysługuje, gdy oskarżonego uniewinnił Sąd Najwyższy;
- c) umorzenie postępowania** – gdy istnieją podstawy wznowienia postępowania, jednocześnie zaś brak jest okoliczności uzasadniających uniewinnienie skazanego, a kontynuowanie postępowania po wznowieniu jest niecelowe. Najczęściej powodem umorzenia jest orzekanie przez sąd, który wydał orzeczenie kończące postępowanie pomimo istnienia przeszkód procesowych. Orzeczenia uchylające połączone z następczym umorzeniem postępowania mają formę uzależnioną od rodzaju kontrolowanej decyzji, tj. wyroku lub postanowienia. Oba orzeczenia likwidujące tok procesu są zaskarżalne zwyczajnymi środkami odwoławczymi typowymi dla danego rodzaju decyzji, tj. apelacją lub zażaleniem, wyjątkiem są niezaskarżalne wyroki lub postanowienia Sądu Najwyższego.

W nowelizacji procedury karnej zaprojektowano trzeci nadzwyczajny środek odwoławczy w postaci skargi na wyrok sądu odwoławczego. Substratem skargi jest wyłącznie kasatoryjny wyrok sądu odwoławczego, tj. wyrok uchylający zaskarżony wyrok sądu pierwszoinstancyjnego z następczym przekazaniem sprawy do ponownego rozpoznania. *Ratio legis* nowego nadzwyczajnego środka odwoławczego stanowią względy zabezpieczające i prewencyjne. W założeniu skarga na wyrok sądu odwoławczego ma zabezpieczać reformatoryjność postępowania odwoławczego i powstrzymać przed niepotrzebnym wydłużaniem postępowania karnego poprzez bezzasadne kasowanie wyroków pierwszoinstancyjnych połączone z koniecznością ponownego przeprowadzenia postępowania przed sądem I instancji. W legitymację do uruchomienia nadzwyczajnej procedury skargowej została wyposażona strona. Skargę skonstruowano jako środek bezwzględnie dewolutywny. Właściwym do jej rozpoznania każdorazowo jest Sąd Najwyższy niezależnie od tego, czy procedowanie zakończył wyrok sądu okręgowego działającego jako sąd odwoławczy, czy może też kwestionowany wyrok wydał sąd apelacyjny. Zgodnie z zasadą dyspozycyjności strona może zdecydować o zakresie zaskarżenia, kwestionując wyrok w całości lub podważając poszczególne rozstrzygnięcia. Kontrolę wyroku kasatoryjnego można uruchomić wyłącznie z powodu dwóch grup uchybień:

- 1) błędu polegającego na uchyleniu i następczym przekazaniu przez sąd odwoławczy sprawy do ponownego rozpoznania sądowi pierwszoinstancyjnemu, pomimo braku podstaw do wydania orzeczenia kasatoryjnego określonych w art. 437 § 2 zdanie drugie k.p.k., tj. zaistnienia bezwzględnej przyczyny uchylenia orzeczenia, niemożności zmodyfikowania orzeczenia ze względu na obowiązywanie reguł *ne peius* oraz konieczność przeprowadzenia na nowo przewodu sądowego w całości;
- 2) błędu polegającego na popełnieniu przez sąd odwoławczy uchybienia kwalifikowanego jako bezwzględna przyczyna uchylenia orzeczenia, określona w art. 439 § 1 k.p.k.

Wniesienie skargi jest warunkowane uprzednim złożeniem wniosku o doręczenie wyroku sądu odwoławczego wraz z uzasadnieniem. Termin do złożenia wniosku o dokonanie odpowiedniego doręczenia wynosi 7 dni liczonych od ogłoszenia orzeczenia stronom obecnym na rozprawie lub jego doręczenia podmiotom niestającym. Dopiero doręczenie wyroku wraz z uzasadnieniem otwiera termin do wniesienia skargi na wyrok sądu odwoławczego trwający 7 dni. Ze względu na to, że *ratio* skargi stanowi zapobieżenie przedłużaniu postępowań poprzez kolejne rozpoznanie sprawy przed sądem I instancji, skarżącego zwolniono z obowiązku jej opłacania, jednocześnie jednak, by wykluczyć skargi bezzasadne, nadzwyczajny środek odwoławczy od wyroku kasatoryjnego został objęty przymusem adwokacko-radcowskim. Strona jest zobowiązana wnieść skargę do Sądu Najwyższego za pośrednictwem sądu odwoławczego, który wydał wyrok kasatoryjny. Wniesienie skargi uruchamia procedurę okołoskargową, na którą składa się: 1) realizowana przez prezesa sądu odwoławczego kontrola dopuszczalności skargi, legitymacji do jej wniesienia, zachowania terminu zaskarżenia, oparcia skargi na ustawowo określonych podstawach oraz spełnienia warunków formalnych skargi, 2) doręczenie przez prezesa sądu odwoławczego odpisu przyjętej skargi pozostałym stronom wraz z pouczeniem o prawie wniesienia pisemnej odpowiedzi na skargę w terminie 7 dni liczonych od dnia doręczenia odpisu skargi oraz 3) niezwłoczne przekazanie skargi do Sądu Najwyższego następujące po upływie terminu przewidzianego na ustosunkowanie się do skargi. Kontrola warunków skutecznego wniesienia skargi będzie powtarzana przed Sądem Najwyższym. W razie gdy zarządzenie o przyjęciu środka okaże się niestuszne,

ponowną kontrolę sfinalizuje postanowienie o pozostawieniu bez rozpoznania przyjętej skargi. Pozytywny wynik powtórzonej weryfikacji warunków skutecznego wniesienia skargi na wyrok sądu odwoławczego może zostać połączony z zastosowaniem środka zapobiegawczego względem oskarżonego, po to by zabezpieczyć wykonanie przyszłego rozstrzygnięcia. Przebieg merytorycznego rozpoznania skargi jest uproszczony, forum dla rozstrzygnięcia o jej zasadności jest posiedzenie niejawne wobec stron. Kontrola Sądu Najwyższego jest realizowana w granicach zaskarżenia i podniesionych zarzutów, wyjście poza ten zakres jest jednak możliwe w razie stwierdzenia, że zachodzą przesłanki do skorzystania z instytucji dobrodziejstwa cudzego środka odwoławczego (art. 435 k.p.k.). Wyrok sądu odwoławczego obciążają niepodniesione w skardze bezwzględne przyczyny uchylenia orzeczenia (art. 439 k.p.k.) lub zaistniała potrzeba dokonania pierwotnej zmiany kwalifikacji prawnej czynu inkryminowanego oskarżonemu. Rezultaty kontroli skargowej uprawniają Sąd Najwyższy do wydania dwóch rozstrzygnięć pierwotnych:

- 1) oddalenie skargi postanowieniem w razie jej bezzasadności oraz
- 2) uchylenie wyrokiem zaskarżonego orzeczenia w całości lub w części, połączone z następczym przekazaniem sprawy właściwemu sądowi odwoławczego celem ponownego jej rozpoznania. Ponowna procedura rozpoznania apelacji będzie się odbywać w granicach, w jakich nastąpiło przekazanie, w toku powtórzonego postępowania odwoławczego sąd będzie związany zapatrywaniami prawnymi i wskazaniem sformułowanymi przez Sąd Najwyższy.

3. Nieważność orzeczeń

Instytucję nieważności ogółu orzeczeń przewidywał Kodeks postępowania karnego z 1928 roku oraz regulacja karnoprocesowa obowiązująca w latach 1997–2003. **Modelową nieważność orzeczenia determinują bowiem najbardziej poważne uchybienia prawa. Stopień nasilenia tej wadliwości jest na tyle duży, że orzeczenie dotknięte przyczyną nieważności uważa się za nieistniejące w sferze prawnej już od momentu wydania.** Orzeczenie nieważne jest pozbawione możliwości wywołania zamierzonych skutków prawnych, a tym samym nigdy nie może się uprawomocnić. Decyzja stwierdzająca nieważność ma więc charakter deklaratoryjny, jej celem jest wyłącznie potwierdzenie tego, że orzeczenie w ogóle nie zaczęło funkcjonować w obrocie prawnym, zaś w obiektywnej rzeczywistości zaistniał jedynie pozór orzeczenia.

Nadzwyczajne środki odwoławcze okazały się zbyt wąskim i mało satysfakcjonującym sposobem rehabilitacji osób karanych za przeciwstawianie się reżimowi komunistycznemu. Ustawą z dnia 23 lutego 1991 roku o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego (Dz.U. Nr 34, poz. 149 z późn. zm.) skonstruowano dla tej kategorii osób odrębny tryb rehabilitacji – jej kryteria oderwano od błędów popełnionych w toku procesu opozycjonisty, uniewinnienie wiążąc z samym faktem zastosowania sankcji karnych za postawę wrogą reżimowi. Fakt, że dla rehabilitacji działaczy opozycyjnych wykorzystano instytucję nieważności orzeczeń, stanowi prawny sposób wyrażenia nagannego stosunku

suwerennego państwa polskiego do praktyki represjonowania przeciwników politycznych komunistycznego reżimu.

Instytucja nieważności wykorzystana na potrzeby rehabilitacji działaczy opozycyjnych ma charakter atypowy. Ponieważ w czasie ferowania represjonujących orzeczeń nie obowiązywały przepisy kwalifikujące je jako nieważne z powodu sankcjonowania działalności opozycyjnej, wszystkie decyzje objęte zakresem ustawy lutowej, w przeciwieństwie do typowej nieważności, zaistniały w sferze prawnej, wywołując skutki właściwe orzeczeniom ważnym, m.in. uzyskały cechę prawomocności. Procedurą rehabilitacyjną objęto osoby represjonowane orzeczeniami wyodrębnionymi poprzez:

- 1) wskazanie organów wydających orzeczenia uznane za nieważne,
- 2) ustalenie okresu, w którym zapadały represjonujące decyzje,
- 3) opis cech działalności, za której prowadzenie pociągnięto opozycjonistę do odpowiedzialności karnej.

Ad 1. Deklaracja o unieważnieniu objęła orzeczenia wydane przez polskie organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości, polskie organy pozasądowe kompetentne do rozstrzygania kwestii odpowiedzialności karnej za przestępstwa i wykroczenia oraz prokuratury i sądy polowe Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR.

Ad 2. Niezależnie od daty prowadzenia działalności opozycyjnej dolną granicę okresu decydowania o prześladowaniach wyznacza data dzienna rozpoczęcia na ziemiach polskich działalności przez organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości lub organy pozasądowe związane z nową władzą (1 stycznia 1944 roku), górną – data wyznaczająca symboliczny kres epoki stalinowskiej (31 grudnia 1956 roku). Jeżeli również w tych granicach czasowych przedsięwzięto czyny mające doprowadzić do politycznej suwerenności państwa, rehabilitacja obejmie także osoby represjonowane orzeczeniami wydanymi po 31 grudnia 1956 roku, w ramach postępowania odwoławczego lub procesu wszczętego po tej dacie po raz pierwszy.

Ad 3. Unieważnieniem objęto wyłącznie orzeczenia wydane w procesach toczących się w przedmiocie odpowiedzialności o:

- a) pojedyncze lub długotrwanie powtarzające się czyny, które będąc efektem świadomego dążenia, obiektywnie sprzyjały uzyskaniu przez Państwo Polskie atrybutu niepodległości – takich cech brak zachowaniom polegającym na korzystaniu z wolności słowa w sposób niebezpieczny dla rządzących, strajkom, manifestacjom religijnym. Stanowiły one bowiem bądź to pozbawione zamiaru realizacji deklaracje określonych poglądów politycznych, bądź też były całkowicie pozbawione politycznego charakteru (art. 1 ust. 1 ustawy);
- b) czyny polegające na przeciwstawianiu się kolektywizacji wsi oraz obowiązkowym dostawom produktów rolnych (art. 1 ust. 1 ustawy);
- c) czyny stanowiące pretekst do wszczęcia procesu z powodu działalności na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego – tak należy kwalifikować sytuacje, w których oskarżonemu w fikcyjnym procesie wszczętym w odwecie za rzeczywiście prowadzoną działalność opozycyjną zarzucono lub

przypisano nigdy niepopołnione przestępstwo lub wykroczenie (art. 1 ust. 1 ustawy);

- d) czyny mające na celu uniknięcie represji grożących opozycjoniście lub jakiegokolwiek innej osobie z tytułu działalności niepodległościowej lub skierowanej przeciwko polityce rolnej (art. 1 ust. 2 ustawy) – działaniami obronnymi są zarówno te, które podjęto w sytuacji, gdy niebezpieczeństwo zastosowania represji było tylko potencjalne (np. fałszowanie dokumentów, dezercja, uchylanie się od służby wojskowej, próby przekroczenia granicy) lub już realnie istniało (np. ucieczka osoby pozbawionej wolności, użycie przemocy celem zmuszenia funkcjonariusza do zaniechania czynności).

W ustawie zadeklarowano nieważność prawomocnych orzeczeń dotyczących kwestii odpowiedzialności karnej osób represjonowanych. Rozpoczęcie procedury jej stwierdzenia uzależniono od żądania uprawnionych podmiotów, końcowe zaś orzeczenie zrównano z uniewinnieniem. Tym samym postępowanie rehabilitacyjne ukształtowano jako skargowe, reformacyjne procedowanie w przedmiocie odpowiedzialności karnej, lokując je w ten sposób w grupie postępowań toczących się w ramach nadzwyczajnych środków odwoławczych. Jurysdykcję w sprawach rehabilitacyjnych rozdzielono pomiędzy sądy powszechne i wojskowe, tym ostatnim powierzając tylko sprawy o czyny, które w dacie wejścia w życie ustawy lutowej były objęte podsądnością sądów wojskowych (art. 2 ust. 1 ustawy). Właściwymi rzeczowo są sądy okręgowe lub wojskowe sądy okręgowe. Kryterium I stopnia właściwości rzeczowej jest miejsce wydania kwestionowanego orzeczenia przez organ pierwszoinstancyjny. Postępowanie rehabilitacyjne uruchamia wniosek uprawnionego podmiotu, tj. osoby represjonowanej, jej obrońcy, przedstawiciela ustawowego (w razie częściowego lub całkowitego ubezwłasnowolnienia działacza opozycji), krewnego w linii prostej, przysposabiającego, przysposobionego, rodzeństwa, małżonka (w razie śmierci, nieobecności w kraju lub choroby psychicznej represjonowanego) oraz rzeczników interesu społecznego (RPO, MS, prokuratora oraz organizacji zrzeszającej osoby represjonowane za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego). Zadaniem sądu jest stwierdzenie podstaw nieważności, pojawienie się nieusuwalnych w tej mierze wątpliwości nie uprawnia do posłużenia się regułą *in dubio pro reo*, ich rozstrzygnięcie na korzyść oskarżonego mogłoby bowiem prowadzić do nobilitacji osób w istocie niebędących działaczami opozycyjnymi. Forum dla właściwego postępowania rehabilitacyjnego stanowi posiedzenie. Tok procedowania regulują odpowiednio stosowane przepisy k.p.k. Decyzje kończące postępowanie mają formę postanowienia:

- 1) formalnego**, którym sąd umarza procedurę rehabilitacyjną w razie zaistnienia przeszkód procesowych lub pozostawia bez rozpoznania wnioski dotyczące osoby już uwolnionej od odpowiedzialności uprzednio wydanym wyrokiem uniewinniającym lub orzeczeniem umarzającym ze względu na przeszkody zakotwiczone w prawie materialnym (art. 7 ustawy);

- 2) materialnego**, zawierającego rozstrzygnięcie merytoryczne w postaci oddalenia wniosku rehabilitacyjnego lub stwierdzenia nieważności. Z inicjatywy uczestników postępowania, rozstrzygając pozytywnie, sąd orzeka o podaniu do publicznej wiadomości treści rehabilitującego postanowienia, szczegółowo określając sposób upublicznienia (np. ogłoszenie w środkach masowego przekazu, umieszczenie na tablicy ogłoszeń, oznajmienie w instytucji, organizacji, których członkiem jest represjonowany, itp.).

Prześladowania działaczy opozycji stanowią tytuł roszczeń cywilnoprawnych; cywilnoprawna odpowiedzialność Skarbu Państwa, poza szkodami i krzywdami doznany przez wykonanie represjonujących orzeczeń, obejmuje także inne przypadki prześladowań działaczy niepodległościowych. Przesłankę cywilnoprawnych roszczeń odszkodowawczych stanowi bowiem:

- 1) nieważność orzeczenia represjonującego,
- 2) uznanie, że represje, w ramach których działacz opozycyjny został pozbawiony życia lub wolności, miały charakter nieoficjalny,
- 3) stosowanie wobec działacza opozycyjnego tymczasowego aresztowania lub zatrzymania,
- 4) prowadzenie działalności opozycyjnej, która stała się podstawą decyzji o internowaniu w związku z wprowadzeniem w dniu 13 grudnia 1981 roku stanu wojennego,
- 5) prowadzenie działalności na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego przez osobę z tego tytułu prześladowaną przez radzieckie organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości lub radzieckie organy pozasądowe działające w okresie od 1 stycznia 1944 roku do 31 grudnia 1956 roku na terytorium Polski w jej obecnych granicach lub na tej części przedwojennego terytorium Polski, które obecnie znajduje się poza jej granicami (tj. na obszarze położonym na wschód od tzw. linii Curzona).

Ogół represyjnych zachowań funkcjonariuszy legitymuje działacza opozycyjnego lub małżonka, dzieci i rodziców zmarłego opozycjonisty do wystąpienia z roszczeniem o zasądzenie odszkodowania rekompensującego uszczerbek majątkowy oraz zadośćuczynienia mającego skompensować ujemne doznania powstałe wskutek naruszenia jakiegokolwiek dobra prawnego. Szkody powstałe wskutek represji polegających na wszczęciu procesu i wydaniu w jego toku orzeczenia uznanego za nieważne, stosowaniu środków przymusu lub działaniu nieformalnym stanowią przesłankę dwóch kolejnych roszczeń, tj.:

- 1) roszczenia o pokrycie w całości lub części już poniesionych lub dopiero planowanych kosztów symbolicznego upamiętnienia osoby represjonowanej zmarłej wskutek prześladowań stosowanych przez polskie organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości lub polskie organy pozasądowe,
- 2) roszczenia o zwrot, w razie zaś jego niemożności o zasądzenie równowartości przedmiotów objętych przypadkiem, konfiskatą lub zatrzymaniem dokonanych w rezultacie wykonania orzeczenia wydanego w formalnym procesie lub w toku represji o charakterze nieoficjalnym.

Drugim istniejącym w prawie polskim przykładem nieważności jest ustawa o Sądzie Najwyższym, która w art. 64 § 1 przewiduje, iż **Sąd Najwyższy na wniosek Prokuratora Generalnego unieważnia prawomocne orzeczenie wydane w sprawie, która w chwili orzekania ze względu na osobę nie podlegała orzecznictwu sądów polskich lub w której w chwili orzekania droga sądowa była niedopuszczalna, jeżeli orzeczenie to nie może być wzruszone w trybie przewidzianym w ustawach o postępowaniach sądowych.**

Sąd Najwyższy rozpoznaje wniosek na posiedzeniu niejawnym, chyba że Prokurator Generalny domagał się rozpoznania wniosku na rozprawie albo przemawiają za tym inne ważne względy (art. 64 § 4 u. o Sądzie Najwyższym). Sąd Najwyższy po rozpoznaniu sprawy oddala wniosek albo unieważnia zaskarżone orzeczenie. W przypadku uwzględnienia wniosku, jeżeli orzeczenie zostało wydane przez sąd II instancji, Sąd Najwyższy unieważnia również orzeczenie sądu I instancji (art. 64 § 5 u. o Sądzie Najwyższym). Postanowienie Sądu Najwyższego wraz z uzasadnieniem doręcza się Prokuratorowi Generalnemu oraz stronom bądź uczestnikom postępowania, w którym zostało wydane zaskarżone orzeczenie (art. 64 § 6 u. o Sądzie Najwyższym).

ROZDZIAŁ V

POSTĘPOWANIA DODATKOWE

Literatura: A. Adamski, J. Bojarski, P. Chrzczonowicz, M. Filar, P. Girdwoyń, *Prawo karne i wymiar sprawiedliwości państw Unii Europejskiej. Wybrane zagadnienia*, Toruń 2007; Z. Barwina, *Zasada wzajemnego uznawania w sprawach karnych*, Warszawa 2012; Ł. Chojniak, *Odszkodowanie za niesłuszne skazanie, tymczasowe aresztowanie lub zatrzymanie oraz za niesłuszne oskarżenie*, Warszawa 2013; L. Gardocki, *Zarys prawa karnego międzynarodowego*, Warszawa 1985; A. Górski, *Europejskie ściganie karne. Zagadnienia ustrojowe*, Warszawa 2010; A. Górski, A. Sakowicz (red.), *Zwalczanie przestępczości w Unii Europejskiej*, Warszawa 2006; A. Gruszczak, *Unia Europejska wobec przestępczości. Współpraca w ramach III filara*, Kraków 2002; A. Grzelak, *Trzeci filar Unii Europejskiej*, Warszawa 2008; A. Grzelak, *Unia Europejska a prawo karne*, Warszawa 2002; J. Izydorczyk, P. Wiliński, *Międzynarodowy Trybunał Karny. Powstanie. Organizacja. Jurysdykcja. Akty prawne*, Kraków 2004; D. Kała, *Postępowanie w przedmiocie wydania wyroku łącznego. Zagadnienia karnomaterialne i procesowe*, Toruń 2003; M. Królikowski, *Podstawy prawa karnego międzynarodowego*, Warszawa 2008; H. Kuczyńska, *Wspólny obszar postępowania karnego w prawie Unii Europejskiej*, Warszawa 2008; A. Lach, *Europejska pomoc prawna w sprawach karnych*, Toruń 2007; P. Rogoziński, *Institucja ulaskawienia w prawie polskim*, Warszawa 2009.

§ 1. Ogólna charakterystyka postępowań dodatkowych

Określenie „postępowanie karne” jest pojęciem terminem wieloznacznym, rozumianym jako porządku procedowania co do poszczególnych kwestii pojawiających się w procesie karnym. Obok postępowania, którego zasadniczym celem jest rozstrzygnięcie w przedmiocie odpowiedzialności karnej oskarżonego (postępowania zasadnicze), występują też postępowania, których cel jest uboczny. W literaturze podział ten pozwolił na wyróżnienie odrębnej grupy postępowań określanych jako postępowania dodatkowe. Podział na postępowania zasadnicze i dodatkowe wynika ze stosunku poszczególnych porządków do głównego nurtu procesu. Postępowania dodatkowe są więc grupą postępowań, których cel jest inny niż kwestia odpowiedzialności karnej, ale występują w związku z prowadzonym postępowaniem zasadniczym. Postępowania tego typu dzielimy na:

- 1) postępowania incydentalne,
- 2) postępowania pomocnicze,
- 3) postępowania następcze,
- 4) postępowania uzupełniające.

§ 2. Postępowania incydentalne (wpadkowe)

1. Ogólna charakterystyka postępowań incydentalnych

Kryterium wyodrębnienia postępowań incydentalnych, synonimicznie nazywanych wypadkowymi, stanowi relacja, w jakiej postępowania te pozostają względem postępowania właściwego. Postępowanie właściwe stanowi typowy i ujęty całościowo przebieg prawnie normowany, zmierzający do rozstrzygnięcia zasadniczego przedmiotu procesu, tj. kwestii odpowiedzialności prawnej oskarżonego za inkryminowane mu przestępstwo. **Postępowania incydentalne stanowią fragmentaryczne ujęcie ogólnego przebiegu przeprowadzane w toku i na tle trwającego postępowania właściwego.** Osobny i szczególny przebieg zachodzący w trakcie postępowania głównego generuje konieczność rozstrzygnięcia kwestii ubocznej. Fragmentaryczny przebieg służący jej załatwieniu współistnieje z równoczesnym procedowaniem w kwestii odpowiedzialności karnej oskarżonego, równolegle odbywająca się działalność procesowa w przedmiocie kwestii ubocznej nie tamuje bowiem przebiegu zasadniczego. Wypadkowość stanowi atrybut następujących przebiegów odbywających się podczas procedowania kwestii odpowiedzialności karnej:

- 1) postępowanie w przedmiocie zastosowania i przedłużenia tymczasowego aresztowania,
- 2) postępowanie w kwestii wyłączenia sędziego, ławnika, referendarza sądowego, prokuratora, innych osób prowadzących postępowanie przygotowawcze, innych oskarżycieli publicznych, protokolanta i stenografa, kuratora sądowego oraz innego podmiotu uprawnionego do przeprowadzenia wywiadu środowiskowego,
- 3) postępowanie w przedmiocie zabezpieczenia roszczeń majątkowych,
- 4) postępowanie toczące się celem orzeczenia kar porządkowych,
- 5) postępowanie dotyczące dopuszczenia badania psychiatrycznego połączonego z obserwacją oskarżonego w zakładzie leczniczym,
- 6) sądowa procedura w przedmiocie zastosowania lub zatwierdzenia zarządzonej przez prokuratora kontroli i utrwalania treści rozmów telefonicznych, rozmów innych niż telefoniczne oraz przekazów informacji,
- 7) sądowa procedura w przedmiocie dopuszczenia niektórych dowodów lub uchylenia względnych zakazów dowodzenia odbywająca się na tle postępowania przygotowawczego,
- 8) postępowanie zażaleniowe inicjowane poprzez zaskarżenie kwestii ubocznej względem zasadniczego przedmiotu procesu.

2. Postępowanie w przedmiocie zastosowania i przedłużenia tymczasowego aresztowania

Umożliwia izolację podejrzanego i oskarżonego przed wydaniem prawomocnego wyroku skazującego, możliwą w razie kumulatywnego zaistnienia odpowiedniej

podstawy dowodowej i przynajmniej jednej podstawy dopuszczającej tymczasowe aresztowanie ze względów procesowych, prewencyjnych lub z uwagi na surowość grożących lub orzeczonych kar. Ziszczenie się warunku dowodowego wymaga zebrania dowodów wskazujących na duże, zbliżone do pewności prawdopodobieństwo popełnienia przestępstwa przez podejrzanego lub oskarżonego. Na ogół procesowe podstawy uzasadniają zastosowanie tymczasowego aresztowania w razie **uzasadnionej obawy ucieczki, ukrywania się prawdopodobnego sprawcy lub bezprawnego utrudniania przez niego postępowania karnego. Surowość grożącej lub orzeczonej kary umożliwia zastosowanie izolacyjnego środka zapobiegawczego w sytuacji, w której górna granica grożącej lub dolna granica kary orzeczonej wynoszą co najmniej odpowiednio 8 lat i 3 lata**, względy prewencyjne uprawniają do izolacji sprawcy celem zapobieżenia popełnieniu przez niego kolejnego przestępstwa. Tymczasowe aresztowanie na okres **maksymalnie 3 miesięcy** stosuje w postępowaniu przygotowawczym na wniosek prokuratora sąd rejonowy miejsca prowadzenia postępowania, zaś w postępowaniu jurysdykcyjnym sąd, przed którym toczy się sprawa. W obu stadiach legitymowanym do przedłużania okresu izolacji sprawcy na okres **nieprzekraczający w postępowaniu przygotowawczym łącznie 12 miesięcy, zaś w postępowaniu jurysdykcyjnym łącznie 2 lat** jest sąd właściwy do rozpoznania sprawy. Kolejnych przedłużeń na okresy oznaczone dokonuje w obu stadiach sąd apelacyjny wyłącznie wówczas, gdy postępowanie właściwe zostało zawieszono lub przedłużają ją czynności dowodowe albo celowa działalność oskarżonego.

3. Postępowanie w kwestii wyłączenia organu procesowego

Służy odsunięciu od udziału w sprawie podmiotów osobiście zainteresowanych rozstrzygnięciem w sposób wskazany w ustawie (art. 40 § 1 ust. 1 k.p.k.), powiązanych stosunkiem najbliższego z ustawowo określonymi innymi uczestnikami postępowania (art. 40 § 1 ust. 2 i 3 k.p.k.), uprzednio już występujących w sprawie w roli innego wyliczonego w ustawie uczestnika (art. 40 § 1 ust. 4–10 k.p.k.) oraz osób, co do których zachodzi jeszcze inna uprawdopodobniona okoliczność mogąca wywoływać uzasadnione wątpliwości co do ich bezstronności w sprawie (art. 41 § 1 k.p.k.). Wyłączenie z przyczyn wskazanych ustawą następuje z urzędu, odsunięcia od udziału w sprawie potencjalnie stronniczego podmiotu prowadzącego lub uczestniczącego w sprawie dokonuje się wyłącznie na wniosek strony lub samego zainteresowanego. Podjęcie decyzji w przedmiocie wyłączenia osób wchodzących w skład organów wymiaru sprawiedliwości leży w kompetencjach sądu orzekającego bez udziału uczestnika, którego dotyczy wyłączenie. Legitymację do odsunięcia osób tworzących organy ścigania ma prokurator nadzorujący postępowanie przygotowawcze lub prokurator bezpośrednio przełożony. O niemożności podejmowania czynności przez protokolantów, stenografów lub kuratorów orzeka sąd, zaś w postępowaniu przygotowawczym – prokurator.

4. Zabezpieczenie roszczeń majątkowych

Umożliwia pełną realizację wyroku w zakresie kosztów sądowych oraz kar lub środków o charakterze majątkowym, tj. kary grzywny, środków karnych w postaci przepadku przedmiotów lub świadczenia pieniężnego oraz środków kompensacyjnych. Zabezpieczenie ma charakter prewencyjny, jego zastosowanie jest dopuszczalne wówczas, gdy zachodzi uzasadniona obawa, że bez zabezpieczenia wykonanie finansowych rozstrzygnięć zawartych w orzeczeniu będzie niemożliwe lub znacznie utrudnione. Odpowiednio wczesne zabezpieczenie powinno przeciwdziałać potencjalnemu ukryciu, sprzedaniu czy też pozbyciu się w inny sposób mienia przez oskarżonego przewidującego wydanie niekorzystnego dla niego orzeczenia. W sytuacjach typowych legitymację do zastosowania zabezpieczenia majątkowego z urzędu lub na wniosek stron ma sąd, zaś w postępowaniu przygotowawczym prokurator, natomiast w sytuacjach wymagających natychmiastowego przeciwstawienia się działaniom oskarżonego pozbywającego się ruchomości tymczasowego zajęcia mienia ruchomego może na okres maksymalnie 7-dniowy dokonać Policja. W sytuacjach typowych zabezpieczenie majątkowe następuje m.in. poprzez zajęcie ruchomości, zajęcie wynagrodzenia za pracę, wierzytelności z rachunku bankowego lub innej wierzytelności, obciążenie nieruchomości dłużnika hipoteką przymusową lub zakaz jej zbywania i obciążania oraz poprzez ustanowienie zarządu przymusowego nad przedsiębiorstwem lub gospodarstwem rolnym dłużnika.

5. Kary porządkowe

Stanowią rodzaj represji za niespełnienie obowiązku procesowego oraz formę bezpośredniego wymuszenia określonego zachowania. Ich nałożenie jest dopuszczalne w stosunku do osoby, która bezpodstawnie uchyla się od:

- 1) stawiennictwa na wezwanie w charakterze świadka, biegłego, tłumacza lub specjalisty, a wyjątkowo również obrońcy i pełnomocnika,
- 2) złożenia zeznania,
- 3) wykonania czynności biegłego tłumacza i specjalisty,
- 4) złożenia przyrzeczenia,
- 5) wydania przedmiotu,
- 6) dopełnienia obowiązków poręczyciela,
- 7) spełnienia innego ciążącego na niej obowiązku procesowego.

Niestawiennictwo oraz niewypełnienie obowiązków można ukarać karą pieniężną stosownie do sytuacji majątkowej ukaranego, nieprzekraczającą jednak kwoty 10 000 zł. Jednocześnie zaś, celem wymuszenia obecności świadka, wyjątkowo także biegłego, tłumacza i specjalisty, ostatecznie dopuszcza się również zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie niestających. Ponadto równoległe z karą pieniężną, po jej zastosowaniu lub samoistnie wobec uporczywie uchylającego się od określonego obowiązku procesowego, tj. przynajmniej dwukrotnie odmawiającego złożenia zeznań, wykonania czynności biegłego, tłumacza lub specjalisty oraz uchylającego się od wydania przedmiotu, można zastosować także aresztowanie na okres nieprzekraczający 30 dni.

Nowelizacja k.p.k. obniża górną granicę grzywny nakładanej tytułem kary porządkowej do kwoty 3000 zł. Jednocześnie ustawodawca rozszerzył podstawy aresztu orzekanego wobec uporczywie uchylających się od obowiązków procesowych. Areszt stał się subsydiarnie orzekaną karą porządkową, wówczas gdy zarządzenie zatrzymania i przymusowego doprowadzenia uporczywie niestającego świadka, biegłego, tłumacza i specjalisty będzie niewystarczające do zapewnienia stawiennictwa osoby wezwanej.

Postanowienie w przedmiocie zastosowania kar pieniężnych, zatrzymania i przymusowego doprowadzenia wydaje sąd, a w postępowaniu przygotowawczym także prokurator, nielegitymowany jednak do ukarania obrońcy i pełnomocnika. Zastosowanie kary pieniężnej wobec zawodowych przedstawicieli stron oraz wydanie postanowienia w przedmiocie aresztowania stanowi wyłączne uprawnienie sądu rejonowego, w którego okręgu toczy się postępowanie, orzekającego w obu kwestiach na wniosek prokuratora.

6. Badanie psychiatryczne połączone z obserwacją oskarżonego w zakładzie leczniczym

W postępowaniu przygotowawczym orzeka sąd właściwy do rozpoznania sprawy w I instancji, działając na wniosek prokuratora, zaś w stadium jurysdykcyjnym decyduje sąd *ex officio* rozpoznający sprawę w I lub II instancji. Obserwacja psychiatryczna jest dopuszczalna wyłącznie wówczas, gdy:

- 1) biegli psychiatrzy powołani do sporządzenia opinii o stanie zdrowia psychicznego oskarżonego *in tempore criminis* oraz w czasie trwania postępowania, po przeprowadzeniu badań psychiatrycznych zasygnalizowali, że jej wydanie jest niemożliwe bez przeprowadzenia dalszych badań w zakładzie leczniczym, jednocześnie zaś
- 2) zachodzi duże prawdopodobieństwo wynikające z zebranych dowodów, że oskarżony popełnił przestępstwo.

Decydując o obserwacji psychiatrycznej, sąd precyzuje jej miejsce i czas trwania. **Podstawowy termin trwania obserwacji zarządzanej po raz pierwszy nie może przekroczyć 4 tygodni**, dopuszczalne jest jednak zarówno jego skrócenie, jak i jednorazowe wydłużenie. Modyfikacji czasowych dokonuje sąd, skracając jej termin po wcześniejszym zakończeniu obserwacji, wydłużając zaś na wniosek zakładu na czas niezbędny do sporządzenia opinii, **nieprzekraczający jednak łącznie z dotychczas trwającą obserwacją 8 tygodni**. Okres pobytu oskarżonego w zakładzie leczniczym na obserwacji prowadzonej celem sporządzenia opinii psychiatrycznej podlega zaliczeniu na poczet kary.

7. Zastosowanie kontroli i utrwalania treści rozmów telefonicznych, rozmów niemających charakteru rozmowy telefonicznej oraz przekazów informacji innych niż telefoniczne, w tym korespondencji przesyłanej pocztą elektroniczną

Jest dopuszczalne wyłącznie celem wykrycia i uzyskania dowodów dla toczącego się postępowania w sprawie dotyczącej przestępstwa wyliczonego w enumeratywnym katalogu umieszczonym w art. 237 § 3 k.p.k. oraz wówczas, gdy w toku postępowania w sprawie o przestępstwo wskazane w art. 237 § 3 k.p.k. lub w sprawie o inne przestępstwo zaistniała obawa popełnienia przestępstwa objętego enumeratywnym katalogiem zawartym w art. 237 § 3 k.p.k. Podśłuchem procesowym można objąć wyłącznie osobę podejrzaną, oskarżonego, pokrzywdzonego lub inną osobę, z którą może się kontaktować oskarżony albo która może mieć związek ze sprawą (np. osoby z kręgu rodziny, znajomi z pracy, sąsiedzi). Podśłuchu procesowego nie można stosować wobec osób objętych bezwzględными zakazami przesłuchania w charakterze świadków. Podśłuch procesowy może zarządzić wyłącznie sąd właściwy do rozpoznania sprawy w I instancji, działając z wniosku prokuratora. Wyjątkowo, w sytuacjach niecierpiących zwłoki, gdy oczekiwanie na decyzje sądu uniemożliwiłoby lub poważnie utrudniło zdobycie dowodów lub zapobieżenie nowemu przestępstwu, legitymację do zastosowania podśłuchu procesowego ma prokurator, który w ciągu 3 dni ma obowiązek wystąpienia o legalizację podśłuchu do sądu. Kontrola i utrwalanie rozmów lub przekazów w stosunku do każdej z podsłuchiowanych osób może trwać najwyżej przez okres nieprzekraczający łącznie 3 miesięcy, wydłużenie terminu podstawowego jest możliwe wyłącznie w szczególnych przypadkach na okres najwyżej dalszych 3 miesięcy, wykorzystanych od razu lub w częściach kolejno przedłużanych albo przerywanych.

7. Sądowa procedura w przedmiocie dopuszczenia w postępowaniu przygotowawczym niektórych dowodów

Dotyczy wprowadzenia do procesu dowodu z zeznań świadka koronnego oraz dowodów z zeznań świadków objętych względными zakazami dowodowymi podlegającymi uchyleniu przez sąd. Status świadka koronnego może uzyskać sprawca czynu, który za określone obietnice dotyczące zaniechania jego ścigania decyduje się złożyć zeznania obciążające innych współuczestników lub sprawców, będących z założenia groźniejszymi niż on przestępcami. Instytucję świadka koronnego wykorzystuje się przede wszystkim w sprawach o przestępstwa lub przestępstwa skarbowe popełnione w zorganizowanej grupie lub w związku mającym na celu popełnienie przestępstwa lub przestępstwa skarbowego. Celem jej stosowania jest rozbitcie struktur przestępczych przez jednego z jej uczestników. Warunkami dopuszczenia dowodu z zeznań świadka koronnego są:

- 1) przekazanie prokuratorowi przez podejrzanego informacji o okolicznościach popełnienia popełnionego przestępstwa umożliwiających wykrycie

- pozostałych sprawców, wykrycie lub zapobieżenie innym przestępstwom połączone z
- 2) jednoczesnym zobowiązaniem się przez podejrzanego do złożenia wyczerpujących zeznań już po uzyskaniu statusu świadka koronnego w procesach przeciwko innym sprawcom,
 - 3) ujawnienie swojego i znanego mu majątku pozostałych sprawców.

Postanowienie w przedmiocie dopuszczenia dowodu z zeznań świadka koronnego wydaje sąd okręgowy właściwy dla miejsca prowadzenia postępowania przygotowawczego na wniosek prokuratora prowadzącego lub nadzorującego to postępowanie, złożony po uzyskaniu uprzedniej zgody Prokuratora Generalnego. Sąd, rozstrzygając w przedmiocie wniosku prokuratora, musi zbadać spełnienie warunków dopuszczalności dowodu z zeznań świadka koronnego i ponownie przesłuchać kandydata do uzyskania statusu świadka koronnego. Decyzja dopuszczająca dowód jest ostateczna, odmowa nadania statusu świadka koronnego podlega zaskarżeniu przez prokuratora. **Materialnoprawną konsekwencją uzyskania statusu świadka koronnego jest wyłączenie karalności przestępstwa podejrzanego, realizowane poprzez umorzenie postępowania o to przestępstwo po złożeniu przez niego zeznań w charakterze świadka koronnego w prawomocnie zakończonych procesach pozostałych sprawców.** Sądowa procedura dotycząca uchylecia w toku trwającego postępowania przygotowawczego względnych zakazów dowodzenia musi zostać przeprowadzona w razie konieczności przesłuchania w charakterze świadka osoby zobowiązanej do zachowania tajemnicy notarialnej, adwokackiej, radcy prawnego, doradcy podatkowego, lekarskiej, dziennikarskiej lub statystycznej. Uchylenie zakazów jest uzależnione od kumulatywnego zaistnienia dwóch warunków:

- 1) niezbędności dowodu ze względu na jego znaczenie dla wymiaru sprawiedliwości,
- 2) niemożności ustalenia okoliczności wymagającej udowodnienia za pomocą innego dowodu niż zeznanie prawnika, doradcy podatkowego, lekarza, dziennikarza lub osoby zobowiązanej do zachowania tajemnicy statystycznej.

8. Wpadkowe postępowania zażaleniowe

Inicjuje zaskarżenie kwestii ubocznych względem zasadniczego przedmiotu procesu. Decyzje incydentalne podejmowane w toku procedowania w przedmiocie odpowiedzialności karnej oskarżonego mogą dotyczyć m.in. zawieszenia biegu postępowania, dopuszczenia dowodów objętych względnymi zakazami dowodowymi innymi niż szczególne zakazy przesłuchania osób wykonujących niektóre zawody, decydowania o szczególnej formie ochrony świadka poprzez utajnienie wszystkich okoliczności umożliwiających jego identyfikację, zastosowania lub przedłużenia okresu stosowania nieizolacyjnych środków zapobiegawczych, zastosowania zatrzymania i przymusowego doprowadzenia celem zapewnienia

obecności oskarżonego w niektórych czynnościach procesowych, zablokowania procedury odwoławczej poprzez odmowę przyjęcia wniosku o sporządzenie pisemnego uzasadnienia wyroku, przyjęcia apelacji lub pozostawienia jej bez rozpoznania). W postępowaniu przygotowawczym właściwym do przeprowadzenia wпадkowych postępowań zażaleniowych cechujących się dewolutywnością względną jest sąd właściwy do rozpoznania sprawy albo prokurator sprawujący nadzór nad tym postępowaniem. W postępowaniu sądowym rozpoznanie zażalenia o cesze względnej dewolutywności należy do właściwości funkcjonalnej sądu odwoławczego. Przeprowadzenie incydentalnych postępowań zażaleniowych cechujących się dewolutywnością spłaszczoną należy do kognicji sądu właściwego do rozpoznania sprawy albo innego równorzędnego składu sądu.

§ 3. Postępowania pomocnicze

Postępowania pomocnicze są typem postępowań dodatkowych, których celem jest usuwanie utrudnień dla realizacji postępowania zasadniczego, wymagających podjęcia działań z uwzględnieniem szczególnej procedury. Potrzeba taka wynika z reguły z potrzeby powierzenia do wykonania czynności organom spoza układu procesowego wyznaczonego głównym nurtem postępowania zasadniczego.

- 1) postępowanie w przedmiocie pomocy prawnej międzynarodowej,
- 2) postępowanie w przedmiocie pomocy prawnej krajowej,
- 3) postępowanie w przedmiocie odtworzenia akt (renowacyjne).

1. Postępowanie karne w przedmiocie pomocy prawnej międzynarodowej

Początkowo państwa, w myśl zasady terytorialności, nie były zainteresowane ściganiem sprawców przestępstw, którzy po popełnieniu przestępstwa zbiegli do innego kraju. Uznawano bowiem, że ucieczka sprawcy eliminuje go jako zagrożenie, a groźba ścigania karnego skutecznie zapobiega pokusie powrotu. Państwo było więc zainteresowane jedynie realizacją prawa do sprawowania wymiaru sprawiedliwości w stosunku do sprawców czynów popełnionych na jego terytorium i przebywających w jego granicach (zasada terytorialności). Każde z państw uznawało bowiem, że istotą suwerenności było samodzielne określanie zasad odpowiedzialności karnej oraz instrumentów jej realizacji. Okres ten w literaturze określa się fazą **pełnego państwowego egoizmu ścigania karnego**.

Z czasem jednak państwa zaczęły interesować się zachowaniem swoich obywateli również za granicą, zwłaszcza gdy czyny te godziły w podstawy ustrojowe państwa. Pojawiły się także przestępstwa godzące we wspólne interesy społeczności międzynarodowej. Na skutek powyższego zjawiska zaczęto zawierać umowy międzynarodowe określające znamiona takich przestępstw oraz zasady wydawania sobie nawzajem ich sprawców (ekstradycja). Na początku XX w. wraz z wybuchem konfliktów zbrojnych na niespotykaną do tej pory skalę, społeczność międzynarodowa, przerażona skalą dokonywanych zbrodni, ustaliła zasady prowadzenia wojen oraz nowe typy przestępstw (zbrodnie przeciwko pokojowi, zbrodnie przeciwko ludzkości, zbrodnie wojenne). W ślad za tym rozwiązaniem powstały także międzynarodowe trybunały do spraw zbrodni wojennych oraz zasady współpracy przy ściganiu ich sprawców. Ten okres jest określany jako faza **ograniczonego państwowego egoizmu ścigania**.

Ostatnia faza rozwoju współpracy międzynarodowej wiąże się z rozwojem zjawiska **uniwersalizmu ścigania karnego**. Pojawiła się ona w państwach Unii Europejskiej, które w związku ze zniesieniem kontroli granicznej i będącym jego następstwem powstaniem obszaru wolności, bezpieczeństwa i wymiaru

sprawiedliwości wprowadziły nowe instrumenty prawne współpracy transgranicznej¹.

W chwili obecnej problem realizacji postępowania karnego z tzw. elementem obcym opiera się zatem na systemie trzech kategorii norm prawnych:

- przepisy Kodeksu postępowania karnego,
- przepisy międzynarodowych umów regulujące postępowanie pomiędzy państwami-stronami konwencji,
- przepisy Kodeksu postępowania karnego oraz prawa unijnego, które regulują obrót prawny z państwami UE².

Całokształt zjawiska, jakim jest postępowanie karne transgraniczne, określony jest przez trzy systemy norm. Z uwagi jednak na ograniczony charakter podręcznika dalsze rozważania ograniczają się do dokonania ogólnej charakterystyki norm zawartych wyłącznie w rozdziale XIII Kodeksu postępowania karnego.

1.1. Pomoc prawna i doręczenia w sprawach karnych

W drodze pomocy prawnej mogą być dokonywane niezbędne czynności postępowania karnego, a w szczególności:

- 1) doręczanie pism osobom przebywającym za granicą lub instytucjom mającym siedzibę za granicą,
- 2) przesłuchiwanie osób w charakterze oskarżonych, świadków lub biegłych,
- 3) dokonywanie oględzin oraz przeszukiwanie pomieszczeń, innych miejsc i osób, zajęcie przedmiotów i wydawanie tych przedmiotów za granicę,
- 4) wzywanie osób przebywających za granicą do osobistego dobrowolnego stawienia się przed sądem lub prokuratorem w celu przesłuchania świadka lub konfrontacji, jak również doprowadzanie w tym celu osób pozbawionych w tym czasie wolności,
- 5) udostępnianie akt i dokumentów oraz informacji o karalności oskarżonych,
- 6) udzielanie informacji o prawie (art. 585 k.p.k.).

Sporządzone na wniosek polskiego sądu lub prokuratora protokoły oględzin, przesłuchań osób w charakterze oskarżonych, świadków, biegłych lub protokoły innych czynności dowodowych dokonanych przez sądy lub prokuratorów państw obcych albo organy działające pod ich nadzorem, mogą być odczytywane na rozprawie na zasadach określonych w art. 389, 391 i 393, jeżeli sposób przeprowadzenia czynności nie jest sprzeczny z zasadami porządku prawnego w Rzeczypospolitej Polskiej (art. 587 k.p.k.).

Sądy i prokuratorzy udzielają pomocy prawnej na wniosek sądów i prokuratorów państw obcych (art. 588 § 1 k.p.k.). Sąd i prokurator odmawiają udzielenia pomocy prawnej i przekazują odmowę właściwym organom obcego państwa, jeżeli żądana czynność byłaby sprzeczna z zasadami porządku

¹ S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2016, s. 613-615.

² K. Dudka, H. Paluszkiwicz, *Postępowanie karne*, Warszawa 2015, s. 498.

prawnego Rzeczypospolitej Polskiej albo naruszałaby jej suwerenność (art. 588 § 2 k.p.k.). Sąd i prokurator mogą odmówić udzielenia pomocy prawnej, jeżeli:

- 1) wykonanie żądanej czynności nie należy do zakresu działania sądu lub prokuratora według prawa polskiego,
- 2) państwo, od którego wniosek o udzielenie pomocy prawnej pochodzi, nie zapewnia w tym zakresie wzajemności,
- 3) wniosek dotyczy czynu, który nie jest przestępstwem według prawa polskiego (art. 588 § 2 k.p.k.).

Do czynności procesowych dokonywanych na wniosek sądu lub prokuratora państwa obcego stosuje się ustawy polskie. Należy jednak uczynić zadość życzeniu tych organów, aby przy dokonaniu czynności zastosowano szczególny tryb postępowania lub szczególną formę, jeżeli nie jest to sprzeczne z zasadami porządku prawnego Rzeczypospolitej Polskiej (art. 588 § 4 k.p.k.).

Wobec osoby pozbawionej wolności na terytorium państwa obcego, czasowo wydanej w celu złożenia zeznań w charakterze świadka lub dokonania z jej udziałem innej czynności procesowej przed polskim sądem lub prokuratorem, sąd okręgowy miejsca wykonania czynności zarządza umieszczenie osoby wydanej w polskim zakładzie karnym lub areszcie śledczym na czas jej pobytu na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, nieprzekraczający jednak czasu pozbawienia wolności określonego w państwie wydającym (art. 589a § 1 k.p.k.). Na postanowienie sądu zażalenie nie przysługuje (art. 589a § 2 k.p.k.).

1.2. Międzynarodowy zespół operacyjno-śledczy

Zespół powoływany jest dla potrzeb postępowania przygotowawczego prowadzonego wspólnie między polskimi organami uprawnionymi do prowadzenia tego postępowania oraz właściwymi organami państwa członkowskiego Unii Europejskiej lub innego państwa (art. 589b § 1 k.p.k.). Zespół powołują, w drodze porozumienia, Prokurator Generalny oraz właściwy organ państwa współpracującego. Decyzja o powołaniu zespołu ograniczona jest do potrzeb konkretnego postępowania przygotowawczego oraz określa czas funkcjonowania zespołu (art. 589b § 2 k.p.k.). Powołanie zespołu jest dopuszczalne, jeżeli pozwala na to umowa międzynarodowa, której Rzeczpospolita Polska jest stroną, albo na zasadach wzajemności (art. 589b § 1 k.p.k.). **Istotą przyjętego rozwiązania jest zezwolenie na dokonanie czynności procesowej poza terytorium państwa zlecającego czynność, przez osobę przez nie delegowaną i z zachowaniem przepisów proceduralnych państwa delegującego.** Innymi słowy, czynność dokonywana poza granicami państwa od razu uzyskuje status czynności postępowania przygotowawczego prowadzonego na terytorium państwa delegującego i odwrotnie.

1.3. Przejęcie i przekazanie ścigania karnego

Instytucja przejęcia i przekazania ścigania karnego stanowi wyłom od zasady terytorialności, która zakłada, iż sprawca czynu ponosi odpowiedzialność karną na podstawie przepisów i na terenie państwa, gdzie popełnił przestępstwo.

Zamiast tego sprawcę czynu popełnionego na terenie obcego państwa przekazuje się do kraju pochodzenia, który przejmuje jego ściganie. Innymi słowy, obie instytucje są lustrzanym odbiciem tego samego mechanizmu współpracy transgranicznej. Kodeks postępowania karnego reguluje ten problem, wskazując, iż możliwość przekazania ścigania polskim organom pojawia się w stosunku do sprawcy czynu popełnionego za granicą, gdy:

- 1) jest on obywatelem polskim,
- 2) ma stałe miejsce zamieszkania na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej,
- 3) ma na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej odbywać karę pozbawienia wolności,
- 4) na terenie Rzeczypospolitej Polskiej wszczęto przeciwko niemu postępowanie karne.

Przekazanie ścigania jako klasyczny środek współpracy transgranicznej zakłada, że jedynym organem uprawnionym do wystąpienia **z wnioskiem o przekazanie ścigania jest Minister Sprawiedliwości, który zwraca się do właściwego organu obcego państwa, jeżeli wymaga tego interes wymiaru sprawiedliwości, albo może przyjąć taki wniosek od właściwego organu państwa obcego, na terenie którego został popełniony czyn** (art. 590 § 1 k.p.k.). Przejęcie ścigania karnego przez organ polski uważa się za wszczęcie postępowania karnego według prawa polskiego (art. 590 § 2 k.p.k.). Przekazanie ścigania polskim organom może łączyć się także z przekazaniem dowodów zebranych za granicą jeszcze przed przejściem ścigania. Protokoły z przeprowadzonych czynności mogą być odczytywane na rozprawie prowadzonej przed sądem polskim na zasadach określonych w art. 389, 391 i 393 k.p.k., jeżeli sposób przeprowadzenia czynności nie jest sprzeczny z zasadami porządku prawnego w Rzeczypospolitej Polskiej. Odczytanie protokołów z czynności dowodowych przeprowadzonych za granicą jest dopuszczalne, nawet jeżeli czynności dowodowe nie były podjęte na wniosek polskiego sądu lub prokuratora (art. 590 § 4 k.p.k.). Minister Sprawiedliwości zawiadamia właściwy organ państwa obcego o sposobie prawomocnego zakończenia postępowania karnego (art. 590 § 5 k.p.k.).

W sprawie o przestępstwo popełnione na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej przez cudzoziemca Minister Sprawiedliwości, z urzędu albo z inicjatywy sądu lub prokuratora, zwraca się, jeżeli wymaga tego interes wymiaru sprawiedliwości, do właściwego organu państwa z wnioskiem o przejęcie ścigania karnego albo może przyjąć taki wniosek od właściwego organu państwa obcego (art. 591 § 1 k.p.k.). Na analogicznych zasadach jak w przypadku przekazania ścigania uprawnionym do wystąpienia z wnioskiem o przekazania ścigania jest właściwy organ państwa:

- 1) którego osoba ścigana jest obywatelem,
- 2) w którym osoba ścigana ma stałe miejsce zamieszkania,
- 3) w którym osoba ścigana odbywa lub będzie odbywała karę pozbawienia wolności,
- 4) w którym zostało wszczęte przeciwko osobie ściganej postępowanie karne.

Jeżeli pokrzywdzonym jest obywatel polski, złożenie wniosku o przejęcie ścigania może nastąpić tylko za jego zgodą, chyba że uzyskanie tej zgody nie jest możliwe (art. 591 § 2 k.p.k.). Przed wystąpieniem przez Ministra Sprawiedliwości z wnioskiem lub rozstrzygnięciem takiego wniosku pochodzącego od organu państwa obcego właściwy organ umożliwia osobie ściganej przebywającej na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej zajęcie stanowiska ustnie lub na piśmie w przedmiocie przejęcia ścigania (art. 591 § 3 k.p.k.). W razie pozytywnego rozstrzygnięcia wniosku o przekazanie ścigania dotyczącego osoby tymczasowo aresztowanej na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej Minister Sprawiedliwości zwraca się do właściwego organu o niezwłoczne podjęcie czynności mających na celu wydanie i przekazanie takiej osoby organom państwa obcego. Wraz z osobą przekazuje się akta sprawy, o ile nie zostały one uprzednio przekazane wraz z wnioskiem (art. 591 § 4 k.p.k.). Minister Sprawiedliwości zwraca się do właściwego organu państwa obcego o informację co do sposobu prawomocnego zakończenia postępowania karnego (art. 591 § 5 k.p.k.). Przekazanie ścigania karnego uważa się za umorzenie postępowania karnego według prawa polskiego, przy czym nie stoi to na przeszkodzie ponownemu postępowaniu karnemu w razie bezpodstawnego zaniechania ścigania za granicą (art. 591 § 6 k.p.k.).

Powyżej opisane reguły ulegają pewnej modyfikacji, w sytuacji gdy przejęcie (przekazanie) ścigania ma się odbywać pomiędzy państwami Unii Europejskiej. Wynika to z dążenia do unikania jednoczesnego prowadzenia postępowań przeciwko tej samej osobie i o ten sam czyn przez kilka państw. Jeżeli zatem zachodzą przesłanki wystąpienia z wnioskiem o przekazanie lub przejęcie ścigania karnego lub inne okoliczności wskazujące, że co do tego samego czynu tej samej osoby wszczęto postępowanie karne w Rzeczypospolitej Polskiej i w innym państwie członkowskim Unii Europejskiej, sąd lub prokurator występuje do właściwego sądu lub innego organu państwa członkowskiego Unii Europejskiej z wnioskiem o udzielenie informacji o tym postępowaniu (art. 592a § 1 k.p.k.). W razie trudności w ustaleniu właściwego sądu lub innego organu państwa członkowskiego Unii Europejskiej sąd lub prokurator może również zwracać się do właściwych jednostek organizacyjnych Europejskiej Sieni Sądowej (art. 592a § 1 k.p.k.). W razie wystąpienia sądu lub innego organu państwa członkowskiego Unii Europejskiej o udzielenie informacji, czy toczy się postępowanie karne co do tego samego czynu tej samej osoby, polski sąd lub prokurator udziela odpowiedzi we wskazanym przez ten organ terminie. W przypadku nieoznaczenia terminu lub w wypadku stosowania wobec oskarżonego środka polegającego na pozbawieniu wolności sąd lub prokurator udziela odpowiedzi niezwłocznie (art. 592b § 1 k.p.k.).

Jeżeli co do tego samego czynu tej samej osoby wszczęto postępowanie karne w Rzeczypospolitej Polskiej i w innym państwie członkowskim Unii Europejskiej, polski sąd lub prokurator przeprowadza konsultacje z właściwym sądem lub innym organem państwa członkowskiego Unii Europejskiej i (jeżeli wymaga tego interes wymiaru sprawiedliwości) występuje z wnioskiem o przejęcie albo przekazanie ścigania karnego (art. 592c § 1 k.p.k.). W trakcie konsultacji

sąd lub prokurator przekazuje sądowi lub innemu organowi państwa członkowskiego Unii Europejskiej informacje o zastosowanych w postępowaniu środkach zapobiegawczych, a także inne informacje na wniosek właściwego organu (art. 592c § 2 k.p.k.). Sąd lub prokurator może nie udzielić informacji, jeśli jej udzielenie mogłoby naruszyć bezpieczeństwo Rzeczypospolitej Polskiej lub narażałoby uczestnika postępowania na niebezpieczeństwo utraty życia lub zdrowia (art. 592c § 3 k.p.k.).

Jeśli w wyniku konsultacji nie ustalono, które państwo członkowskie powinno przejąć ściganie, sąd lub prokurator może wystąpić do Eurojust w sprawach o przestępstwa należące do jego kompetencji z wnioskiem o pomoc w rozstrzygnięciu, które państwo mogłoby przejąć ściganie (art. 592d § 1 k.p.k.). Po uzyskaniu opinii Eurojust sąd lub prokurator, jeżeli wymaga tego interes wymiaru sprawiedliwości, występuje z wnioskiem o przejęcie lub przekazanie ścigania karnego (art. 592d § 2 k.p.k.). W każdym wypadku, gdy polski sąd lub prokurator wystąpił z wnioskiem o przejęcie lub przekazanie ścigania karnego, zawiadamia się właściwy organ państwa członkowskiego Unii Europejskiej o sposobie prawomocnego zakończenia postępowania karnego (art. 592e k.p.k.).

1.4. Ekstradycja

Ekstradycja jest klasyczną już instytucją współpracy międzynarodowej, której istota sprowadza się do **wydania osoby ściganej lub skazanej przez państwo, na terenie którego osoba taka ścigana przebywa, na wniosek innego państwa, celem przeprowadzenia przeciwko niej ścigania karnego, wykonania prawomocnie orzeczonej kary lub środka zabezpieczającego**. W tak określonej formie ekstradycja współcześnie jest pojęciem zbiorczym, obejmującym trzy instytucje:

- ekstradycję klasyczną,
- europejski nakaz aresztowania,
- dostarczenie oskarżonego przed Międzynarodowy Trybunał Karny.

Rozpoczynając rozważania od przedstawienia podstawowych założeń ekstradycji klasycznej, należy dokonać rozróżnienia, iż w zależności od tego, czy z wnioskiem o wydanie zwraca się organ polski, czy to organ polski jest adresatem wniosku ekstradycyjnego skierowanego przez organ innego państwa, rozróżniamy **ekstradycję czynną i bierną**³.

Sądy i prokuratorzy zgłaszają wnioski (ekstradycja czynna) o wydanie przez państwo obce osoby, przeciwko której wszczęto postępowanie karne, w celu przeprowadzenia postępowania sądowego lub wykonania orzeczonej kary pozbawienia wolności, o przewóz osoby ściganej lub skazanej przez terytorium państwa obcego oraz o wydanie z terytorium państwa obcego dowodów rzeczowych lub przedmiotów uzyskanych przez sprawcę w wyniku przestępstwa za pośrednictwem Ministra Sprawiedliwości (art. 593 k.p.k.). W wypadkach niecierpiących zwłoki sąd

³ M. Płachta, *Zagadnienia ekstradycyjne w prawie polskim*, „Studia Europejskie” 1999, nr 2, s. 73 i nast.

lub prokurator może zwrócić się bezpośrednio do właściwego organu państwa obcego o tymczasowe aresztowanie lub zatrzymanie osoby, co do której ma być złożony wniosek o wydanie (art. 595 k.p.k.). Do wniosku dołącza się odpis postanowienia o tymczasowym aresztowaniu wraz z uzasadnieniem wyjaśniającym okoliczności faktyczne i podstawę prawną ścigania (art. 594 § 1 k.p.k.). W wypadku prawomocnego wyroku skazującego na karę pozbawienia wolności zamiast postanowienia dołącza się odpis tego wyroku (art. 594 § 2 k.p.k.).

Decyzja w przedmiocie ekstradycji zapada na posiedzeniu, w którym prokurator i osoba wydana mają prawo wziąć udział (art. 597 k.p.k.). Zgodnie z art. 596 k.p.k. osoba wydana **nie może być bez zgody państwa wydającego ścigana, skazana ani pozbawiona wolności w celu wykonania kary za inne przestępstwo popełnione przed dniem wydania niż to, w związku z którym nastąpiło wydanie** (zasada specjalności). W razie zastrzeżenia przy wydaniu, że w stosunku do osoby **wydanej orzeczone już kary będą wykonane tylko za te przestępstwa, co do których nastąpiło wydanie, sąd, który prawomocnie orzekł w sprawie, wydaje w razie potrzeby na posiedzeniu wyrok zmieniający orzeczenie w taki sposób, aby kary były wykonywane tylko za te przestępstwa, co do których nastąpiło wydanie sprawcy** (zasada ograniczenia umownego). Jeżeli jednak osoba wydana przez państwo obce nie opuści bez usprawiedliwionej przyczyny terytorium Rzeczypospolitej Polskiej w ciągu 45 dni od daty prawomocnego zakończenia postępowania (a w razie skazania – od daty odbycia lub darowania kary) albo jeżeli po opuszczeniu terytorium Rzeczypospolitej Polskiej powróci na nie, powyższych ograniczeń nie stosuje się (art. 599 k.p.k.).

W razie złożenia przez organ państwa obcego wniosku (ekstradycja bierna) o wydanie osoby ściganej w celu przeprowadzenia przeciw niej postępowania karnego lub wykonania orzeczonej co do niej kary albo środka zabezpieczającego, prokurator przesłuchuje tę osobę i w miarę potrzeby zabezpiecza dowody znajdujące się w kraju, po czym wnosi sprawę do właściwego miejscowo sądu okręgowego (art. 602 § 2 k.p.k.).

Postanowienie w przedmiocie wniosku wydaje sąd okręgowy na posiedzeniu. W posiedzeniu mają prawo wziąć udział prokurator i obrońca (art. 603 § 2 k.p.k.). Przed wydaniem postanowienia należy umożliwić osobie ściganej złożenie wyjaśnień ustnie lub na piśmie, a w razie wniosku o wydanie w celu przeprowadzenia postępowania karnego należy na uzasadniony wniosek tej osoby przeprowadzić dowody znajdujące się w kraju (art. 603 § 1 k.p.k.). Jeżeli sąd wydał postanowienie o niedopuszczalności wydania, wydanie nie może nastąpić (art. 603 § 3 k.p.k.). Na postanowienie sądu w przedmiocie wydania przysługuje zażalenie (art. 603 § 4 k.p.k.). Sąd przekazuje prawomocne postanowienie wraz z aktami sprawy Ministrowi Sprawiedliwości, który po rozstrzygnięciu wniosku zawiadamia o tym właściwy organ państwa obcego (art. 603 § 5 k.p.k.).

Jeżeli umowa międzynarodowa, której Rzeczpospolita Polska jest stroną, tak stanowi, wniosek państwa obcego o zastosowanie tymczasowego

aresztowania osoby ściganej zastępuje wniosek o wydanie (art. 603a § 1 k.p.k.). W takim wypadku prokurator podczas przesłuchania informuje osobę ściganą o możliwości wyrażenia przez nią zgody na wydanie **lub zgody na wydanie połączonej ze zrzeczeniem się korzystania z ograniczeń ścigania do czynów, w związku z którymi nastąpiło wydanie**. Jeżeli osoba ścigana wyrazi wolę złożenia takiego oświadczenia, prokurator kieruje sprawę do sądu okręgowego, w którego okręgu prowadzi się postępowanie (art. 603a § 2 k.p.k.). Sąd na posiedzeniu rozstrzyga o tymczasowym aresztowaniu osoby ściganej, odbiera oświadczenie o wyrażeniu zgody na wydanie lub zgody na wydanie połączonej z wyrażeniem zgody na objęcie ściganiem również czynów nie objętych wnioskiem ekstradycyjnym, a także wydaje postanowienie o dopuszczalności wydania (art. 603a § 3 k.p.k.). Zgoda osoby ściganej oraz rezygnacja z ograniczeń przedmiotowych ekstradycji nie mogą zostać cofnięte, o czym poucza się osobę ściganą (art. 603a § 4 k.p.k.). Sąd niezwłocznie przekazuje prawomocne postanowienie wraz z aktami sprawy Ministrowi Sprawiedliwości, który rozstrzyga o wydaniu osoby (art. 603a § 5 k.p.k.). **Wydanie jest niedopuszczalne w przypadkach wymienionych w art. 604 § 1 k.p.k. Można go również odmówić w wypadkach wymienionych w art. 604 § 2 k.p.k.**

Jeżeli wniosek o wydanie dotyczy przestępstwa, którego sprawca podlega wydaniu, sąd okręgowy z urzędu lub na wniosek prokuratora może wydać postanowienie o tymczasowym aresztowaniu osoby ściganej (art. 605 § 1 k.p.k.). Przed złożeniem wniosku o wydanie sąd może wydać postanowienie o tymczasowym aresztowaniu ściganego na czas nie dłuższy niż 40 dni, jeżeli organ państwa obcego zwraca się o to, zapewniając, że wobec tej osoby zapadł w tym państwie prawomocny wyrok skazujący lub wydano decyzję o tymczasowym aresztowaniu (art. 605 § 2 k.p.k.). Na postanowienie sądu w przedmiocie tymczasowego aresztowania przysługuje zażalenie (art. 605 § 3 k.p.k.). O dniu tymczasowego aresztowania należy niezwłocznie powiadomić Ministra Sprawiedliwości Rzeczypospolitej Polskiej oraz przedstawicielstwo dyplomatyczne lub urząd konsularny albo organ ścigający państwa obcego (art. 605 § 4 k.p.k.). Jeżeli dane zawarte we wniosku o wydanie są niewystarczające i sąd lub prokurator zażądał ich uzupełnienia, a państwo obce nie nadeśle w terminie miesiąca od dnia doręczenia żądania uzupełnienia wniosku o wydanie organowi, który je zgłosił, potrzebnych dokumentów lub informacji, postanowienie o tymczasowym aresztowaniu uchyla się (art. 605 § 5 k.p.k.). W razie odmowy wydania, cofnięcia przez państwo obce wniosku o wydanie lub tymczasowe aresztowanie albo w razie gdy organ państwa obcego zawiadomiony o czasie i miejscu wydania żądanej osoby nie przejmuje jej w terminie 7 dni od ustalonego dnia wydania, zarządza się zwolnienie tymczasowo aresztowanego, jeżeli nie jest on pozbawiony wolności w innej sprawie (art. 605 § 6 k.p.k.). Zatrzymanie osoby ściganej może nastąpić także na podstawie informacji o poszukiwaniu zamieszczonych w bazie danych Międzynarodowej Organizacji Policji Kryminalnej (art. 605a k.p.k.).

Zezwolenia na przewóz osoby ściganej przez terytorium Rzeczypospolitej Polskiej udziela Minister Sprawiedliwości (art. 606 § 1 k.p.k.). Jeżeli podróż odbywa się drogą powietrzną i nie przewiduje się lądowania, wystarczy powiadomienie Ministra Sprawiedliwości o przewożeniu osoby ściganej nad terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (art. 606 § 2 k.p.k.). **Do rozstrzygnięcia wniosków państwa obcego, dotyczących wydania przedmiotów stanowiących dowody rzeczowe lub uzyskanych w wyniku przestępstwa, właściwy jest prokurator lub sąd** w zależności od tego, do czyjego rozporządzenia przedmioty te zostały zdeponowane (art. 607 § 1 k.p.k.). Postanowienie o wydaniu przedmiotów powinno wymieniać rzeczy, które ulegają wydaniu państwu obcemu, oraz wskazywać rzeczy podlegające zwrotowi po ukończeniu postępowania karnego prowadzonego przez organy państwa obcego (art. 607 § 2 k.p.k.).

1.5. Przejęcie i przekazanie orzeczeń do wykonania

W razie prawomocnego skazania obywatela polskiego przez sąd państwa obcego na **karę pozbawienia wolności podlegającą wykonaniu albo prawomocnego orzeczenia wobec obywatela polskiego środka polegającego na pozbawieniu wolności** Minister Sprawiedliwości może wystąpić do właściwego organu tego państwa z wnioskiem o przejęcie skazanego albo osoby, wobec której orzeczono środek, w celu wykonania kary pozbawienia wolności lub środka w Rzeczypospolitej Polskiej (art. 608 § 1 k.p.k.).

W razie prawomocnego skazania przez sąd państwa obcego obywatela polskiego, osoby mającej miejsce stałego pobytu, **posiadającej mienie lub prowadzącej działalność zawodową na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej na grzywnę lub w razie prawomocnego orzeczenia wobec niej zakazu zajmowania określonego stanowiska, wykonywania określonego zawodu lub prowadzenia określonej działalności gospodarczej, zakazu prowadzenia pojazdów, przepadku albo środka zabezpieczającego nie polegającego na pozbawieniu wolności** Minister Sprawiedliwości może wystąpić do właściwego organu tego państwa z wnioskiem o przejęcie orzeczenia do wykonania w Rzeczypospolitej Polskiej (art. 608 § 2 k.p.k.). Przed wystąpieniem z wnioskiem Minister Sprawiedliwości zwraca się do właściwego sądu o wydanie postanowienia w przedmiocie dopuszczalności przejęcia orzeczenia do wykonania w Rzeczypospolitej Polskiej (art. 608 § 3 k.p.k.).

W razie **otrzymania wniosku państwa obcego o wykonanie wobec obywatela polskiego lub osoby mającej miejsce stałego pobytu na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej prawomocnie orzeczonej kary pozbawienia wolności lub środka polegającego na pozbawieniu wolności** Minister Sprawiedliwości zwraca się do właściwego sądu o wydanie postanowienia w przedmiocie dopuszczalności przejęcia orzeczenia do wykonania na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (art. 609 § 1 k.p.k.). Na analogicznych zasadach Minister Sprawiedliwości zwraca się do właściwego sądu o wydanie postanowienia w przedmiocie dopuszczalności przejęcia orzeczenia do wykonania

w Rzeczypospolitej Polskiej w przypadku **otrzymania wniosku państwa obcego o wykonanie wobec obywatela polskiego, osoby mającej miejsce stałego pobytu, posiadającej mienie lub prowadzącej działalność zawodową w Rzeczypospolitej Polskiej prawomocnie orzeczonej grzywny, zakazu zajmowania określonego stanowiska, wykonywania określonego zawodu lub prowadzenia określonej działalności gospodarczej, zakazu prowadzenia pojazdów, przepadku albo środka zabezpieczającego nie polegającego na pozbawieniu wolności** (art. 609 § 2 k.p.k.). Jeżeli orzeczenie, którego wniosek dotyczy, nie jest prawomocne lub osoba objęta wnioskiem nie jest obywatelem polskim lub nie ma na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej miejsca stałego pobytu, Minister Sprawiedliwości zwraca wniosek (art. 609 § 3 k.p.k.).

W razie prawomocnego **skazania cudzoziemca przez sąd polski na karę pozbawienia wolności podlegającą wykonaniu albo prawomocnego orzeczenia wobec niego środka polegającego na pozbawieniu wolności** Minister Sprawiedliwości może wystąpić do właściwego organu państwa, którego skazany albo osoba, wobec której orzeczono środek, jest obywatelem, z wnioskiem o przejęcie go w celu odbycia kary lub wykonania środka (art. 610 § 1 k.p.k.). Przed wystąpieniem z wnioskiem Minister Sprawiedliwości zwraca się do właściwego sądu o wydanie postanowienia w przedmiocie dopuszczalności przekazania orzeczenia do wykonania za granicą (art. 610 § 2 k.p.k.). W taki sam sposób Minister Sprawiedliwości zwraca się do właściwego sądu o wydanie postanowienia w przedmiocie dopuszczalności przekazania orzeczenia do wykonania za granicą w przypadku **otrzymania wniosku państwa obcego o przejęcie cudzoziemca prawomocnie skazanego przez sąd polski na karę pozbawienia wolności podlegającą wykonaniu albo wobec którego prawomocnie orzeczono środek polegający na pozbawieniu wolności** (art. 610 § 3 k.p.k.).

W razie **prawomocnego skazania przez sąd polski osoby mającej miejsce stałego pobytu za granicą albo posiadającej mienie lub prowadzącej działalność zawodową za granicą na grzywnę lub prawomocnego orzeczenia wobec niej zakazu zajmowania określonego stanowiska, wykonywania określonego zawodu lub prowadzenia określonej działalności gospodarczej, zakazu prowadzenia pojazdów, przepadku albo środka zabezpieczającego nie polegającego na pozbawieniu wolności** sąd właściwy do wykonania kary lub środka może wystąpić za pośrednictwem Ministra Sprawiedliwości do właściwego organu państwa, na terytorium którego skazany lub osoba, wobec której orzeczono środek, stale przebywa, posiada mienie lub prowadzi działalność, z wnioskiem o wykonanie orzeczenia (art. 610 § 4 k.p.k.). Po otrzymaniu wniosku państwa obcego o przejęcie do wykonania prawomocnego skazania przez sąd polski osoby mającej miejsce stałego pobytu w tym państwie albo posiadającej mienie lub prowadzącej działalność zawodową w tym państwie na grzywnę lub prawomocnego orzeczenia wobec niej zakazu zajmowania określonego stanowiska, zakazu wykonywania określonego

zawodu lub prowadzenia określonej działalności gospodarczej, zakazu prowadzenia pojazdów, przypadku albo środka zabezpieczającego nie polegającego na pozbawieniu wolności Minister Sprawiedliwości zwraca się do właściwego sądu o wydanie postanowienia w przedmiocie dopuszczalności przekazania orzeczenia do wykonania za granicą orzeczenia (art. 610 § 5 k.p.k.).

W sprawie dopuszczalności przejęcia orzeczenia do wykonania na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej właściwy do rozpoznania jest sąd okręgowy, w którego okręgu skazany ostatnio stale mieszkał lub czasowo przebywał (art. 611 § 1 k.p.k.). Właściwy do rozpoznania spraw określonych w art. 608 § 3 w związku z § 2, art. 609 § 2 i art. 610 § 5 jest sąd rejonowy, w którego okręgu skazany stale mieszkał lub czasowo przebywał, a jeżeli tego nie ustalono, gdzie znajduje się mienie nadające się do egzekucji lub też skazany prowadzi działalność objętą zakazem (art. 611 § 2 k.p.k.). Właściwy do rozpoznania spraw określonych w art. 610 § 2 i 3 jest sąd okręgowy, w którego okręgu wydano orzeczenie, którego wniosek dotyczy (art. 611 § 3 k.p.k.). Jeżeli nie można ustalić właściwości według zasad określonych w § 1, sprawę rozpoznaje Sąd Okręgowy w Warszawie (art. 611 § 4 k.p.k.). Jeżeli nie można ustalić właściwości według zasad określonych w § 2, sprawę rozpoznaje sąd właściwy dla dzielnic Śródmieście gminy Warszawa-Centrum (art. 611 § 5 k.p.k.).

Sąd rozpoznaje sprawę dopuszczalności przejęcia lub przekazania orzeczenia do wykonania na posiedzeniu, w którym ma prawo wziąć udział prokurator i skazany, jeżeli przebywa na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, oraz obrońca skazanego, jeżeli się na nie stawia. Jeżeli skazany, który nie przebywa na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, nie ma obrońcy, prezes sądu właściwego do rozpoznania sprawy może mu wyznaczyć obrońcę z urzędu (art. 611a § 1 k.p.k.). Jeżeli dane zawarte we wniosku są niewystarczające, sąd może zarządzić ich uzupełnienie, odraczając rozpoznanie sprawy (art. 611a § 2 k.p.k.). **Jeżeli sąd wydał postanowienie o niedopuszczalności przejęcia lub przekazania orzeczenia do wykonania, przejęcie ani przekazanie nie może nastąpić** (art. 611a § 3 k.p.k.). W wypadku określonym w art. 610 § 4 sąd wydaje postanowienie o wystąpieniu z wnioskiem do organu obcego państwa o przejęcie orzeczenia do wykonania (art. 611a § 4 k.p.k.). Na postanowienie sądu w przedmiocie przejęcia lub przekazania orzeczenia do wykonania przysługuje zażalenie (art. 611a § 5 k.p.k.). Jeżeli postępowanie dotyczy przejęcia orzeczenia do wykonania, sąd może orzec środek zapobiegawczy (art. 611a § 6 k.p.k.).

Przejęcie orzeczenia do wykonania w Rzeczypospolitej Polskiej jest niedopuszczalne, jeżeli:

- 1) orzeczenie nie jest prawomocne albo nie podlega wykonaniu,
- 2) wykonanie orzeczenia mogłoby naruszać suwerenność, bezpieczeństwo lub porządek prawny Rzeczypospolitej Polskiej,
- 3) skazany na karę pozbawienia wolności lub osoba, wobec której orzeczono środek polegający na pozbawieniu wolności, nie wyraża zgody na przejęcie,

- 4) skazany na grzywnę albo wobec którego orzeczono przepadek, niezamieszkujący na stałe na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, nie posiada mienia na jej terytorium,
- 5) czyn wskazany we wniosku nie stanowi czynu zabronionego według prawa polskiego,
- 6) zachodzą okoliczności, o których mowa w art. 604 § 1 pkt 2, 3 i 5 (art. 611b § 1 k.p.k.).

Przekazanie orzeczenia do wykonania w państwie obcym jest niedopuszczalne, jeżeli:

- 1) orzeczenie nie jest prawomocne albo nie podlega wykonaniu,
- 2) skazany na karę pozbawienia wolności lub osoba, wobec której orzeczono środek polegający na pozbawieniu wolności, nie wyraża zgody na przekazanie,
- 3) skazany na karę pozbawienia wolności lub osoba, wobec której orzeczono środek polegający na pozbawieniu wolności, jest osobą określoną w art. 604 § 1 pkt 1,
- 4) zachodzą okoliczności, o których mowa w art. 604 § 1 pkt 3 i 5 (art. 611b § 2 k.p.k.).

Po przejęciu orzeczenia do wykonania sąd określa kwalifikację prawną czynu według prawa polskiego oraz karę i środek podlegające wykonaniu (art. 611c § 1 k.p.k.). Określając karę lub środek podlegające wykonaniu, sąd stosuje odpowiednio przepis Kodeksu karnego (art. 611c § 2 k.p.k.). Określając wysokość grzywny, sąd dokonuje przeliczenia wysokości grzywny orzeczonej kwotowo lub wysokości stawki dziennej, określonych w obcej walucie, według kursu średniego walut określonego przez Narodowy Bank Polski na dzień wydania orzeczenia w państwie obcym. Jeżeli grzywnę wymierzono kwotowo, kwota grzywny nie może przekroczyć iloczynu wysokości stawki dziennej i ilości stawek dziennych (art. 611c § 3 k.p.k.). Sąd rozpoznaje sprawę na posiedzeniu.

Jeżeli w toku postępowania zajdą okoliczności uzasadniające wydanie orzeczenia o zabezpieczeniu majątkowym z uwagi na grożący przepadek przedmiotów albo mienia stanowiącego korzyść majątkową osiągniętą z popełnienia przestępstwa, a przedmioty te lub składniki tego mienia znajdują się na terytorium państwa obcego, sąd, a w postępowaniu przygotowawczym prokurator, może wystąpić za pośrednictwem Ministra Sprawiedliwości do właściwego organu tego państwa o zabezpieczenie przedmiotów lub mienia zagrożonych przypadkiem (art. 611d § 1 k.p.k.). Jeżeli organ państwa obcego zwróci się o wykonanie prawomocnego orzeczenia o zabezpieczeniu mienia, gdy mienie podlegające zabezpieczeniu znajduje się na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, właściwy do wykonania orzeczenia jest sąd rejonowy lub prokurator, w którego okręgu znajduje się to mienie (art. 611d § 2 k.p.k.).

Analogiczne zasady obowiązują w przypadkach, gdy skazany prawomocnym wyrokiem albo wobec którego prawomocnie orzeczono środek, opuści terytorium państwa skazania, udając się na terytorium państwa, którego jest obywatelem, zanim odbędzie orzeczoną karę albo zanim zostanie wykonany

orzeczoney wobec niego środek. Powyżej opisane zasady mają także odpowiednie zastosowanie do przejścia lub przekazania do wykonania orzeczeń o karach (art. 611f k.p.k.).

1.6. Wykonywanie orzeczeń w ramach współpracy państw Unii Europejskiej

Cechą charakterystyczną wszystkich omawianych środków jest przeniesienie współpracy z poziomu organów centralnych na poziom organów bezpośrednio zajmujących się realizacją poszczególnych środków. Innymi słowy, w przeciwieństwie do dotychczasowych form współpracy międzynarodowej, w przypadku państw Unii Europejskiej przyjmuje się, że **wysokie standardy panujące zarówno w zakresie jakości obowiązującego prawa, jak i ustroju organów ochrony prawnej, pozwalają na wzajemne uznawanie orzeczeń przez wszystkie państwa Unii Europejskiej**. Z tego też względu implementowane do polskiego Kodeksu postępowania karnego przepisy zakładają, iż w miejsce dotychczasowego pośrednictwa Ministra Sprawiedliwości współcześnie współpraca ma opierać się na **bezpośrednim współdziałaniu pomiędzy prokuratorami i sędziami poszczególnych państw**. Wydanie orzeczenia i wystąpienie przez państwo wzywającego do jego wykonania ma charakter wiążący dla państwa wykonującego, a odmowa wykonania jest ograniczona do ściśle określonych sytuacji. Z uwagi na uznanie, że przestrzeń prawna Unii Europejskiej jest obszarem „bezpieczeństwa, wolności i sprawiedliwości”, w obrocie prawnym pomiędzy państwami Unii Europejskiej zrezygnowano z przestrzegania zasady niewydawania własnego obywatela oraz zakazu wydawania osoby w związku z wydaniem orzeczenia co do czynów o charakterze politycznym. Cechą charakterystyczną nowych środków jest także bardzo krótki czas ich realizacji oraz względna rezygnacja z wymogu podwójnej karalności, zastąpiona wprowadzeniem katalogu 33 przestępstw⁴.

Czynnością uruchamiającą procedurę wykonania orzeczenia jest wystąpienie kierowane przez państwo wydania orzeczenia. Do wystąpienia należy dołączyć odpis poświadczony za zgodność z oryginałem orzeczenia o zastosowanych środkach zapobiegawczych wraz ze wskazaniem informacji umożliwiających jego prawidłowe wykonanie. Przekazanie odpisu orzeczenia oraz zaświadczenia może nastąpić również z wykorzystaniem urządzeń służących do automatycznego przesyłania danych w sposób umożliwiający stwierdzenie autentyczności tych dokumentów. Na żądanie właściwego organu orzeczenia organ występujący przekazuje odpis orzeczenia oraz oryginał zaświadczenia. W razie trudności w ustaleniu właściwych organów państwa wykonania orzeczenia czy pojawienia się innych wątpliwości związanych z ustaleniem okoliczności na terenie państwa wykonania orzeczenia organ występujący może również zwracać się do właściwych jednostek organizacyjnych Europejskiej Sieci Sądowej.

⁴ M. Nawacki, P. Starzyński, *Postępowanie karne z perspektywy nauki o bezpieczeństwie*, Warszawa 2015, s. 247.

Wśród postępowań realizowanych w ramach procedury wzajemnego uznawania orzeczeń możemy zatem wymienić:

- postępowanie w przedmiocie zatrzymania dowodów i zabezpieczenia mienia (art. 589g–589u k.p.k.),
- postępowanie w przedmiocie europejskiego nakazu aresztowania (art. 607a–607zc k.p.k.),
- postępowanie w przedmiocie wykonania środka zapobiegawczego (art. 607zd–607zn k.p.k.),
- postępowanie w przedmiocie wykonania orzeczenia dotyczącego grzywny, nawiązki świadczenie pieniężnego lub orzeczenia zasądzającego od sprawy koszty procesu (art. 611fa–611fm k.p.k.),
- postępowanie w przedmiocie wykonania orzeczenia o przepadku (art. 611fn–611fze k.p.k.),
- postępowanie w przedmiocie wykonania kary pozbawienia wolności (art. 611t–611ts k.p.k.),
- postępowanie w przedmiocie wykonania środka związanego z poddaniem sprawcy próbie (art. 611u–611uj k.p.k.),
- postępowanie w przedmiocie wykonania europejskiego nakazu ochrony (art. 611w–611wj k.p.k.).

1.7. Współpraca z Międzynarodowym Trybunałem Karnym

Wprowadzenie do polskiego Kodeksu postępowania karnego przepisów regulujących postępowanie przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym jest następstwem powołania w dniu 1 lipca 2002 roku pierwszego międzynarodowego stałego organu orzekającego w sprawach karnych. Przepisy regulujące postępowanie przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym implementowano do polskiego Kodeksu kodeksu postępowania karnego w 2004 roku⁵.

Wniosek o współpracę Międzynarodowego Trybunału Karnego, w zależności od stadium postępowania, wykonuje właściwy sąd lub prokurator za pośrednictwem Ministra Sprawiedliwości (art. 611g § 1 k.p.k.). Przepisy Kodeksu kodeksu postępowania karnego przewidują dwie zasadnicze formy współpracy z MTK:

- 1) wniosek o aresztowanie i dostarczenie osoby,
- 2) wniosek o tymczasowe aresztowanie (art. 611j § 1 k.p.k.).

Oprócz powyższego współpraca z MTK może obejmować także udostępnianie dokumentów i dowodów, wyrażanie zgody na dostarczenie Trybunałowi osoby wydanej lub przekazanej innemu państwu (art. 611l k.p.k.), zapewnianie Prokuratorowi Trybunału oraz innym osobom upoważnionym przez Trybunał obecności przy wykonywaniu czynności, których dotyczy wniosek, oraz zadawania pytań oraz utrwalania przebiegu czynności na potrzeby postępowania prowadzonego przed Trybunałem (art. 611r § 1 i § 2 k.p.k.). W ramach współpracy z Międzynarodowym Trybunałem Karnym umożliwia się także samodzielne

⁵ Ustawa z dnia 8 października 2004 roku o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz ustawy – Kodeks karny wykonawczy, Dz.U. z 2004, Nr 240, poz. 2405.

dokonywanie czynności procesowych na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej prokuratorowi Trybunału na zasadach określonych w Statucie (art. 611r § 3 k.p.k.).

Pomoc prawną **pomiędzy MTK a polskimi organami ochrony prawnej organizuje zapewnia Minister Sprawiedliwości**. Jest on również organem pośredniczącym we współpracy pomiędzy Międzynarodowym Trybunałem Karnym a polskimi sądami i prokuratorami. Minister Sprawiedliwości dokonuje także innych ustaleń z Trybunałem co do zagadnień związanych ze współpracą, których polski Kodeks kodeks postępowania karnego nie reguluje (art. 611s k.p.k.).

Wniosek o udzielenie pomocy, w zależności od stadium postępowania, trafia do właściwego sądu lub prokuratora za pośrednictwem Ministra Sprawiedliwości. Postępowanie w przedmiocie wniosku obligatoryjnie rozpoczyna się od przesłuchania osoby, której wniosek dotyczy. Przed pierwszym przesłuchaniem należy pouczyć osobę, której dotyczy wniosek, o jej uprawnieniach określonych w Statucie oraz o możliwości podniesienia zarzutu prawomocnego zakończenia prowadzonego przeciwko niej postępowania karnego o czyn, którego dotyczy wniosek (art. 611h § 1 k.p.k.). W wypadku podniesienia zarzutu właściwy sąd jest zobowiązany powiadomić Ministra Sprawiedliwości, który może odroczyć wykonanie wniosku (art. 611h § 2 k.p.k.). W takich wypadkach Minister Sprawiedliwości może także dokonać ustaleń co do zasad tymczasowego dostarczenia osoby MTK (art. 611h § 4 k.p.k.).

Na wniosek Trybunału o tymczasowe aresztowanie lub o aresztowanie i dostarczenie osoby ściganej sąd stosuje tymczasowe aresztowanie (art. 611j § 1 k.p.k.). Tymczasowe aresztowanie można uchylić lub zmienić na łagodniejszy środek zapobiegawczy w wypadkach określonych w Statucie. Przepisów art. 257–259 k.p.k. w takim wypadku się nie stosuje (art. 611i § 2 k.p.k.). W postępowaniu w przedmiocie uchylenia lub zmiany środka zapobiegawczego sąd lub prokurator uwzględnia stanowisko Trybunału (art. 611j § 3 k.p.k.).

Przy wykonywaniu wniosku o współpracę, na żądanie Trybunału, Prokuratorowi Trybunału oraz innym osobom upoważnionym przez Trybunał zapewnia się obecność przy wykonywaniu czynności, których dotyczy wniosek (art. 611r § 1 k.p.k.). Osoby te mogą zwracać się o zadawanie określonych pytań oraz utrzymywać przebieg czynności na potrzeby postępowania prowadzonego przed Trybunałem (art. 611r § 2 k.p.k.). Prokuratorowi Trybunału umożliwiona jest samodzielne dokonywanie czynności procesowych na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej na zasadach i warunkach określonych w Statucie (art. 611r § 3 k.p.k.).

Minister Sprawiedliwości może też zwrócić się do Trybunału o przekazanie wniosku o zezwolenie na przewóz w wypadku nieprzewidzianego lądowania na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej osoby dostarczanej Trybunałowi drogą powietrzną (art. 611i § 1 k.p.k.). Osobę dostarczaną zwalnia się, jeżeli w ciągu 96 godzin od chwili nieprzewidzianego lądowania wniosek nie wpłynie (art. 611i § 2 k.p.k.).

W przypadku wniosku Trybunału o zgodę na ściganie, ukaranie lub pozbawienie wolności osoby dostarczonej za przestępstwo popełnione przed dostarczeniem inne niż to, z powodu którego nastąpiło dostarczenie, Minister Sprawiedliwości przed rozpatrzeniem może zwrócić się do Trybunału o nadesłanie dodatkowych informacji, a także protokołu zawierającego oświadczenie osoby dostarczonej dotyczące przestępstwa określonego w tym wniosku (art. 611k k.p.k.). Minister Sprawiedliwości może wyrazić zgodę na dostarczenie Trybunałowi osoby wydanej lub przekazanej innemu państwu (art. 611l k.p.k.).

Jeżeli udzielenie pomocy prawnej przewidzianej w Statucie, w zakresie lub w sposób określony we wniosku Trybunału, byłoby sprzeczne z zasadami porządku prawnego Rzeczypospolitej Polskiej, sąd lub prokurator nie rozstrzyga w przedmiocie wniosku i przekazuje akta sprawy Ministrowi Sprawiedliwości w celu dokonania ustaleń z Trybunałem (art. 611m k.p.k.). Jeżeli wniosek Trybunału o udzielenie pomocy prawnej dotyczy czynności innej niż przewidziana w Statucie, której wykonanie, mimo ustaleń dokonanych z Trybunałem, jest w dalszym ciągu niedopuszczalne na mocy ustawy i pomoc prawna nie może być udzielona pod żadnym warunkiem, w późniejszym terminie lub w inny sposób, sąd lub prokurator odmawia udzielenia tej pomocy (art. 611n k.p.k.). Gdy wniosek Trybunału dotyczy udostępnienia dokumentu lub innego dowodu zawierającego informacje, których ujawnienie mogłoby zagrażać bezpieczeństwu Rzeczypospolitej Polskiej, sąd lub prokurator nie rozstrzyga w przedmiocie wniosku i przekazuje akta sprawy Ministrowi Sprawiedliwości, który w porozumieniu z właściwym organem dokonuje ustaleń z Trybunałem (art. 611o § 1 k.p.k.). **Jeżeli mimo dokonania ustaleń z Trybunałem w dalszym ciągu udzielenie pomocy prawnej mogłoby zagrażać bezpieczeństwu Rzeczypospolitej Polskiej, sąd lub prokurator odmawia jej udzielenia** (art. 611o § 2 k.p.k.). W przypadku gdy wniosek Trybunału dotyczy wydania dokumentu lub innego dowodu, udostępnionego organowi lub instytucji Rzeczypospolitej Polskiej przez inne państwo lub organizację międzynarodową z zastrzeżeniem zachowania w tajemnicy informacji zawartej w tym dokumencie lub dowodzie, wydanie może nastąpić wyłącznie po wyrażeniu zgody przez udostępniającego dany dokument lub dowód (art. 611p k.p.k.).

2. Postępowanie w przedmiocie pomocy prawnej krajowej

Dokonanie czynności w ramach krajowej pomocy prawnej wynika z zasady ekonomiki postępowania karnego i ma na celu zapewnienie prawnej możliwości przeprowadzenia czynności przez wezwany niezawisły i bezstronny sąd w sytuacji, gdy bezpośrednie przeprowadzenie czynności przez sąd właściwy według ogólnych kryteriów właściwości napotyka trudności. Ogólna podstawa do dokonywania czynności na wezwanie innego organu przez polskie sądy wynika z regulacji zawartej w art. 44 u. Prawo o ustroju sądów powszechnych. O zakresie i warunkach wykonywania powyższego uprawnienia decydują przepisy szczególne (art. 44 § 1 u. Prawo o ustroju sądów powszechnych).

Jeżeli zatem zapoznanie się z dowodem rzeczowym lub przeprowadzenie oględzin przez pełny skład sądu napotyka znaczne trudności albo jeżeli strony wyrażają na to zgodę, sąd wyznacza do tej czynności sędziego ze swego składu albo sąd wezwany (art. 396 § 1 k.p.k.). Sąd może zlecić przesłuchanie świadka sędziemu wyznaczonemu ze swego składu lub sądowi wezwanemu, w którego okręgu świadek przebywa, jeżeli świadek nie stawił się z powodu przeszkód zbyt trudnych do usunięcia (art. 396 § 2 k.p.k.). W czynnościach dokonywanych przez sędziego delegowanego lub na wezwanie mają prawo brać udział strony, obrońcy i pełnomocnicy. Oskarżonego pozbawionego wolności sprowadza się tylko wtedy, gdy sąd uzna to za konieczne (art. 396 § 3 k.p.k.). Sąd zwracający się o udzielenie pomocy w zleceniu określa, jaką czynność ma wykonać sąd wezwany, podając konieczne dane dla prawidłowego wykonania odezwy. W razie potrzeby dołącza odpisy z akt sprawy, a wyjątkowo – akta sprawy. Sędzia wyznaczony lub sąd wezwany może przeprowadzić także inny dowód, którego potrzeba wyłoni się w toku czynności (art. 396 § 4 k.p.k.). Sąd wezwany, w razie niemożności zrealizowania odezwy, zwraca ją z informacją o przyczynie niewykonania⁶.

Rozwiązaniem konkurencyjnym dla dokonywania czynności w ramach pomocy prawnej na wezwanie są regulacje umożliwiające dokonywanie czynności na odległość za pomocą urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie tej czynności na odległość z jednoczesnym bezpośrednim przekazem obrazu i dźwięku. W postępowaniu przed sądem w czynności w miejscu przebywania świadka bierze udział referendarz sądowy, asystent sędziego lub urzędnik zatrudniony w sądzie, w którego okręgu świadek przebywa (art. 177 § 1a k.p.k.)⁷.

3. Postępowanie w przedmiocie odtworzenia akt (renowacyjne)

Postępowanie w wypadku zaginięcia lub zniszczenia w całości lub w części akt sprawy będącej w toku przeprowadza sąd, w którym sprawa ostatnio się toczyła (art. 160 § 1 k.p.k.). Sąd Najwyższy przeprowadza takie postępowanie jedynie w zakresie odtworzenia akt tego sądu (art. 160 § 2 k.p.k.). Postępowanie w wypadku zaginięcia lub zniszczenia akt sprawy prawomocnie zakończonej przeprowadza sąd, w którym sprawa się toczyła w I instancji, lub inny sąd wskazany w ustawie (art. 160 § 3 k.p.k.). Akta postępowania przygotowawczego odtwarza prokurator, stosując odpowiednio przepisy niniejszego rozdziału (art. 160 § 4 k.p.k.).

Postanowienie co do odtworzenia akt sprawy ustala jego zakres lub stwierdza, że odtworzenie akt jest niemożliwe (art. 165 § 1 k.p.k.). Na postanowienie to przysługuje zażalenie (art. 165 § 2 k.p.k.). Jeżeli zaginęły lub uległy zniszczeniu akta sprawy prawomocnie zakończonej, odtworzenie nastąpi jedynie

⁶ A. Górski (red.), S. Dąbrowski, B. Godlewska-Michalak, K. Gonera, J. Kremer, A. Łazarska, G. Ott, J. Sawiński, Z. Strus, *Prawo o ustroju sądów powszechnych. Komentarz*, Warszawa 2013, s. 196.

⁷ M. Dutkiewicz, *Przesłuchanie świadka na odległość w świetle art. 177 § 1a Kodeksu postępowania karnego*, „Palestra” 2008, nr 3–4, s. 74–82.

w częściach niezbędnych do wykonania orzeczenia, wznowienia postępowania, przeprowadzenia postępowania w trybie kasacji albo urzeczywistnienia innych uzasadnionych interesów stron (art. 161 k.p.k.).

W celu odtworzenia akt sąd przeprowadza postępowanie, w tym również dowody, jakie uzna za konieczne. W szczególności sąd bierze pod uwagę wpisy do rejestrów karnych, repertoriów i innych ksiąg biurowych, utrwalenia dźwięku lub obrazu, notatki protokolantów, sędziów, ławników, prokuratorów, adwokatów lub radców prawnych, którzy uczestniczyli w rozprawie. Sąd może też przesłuchać w charakterze świadków wszystkich uczestników sprawy, której akta zaginęły lub uległy zniszczeniu, a także inne osoby, które mogą mieć wiadomości co do treści akt. Strony mają prawo wziąć udział w posiedzeniu (art. 164 k.p.k.).

Prezes sądu lub referendarz sądowy wzywa strony do złożenia w oznaczonym terminie wniosków co do sposobu odtworzenia akt sprawy oraz przedstawienia dokumentów umożliwiających ich odtworzenie (art. 162 k.p.k.). Prezes sądu lub referendarz sądowy wzywa osoby posiadające potrzebne dokumenty do ich przedstawienia sądowi, a w razie potrzeby prezes sądu zarządza ich przymusowe odebranie. Przepisy art. 217–236 stosuje się odpowiednio (art. 163 § 1 k.p.k.). Po sporządzeniu uwierzytelnionych odpisów należy dokumenty zwrócić osobie, która je dostarczyła lub od której je odebrano (art. 163 § 2 k.p.k.).

Jeżeli akta sprawy prawomocnie nie ukończonej nie mogą być odtworzone albo zostały odtworzone w części, należy czynności procesowe powtórzyć w zakresie niezbędnym do kontynuowania postępowania (art. 166 k.p.k.).

§ 4. Postępowania następcze

Postępowania następcze należą do grupy postępowań dodatkowych, które dotyczą kwestii pojawiających się po uprawomocnieniu wyroku. Dlatego też dla określenia tej grupy postępowań w literaturze używa się zamiennie określenia „postępowania po uprawomocnieniu się orzeczenia”.

- 1) postępowanie w przedmiocie orzekania kary łącznej,
- 2) postępowanie o odszkodowanie za niesłuszne skazanie oraz niesłuszne zastosowanie środków przymusu,
- 3) postępowanie w przedmiocie ułaskawienia.

1. Orzekanie kary łącznej

Sąd orzeka karę łączną, jeżeli sprawca popełnił dwa lub więcej przestępstw i wymierzono za nie kary tego samego rodzaju albo inne podlegające łączeniu (art. 85 § 1 k.k.). Tę karę sąd orzeka:

- a) w wyroku skazującym – w odniesieniu do kar wymierzonych za przestępstwa przypisane oskarżonemu w tym wyroku,
- b) w wyroku łącznym – w pozostałych wypadkach.

Do wydania wyroku łącznego właściwy jest sąd, który wydał ostatni wyrok skazujący. W sytuacji gdy w I instancji orzekały sądy różnego rzędu, właściwy jest sąd wyższego rzędu. W razie zbiegów wyroków sądu powszechnego i szczególnego orzeka sąd, który wymierzył karę surowszą (art. 568a, 569 k.p.k.). Wyrok łączny wydaje się z urzędu albo na wniosek skazanego lub prokuratora.

2. Odszkodowanie za niesłuszne skazanie oraz niesłuszne zastosowanie środków przymusu

Podstawą odszkodowania za błędy wymiaru sprawiedliwości jest:

- wykonanie w całości lub w części kary lub środka, których skazany nie powinien był ponieść,
- niesłuszne zastosowanie środka zabezpieczającego,
- niesłuszne wykonanie środka przymusu określonego w dziale VI k.p.k. (zatrzymanie, środki zapobiegawcze, kary porządkowe, zabezpieczenie majątkowe).

Fakt wydania niesłusznego wyroku skazującego lub orzeczenia o zastosowaniu środka zabezpieczającego powinien być stwierdzony orzeczeniem wydanym w trybie kasacji lub wznowienia postępowania. Można dochodzić odszkodowania, gdy w wyniku wniesienia jednego z wymienionych nadzwyczajnych środków zaskarżenia:

- 1) oskarżony został uniewinniony,
- 2) orzeczono wobec niego łagodniejszą karę lub środek karny, lub środek probacyjny,

- 3) umorzono postępowanie wskutek okoliczności, których nie uwzględniono we wcześniejszym postępowaniu. Odszkodowania za niesłuszne wykonywanie środka przymusu można się domagać, gdy oskarżony został uniewinniony lub umorzono względem niego postępowanie w innych wypadkach niż wyżej wymienione.

Nowelizacja przewiduje powrót do rozwiązań obowiązujących przed 1 lipca 2015 roku, tj. likwidację możliwości dochodzenia odszkodowania za niesłuszne skazanie na środek karny lub środek probacyjny, a także odszkodowania za niesłuszne wykonanie wszelkich środków przymusu, o których mowa w rozdziale VI k.p.k. Zostanie natomiast utrzymane odszkodowanie za niewątpliwie niesłuszne zatrzymanie lub tymczasowe aresztowanie.

Odszkodowanie za poniesioną szkodę, ale także zadośćuczynienie za doznaną krzywdę przysługuje od Skarbu Państwa. Orzeka o tym sąd okręgowy, w którego okręgu wydano orzeczenie w I instancji.

3. Ułaskawienie

Są dwa tryby ułaskawienia: na wniosek oraz z inicjatywy Prokuratora Generalnego. Zasadnicze znaczenie praktyczne posiada tryb pierwszy. Prośbę o ułaskawienie skazanego może wnieść on sam, osoba uprawniona do składania na jego korzyść środków odwoławczych, krewni w linii prostej, przysposabiający lub przysposobiony, rodzeństwo, małżonek, osoba pozostająca we wspólnym pożyciu. Taki wniosek przedstawia się sądowi, który wydał wyrok w I instancji. Prośbę musi zaopiniować sąd I instancji, a jeśli w sprawie orzekał sąd odwoławczy – także ten sąd. Opinie są przesyłane wraz z aktami sprawy Prokuratorowi Generalnemu. Gdy prośbę o ułaskawienie przynajmniej jeden sąd zaopiniował pozytywnie, Prokurator Generalny przesyła ją Prezydentowi RP.

§ 5. Postępowanie uzupełniające

Postępowanie uzupełniające wyodrębnione zostało na podstawie art. 420 k.p.k. Ten typ postępowania uruchamiany jest w sytuacji, gdy wyrok zapadły w wyniku postępowania rozpoznawczego zasadniczego nie zawiera rozstrzygnięć co do:

- a) przypadku,
- b) zaliczenia
 - tymczasowego aresztowania,
 - zatrzymania,
 - lub środków zapobiegawczych wymienionych w art. 276 k.p.k.,
- c) albo dowodów rzeczowych.

W takim wypadku przepisy ustawy stworzyły alternatywną drogę uzupełnienia wymienionych w ustawie braków bez konieczności uruchamiania postępowania odwoławczego. W takich wypadkach, jeżeli wyrok nie zawiera rozstrzygnięcia w tych kwestiach, sąd orzeka o tym postanowieniem na posiedzeniu (art. 420 § 1 k.p.k.). O uzupełnieniu orzeka organ, którego orzeczenie ma być uzupełnione. Powyższa procedura może być uruchomiona także w sytuacji, gdy sąd jedynie nieprawidłowo zaliczył okres tymczasowego aresztowania na poczet orzeczonej kary (art. 420 § 2 k.p.k.). Orzeczenie w tych kwestiach zapada na posiedzeniu, w którym mają prawo wziąć udział strony, przy czym oskarżonego aresztowanego sprowadza się na posiedzenie tylko wtedy, gdy prezes sądu lub sąd uzna to za konieczne (art. 420 § 3 k.p.k.). Na postanowienia, o których mowa w § 1 i § 2, przysługuje zażalenie (art. 420 § 4 k.p.k.).

Systematyka pracy nie budzi zastrzeżeń, układ pracy jest typowy dla tego typu podręczników. Podkreślić należy staranny i szczegółowy podział pracy na mniejsze jednostki redakcyjne, który ułatwi czytelnikowi korzystanie z tego opracowania. Podręcznik w związku z tym, że przeznaczony jest dla studentów kierunku administracja – należy jego objętość i proporcje poszczególnych części uznać za właściwe.

Autorzy podręcznika musieli rozwiązać dodatkowy problem związany z przygotowywaną nowelizacją kodeksu postępowania karnego, która w znaczący sposób zmienia obowiązujący model postępowania karnego, a która nie stała się jeszcze (w czasie przygotowywania podręcznika) obowiązującym prawem. Problem ten rozwiązano w sposób chyba optymalny - umieszczając w wyodrębnionych od tekstu „ramkach” brzmienie przepisów kodeksu postępowania karnego w brzmieniu przyszłej nowelizacji k.p.k. (którą w dniu 11 marca 2016 roku uchwalił Sejm RP i skierował do Senatu RP, który przyjął ją bez poprawek w dn. 17 marca 2016 roku).

Autorzy poszczególnych rozdziałów omawiają poszczególne zagadnienia w sposób jasny i rzeczowy, koncentrując się na zagadnieniach istotnych. Na pozytywną ocenę zasługuje powołanie bogatej literatury przedmiotu pozwalającej studentom korzystającym z recenzowanego opracowania na pogłębienie przyswajanej wiedzy.

*dr hab. Adam Taracha
prof. Uniwersytetu im. Marii Curie-Skłodowskiej*

Recenzowana praca „Postępowanie karne. Dynamika postępowania”, Katowice 2015 pod red. Pana dr. Roberta Netczuka (UŚ) powstała jako podręcznik skierowany do studentów kierunku administracja - specjalność bezpieczeństwo wewnętrzne oraz z myślą o konieczności zaspokojenia potrzeb dydaktycznych tej właśnie docelowej grupy czytelników.

Autorom udało się stworzyć podręcznik syntetyczny i przejrzysty, co nie odbyło się oczywiście kosztem głębszej refleksji odnośnie niektórych zagadnień procesowych. Ponieważ jednak, jak przyznaje się we Wstępie tego podręcznika, nie jest on kierowany do bardziej wymagających słuchaczy studiów prawniczych, stąd taka uproszczona forma wykładu jest dopuszczalna. Brak rozbudowanej części dogmatycznej oraz prawnoporównawczej powoduje, że nie będzie on konkurował na rynku wydawniczym z pracami chociażby S. Waltosia i P. Hofmańskiego lub T. Grzegorzcyka, co nie jest zresztą zamiarem jego Twórców. Za obraniem takiej formy przekazu z pewnością przemawia odmiennosc zakładanych efektów kształcenia na kierunkach: prawo oraz administracja, a także bardzo ograniczona liczba godzin wykładowych, jakimi dysponuje nauczyciel akademicki w ramach danego przedmiotu na docelowym kierunku studiów uniwersyteckich.

Nie budzi zastrzeżeń ogólny układ podręcznika, który jest poświęcony przede wszystkim tzw. dynamice postępowania karnego. Niejako wprowadzeniem do prezentacji tej grupy zagadnień jest Część I podręcznika dotycząca kwestii podstawowych, które przynależą do tzw. statyki procesu karnego. Takie rozwiązanie należy ocenić pozytywnie, zważywszy na fakt, iż bez zrozumienia podstawowych instytucji karnoprocessowych nie sposób przystąpić do analizy samego toku procesu karnego.

*dr hab. Piotr Sowiński
prof. Uniwersytetu Rzeszowskiego*

Publikacja jest finansowana ze środków funduszy norweskich i funduszy EOG, pochodzących z Islandii, Liechtensteinu i Norwegii oraz ze środków krajowych w ramach projektu Nowa jakość edukacji – bezpieczeństwo wewnętrzne – NOJAK

ISBN: 978-83-63503-77-2

EGZEMPLARZ BEZPŁATNY